



Norsk språk i seinmiddelalderen

Endringer, periodisering og årsaker til endringene

Terje Torgilstveit

(Tittelside)

Terje Torgilstveit

Norsk språk i seinmiddelalderen

– endringer, periodisering og årsaker til endringene

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)

Universitetet i Agder

Fakultet for humaniora og pedagogikk

2023

Doktoravhandlingar ved Universitetet i Agder 406

ISSN: 1504-9272

ISBN: 978-82-8427-119-4

© Terje Torgilstveit, 2023

Trykk: Make Graphics

Kristiansand

Forord

I august 2011 ble jeg tildelt et treårig doktorgradsstipend i språkvitenskap ved Fakultet for humaniora og pedagogikk, Universitetet i Agder. Jeg startet min stipendiatperiode i januar 2012 og avsluttet med godkjent opplæringsdel i januar 2015, men uten å ha levert avhandlingen. I de påfølgende årene hadde jeg mange og varierte engasjement, og det var dermed vanskelig å finne ledig tid til å ferdigstille dette arbeidet. Denne avhandlingen har derfor tatt altfor lang tid, men nå er forhåpentligvis endelig “den store stilen” ferdig!

Takk til alle i Agder, til mine med-stipendiater på Knausen, og til alle de gode folkene på Institutt for nordisk og mediefag og på Fakultet for humaniora og pedagogikk. En særlig takk går til min tålmodige hovedveileder Michael Schulte og til min biveileder Marit Aamodt Nielsen. I løpet av stipendiatperioden fikk jeg et stipend fra Det islandske forskningsrådet, Rannís, noe som muliggjorde et forskningsopphold ved Háskóli Íslands. Jeg vil da takke alle som jeg møtte i løpet av mitt opphold ved Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum våren 2014, og særskilt Haraldur Bernharðsson som tok så godt imot meg.

Jeg vil også sende en stor takk til Eldar Heide, som leste gjennom et utkast til avhandlingen og kom med mange forslag til forbedringer. En stor takk går også til Ivar Berg, for hans grundige innspill i forbindelse med sluttseminaret. Mange takk til Odd Einar Haugen, som var en viktig “fødselshjelper” for dette prosjektet. Takk til både Riksarkivet ved Jo Rune Ugulen Kristiansen og til Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen, for at de var så velvillige og stilte materiale til rådighet for meg.

Og tusen takk til alle rundt meg som forstod at det var viktig for meg å få gjøre dette ferdig.

Terje Torgilstveit
Bergen, høsten 2022

Summary

This dissertation starts with a small text sample of eight charters. These charters were issued in Bergen and date from between 1298 and 1495. The material was analysed with particular emphasis on changes in orthography, phonology, morphology and lexicon. Material from the period between 1450 and 1550 has already been thoroughly treated by Egil Pettersen (1975 and 1991), and my text sample and my analyses thus mainly provide a sketch of the developments from the last part of the Old Norwegian period until Pettersen's text sample begins. From my analyses of the texts, it can be pointed out that it was not a clear link between vowel reduction and the decline of case inflection or the sporadic lack of case marking. Moreover, the vowel reduction is first carried out to a greater extent after the morphology already has been reduced or is missing. The material from Bergen also indicates a slightly different route for the loss of the case system than the one seen in the dative dialects, because in the Bergen material both the merging of nominative and accusative and much of the reduction of dative already happened during the 15th century. This also means that there have probably been slightly different paths towards the modern Norwegian language structure in the dialects, and perhaps there was generally a somewhat different path of development in the largest cities than in rest of the country.

In the subsequent sections of the dissertation, I draw to a greater extent on previous surveys, assess what I believe to be the most important changes in the Middle Norwegian period and try to provide answers as to why these changes came about. Middle Norwegian texts often alternate between older and newer forms, they probably contain forms from both spoken language and different writing traditions, they frequently show some admixture with Swedish and Danish, and there is also variance in the implementation of the changes according to where the charters have been issued. Despite all this, it is nevertheless possible to formulate some general language changes for the Middle Norwegian period, and below are what I would argue are the seven most important changes during Middle Norwegian:

- [θ] changes to /d/ or /t/
- Merger of nominative and accusative in the noun inflection
- Lexical genitive is lost (see Ivar Berg 2015a and 2015b)
- Adjectives lose case inflection

- The dual is lost in the inflection of pronouns
- The verbs lose the person marking (while the loss of plural marking in the verbal inflection is a change that often has occurred in the dialects after Middle Norwegian times)
- The vocabulary receives a much larger element of loans, from Danish, Swedish and Low German

This list is an updated version of Erik Simensen's five-point list (1998: 151–152). I have not included the loss of dative in this list of common Middle Norwegian changes, because the reduction of dative marking has been a gradual process in the dialects and is to some extent still ongoing. These are then changes that separate Middle Norwegian from the Old Norwegian language, and when all the changes above have been implemented, we have more or less arrived at the modern language state. Middle Norwegian texts will therefore show these changes to varying degrees, and the list can thus be used to assess where a text is located developmentally in relation to Old Norwegian. Both the term *Middle Norwegian* and the division of this as a separate linguistic period is controversial, see especially Magnus Rindal (1993 (1988)) and Brit Mæhlum (1998, 1999, 2000 and 2016). But, particularly the morphological and partly the lexical changes in the time span which traditionally has been termed Middle Norwegian, must be considered extensive enough that it seems justified to regard Middle Norwegian as a separate language period. I will also point out that I could show that the Norwegian language went through considerable changes in the time between c. 1400 and 1525 by supplying scores for Middle Norwegian on the archaism scale developed by Roger Lass (2000). When I thus claim that there were significant changes in the Middle Norwegian period, it is also almost required of me to try to explain why these changes occurred. Although it is usually near impossible to determine exactly what caused language changes, I can nevertheless point to some probable reasons for the changes in Middle Norwegian.

Even though the decline of the case system can be followed nearly step by step in the charters, the loss of case inflections does not seem to have a very strong link to phonological changes. An increasing linguistic variation and some tendencies towards merging of endings can be seen already in late Old Norwegian, but it is still difficult to view all the changes in Middle Norwegian solely as results of internal language developments, particularly since Danish and to some extent Swedish had already lost much of the case marking before the

same thing happened in Norwegian. According to Peter Trudgill (2011, especially pp. 33–37), intensive, but relatively short-term, contact between language communities that speak different language varieties and where the contact largely involves adults' second language acquisition, will often result in structural simplifications of the same type as those we can see in Middle Norwegian. Based on the available research, it nevertheless seems that there were few situations where the language contact between Norwegian and Middle Low German could have been of such an extent that the contact would have had any real influence on the changes (see especially Arnved Nedkvitne 2012 and Tam Blaxter 2017), and insofar as there was language contact in Middle Norwegian times, it was therefore mainly with Swedish and Danish. If the morphological simplifications nevertheless originally have arisen because of language contact with Low German and in connection with adults' second language learning, these contact situations must therefore rather be sought in Denmark in the 12th century and partly in Swedish cities in the late 14th century.

My point of view or perspective is that the changes in Middle Norwegian largely should be regarded as Norwegian participating in the shared developments throughout the mainland Nordic language area, which at least partly must be understood against the background of the political unions and the increased interaction across the national borders in the late Middle Ages. The period's growing linguistic influence from Swedish and Danish also meant that Norwegian was increasingly exposed to and even used forms with divergent or missing case marking, and together with the already existing internal tendencies towards simplification, this over time resulted in extensive morphological simplifications also in Norwegian. The fact that the language changes came at this time was also due to several non-linguistic factors, where the Norwegian language community was weakened by plague, foreign rule and economic decline.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	v
Summary.....	vi
Figurer.....	xii
Forkortelser og tekniske tegn.....	xiii
DEL I. INNLEDNING.....	1
1 Introduksjon.....	3
1.1 Mellomnorsk.....	3
1.2 Forskningshistorisk overblikk.....	4
1.3 Problemstillinger.....	6
1.4 Generelt om språkendring.....	8
1.5 Disposisjon for avhandlingen.....	9
1.6 Metodisk og teoretisk plassering.....	11
DEL II. MATERIALE OG PERIODE.....	13
2 Materiale og analyser: Språkendringer i et utvalg diplomer fra Bergen i perioden 1300–1500.....	15
2.1 Innledning.....	15
2.1.1 Tekstutvalget.....	15
2.1.2 Bergen, bergensdialekten og storbyer som innovasjonssentre.....	20
2.1.3 Endringer i leksikon.....	22
2.1.4 Diplom som kilder.....	23
2.1.5 Skriftspråktradisjon og ortografi.....	26
2.1.6 Metodiske valg og noen konsekvenser av dem.....	27
2.1.7 Normalisering og gjengivelse av primærttekster.....	30
2.2 Utviklingslinjer i materialet.....	32
2.2.1 Ortografiske og fonologiske endringer.....	34
2.2.2 Morfologiske endringer.....	59
2.2.3 Leksikalske endringer.....	79
2.3 Oppsummering av endringer i tekstutvalget.....	85
3 Periodisering og mellomnorsk som språkhistorisk periode.....	89
3.1 Innledning.....	89
3.2 Periodisering i ulike fag.....	89
3.2.1 Periodisering i historiefaget.....	89

3.2.2	Periodisering i arkeologi	91
3.2.3	Språkvitenskapelig periodisering	92
3.3	Mellomengelsk og mellomnorsk	96
3.3.1	Mellomengelsk	99
3.3.2	Mellomnorsk	103
3.3.3	Arkaismeskalaen benyttet på mellomnorsk materiale	115
3.4	Oppsummering angående periodisering og mellomnorsk som periode	120
DEL III. HVA SKJER I MELLOMNORSK OG HVORFOR?		123
4	Hva skjer i mellomnorsk?	125
4.1	Innledning	125
4.2	Fonologiske endringer	127
4.3	Morfologiske endringer	131
4.4	Syntaktisk endring	134
4.5	Endringer i leksikon	136
4.6	De viktigste mellomnorske endringene	137
4.7	Koda – Mellomislandsk	139
4.7.1	Moderne islandsk	139
4.7.2	Mellomislandsk (fra ca. 1350 til rundt 1550)	140
4.7.3	Hvorfor utviklet islandsk og norsk seg ulikt?	143
5	Hvorfor skjedde endringene i mellomnorsk?	145
5.1	Innledning	145
5.2	Indre utvikling	147
5.2.1	To eksempler på språkinterne beskrivelser	148
5.2.2	Språklig drift, naturlige endringer og spørsmålet om direksjonalitet	153
5.2.3	Noen argumenter mot ensidig indre utvikling	156
5.2.4	Oppsummering angående indre utvikling	160
5.3	Ytre forhold	160
5.3.1	Historisk overblikk	160
5.3.2	Ekskurs – Kontrafaktisk språkhistorie	161
5.3.3	Demografiske endringer, statusforskjeller og gruppetilhørighet	163
5.3.4	Svartedauden som forklaring på språkendringene i mellomnorsk tid	166
5.3.5	Oppsummering angående ytre forhold	172
5.4	Språkkontakt	173
5.4.1	Semikommunikasjon og spørsmålet om gjensidig forståelighet	174

5.4.2 Den leksikalske påvirkningen	179
5.4.3 Ph.d.-avhandlingen til Tam Blaxter	180
5.4.4 Oppsummering angående språkkontakt.....	194
5.5 Ekskurs – Tre mulige kontakttrekk i et nordisk perspektiv	197
5.5.1 Skisser over utviklingen i gammeldansk og gammelsvensk	198
5.5.2 Reduksjon i endingsvokalismen	199
5.5.3 Monoftongering	201
5.5.4 Morfologisk eksempel, med særlig vekt på r-bortfallet.....	203
5.5.5 Forslag til en kronologi for endringene i fastlandsnordisk	215
5.6 Årsaker til endringene i mellomnorsk.....	216
DEL IV. AVSLUTNING OG APPENDIKS.....	217
6 Oppsummering og konklusjon.....	219
6.1 Oppsummering og drøfting	219
6.2 Konklusjon.....	226
Referanseliste.....	231
Appendiks: Materiale med diplomatariske og språklige kommentarer	251
I. Diplomatariske kommentarer til materialet	251
II. Materiale med språklige kommentarer.....	257
Nr. 1: DN, bind 2, brev nr. 46, 1299 [riktig er 1298].....	258
Kommentarer til diplommet.....	259
Nr. 2: DN, bind 1, brev nr. 110, 1307.....	263
Kommentarer til diplommet.....	265
Nr. 3: DN, bind 2, brev nr. 169, 1329.....	269
Kommentarer til diplommet.....	271
Nr. 4: DN, bind 2, brev nr. 498, 1386.....	277
Kommentarer til diplommet.....	278
Nr. 5: DN, bind 2, brev nr. 571, 1402.....	283
Kommentarer til diplommet.....	285
Nr. 6: DN, bind 2, brev nr. 601, 1408.....	293
Kommentarer til diplommet.....	295
Nr. 7: DN, bind 14, brev nr. 107, 1470.....	303
Kommentarer til diplommet.....	305
Nr. 8: DN, bind 1, brev nr. 982, 1495.....	316
Kommentarer til diplommet.....	317

Figurer

Figur 1. Utdrag fra en mellomnorsk tekst fra 1462 og noen endringer i dette utdraget.	5
Figur 2. Utsnitt av Hieronymus Scholeus' Bergens-prospekt, her i versjonen fra 1580 (Public domain).	21
Figur 3. Eksempel på bruk av forkortelser i diplomene.	24
Figur 4. Eksempel fra materialet. Diplom datert 4. oktober 1402 og trykket som DN II 571 (egen avfotografering av original i RA).	33
Figur 5. Endringer i personlige pronomener i 1. person dualis og pluralis.	79
Figur 6. En sammenligning mellom mellomengelsk og mellomnorsk.	98
Figur 7. Arkaismeskalaen benyttet på mellomnorsk materiale.	116
Figur 8. Grunnlaget for skårene for mellomnorsk og moderne norsk (til høyre i fig.). ...	117
Figur 9. Utdrag fra en mellomislandsk tekst som viser noen endringer.	142
Figur 10. Plosiver i urindoeuropeisk (etter Ringe 2006: 6–8).	146
Figur 11. Sterk substantivisk hankjønnbøying i klassisk älvdalsk (etter Levander 1909: 11).	159
Figur 12. Sammenligning mellom Simensens liste og endringer undersøkt av Blaxter.	186
Figur 13. Endringer i en sterk maskulin a-stamme i eldre middeldansk.	208
Figur 14. Sammenfallet av nominativ og akkusativ betraktet som analogi.	212

Forkortelser og tekniske tegn

akk.	akkusativ
dat.	dativ
gen.	genitiv
nom.	nominativ
obl.	oblik (oblike kasus er alle andre kasus enn nominativ og vokativ)
adj.	adjektiv
adv.	adverb
ind.	indikativ
konj.	konjunktiv
perf.part.	perfektum partisipp
pers.pron.	personlig pronomen
pres.	presens
pret.	preteritum
pl.	pluralis (flertall)
sg.	singularis (entall)
1.pers.	første person
2.pers.	andre person
3.pers.	tredje person
f.	femininum (hunkjønn)
m.	maskulinum (hankjønn)
n.	nøytrum (intetkjønn)
K.	kvinnenavn
M.	mannsnavn
fær.	færøysk
gda.	gammeldansk
germ.	germansk

ght.	gammelhøytysk
gsv.	gammelsvensk
ieur.	indoeuropeisk
isl.	(ny)islandsk
lat.	latin
norr.	norrønt
urn.	urnordisk
*	markerer at en form eller setning er ugrammatisk eller rekonstruert
?	markerer at det er usikkert om en form eller setning er grammatisk
<	kommer fra / har utviklet seg fra
>	går til / har utviklet seg til
<...>	markerer at det er tekst fra diplom som gjengis
biaruin	runeinnskrifter translittereres i halvfeit skrift

DEL I. INNLEDNING

omnia mutantur, nihil interit

– Ovid *Metamorphoses*, bok XV, linje 165

1 Introduksjon

1.1 Mellomnorsk

Emnet for det foreliggende arbeidet er språkhistorie, og hovedvekten ligger på det tidsavsnittet som i norsk språkhistorie tradisjonelt har blitt betegnet som mellomnorsk og som omtrentlig kan regnes som tiden fra svartedauden til rundt reformasjonen. Ved inngangen til mellomnorsk tid hadde norsk både kasusbøyning og personbøyning av verb, men dette gikk i stor grad tapt i løpet av den mellomnorske perioden. Seinmiddelalderen var politisk, kulturelt og økonomisk en nedgangstid for Norge. Svartedauden (1349–1350) og påfølgende pestepidemier reduserte folketallet dramatisk. Nedgangen i folketallet medførte at gårder og hele bygder ble lagt øde, og at jordbruksproduksjonen falt drastisk, slik at kongemakt, kirke og adel tapte store leieinntekter. Politisk og økonomisk var Norge det svakeste landet i de nordiske unionene, og det som var igjen av en norsk elite etter svartedauden ble stadig mer marginalisert ved inngifte i annen skandinavisk adel, ved at de sank ned i bondestanden¹ eller døde ut. Etter 1350 øker svensk og seinere dansk påvirkning på norsk språk, og de norske kildene viser etter hvert en økende språkblending. I mellomnorsk, som i svensk og dansk, er det også en tilstrømning av nedertyske lånord. Mellomnorsk fulgte dessuten etter svensk og dansk i å forenkle bøyingsystemet, mens islandsk og færøysk i stor grad beholdt den norrøne morfologien. Ved utgangen av den mellomnorske perioden hadde norsk skriftspråk gått ut av bruk og mange dialekter hadde stort sett nådd den formen som de hadde på 1800-tallet. Kildematerialet for mellomnorsk tid er i hovedsak diplomer, dvs. ulike typer brev og andre korte dokumenter, siden annen skriftproduksjon i Norge nærmest lå brakk i seinmiddelalderen. Det finnes i tillegg noen jordebøker og lovavskrifter fra mellomnorsk tid, men disse er som regel noe vanskeligere å bruke som språklige kilder.

¹ Dette er nærmest en fast vending i norsk historieskriving og viser til en utbredt deklassifisering av norsk lavadel i løpet av seinmiddelalderen. Mange mindre jordeiere kunne etter svartedauden ikke lenger utelukkende leve av inntektene fra jordleien og måtte i økende grad selv arbeide som jordbrukere, og slike slekter ble dermed etter hvert regnet til bondestanden.

1.2 Forskningshistorisk overblikk

Overgangen mellom gammelnorsk og mellomnorsk settes ofte til rundt 1350 (f.eks. i Torp & Vikør 1993: 32) eller et par tiår seinere. I løpet av 1500-tallet stanser produksjonen av norskspråklige tekster og dansk skriftspråk tar helt over. Overgangen fra mellomnorsk til nynorsk settes vanligvis til tiden rundt reformasjonen (1536–37), pluss minus noen tiår. Viktige oversiktsverk for språkutviklingen i denne perioden er bl.a. Marius Hægstad (1906–1942),² Gustav Indrebø (1951)³ og D. A. Seip (1955) frem til i hvert fall 1370. Vemund Skard (1976) må også nevnes, selv om han ofte baserer seg på Indrebø og Seip. Mellomnorsk blir også godt dekket i det nye verket *Norsk språkhistorie* (NSH), i bind I (*Mønster* 2016) og særlig i bind IV (*Tidslinjer* 2018). I tillegg finnes det mange studier av materiale fra geografisk avgrensede områder. Tekstutvalget for denne avhandlingen er hentet fra Bergen. Seinmiddelalderens bergensdialekt er bl.a. behandlet av Larsen & Stoltz (1912), Mikjel Sørli (1969), i Egil Pettersens studier av vestnorsk diplomspråk (1975 og 1991), og med utgangspunkt i den tospråklige kontakten mellom tyskere og bergensere av Agnete Nesse i hennes doktorgradsavhandling fra 2002.⁴ Tradisjonelt har likevel mellomnorsk språk fått mindre oppmerksomhet enn gammelnorsk, selv om det er en viktig overgangsfase. Det finnes derfor ingen mellomnorsk normalisert ortografi, ingen mellomnorsk ordbok eller noen egentlig mellomnorsk grammatikk. Gode skisser over mellomnorsk grammatikk finner vi likevel i Endre Mørcks kapitler i *Handbok i norrøn filologi* (2. utg. 2013) og i *NSH IV* (2018). Forskningssituasjonen har også bedret seg betraktelig etter tusenårsskiftet, ved at det har kommet en rekke nye artikler, masteroppgaver og doktorgradsavhandlinger om mellomnorsk.

Gustav Indrebø (1951: 214) beskrev mellomnorsk bl.a. slik: “Eit hovudsermerkje ved det millomnorske målstiget er ei ovleg stor ustøda i den skrivne målformi, eit ofselegt rot med bøygning og former” og endringene “verka som ein langvarig jordskjelv i den gamalnorske grammatikk-bygningen”. Til tross for

² Selv om verket har tittelen “Vestnorske maalføre fyre 1350”, trekker Hægstad ofte inn både mellomnorsk materiale og nynorske dialekter.

³ Henvisninger vil være til 1951-utgaven av Indrebø, noe som kan forsvares med at både tidligere faglitteratur henviser til denne utgaven og at det nye materialet i 2001-utgaven omhandler yngre forhold enn hva som er tema for denne avhandlingen.

⁴ Nesse har også behandlet materialet fra avhandlingen mer populærvitenskapelig i 2003.

denne karakteristikken er selve begrepet *mellomnorsk* omstridt. Magnus Rindal (1993, eg. 1988) har argumentert for å kalle språket fra 700 til 1250 for *eldre gammalnorsk* og fra 1250 til 1500 for *ynge gammalnorsk*, fordi endringene er gradvise og noen av dem starter allerede på 1200-tallet. I tiden rundt reformasjonen er den språklige avstanden til gammelnorsk langt tydeligere, fordi bøyingsystemet da har blitt så forenklet at det i mangt ligner mer på moderne norsk enn på gammelnorsk, og også Rindal vil sette den øvre grensen for gammelnorsk språk til ca. 1500 (1993: 401).

Eksempel på mellomnorsk tekst

- “Til sannenda **setjum mit** okkur innsigli **firir þetta** bréf sem gert var dag ok ár sem fyrr segir”
 - Relativt normalnært norrønt
- “till sanænde **sætiaæ meer** war incigle **fire þettæ** bref sem giort war dagh ok ar sem fyr sægir”
 - Mellomnorsk brev fra Høland i Akershus, datert 1462
- “Til bekreftelse **setter vi [to]** våre segl **på [el. fremfor/foran] dette** brevet som blei gjort dag og ár som tidligere sies”
 - Oversettelse til moderne norsk

Tekst hentet fra Endre Mørck i *Handbok i norrøn filologi* (2013: 687)

Noen endringer:

- Endring i verbendelser: indikativ presens 1. person plural, fra *setjum* til *sætiaæ*, dvs. *-um* → *-æ*
- Personlige pronomener: *vit/mit* → *mer*, dvs. går fra dualis til pluralis
- Bortfall av r: *fyrir/firir* → *fire*
- Reduksjon av endingsvokal: *þetta* → *þettæ*

Figur 1. Utdrag fra en mellomnorsk tekst fra 1462 og noen endringer i dette utdraget.

1.3 Problemstillinger

I denne avhandlingen vil jeg primært forsøke å besvare disse tre spørsmålene:

- 1) Hvilke språkendringer kan påvises i mitt tekstutvalg og i seinmiddelalderens norsk generelt?
- 2) Er det grunnlag for å skille ut en mellomnorsk periode?
- 3) Hva er årsakene til endringene og særlig til kasusbortfallet?

Denne avhandlingen vil basere seg på både egen empiri og på tolkning av eksisterende empiri. Det første og kanskje også delvis det andre spørsmålet er nok mulige å besvare på grunnlag av empiri fra egne undersøkelser, men for å kunne besvare det tredje spørsmålet må jeg nødvendigvis også benytte andres arbeid og data, og jeg bør i tillegg utvide perspektivet fra kun å gjelde norsk til også å omfatte andre relevante språk. De mest relevante vil her være de nærmeste genetiske slektningene, dvs. islandsk, færøysk, dansk og svensk. Jeg har likevel valgt å utvide perspektivet noe mer, fordi det er naturlig å omtale også mellomnedertysk når man skriver om norsk språk i seinmiddelalderen. Det siste språket som jeg har behandlet med en viss fylde, krever derimot litt mer forklaring. Om vi ser på latin eller på eldre former for germansk, som f.eks. urnordisk eller norrønt, så er det ofte iøynefallende hvor mye morfologi som er tapt på veien frem til de moderne datterspråkene. Generelt er det slik at i løpet av middelalderen gikk mange europeiske språk fra å være relativt sterkt syntetiske språk⁵ over til å bli analytiske (dvs. svakt syntetiske) språk,⁶ uten at det er helt klart hvorfor dette skjedde. I denne avhandlingen har jeg valgt å trekke noen paralleller til et annet germansk språk som også har hatt denne utviklingsgangen, nemlig engelsk. I løpet av mellomengelsk tid foregikk det en lignende typologisk

⁵ Syntetiske språk er språk hvor syntaktiske forhold i stor grad uttrykkes morfologisk. Syntetiske språk kan videre deles inn i to hovedgrupper: i) Agglutinerende språk, hvor affikser føyes til ordets rot eller stamme og hvor hvert element typisk har en bestemt betydning. Et eksempel på et agglutinerende språk er tyrkisk. ii) Flekterende språk, hvor ordene bøyes slik at roten nærmest smelter sammen med endelsene, og hvor det ofte er vanskelig å løse opp de forskjellige delene av ordet. Eksempler på flekterende språk er de gamle indoeuropeiske språkene, som f.eks. latin. Det er ikke et skarpt skille mellom agglutinerende og flekterende språk, men glidende overganger.

⁶ Analytiske språk er språk hvor ordene har få eller ingen bøyingsformer, og hvor grammatiske forhold stort sett blir uttrykt ved ordstilling og funksjonsord. Sterkt analytiske språk kalles isolerende språk. I isolerende språk kan ikke ordene bøyes eller analyseres i mindre elementer. Et eksempel på et isolerende språk er klassisk kinesisk.

endring som den vi kan se i mellomnorsk, men likevel uten at vi har noe grunnlag for å regne med at det var en intensiv kontakt mellom engelsk og norsk i høy- og seinmiddelalderen. Når det gjelder det tredje spørsmålet er det lite sannsynlig at jeg vil kunne svare klart og endelig på dette, men jeg vil her vurdere ulike forklaringer og peke på det som jeg anser som de mest plausible årsakene til endringene. Det er likevel interessant å drøfte spørsmålet og det vil være mulig å sirkle inn noen faktorer som er viktigere enn andre.

I gammelnorsk skilles det mellom fire kasus: Nominativ, akkusativ, genitiv og dativ. Moderne norsk har derimot mistet kasusmarkering, med unntak for pronomerbøyingen og noen dialekter som har bestemt form av dativ i substantivbøyingen. Mangelen på kasusmarkering sammen med den manglende personbøyingen i verb er nok de mest merkbare forskjellene mellom gammelnorsk og moderne norsk. Kasusbortfallet var en kompleks endring som både bestod av ulike prosesser og som foregikk i flere trinn. I en artikkel har Trond Trosterud argumentert for at m.a. kasusbortfallet fra gammelnorsk til moderne norsk ikke primært skyldtes fonologiske endringer, men heller var morfologisk motivert, slik at små endringer i bøyingsendingene medførte sammenfall og reanalyser i bl.a. substantivbøyingen, jf. hans konklusjon:

The change from the Old Norse to the Modern Scandinavian inflectional system happened fast, probably during a span of 3 generations, from the 14th to the 15th century ... The transition had started earlier, by several changes paving the way for the system ... Phonology has been shown to play a more marginal role than what has been assumed in earlier studies ... Although the processes analysed here often are initiated by seemingly innocent phonological changes, the inflectional system breaks down for morphological reasons internal to the paradigm structure as such. First, minor changes in the formatives in different inflectional classes open up for reanalysis in the rule component generating the word-forms ... Then new generations of speakers analyse the input in radically different ways from earlier generations, and a totally new morphology emerges within a short time-period (Trosterud 2001: 185).

Det vil derfor være interessant å se om mitt materiale vil støtte fonologiske forklaringer på kاسوبorfallet, ved f.eks. at vokalreduksjon i endestavelser gjør bøyingsendelsene flertydige, eller om Trosteruds konklusjon faktisk er den beste forklaringen på endringene. Eller kanskje Gustav Indrebø hadde noe rett i at mange endringer var resultat av de ytre forholdene, jf. f.eks. hva Gudlaug Nedreliid skriver om Indrebøs mellomnorsk-kapittel i *Norsk målsoga*:

Nedgangen for norsk språk [i mellomnorsk tid] låg ikkje innebygd i målet sjølv [, meinte Indrebø], men var ein verknad av samfunnsforholda og politikken i samtida. Han grunnjev skiftet med ekstralingvistiske årsaker (Nedreliid 2016: 96).

1.4 Generelt om språkendring

Språk er alltid i endring, men vi ser likevel av kildene at det endrer seg mer i visse perioder enn i andre. I norsk språkhistorie er det særlig to slike tidsavsnitt hvor språket i de overleverte kildene ser ut til å vise relativt hurtige og store endringer, nemlig synkopetid og mellomnorsk. Men talespråk i gammel tid kan ikke observeres direkte og man må da benytte de kildene som mer eller mindre tilfeldigvis eksisterer. Dermed må man trekke slutninger om talespråk på grunnlag skrevne tekster. Vi har dessuten bare bevart en liten del av det som ble skrevet i Norge i seinmiddelalderen, og vi kan derfor ikke vite helt sikkert hvor representative de overleverte tekstene nødvendigvis er i alle detaljer. I tillegg viser ofte de enkelte diplomene veksling mellom gamle og nye former, og det er også regionale forskjeller i når de ulike endringene foregikk. Samlet sett vanskeliggjør dette helt eksakte eller absolutte dateringer for en mellomnorsk periode. Språkhistorisk periodisering må dessuten ofte anses som et pedagogisk virkemiddel mer enn som basert på veldig klare skillelinjer i et materiale, og det er også krevende å bestemme nøyaktig når summen av språkendringer er store nok til at en tekst eller innskrift bør bli regnet å tilhøre en ny periode.

Men hva er egentlig årsaken til at språk endrer seg? Jean Aitchison vil sammenligne språkendringer med trafikkulykker, som også er situasjoner hvor det i ettertid ofte er vanskelig å finne frem til én bestemt årsak. Hun peker likevel på at vi må starte med å se på interne og eksterne faktorer for språkendringene:

Even when we have eliminated the ‘lunatic fringe’ theories, we are left with an enormous number of possible causes to take into consideration. Part of the problem is that there are several different causative factors at

work, not only in language as a whole but also in any one change. Like a road accident, a language change may have multiple causes. A car crash is only rarely caused by one overriding factor ... Even if we cannot consider all possible causes ... We can begin by dividing proposed causes of change into two broad categories. On the one hand, there are external sociolinguistic factors – that is, social factors outside the language system. On the other hand, there are internal psycholinguistic ones – that is, linguistic and psychological factors which reside in the structure of the language and the minds of the speakers (Aitchison 2001: 134).

Selv om det er altså er vanskelig å si nøyaktig *hvorfor* de enkelte språkendringene oppstår, så vet vi en hel del om *hvordan* språkendringene foregår i språksamfunnet. Alle språkendringer har en eller annen gang oppstått som en innovasjon i språkssystemet. De innovasjonene som vinner frem gjør det ved at de spres til stadig nye språkbrukere, helt til innovasjonen har blitt den vanlige formen. Ekspansjonen til en språkendring kan generelt beskrives som en S-kurve (jf. f.eks. Nevalainen 2015). Det vil si at endringen starter langsomt, med først bare noen få brukere. Deretter følger et mellomstadium hvor innovasjonene raskt øker i bruk, og til sist kommer en langsommere slutfase hvor de aller fleste bruker de nye formene. Det er også langt lettere å si noe om hvordan nye språktrekk sprer seg geografisk enn hvorfor de oppstår, og ofte sprer nye trekk seg utover fra et sentralt punkt i gradvis svakere sirkler, litt på samme måte som ringene brer seg utover når man kaster stein uti en dam (jf. allerede Schmidt 1872). Spredningen eller diffusjonen⁷ av språkendringer følger som regel kommunikasjonsruter og unngår ofte geografiske hindre, men spres likevel gjerne i samme sosioøkonomiske gruppe på tvers av geografisk avstand. Resultatene av spredning av trekk fra ulike sentre kan som regel også visualiseres som isoglosser på et dialektkart.

1.5 Disposisjon for avhandlingen

Denne avhandlingen består av to hoveddeler, slik at kapittel to og tre utgjør en hoveddel (del II), og kapittel fire og fem en annen (del III). I den første av disse delene undersøker jeg språklige endringer i et tekstutvalg og bruker bl.a. resultatene fra tekstutvalget til å vurdere grunnlaget for utskillelsen av en mellomnorsk periode i norsk språkhistorie. I den andre hoveddelen trekker jeg i

⁷ I denne avhandlingen bruker jeg *spredning* og *diffusjon* som synonymer.

større grad veksler på tidligere undersøkelser, går gjennom det som jeg vurderer som de viktigste endringene i mellomnorsk tid og forsøker deretter å gi svar på hvorfor endringene kom.

I det følgende kapittelet (dvs. kapittel to) undersøker jeg et utvalg primærkilder med henblikk på endringsmønstre innenfor fonologi (slik fonologien er reflektert på det ortografiske nivået), morfologi og leksikon. I dette kapittelet er materialet avgrenset til Bergen mellom ca. 1300 og 1500. Jeg kommer ikke til å gjøre noe særlig syntaktisk analyse, delvis fordi det før ca. 1500 trolig ikke vil være særlig mye syntaktisk endring å finne i et slikt materiale. I det tredje kapittelet utvider jeg perspektivet til å gjelde hele det norske språkområdet. Emnet for dette kapittelet er Magnus Rindals kritikk av den tradisjonelle periodiseringen, og særlig spørsmålet om hvorvidt det er et grunnlag for å operere med mellomnorsk som en språkhistorisk periode. Mellomengelsk er et språktrinn som på mange måter ligner på mellomnorsk, og i dette kapittelet undersøker jeg også hvordan man har begrunnet utskillelsen av mellomengelsk som en språkhistorisk periode. I det fjerde kapittelet, i forlengelse av periodiseringsspørsmålet, ser jeg deretter nærmere på hva som var de viktigste endringene i mellomnorsk tid.

På 1990-tallet kom en viss nyorientering i forskningen, hvor man særlig ville undersøke om forenklingene i seinmiddelalderens norsk kunne skyldes språkkontakt med mellomnedertysk. Dette blir omtalt i avhandlingens femte kapittel, hvor jeg i hovedsak forsøker å peke på årsaker til språkendringene. Et annet moment i dette kapittelet er Brit Mæhlums kritikk av grunnlaget for en mellomnorsk periode, siden hun i flere arbeid har vært skeptisk til de språklige konsekvensene av svartedauden og dessuten har hevdet at en mellomnorsk periode i stor grad var en ideologisk konstruksjon. For dette kapittelet er også Tam Blaxters avhandling fra 2017 viktig for diskusjonen, fordi den viser at den sannsynligvis viktigste enkeltårsaken til endringene i mellomnorsk tid var kontakten med svensk og dansk. I det sjettede kapittelet kommer en oppsummering og konklusjon for hele avhandlingen. Tekstutvalget, dvs. transkriberte diplomer med diplomatariske og språklige kommentarer, er lagt ved som appendiks til avhandlingen.

1.6 Metodisk og teoretisk plassering

På et overordnet nivå kan kapittel to og tre betraktes som hovedsakelig basert på dokumentanalyse, jf. Johannessen, Christoffersen & Tufte (2016: 97–102), hvor kapittel to benytter primærtekster og kapittel tre mer av sekundærtekster. Kapittel fire og fem er i stor grad en gjennomgang og diskusjon av relevant forskningslitteratur, og vil dermed metodisk trolig falle inn under begrepet litteraturstudier, jf. Johannessen, Christoffersen & Tufte (2016: 103–110).

Metodisk ble tekstutvalget analysert ved å undersøke åtte synkrone snitt med særlig vekt på ortografi, fonologi, morfologi og leksikon. Deretter ble disse snittene sammenlignet, slik at de utgjorde en diakron rekke. Målet var å få en oversikt over endringene som foregår i disse tekstene og å finne eventuelle periodiseringskriterier. Jeg ønsket altså å finne sammenhenger mellom variabler i materialet, og resultatene fra undersøkelsen av materialet kan muligens anses som fremkommet ved induktiv metode. Filologisk arbeid med primærtekster er et slags håndverk, men se Haugen & Thomassen (1990) for filologiens teoretiske og metodiske grunnlag. Det er hovedsakelig benyttet tradisjonelle tilnærminger i denne delen av avhandlingen, og det skyldes både kvaliteten på materialet og noen metodiske valg som fulgte av utfordringer ved tekstutvalget. Det teoretiske perspektivet i gjennomgangen av materialet i det andre kapittelet er i stor grad basert på diakron (eller historisk) lingvistikk, jf. Bjorvand (2000) og de relevante delene av Bynon (1999).

Det tredje kapittelet handler om periodeinndeling, og årsakene til at man vil gjøre et skille i materialet kan begrunnes både språkinternt og språkeksternt (dvs. på bakgrunn av historiske og sosiale forhold). I dette kapittelet blir i større grad forskningslitteratur trukket inn, men også der er konklusjonene i hovedsak basert på egne undersøkelser og vurderinger. I kapittel fire og fem skifter det teoretiske perspektivet mer over til sosiolingvistikk, i en vid betydning. En viktig forutsetning for diskusjonen i denne delen er Peter Trudgills arbeider om språk- og dialektkontakt. Min kjennskap til ulike eldre germanske språk har også vært av betydning for å kunne gjennomføre dette arbeidet, og sammenlikninger med utviklingen i andre beslektede språk er ofte bakgrunn for argumentasjonen i avhandlingen. Dette har ikke blitt en veldig teoritung avhandling, og bruken av teoretiske tilnærminger i dette arbeidet er heller eklektisk enn dogmatisk, men like fullt kan nok avhandlingen antakelig karakteriseres som forankret i en strukturalistisk grammatikktradisjon.

Mange av forskerne som har arbeidet med materialet fra seinmiddelalderen har hatt et språkpolitisk program og har gjerne også brukt dette materialet på ulike måter i samtidens språkstrid (jf. Jahr, Nedrelid & Nielsen 2016). Jeg har derimot ingen språkpolitisk agenda eller noen bevisste ideologiske føringer for denne avhandlingen. Jeg vil også presisere at jeg heller ikke har noe estetisk eller normativt syn om at f.eks. språket rundt 1450 på noen måte skal være mindreverdige, hverken sett i forhold til gammelnorsk eller moderne norsk.

DEL II. MATERIALE OG PERIODE

fit bubo Pamphile

...

non avem me sed asinum video

– Apuleius *Metamorphoses*, bok III, kap. 21 & 25

2 Materiale og analyser: Språkendringer i et utvalg diplomer fra Bergen i perioden 1300–1500

2.1 Innledning

2.1.1 Tekstutvalget

Formålet med denne delen av avhandlingen er å undersøke endringer i et utvalg norskspråklige diplom fra Bergen mellom ca. 1300 og 1500, og dessuten undersøke hva disse endringene eventuelt kan fortelle om talemålet. Jeg ønsket å benytte et diplommateriale fra Bergen, både fordi jeg visste at den moderne bergensdialekten er svært avvikende fra de omliggende dialektene og fordi jeg regnet med å finne mer av bl.a. vokalreduksjon, mellomnedertyske lånord og generelt flere innovative trekk enn i samtidig materiale fra f.eks. Hardanger eller Voss. I hvilken grad disse prediksjonene faktisk stemte, vil forhåpentligvis bli gjort rede for i løpet av dette kapittelet. Jeg legger vekten på fonologiske, morfologiske og leksikalske endringer, mens syntaktiske forhold bare unntaksvis vil bli kommentert. Dette er valgt både fordi jeg måtte hatt et mye større tekstutvalg om jeg skulle undersøkt syntaktiske endringer og fordi det før ca. 1500 trolig ikke vil være særlig mye syntaktisk endring å finne i materialet, jf. f.eks.

Med forbehold ... kan en generelt si at den [mellomnorske syntaksen] er langt mer lik syntaksen i norrønt enn i moderne norsk (Mørck 2013: 669)

Og de største syntaktiske endringene ser ut til å ha foregått forholdsvis raskt i en kortere periode rundt 1500 (Mørck 2013: 643).

I denne delen har jeg altså tatt noen stikkprøver i det bevarte materialet fra ett geografisk område for å finne de viktigste utviklingstrekkene og få satt opp en slags stratigrafi for språkendringene. Målet har dermed ikke vært å analysere et så stort utvalg som mulig på basis av kun en håndfull forhåndsbestemte trekk, men å analysere grundig et mindre og tidsmessig spredt utvalg. Analysemetodene som er benyttet på materialet, er slike som er vanlige innenfor tradisjonell historisk språkvitenskap og filologi. Denne avhandlingen kunne sikkert utelukkende ha vært basert på tidligere studier, men det følte viktig å få en oversikt over et eget materiale og se hva som egentlig fantes der, særlig siden det etter hvert hadde gått noe tid siden jeg hadde et aktivt forhold til mellomnorske

diplom. Uavhengig av den reelle nødvendigheten av et eget materiale, så innebærer dette valget uansett at disse diplomene nå finnes transkriberte og med fylldige analyser, jf. appendiks. Undersøkelsen av dette materialet kan naturlig nok ikke gi svar som gjelder for hele det norske språkområdet, og det er dessuten sannsynlig at den språklige utviklingen i Bergen var noe avvikende fra øvrige vestnorske dialekter. Mine analyser vil likevel ha gyldighet for det studerte materialet og kan i tillegg nyansere bildet som er tegnet av tidligere undersøkelser. Denne undersøkelsen vil dessuten kunne gi et bidrag til den samlede vurderingen av hva som er den mest egnete periodiseringen av eldre norsk språkhistorie. Mitt tekstutvalg består av åtte diplom som er utstedte i Bergen og som er daterte mellom 1298 og 1495:

Nr. 1: DN II 46, datering 1298 (diplomet er feildatert i DN til 1299).

Nr. 2: DN I 110, datering 1307.

Nr. 3: DN II 169, datering 1329.

Nr. 4: DN II 498, datering 1386.

Nr. 5: DN II 571, datering 1402.

Nr. 6: DN II 601, datering 1408.

Nr. 7: DN XIV 107, datering 1470.

Nr. 8: DN I 982, datering 1495.

I listen angir romertall bindnummer, mens arabiske tall angir brevnummer i *DN* (= *Diplomatarium Norvegicum*). De åtte diplomene dekker en periode på 197 år og gjennomsnittlig er det 24,6 år mellom hvert diplom. Avstanden i tid varierer likevel mellom 6 år og 62 år. Den ulike avstanden i tid skyldes delvis at det er bevart mer egnet materiale⁸ i noen tidsavsnitt enn i andre, og dels at jeg ikke ønsket å behandle det samme materialet som allerede var transkribert og benyttet av Marit Sundelin i hennes hovedfagsoppgave fra 2007.⁹ En diplomatarisk

⁸ Med egnet mener jeg her at det helst ikke er tale om en vidisse eller i hvert fall ikke en sein avskrift, at diplommet ikke er på f.eks. latin eller nedertysk, men helst er skrevet på et noenlunde norskfarget språk, og dessuten at diplommet er lesbart og av en viss lengde.

⁹ Marit Sundelin benyttet samlingen med diplom i fotografi ved LLE, Universitetet i Bergen. Jeg måtte derfor i stor grad velge materiale som var tilgjengelig ved Riksarkivet (RA) i Oslo og Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Bergen. For det gjenstående materialet fra Bergen, i perioden frem til Egil Pettersens utvalg starter i 1450, må man dermed påregne reisevirksomhet til København eller Stockholm for å få tilgang til diplomer som kan være egnete til å belyse språkendringer i perioden.

undersøkelse av hele tekstutvalget er vedlagt i appendiks. I dette kapittelet ønsker jeg å vise endringer i mitt tekstutvalg og det ville derfor være malplassert å gi grundige synkrone analyser av det enkelte diplom her. Dette finnes likevel i appendiks.

Utvalget kunne vært avgrenset fremover i tid til 1450, fordi perioden mellom 1450 og 1550 er grundig behandlet av Egil Pettersen (1975 og 1991)¹⁰. Jeg valgte likevel å trekke utvalgets tidsrom frem til ca. 1500, siden utvalget da vil dekke mer av nedgangstiden for norsk skriftspråk. Grunnen til at jeg satte sluttstrek rundt 1500 er at diplom etter dette som oftest er preget av dansk skriftspråk, og dermed ofte er dårligere kilder til samtidens talespråk enn hva som er tilfelle med de tidligere diplomene. Dersom man primært er ute etter å finne former som kan vise norsk talemål, gjør det økende østnordiske innslaget utover 1400-tallet og til sist fullstendig overgang til dansk, at det gradvis blir vanskeligere å trekke mye informasjon ut av diplommaterialet. Når man på 1500-tallet i stor grad har så godt som rene danskspråklige diplom, er det ofte nesten bare stedsnavn, egennavn og muligens en og annen avvikende bøyingsform man kan få ut av det. Dessuten var noen av mine mål med denne avhandlingen å undersøke når, om og hvordan gammelnorsk ble mellomnorsk, og å vurdere hvilke eventuelle argumenter for en mellomnorsk periode som kan finnes i materialet. Da er også endringene på 1300- og 1400-tallet viktigere enn hva som skjer utover 1500-tallet og frem mot moderne norsk. Alle diplomene i tekstutvalget er stedfestet til Bergen og stammer dermed trolig hovedsakelig fra noenlunde samme skrivemiljø. I mitt utvalg er det sett bort fra yngre avskrifter og vidisser. Diplom som i hovedsak ikke har norsk språkform er heller ikke tatt med, som f.eks. det danskpregete brevet DN V 855 fra 1465 (jf. også Pettersen 1975: 72). Videre er det ikke tatt med tekst fra de såkalte tilleggene, dvs. tekst som er skrevet bakpå diplommet, på seglremmer eller på vedlagte lapper, siden slikt materiale som regel er udatert og ofte trolig yngre enn selve brevtteksten.

Det er vanskelig å gjøre et tekstutvalg strengt basert på et kriterium om at teksten skal vise alminnelige vestnorske former når utvalget er fra Bergen. Dette kommer av at det i diplom fra Bergen ofte opptrer former som Hægstad og Seip

¹⁰ Egil Pettersens to bind med *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550* baserer seg på et stort diplom-materiale fra Romsdal i nord til og med Aust-Agder i sør, og i dette utvalget er det tatt med 109 brev fra Bergen (jf. Pettersen 1975: 25). Pettersen valgte perioden 1450–1550, fordi det er først etter 1450 at oppløsningen av de gamle språkformene viser seg for alvor og dessuten fordi dette avsnittet var minst utforsket (1975: 20–21).

tolket som innslag fra trøndsk og østlandsk. For eksempel er frasen “alle menn” oftest gjengitt som <ollum monnum> (eks. DN I 117, 1308), men ofte også som <allum monnum> (eks. DN II 152, 1324) og til og med som <allum mannum> (eks. DN II 825, 1458). Mikjel Sørli mente at:

Utjamningen av yngre u-omlyd er trolig et av de eldste trekk i Bergensmålet som har skilt det ut fra dialektene omkring. Utviklingen ble sikkert hemmet ved den stadige innvandring fra bygder der omlyden holdt seg. ... utjamningen i bymålet har vært langt kommet alt omkr. 1200 (1969: 21).¹¹

Også andre østnorske trekk, som f.eks. sterke presensformer uten i-omlyd og monoftongering av diftonger, vil Sørli forklare som innslag fra bergensk talemål. De skrivende klassene var mobile og det finnes eksempler på at skrivere har utstedt brev på ulike lokaliteter, jf. Pettersen (1975: 66–67), og det er også trolig at f.eks. bispene har tatt med egne skrivere når de gjestet Bergen.¹² Det er derfor ikke nok å ta hensyn kun til diplomets stedfesting, man må også forsøke å gjøre tekstutvalget på bakgrunn av hvem som er utsteder av diplommet. Der det er mulig, har det derfor blitt valgt diplom av lokale utstedere. Ved tekstutvalget må man også ta hensyn til at skriveren kan ha hatt en annen dialektal bakgrunn eller har fått sin opplæring ved en skrivestue et annet sted enn i Bergen. Utover 1400-tallet kan diplomene i tillegg bli så språkblandet at det ofte er krevende å avgjøre om et diplom er skrevet på norsk, dansk eller svensk. For eksempel er brev til Erik av Pommern i en fordansket språkform, mens brev utstedt av Aslak Bolt inneholder trekk fra svensk. Slik skriftspråklig blanding som man etter hvert ser i noen diplom, vil ikke reflektere en vestnorsk skrifters talemål og samsvarer ofte heller ikke med samtidens øvrige vestnorske skriftspråk. En avgrensning må derfor nødvendigvis basere seg på skjønn, men det har i noen grad vært nyttig å bruke kriteriene som Egil Pettersen setter opp for å skille norsk og dansk språkform i diplomene. Som norske trekk regner han vokalene *a*, *o* og *u* i trykklett stilling, de gamle diftongene *au*, *ei* og *øy*, konsonantene *p*, *t* og *k* mot *b*,

¹¹ Sørli's fremstilling ovenfor bygger i stor grad på belegg fra Gammelnorsk homilieboek, noe som ikke er helt uproblematisk, særlig fordi det er innslag av trøndiske og østlandske språktrekk i denne teksten (jf. Haugen & Ommundsen 2010: 12).

¹² Jf. f.eks. DN II 13, fra 1266 som er utstedt i Bergen, men som ikke bør tas med pga. utsteder, noe som også kommenteres av Hægstad (1916: 2): “II 13 (1266), utf. av stav. bispnen Torgils, reknar me til Stavanger; det er ikkje medteke her”.

d, *g* og postvokal *g* (Pettersen 1975: 70). I perioden 1450–1500 må man ta flere forbehold i forhold til materialet. I utvalget for denne perioden er det derfor sett bort fra brev som er utstedte av f.eks. konger eller erkebiskoper, siden dansk rundt 1450 ble skriftspråk for kongen og riksrådet (jf. Indrebø 1951: 187–191).¹³ Fra rundt 1500 er de fleste norske diplom danskpreget eller på rein dansk, men norsk holder seg lenger i lagmannsbrev og bondebrev (jf. Indrebø 1951: 290–98 og Berg 2018: 169–173).

I mitt utvalg er diplommet fra 1495 skrevet på en slags svensk med noen norske innslag, altså på det som Marius Sandvei (1938) betegnet som birgittinernorsk. Diplommet er skrevet rundt 50 år etter at den svenske påvirkningen på norsk var på sitt sterkeste, men de svenske trekkene kan likevel forklares med at diplommet ble utstedt av Munkeliv kloster, som på denne tiden var et birgittinerkloster. Til tross for diplomets hovedsakelig svenske form har jeg valgt å inkludere det i mitt utvalg, delvis fordi det er vanskelig å finne diplom uten språkblanding (riktignok som oftest med dansk) fra rundt år 1500 og til dels fordi innslaget av østnordiske former sannsynligvis også var et relativt vanlig trekk i det talte bymålet på denne tiden. Egil Pettersen inkluderte også diplommet i sitt tekstutvalg, fordi han vurderte at diplommet hadde tilstrekkelig mange norske trekk til at det kunne brukes. Diplomets svenske preg gjør at vi må forutsette at dette diplommet speiler bergensk talemål i mindre grad enn de foregående diplomene i utvalget. Jeg mener likevel at det kan benyttes med en viss varsomhet. I praksis vil det si at i den grad former og utviklingslinjer i diplommet er forenlige og forklarlige i forhold til resten av tekstutvalget, så kan de også benyttes. Om vi ser bort fra de åpenbare østnordiske trekkene, synes heller ikke diplommet å være så veldig avvikende fra den generelle utviklingen. Ved dette diplommet er vi dessuten godt inne i det tidsrommet som er dekket av Pettersens studier av vestnorsk diplomspråk, og det kan dermed forsvares at jeg i dette tilfellet ikke har håndhevet utvalgsriteriene like strengt som i resten av tekstutvalget.

¹³ Men se Berg (2013: 223–228), hvor han viser til at det er et systematisk skille i diplomene fra riksrådet. Det ble hovedsakelig skrevet dansk i brev om unionsforhold, mens norsk ble benyttet innenriks i domsavsigelser av riksrådene opp mot 1500.

2.1.2 Bergen, bergensdialekten og storbyer som innovasjonssentre

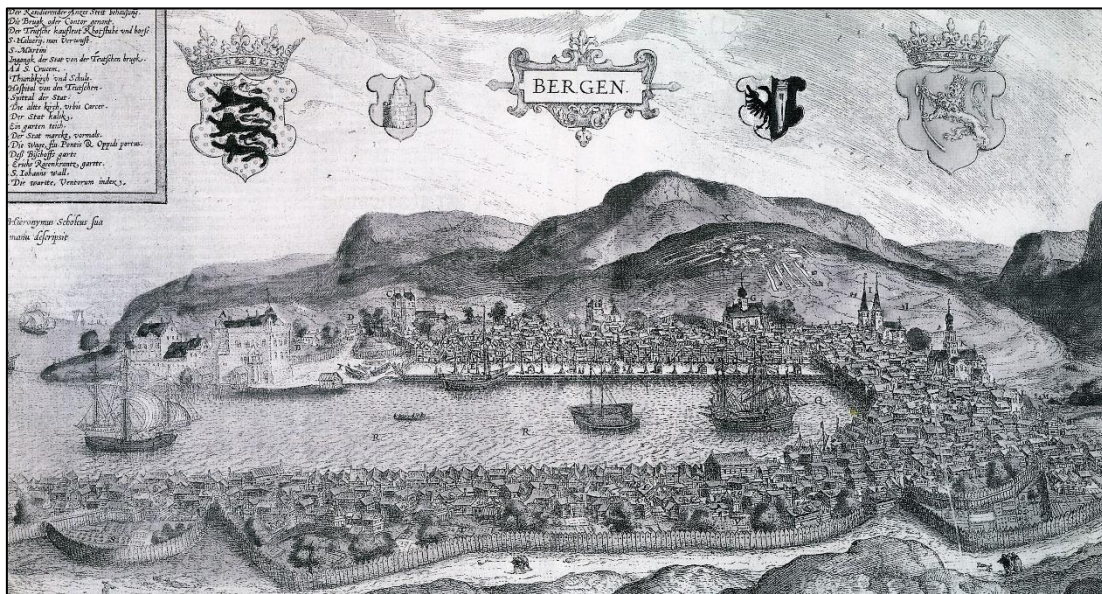
Bergen var Nordens største by frem til 1600-tallet og Norges største by til utpå 1800-tallet. Fra 1360 ble Bergen ett av fire hovedkontor med fast hanseatisk bosetting, hvor de andre lå i Brügge, London og Novgorod.¹⁴ De tyske handelsmennene oppholdt seg noen år ved kontoret i Bergen, men de hadde ikke lov til å gifte seg mens de var ansatte ved hansakontoret. I f.eks. Stockholm måtte derimot de hanseatiske kjøpmennene oppgi sitt tyske borgerskap og ble derfor raskt en del av byborgerskapet, mens i Bergen beholdt de hanseatiske kjøpmennene sitt tyske borgerskap og levde nærmest i en adskilt koloni fra resten av byen (Jahr 1995: 13). I tillegg til hansakjøpmennene slo også en god del tyske håndverkere seg ned i Bergen, hvor de dannet sine egne laug. Bergen var et samfunn hvor folk fra mange kanter møttes og var dermed også et møtepunkt for både ulike dialekter og språk. Bergen var en tospråklig by i mer enn 400 år og var trolig også en “hot-spot” for språklige innovasjoner. Byen var videre sannsynligvis et nasjonalt spredningssentrum for nye språktrekk, i kraft av sin stilling som både største by og det viktigste handelssentrumet i Norge. Særlig gjelder dette for det vestlandske omlandet, men også nordover som følge av Nordlandshandelen.

Dagens bergensdialekt er i norsk dialektsammenheng ganske utypisk og avviker dessuten mer fra omlandsdialektene enn andre norske bydialekter (jf. f.eks. Jahr 1995: 14). Bergensdialekten er bl.a. et *e-mål*, dvs. infinitiver og svake hunkjønnsord ender på *-e*, i motsetning til resten av sørvestlandsk som er *a-mål*. Når bergensdialekten dermed har en del eiendommeligheter og forenklinger som andre vestnorske dialekter ikke har, er det grunn til å tro at en del endringer har blitt utløst av språkkontakten med nedertysk, selv om noen trekk selvfølgelig vil skyldes indre utvikling og nivellering¹⁵ mellom ulike vestnorske dialekter. Seinmiddelalderens språkkontakt mellom tyskere og bergensere er grundig behandlet av Agnete Nesse (2002) og er også omtalt av Gro-Renée Rambø (2010: 311–341). Ett språkkontakttrekk med opphav i Bergen er den syntaktiske innovasjonen “garpegenitiv”, dvs. genitiv-omskrivning med *sin* (f.eks. *mannen sitt hus*, istedenfor *huset til mannen* eller *mannens hus* e.l.). Ifølge Nesse skal dette

¹⁴ Hansaen var et handelsmonopolforbund av tyskdominerte byer, og se f.eks. Rambø (2010: 154–169) for en kort oversikt over dette forbundets historie.

¹⁵ Jeg vil i denne avhandlingen bruke begrepet nivellering slik at det dekker både *simplification* og *levelling* i Trudgills terminologi, jf. også Røyneland (2005: 40–42).

være en norsk reanalyse av en tysk genitivkonstruksjon (Nesse 1998: 121–138, 2002: 170–193 og 2012: 78–79). Et annet sannsynlig språkkontakttrekk er at bergensdialekten har redusert antall genus fra tre til to, i motsetning til dialektene rundt som fremdeles har tre genera, og denne reduksjonen er trolig et resultat av språkkontakt (jf. Heide 2003 og Nesse bl.a. i 2012: 76–77). Det er likevel viktig å påpeke at bergensmålet i mitt tekstutvalg, dvs. frem til rundt 1500, ikke ser ut til å være like avvikende i forhold til de omliggende dialektene som moderne bergensk er.¹⁶ Likevel synes middelalderens bergensmål å ha vært mer mottakelig for innovasjoner og dermed ligge et tiår eller tre foran andre deler av landet.



Figur 2. Utsnitt av Hieronymus Schöner's Bergens-prospekt, her i versjonen fra 1580 (Public domain).

Endringene fra gammelnorsk til moderne norsk skjer til noe ulik tid i de ulike dialektene, og det har trolig også vært litt forskjellige veier frem til den moderne språkstrukturen. For å unngå en mulig sammenblanding av ulike og samtidige språkssystemer, bør en undersøkelse som denne holde seg til ett dialektområde, i den grad det lar seg gjøre. Jeg har da valgt å undersøke et tekstutvalg fra Bergen, fordi nye trekk skal vise seg tidlig i materiale derfra, og dermed kan endringer sannsynligvis bli funnet i kilder hvor skriftspråket fremdeles hovedsakelig er

¹⁶ I eldre forskning er sannsynligvis en del særegenheter i bergensdialekten blitt daterte for tidlig, jf. også Nesse (2002: 243-245).

norsk. Norsk språk ble i seinmiddelalderen påvirket både av de nordiske nabospråkene og av nedertysk, og nedertysk påvirkning var nok særlig merkbar i Bergen. Byene, og igjen særlig Bergen, var videre språklige “smeltedigler” hvorfra språklige innovasjoner spredte seg utover i landet. Det er derfor sannsynlig at endringer, bl.a. som følge av språkkontakt, vil kunne påvises tidligere i materiale fra Bergen enn i materiale fra andre steder. Bergensdialekten er dessuten “nokke for seg sjøl”, men den var nok ikke like avstikkende før reformasjonen. Det er uansett noen generelle historiske rammer og trekk ved utviklingen i bergensk talemål som kan være overførbare også til andre dialekter, og kanskje særlig til andre bymål. Denne delen av prosjekt tar derfor sikte på å gi momenter til et svar på hva som skjer nettopp i dette området, basert på et utvalg av de overleverte diplomene.

2.1.3 Endringer i leksikon

I begynnelsen av mellomnorsk tid kan man merke innflytelse fra svensk, men mindre etter 1450. Gjennom hele perioden merkes en stadig økende dansk påvirkning, særlig fra ca. 1460. Det store nedertyske leksikalske innslaget i løpet av perioden må regnes blant de større endringene av de nordiske språkene. Det finnes en god del nedertyske lånord alt i gammelnorsk, men innslaget av tyske lånord ble sterkere i norsk skriftspråk etter 1350. Nedertysk var dessuten et viktig mellomledd i formidlingen av ordmateriale fra f.eks. latin og fransk. Mange av de nye ordene gjaldt handel, handelsvarer, håndverk og krigskunst, men også mer dagligdagse ting. I tillegg kom det pre- og suffiks og noen kortformer av verb.¹⁷ De nedertyske orddanningselementene kom først sammen med lånordene, men ble etter hvert produktive også med gammelnorske ordstammer. Flesteparten av lånordene kom sannsynligvis inn i norsk gjennom svensk og dansk, men noen kom også direkte fra nedertysk via bymålene (jf. bl.a. Indrebø 1951: 168–174). I mellomnorsk tid ser ikke lånene ut til å ha nådd det grunnleggende eller sentrale ordforrådet i stor grad, dvs. f.eks. tallord, navn på kroppsdel, betegnelser på nærmeste slektninger o.l. Men på 1400-tallet kommer bl.a. et så sentralt ord som pronomenet *vi* inn i norske kilder, og dette er trolig et lån fra svensk, dansk eller nedertysk (jf. bl.a. Skard 1976: 151 og Sandøy & Ølmheim 1976). Se også

¹⁷ Som f.eks. trolig *gå*, jf. norr. *ganga*, hvor infinitiv og presens sannsynligvis er påvirket av østnordisk og nedertysk.

Simensen (2005: 1161–1171) for en god oversikt over seinmiddelalderens leksikalske utvikling i et nordisk perspektiv.

Ingen av de norrøne ordbøkene dekker perioden helt frem til reformasjonen. I *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) inkluderes norske håndskrifter frem til 1370, mens “Fritzners ordbok når stort sett til midten av 1400-talet” (Simensen 1992: 316)¹⁸ og *Norrøn ordbok* (Heggstad, Hødnebo & Simensen, 5. utg. 2015) dekker språket opp til rundt 1350. I *Norrøn ordbok* har man i flere omganger luket bort mellomnorske oppslag (jf. *føreorda* til de ulike utgavene). Dermed er denne ordboken et greit utgangspunkt for å undersøke leksikalske endringer etter ca. 1350. I praksis betyr dette at et lemma får verdien “norrønt” dersom det står i *Norrøn ordbok*, selv om ordet opprinnelig er fra nedertysk eller latin. Begrunnelsen for å gjøre dette, er at ordet da vil være belagt i norsk før 1350.

I avsnittene om lånord under kommentarene til hvert diplom har jeg bl.a. benyttet *Fornsvensk lexikalisk databas* (<https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>), nettversjonen av *Ordbog til det ældre danske Sprog* (<https://kalkarsordbog.dk/>), *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (Lübber & Walther 1888) og *Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog* (Falk & Torp utg. 1999). For navnematerialet som blir kommentert har jeg særlig benyttet *Norsk personnamnleksikon* (Kruken & Stemshaug 1995).

2.1.4 Diplom som kilder

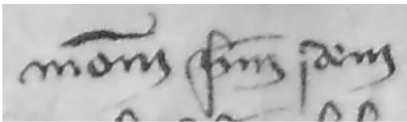
Diplom, via latin av gr. *diplōma* (δίπλωμα), egentlig ‘noe dobbelt sammenfoldet’, betegner opprinnelig dokumenter med et rettslig innhold. Termen blir i Norden benyttet noe løselig om de fleste kortere dokumenter fra middelalderen. Diplomene er en viktig kilde for gammelnorsk og så godt som den eneste kilden til språket i mellomnorsk tid. Det norske diplommaterialet er tilgjengelig gjennom *Diplomatarium Norvegicum* (elektronisk versjon; http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html), som gjengir dokumenter som er eldre enn 1570 komplett og på originalspråket. De er dessuten tilgjengelige gjennom *Regesta Norvegica*, som gir en fullstendig oversikt over middelalderdokumenter (både på norsk, latin og andre språk) med korte sammendrag, og med bind 10 er dette verket ført frem til 1430.

¹⁸ Det er flest mellomnorske oppslag i tilleggsbindet til Hødnebo (Fritzner & Hødnebo 1972).

En kompliserende faktor ved dette materialet er den utbredte bruken av forkortelser i diplomene, noe som blant annet medfører at nesten uansett hva man ser etter vil man få langt færre sikre forekomster av et fenomen enn om teksten hadde vært skrevet ut. Teksten i diplomene er altså i ulik grad forkortet ved hjelp av forkortelsestegn, jf. eksempel i fig. 3. I denne linjen av diplommet er det ikke noe belegg for formen “þæim”, men det står <þæim> i linje 10 i dette diplommet. Utgiverne av *Diplomatarium Norvegicum* har derfor valgt å løse opp forkortelsen også her som *þæim*. I mange tilfeller er derimot ikke forkortede ord eller former belagt andre steder i diplommet, og utgiverne har da oppløst forkortelsen slik de mente at den underliggende formen mest trolig har vært. Flesteparten av bindene av DN, dvs. t.o.m. bind XIX, har ingen markering av hvor utgiverne har løst opp forkortelser, og tekst derfra er dermed problematisk å benytte til språklige studier med mindre man sjekker mot håndskriftene, noe som man bør gjøre uansett. Jeg vil noen ganger henwise til utbredte former fra eller generelle utviklinger i diplommaterialet. Slike bemerkninger er alltid basert på ulike søk i den elektroniske versjonen av DN. Selv om tidligere tiders transkripsjonspraksis o.l. gjør at enkeltresultater derfra ikke bør benyttes uten kontroll mot håndskrift, så er databasen likevel mer enn god nok til å vise generelle tendenser i materialet.

Forkortelsestegn

“monnum þæim sæm” – tekst i *DN*, bind 2, brev nr. 571, 1402



– tekst i håndskriftet

“monnum þæim sæm” – transkripsjon

↓

monnom?

↓

þeim?
þæm?

(kursiv markerer oppløst forkortelse i transkripsjonen)

Figur 3. Eksempel på bruk av forkortelser i diplomene.

Siden mitt formål med dette arbeidet har vært å undersøke diplomene som kilder for språklige forhold, kommer jeg i liten grad til å kommentere diplomenes saksinnhold eller behandle dem som historiske kilder. Mange av diplomene i mitt utvalg omhandler eiendomssalg og vil derfor noen ganger være omtalte i Jo Rune Ugulens doktoravhandling (utg. 2008). Den avhandlingen gir en oversikt over middelalderens jordeiere, adelsslekter og jordegodssamlinger i Hordaland og Sogn og Fjordane. Noen av personene som omtales i tekstutvalgets diplomer har dessuten biografier i *Norsk biografisk leksikon*. Dette verket har siden 2009 vært en del av *Store norske leksikon* (SNL) og biografiene finnes derfor på nettadressen: <https://nbl.snl.no/>. Det er dårlig med opplysninger om hvem som faktisk har skrevet diplomene, selv om vi i en del tilfeller nok kan anta at det har vært en av utstederne. Unntaket i mitt tekstutvalg er diplomets fra 1329 som formodentlig er skrevet av *Erlend klerk*, som nevnes i diplomets corroboratio-ledd. Selv når vi vet hvem som har skrevet diplomets, så vet vi ofte ikke nok om dem til å kunne si noe om hvor de har vokst opp eller hvor de kan ha fått sin skriftopplæring. I dette arbeidet har jeg heller ikke prøvd å identifisere skrivere eller skriverhender. Grunnen til det er særlig at materialet er lite, men dessuten at det sjelden ville gitt opplysninger som kunne kastet direkte lys over diplomets språkformer eller skriftspråktradisjon. Ved diplommaterialet kan vi egentlig heller ikke si særlig mye om hvordan den språklige variasjonen korrelerer med sosiale faktorer, fordi tidens gang i stor grad har ødelagt våre muligheter til å finne de relevante sosiale faktorene.

Selv om alle diplomene er utstedte i Bergen, trenger ikke skriversne å ha vært fra Bergen. Det kan ha vært profesjonelle skrivere som reiste rundt, de kan ha fulgt en annen regional skriftspråktradisjon osv. Det er derfor lite trolig at diplomene kun speiler en talemålsbakgrunn. Videre har nok skriversne av diplomene i utvalget fått sin skriftspråksopplæring på forskjellige lokaliteter med litt ulike ortografiske og språklige ideal, og dessuten har hva som var ansett som "korrekt" ortografi og språkbruk sannsynligvis endret seg i løpet av perioden som utvalget dekker. Det som dermed binder materialet sammen, er at det er utstedt i Bergen og at diplomene følgelig ikke kan ha vært altfor avvikende fra hva som var noenlunde akseptabel og gangbar skriftbruk i dette bymiljøet da diplomene ble skrevet.

2.1.5 Skriftspråktradisjon og ortografi

Talespråk og skriftspråk er begge verbalspråklige handlinger, men de uttrykkes i forskjellige modaliteter. Talespråk både læres tidligere og nærmest automatisk, mens tilegnelse av skriftspråk krever opplæring. Skriftspråk er videre en konvensjonell representasjon av talt språk og er også en ganske ny oppfinnelse. Selv om talespråk altså er primært i forhold til skriftspråk, er det likevel som regel skrift som er bevart, noe som skyldes at talen er flyktig, mens skrift kan være varig. Det at skriftspråk både er en måte som vi har blitt enige om å uttrykke talespråk på og at det skriftspråklige systemet må læres aktivt, gjør at å lære et skriftspråk, selv ved svært ortofone skriftspråk, også vil medføre læring av former som vil være avvikende fra innlærerens talespråk.

Fremveksten av et skriftspråk innebærer dermed alltid en viss normering, selv om det i tidligere tider ikke var tale om noen fast skriftspråklig normal og sett med moderne øyne er tekster fra middelalderen kjennetegnet av stor ortografisk og språklig variasjon. Jan Ragnar Hagland (1986: 10–21) har sett på bruken av termen ‘norm’ i eldre norsk språkhistorie, og viser til at norm-begrepet ofte har blitt brukt upresist og uten at man har definert hva som er ment med det og til dels har begrepet også blitt brukt anakronistisk. Hagland (1986: 17) vil derfor heller bruke termen ‘skriftspråktradisjon’. Jeg er nok ikke like kritisk som Hagland til å bruke ‘norm’ om skriftspråktradisjoner i gammel- og mellomnorsk, siden det i middelalderen uansett ikke var tale om noen form for fast eller offisiell rettskriving, men heller bør forstås som former som var tilegnet gjennom en skriveopplæring og i et skrivemiljø. Jeg følger likevel Hagland, og vil derfor bruke ‘skriftspråktradisjon’ for å betegne tendenser mot noenlunde gjennomførte mønstre i språkformer og ortografi.

Som nevnt er tekster fra middelalderen, i langt større grad enn moderne tekster, preget av variasjon. Det finnes likevel normerende tendenser i materialet, selv om skriftspråktradisjonene til dels var regionale og dessuten varierte over tid. Marius Hægstad mente at det etter hvert utviklet seg et “gamalnorsk riksmåal” (Hægstad 1902), men normeringstendensene i gammelnorsk var ikke så sterke at et slikt begrep er helt berettiget (jf. Hagland 1986). Fra rundt 1370 synes det som at skriftspråktradisjonen generelt blir noe løsere, trolig noe mer talemålsbasert og mer ustø. Dette ble tradisjonelt tolket som resultat av et generasjonsskifte blant skriverne etter svartedauden, siden mange av skriverne døde i pesten og dermed ikke klarte å overføre skriftspråktradisjonen skikkelig til

den nye generasjonen (jf. bl.a. Hægstad 1902: 14–15, Indrebø 1951: 213–214 og Skard 1976: 141–142). Selv om denne forklaringen har blitt utfordret, som jeg også vil komme tilbake til, så foregikk det likevel trolig noe i skriftspråktradisjonen på slutten av 1300-tallet.

Mitt materiale består av skrevne tekster. Det er dermed tale om grafemer som bare delvis tilsvare fonemer (jf. Allén 1971), men brevenes skriftspråktradisjon og ortografiske praksis vil likevel kunne gi fonologisk informasjon. Den norske middelalderortografien blir generelt regnet som relativ grunn, dvs. at den ligger nokså nær opp til det fonologiske nivået i språket. Ortografien endrer seg en del utover 1400-tallet og etter hvert som skriftspråket blir mer danskpreget, blir det også vanskelig å avgjøre om en form kun skyldes ortografiske endringer eller om den også gjengir en reell fonologisk endring. Men f.eks. den økende opphopingen av overflødige (eller stumme) grafem er et trekk som utvetydig skyldes endringer i ortografisk praksis – som i disse eksemplene fra et diplom datert 1455 (trykt i DN II 810 og i Hødnebo 1966: 84–85): “breff”, “effter”, “ffader”, “ærffvinga”, “ffrw” og “ffør”. De ortografiske endringene i mellomnorske diplom kan se ut til å skyldes både reelle lydendringer og en økende dansk påvirkning. Likevel videreføres i stor grad den gammelnorske ortografien i mellomnorske diplom, i hvert fall så lenge de fremdeles hovedsakelig er norskspråklige. Man bør også forsøke å skille mellom hvor ortografien gjengir fonologiske forhold og hvor den hovedsakelig er konvensjon. Diplomenes gjengivelse av f.eks. det mediopassiviske suffikset (i den reflektive formen av verbet) kan for en stor del se ut til å være konvensjonsstyrt (jf. Mørck 2016a), mens f.eks. vokalharmonisk fordeling av endingsvokalene sannsynligvis i stor grad må ha vært fonologisk styrt.

2.1.6 Metodiske valg og noen konsekvenser av dem

Jeg vil på ingen måte undervurdere verdien av DN for mange formål, men det er kjent at det er feil i bindene og særlig i de eldste bindene. Feil i transkripsjonene i DN vil dermed alltid være en mulig feilkilde, men det som er langt mer problematisk for morfologiske analyser er forkortelsene (jf. også kap. 2.1.4). Forkortelser kan forekomme nesten i alle posisjoner i et ord, men det vanligste er mot ordslutt. Dette betyr at bøyingsendinger er særlig utsatt for forkortelser og ofte er det også benyttet generelle forkortelsestegn. Det er dessuten relativt mange forkortelser i disse tekstene.

Det er i hovedsak to måter å benytte det tilgjengelige tekstmaterialet på. Den ene måten er at man kjører søk mot en database basert på transkripsjoner fra DN. Dette er på mange måter den lette måten, men resultatene er nærmest umulige å kvalitetssjekke mot håndskriftene. Vanskene med å kontrollere transkripsjonene fra DN skyldes blant annet at særlig det mellomnorske materialet i liten grad finnes i diplomatariske utgaver eller i faksimileutgaver, men er spredt som originaldiplom i ulike institusjoners arkivsamlinger over hele Norden. Det betyr at man ved å bruke denne metoden må godta treff på en god del ikke-belagte former, og man må også være åpen om at det er en stor og uviss feilprosent beheftet med både datamaterialet og hele analysen. Jeg ønsket i utgangspunktet å benytte denne veien inn i materialet og hadde kompilert et tekstutvalg fra DN på rundt 150 diplomer fra Bergen. Jeg valgte likevel å legge bort dette materialet, fordi jeg ikke fant noen måte å få feilrettet datasettet på og vurderte det som metodisk sett svært problematisk å kjøre analyser på et materiale hvor det var et nærmest ukjent antall feil. Det er dessuten trolig slik at umarkerte og feilaktig oppløste forkortelser potensielt kan fordreie resultatene langt mer i et mindre utvalg enn ved et stort tekstutvalg.

Den andre og langt tyngre måten, er å prøve å skaffe tilgang til et gitt antall diplom ved ulike arkiv og møysommelig skrive av fra pergamentene eller avfotograferinger av dem. Da blir datamengden mindre, men man kan i større grad være sikker på at beleggene er korrekte. Det var dermed altså kvaliteten på det tilgjengelige datamaterialet som tilsa at denne avhandlingen måtte basere seg mer på tradisjonell filologi enn på korpuslingvistik. Valget mellom disse to veiene inn i materialet har også andre implikasjoner. Om man benytter en database basert på transkripsjoner fra DN vil man ha et stort datasett, nærmest et tasteklikk unna, som man kan sjekke hypoteser mot. Dette gjør at det blir relativt enkelt å raskt formulere hypoteser og prøve ut ulike teoretiske tilnærminger på materialet. Ved egne transkripsjoner blir den tekstlige helheten mer synlig og man kan ofte se en sammenheng eller et system i formene i enkeltdiplom, men det er langt vanskeligere å se hvor det kan være noe av interesse på et tidlig tidspunkt. Og her ligger også årsaken til at utprøving av ulik teori på materialet ikke kunne bli en sentral del av denne avhandlingen.

Jeg har tidligere nevnt forholdet mellom variasjon og endring (jf. kap. 1.4), hvor det generelt er slik at pågående endringer vil vise seg som variasjon. I forbindelse med et tekstmateriale vil dette generelt kunne ses ved at det først er en form, deretter kommer en fase med variasjon og veksling mellom former. Og

når det i hovedsak kun er en form tilbake, må vi anta at endringen har skjedd. Det er altså typisk variasjon mellom nytt og gammelt i et materiale som strekker seg over noe tid. Ved å sette opp et relativt lite tekstutvalg kronologisk, vil denne variasjonen til en viss grad kunne bli utvisket, slik at full overgang til ny form kan synes å komme for tidlig eller for seint, sett i forhold til hvis tekstutvalget var alle tilgjengelige tekster. Det er trolig dessuten litt tilfeldig hva man kan få av belegg i et så lite tekstutvalg, og det er åpenbart at man risikerer å få første belegg på en ny form eller konstruksjon lenge etter at den har blitt enerådende. Mine dateringer av endringer vil derfor nødvendigvis være omtrentlige.

Endringer i mitt tekstutvalg vil bli satt opp kronologisk. Denne fremstillingsmåten ble valgt fordi det ved transkripsjoner av eget materiale ikke er gitt på forhånd at man vil få særlig mange treff på et sett med forhåndsbestemte strukturelle trekk, med mindre tekstutvalget er relativt stort. Det ble ikke mitt materiale, fordi jeg også ønsket å gjøre flere ting enn bare å analysere et materiale. Et tekstutvalg er på noen måter dessuten “en lukket verden”. Det er ikke problemfritt å trekke inn belegg fra annet tekstmateriale i en gjennomgang av materiale fra et utvalg, fordi dette utvalget er basert på ett sett med kriterier. Da må man i så fall ta hensyn til bl.a. andre dialektale forhold, om tekstene er nære nok i tid, graden av språkblanding i det materialet som man sammenlikner med osv. Perspektivet i analysene av mitt tekstutvalg måtte derfor bli, i så stor grad som mulig, å forklare belegg på bakgrunn av tidligere belegg i materialet, og de fremkomne resultatene vil heller ikke nødvendigvis gjelde for et annet tekstutvalg.

Det er videre nærmest et uløselig spørsmål i hvilken grad man finner talespråk i skrift i perioden etter 1450, med økende språkblanding og overgang til dansk skriftspråk. Denne usikkerheten må også gjelde selv for et materiale fra Bergen, hvor det ofte er tale om former som samsvarer med seinere talemål. Det er likevel slik at i diplom hvor det enda ikke er en fullstendig overgang til dansk, vil det fremdeles være veksling mellom østnordiske og norske former. Og selv i diplom med relativt mange østnordiske former, kan man ofte finne både sikre norske trekk og sannsynlige talemålsformer, men det vil nødvendigvis bli færre belegg. Det er også vanskelig å avgjøre om nye former i materialet skyldes indre utvikling og variasjon, eller om de er lån. Hvis det f.eks. er en tidlig tendens til utjevning av u-omlyd i bergensk, vil dette ved indre utvikling ofte kunne gi former som ser ut som de er av østnordisk eller i hvert fall østnorsk opphav. Man må derfor, selv i språkblandete diplom, til en viss grad alltid holde muligheten

åpen for at formene kan skyldes indre utvikling. Det må dessuten bemerkes at diplom 8, selv om det var tydelig østnordisk basert, måtte kjøres gjennom de samme analysene som de andre diplomene, fordi den indre sammenhengen i tekstutvalget tilsa at jeg ikke plutselig kunne benytte et annet sett med analyseredskaper på dette diplommet enn for de andre.

2.1.7 Normalisering og gjengivelse av primærtekster

Jeg bruker normalisert norrønt som sammenlikningsgrunnlag for tekstene i diplomene. Dette er en idealisert språkform som er basert på islandsk på 1200-tallet og som på noen punkter avviker fra vanlig gammelnorsk, men det er hovedsakelig denne språkformen ordbøker og grammatikker baserer seg på.

Tekstutvalget mitt starter helt på tampen av 1200-tallet og inneholder tre diplom fra gammelnorsk tid, dvs. fra tiden frem til 1350. Deretter har jeg tre diplom fra tiden mellom ca. 1380 og 1410, mens de to siste diplomene dekker perioden 1470 til 1500. Gammelnorske diplom er dermed godt representerte i materialet, og alle diplomene blir også sammenlignet med normalisert norrønt. Jeg lister altså opp tilnærmet alle avvik fra norrønt i disse tekstene, og det ville metodisk sett være langt mer problematisk å unndra noen morfologiske avvik fra analyse, f.eks. basert på et kriterium om at noen former kan være relativt utbredte i gammelnorsk. I praksis er å sammenligne med norrønt også den eneste farbare måten å gjøre en undersøkelse av hvor mye språket endrer seg i løpet av mitt tekstutvalg. Jeg vil faktisk hevde at ved å benytte norrønt som målestokk, blir det tydelig at det både var språklig variasjon og pågående endringer i ordinær gammelnorsk, selv om bruddene med den norrøne normalen selvsagt øker etter hvert som man kommer lenger uti tekstutvalget. Hvis tekstutvalget mitt først hadde startet rundt 1400, ville det åpenbart ha vært problematisk å sammenligne det med en idealisert språkform fra 1200-tallet. Jeg kan likevel ikke forstå noe annet enn at det må være metodisk akseptabelt å bruke normalisert norrønt som sammenlikningsgrunnlag for disse tekstene, særlig når diplom fra gammelnorsk tid utgjør en så pass stor del av tekstutvalget.

Dessuten normaliserer jeg de unormaliserte tekstene i tekstutvalget til norrønt, og det gjør jeg av flere årsaker. Normalisering er en måte å gjøre det samme som man ville gjort ved lemmatisering, hvor man hadde koblet de unormaliserte formene mot norrøne lemma. Normalisering ble også valgt for leserens sin del, fordi ved å sette opp normaliserte former etter formene fra

diplomteksten er det langt lettere for en leser å slå opp i grammatikker og ordbøker. Man løper i noen grad inn i økende problemer med normalisering til norrønt i tekster utover på 1400-tallet. Jeg har likevel valgt gjennomføre dette på hele tekstutvalget, selv om det i noen tilfeller vil bære mer preg av å være oversettelse enn normalisering.

Normaliseringen er i tillegg en måte å bestemme hvilken morfologisk form de ulike forekomstene i det unormaliserte korpuset uttrykker. En annen måte å markere en tekstforekomsts morfologiske form, er ved hjelp av morfologisk tagging. Morfologisk informasjon, som f.eks. *substantiv maskulinum singularis indefinit nominativ*, vil da bli lagt inn ved ordformene i teksten. I begge tilfeller gjøres likevel det samme, dvs. man plasserer en unormalisert form i en klarere morfologisk ramme. I begge tilfeller må man også ta hensyn til at formene fra diplomene ikke nødvendigvis vil være morfologisk entydige. Det finnes ikke noen fungerende og utbygget gammelnorsk normal, og både lemmatisering og morfologiske analyser må i praksis basere seg på normalisert norrønt. At normalisering ble valgt istedenfor morfologisk tagging, skyldes at tekstutvalget ikke var veldig stort og at det derfor ble en mer effektiv måte å gjøre både de morfologiske og leksikalske analysene, samtidig som det altså ikke ville medføre noe dårligere kvalitet på resultatene. Normaliseringen gjør også at det blir noe enklere å se noen fonologiske endringer. Jevnføring av diplomtekst med normalisert tekst, er dessuten en metode som tradisjonelt har vært mye benyttet i studier av diplommaterialet. Det er heller ikke slik at den norrøne normalen er veldig fjern fra den skrevne gammelnorsken før utpå 1400-tallet, og avvikene mellom norrøn normalortografi og teksten i diplomene er altså mindre i starten enn henimot slutten av tekstutvalget. Det primære tekstgrunnlaget er uansett diplomteksten, og jeg både kjenner og tar høyde for vanlige gammelnorske former.

I mine gjengivelser av diplomtekst følger jeg vanlig praksis og benytter kursiv for å angi oppløste forkortinger. I transkripsjonene av diplomene har jeg vanligvis ikke tatt hensyn til allografer som ikke har fonologisk betydning, dvs. jeg benytter bl.a. <r> for <ʀ>, <v> for <ϕ>, <s> for <ʃ> og <f> for <ƿ>. Ved vokalene er derimot grafiske varianter i større grad gjengitt, siden ligaturer og aksentbruk her kan ha fonologiske implikasjoner. Bruken av aksenttegn i diplomene, ved for eksempel *i*, dvs. <í>, er hovedsakelig likevel ikke benyttet for å markere vokallengde, slik det er i normalisert norrønt. At aksent ikke markerer vokallengde er særlig synlig ved at aksent også brukes i endestavelser. I mitt

tekstutvalg er aksent derfor hovedsakelig benyttet for å skille *i* tydeligere fra for eksempel *n*, *m* og *u*. Det er ellers sjelden at vokallengde blir markert med aksenttegn i det norske materialet. Det må likevel bemerkes at mine transkripsjoner kanskje ikke vil være helt feilfrie ved aksentbruk, noe som kan komme av den noe ujevne kvaliteten på mine avfotograferinger av diplom (særlig i de tilfellene hvor mitt tekstgrunnlag i tillegg er avfotografering av diplomfoto).

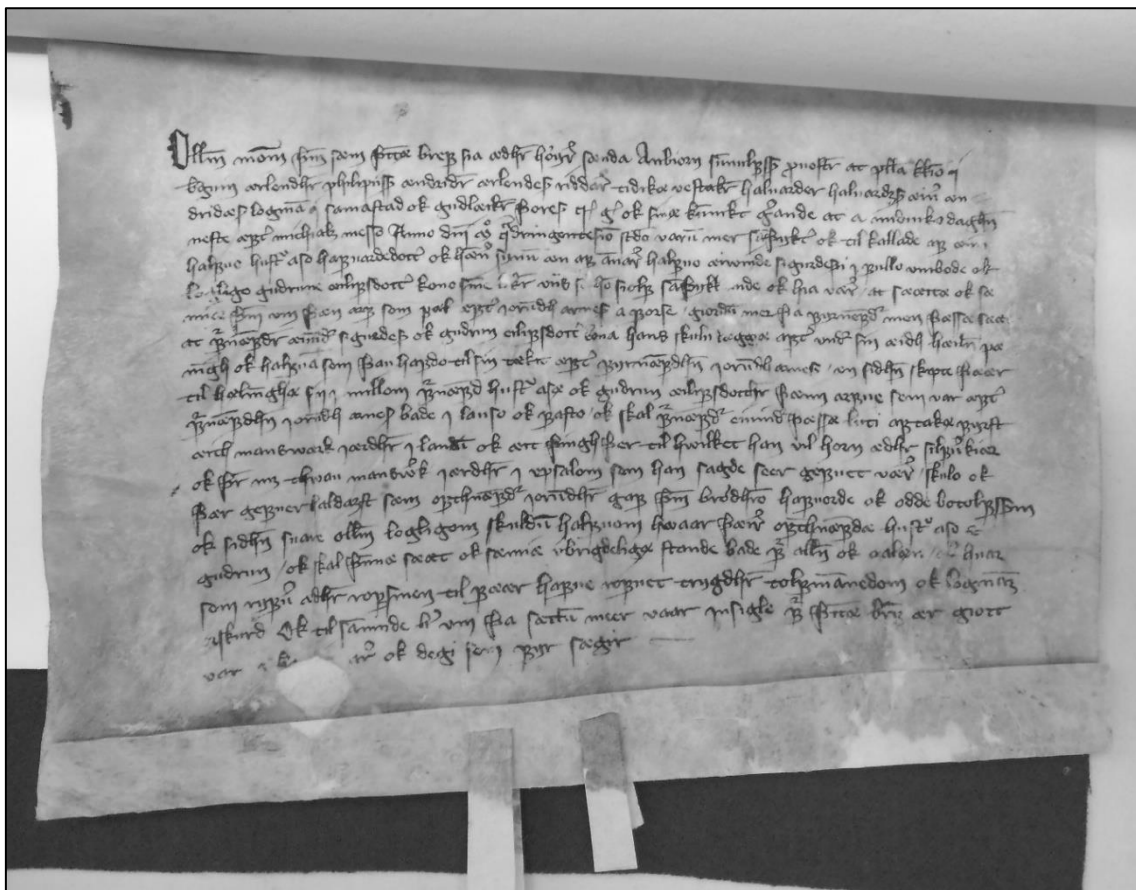
2.2 Utviklingslinjer i materialet

I det følgende vil jeg presentere noen endringer i det analyserte materialet, og fremstillingsformen er bl.a. valgt på bakgrunn av følgende forutsetninger: Diplomene er av ulik lengde og forskjeller i språkbruk (bl.a. formularer) gir også ulik frekvens av belegg. Derfor vil en rein oppregning eller kvantitativ fremstilling av funn ikke nødvendigvis gi en særlig god fremstilling av endringene i materialet. Mitt tekstutvalg er dessuten relativt lite og det kan derfor synes risikabelt å generalisere utfra, men med et forbehold om at utvalget er noenlunde representativt, vil jeg likevel skissere noen utviklingslinjer.¹⁹ Jeg vil også påpeke at den følgende materialgjennomgangen ikke skal oppfattes som en fullverdig beskrivelse av alle endringer i språkstrukturen i bergensk mellom 1300 og 1500. Den kan kun fungere som en slags skisse over utviklingen i et mindre utvalg av kilder fra Bergen, og primært for tiden frem til Pettersens utvalg starter. Utvalget av variabler som ble undersøkt i diplomene var omtrent ved alle forhold hvor jeg tenkte at det kunne være noen endring å spore, og jeg ser i ettertid at antallet undersøkte fenomen nok kunne vært noe redusert.

I gjennomgangen av endringer i materialet vil det nødvendigvis bli noe gjentakelse av hva som står under kommentarene til de enkelte diplomene i appendiks. Jeg mener likevel at oppsettet kan forsvares, siden det må gis eksempler og fordi det kun er her i denne delen at de ulike diplomene blir sammenstilte. I gjennomgangen av materialet vil først kildeformer bli gjengitt

¹⁹ Funnene i første del av mitt tekstutvalg er ikke veldig avvikende fra fremstillinger i bl.a. Hægstad (1902 og 1906–1942), Indrebø (1951), Seip (1955) eller Sørli (1969). For den siste delen av tekstutvalget støttes mine funn av resultater fra Pettersen (1975 og 1991). Noen eksempler på dette er bl.a. at umarkert (el. endingsløs) nominativ er så godt som gjennomført i diplom fra Bergen allerede i perioden 1450–75 (jf. Tabell 129, Pettersen 1991: 504), og at substantiv viser lite dativmarkering i perioden 1450–75 og etter ca. 1500 må dativ betegnes som nærmest tapt i diplom fra Bergen (jf. gjennomgang av de ulike deklinasjonene i Pettersen 1991: 14–159).

mellom < > og deretter settes det opp normaliserte former i kursiv. Som nevnt er normalisert norrønt benyttet som sammenligningsgrunnlag for teksten i diplomene. Det ble bl.a. gjort for å undersøke hvordan disse tekstene gradvis fjernet seg fra tradisjonell gammelnorsk, men hverken metoden eller påvisning av brudd skal forstås som utslag av et normativt språksyn fra min side. Språkformene i tekstene er rette på tekstens egne premiss, men de kan altså ofte vise brudd med tradisjonell gammelnorsk. Henvisninger til linjenummer i diplomene er tatt bort i den følgende fremstillingen, fordi de lett kan gjenfinnes i kommentarene til det enkelte diplom i appendiks. Unntaket er ved avsnittet om endring i pronomenbruk, der linjenummer er med fordi det temaet ikke har noe motsvar i kommentarene til de enkelte diplomene i appendiks.



Figur 4. Eksempel fra materialet. Diplom datert 4. oktober 1402 og trykket som DN II 571 (egen avfotografering av original i RA).

2.2.1 Ortografiske og fonologiske endringer

I denne delen vil jeg særlig se på hvilke eventuelle talemålsendringer som kan finnes i mitt materiale. Ved undersøkelser av kilder for eldre språk er det primært skriftformer vi studerer, og vi bør være forsiktige med å lese talemålsformer direkte ut av disse kildene. Likevel etterstreber skriftspråk generelt å gjengi tale, så vi må kunne forutsette at de skrevne formene i noen grad reflekterer former fra talespråket. Ikke minst gjelder dette i gammel tid, da skriftnormer stod vesentlig svakere enn i de fleste vestlige språksamfunn i dag. Det er også vanskelig å forestille seg at fremveksten og opprettholdelsen av en folkespråklig skriftspråkstradisjon i middelalderen ikke skulle ha et talespråklig grunnlag. Og til tross for at skriftspråkstradisjonen sikkert ofte førte til at talemålsformer ikke ble skrevet, så gjør graden av variasjon og den noe ustøe gjennomføringen av former og konstruksjoner i disse tekstene, og særlig i de tilfellene hvor vi har veksling mellom gammelt og nytt i samme diplom, at vi likevel vil finne reelle talemålsformer, selv om vi sannsynligvis får tak i langt færre av dem gjennom de skriftlige kildene enn hva som fantes i talt språk. Dessuten mener jeg at flesteparten av de endringene som er behandlet i det følgende, som den minkende markeringen av u-omlyd, økende diftongforenkling, at vokalharmonien forsvinner, endringer i markering av innskuddsvokal og økende vokalreduksjon, for det meste trolig kan vise reelle fonologiske endringer i materialet. Dette mener jeg fordi det stemmer med seinere bergensk talemål og i noen grad også med skriftlige kilder fra tidlig nytid (dvs. perioden 1536–1814).

i) Vokaler i trykkning stilling

a) Enkeltvokaler

Markering av lang vokal: Utenom i diplommet fra 1470, har alle diplomene forekomster av aksent over *i*. Aksent ser hovedsakelig likevel ut til å bli benyttet for å skille *i* tydeligere fra for eksempel *n*, *m* og *u*, særlig fordi aksent også brukes i endestavelser. I mitt materiale er aksent dermed trolig ikke utbredt som markør for vokallengde. Det er derimot noe markering av lang vokal ved dobbeltskriving av vokal. Det første eksemplet på dette er i diplommet fra 1298, hvor <yðr see> yðr sé kan angi lang vokal i sé. Det neste eksempelet er i diplommet fra 1386, som har en mulig markering av lang vokal ved dobbeltskriving i <naað> náð. Og i alle diplomene fra 1400-tallet markeres noen

ganger lang vokal ved dobbeltskriving, men uten at bruken er gjennomført eller at dobbeltskrivingen alltid er ved en lang vokal.

Oppsummering: De fleste diplomene har eksempler på aksent ved *i*, men diplomene ser ikke ut til å benytte aksent til markering av vokallende. På 1400-tallet benyttes i noen grad dobbeltskriving av vokal for å markere vokallengde, men uten at bruken dermed er feilfri eller gjennomført.

b) Kjedeforskyvningen av de bakre vokalene

De fleste norske dialekter har gjennomgått en kjedeforskyvning av de bakre vokalene. Denne forskyvningen gav oss bl.a. “spiss u”, dvs. /u/ (se f.eks. Kristoffersen & Torp 2016: 164–166 for en grundigere beskrivelse av kjedeforskyvningen). Forskyvningene er stort sett usynlige i materialet, siden den endrete uttalen ble normaluttalen av vokalgrafemene. Det er i mitt materiale likevel bl.a. fire tilfeller av *o* for *á* som muligens kan forklares på bakgrunn av forskyvningen:

- Diplomet fra 1329: <nottena helgu> *náttina helgu*, men det finnes også en sideform *nótt* og belegget kan derfor egentlig ikke vektlegges særlig mye.
- Diplomet fra 1402: <siolf> *sjálf* (f. nom. sg.) av eldre *sjólf* for opprinnelig kort vokal (dvs. *sjølf* og deretter forlenging av vokal før *-lf*). Jeg vil tro at formen kanskje også kan leses som *sjølf*, dvs. at *o* her muligens kan notere \emptyset .
- Diplomet fra 1470: <wor> for norr. *vár*.
- Diplomet fra 1495: <wora> for *vára*, men dette diplomet er i stor grad i en østnordisk språkform.

Oppsummering: Det er ikke mange eller veldig overbevisende eksempler på kjedeforskyvning i mitt materiale.

c) Markering av u-omlyd

U-omlyd er en regressiv assimilasjon. Den bestod av at særlig trykk tung kort /a/ på grunn av en etterfølgende /u/ ble rundet til /ɔ/ (i normalortografien gjengitt som <q>, men i diplomene som <o> o.l.), jf. f.eks. Kristoffersen & Torp (2016: 117–119). Vi skiller ofte mellom to typer u-omlyd: (1) Eldre eller morfologisk u-omlyd, hvor vokalen som voldt omlyden falt ved synkope, og (2) yngre eller fonologisk u-omlyd, hvor u'en fremdeles stod i gammelnordisk. Betegnelsene

“eldre” og “yngre” er egentlig noe misvisende, siden det i begge tilfeller gjelder lydendringer som starter i synkopetiden og virker inn i norrøn tid, men type (2) oppfattes som yngre fordi den utløsende vokalen ikke hadde falt bort.²⁰ Det er forskjeller mellom dialektene når det gjelder markeringen av yngre u-omlyd. Det er ikke vanlig med notasjon av yngre u-omlyd i trøndsk og nordlig østlandsk, men ellers blir den som oftest markert (jf. bl.a. Hagland 2013: 618). I det følgende nevnes alle belegg på markert eller manglende markering av omlyd i tekstutvalget.

- Diplomet fra 1298: Yngre u-omlyd er markert i <Ollum> *øllum*, men formen står i et fast uttrykk og kan derfor ikke vektlegges særlig mye. Diplomet har eldre u-omlyd i <hond> *hønd*, og bynavnet viser også omlyd <ibíoruín> *í Björgvin*.
- Diplomet fra 1307: Yngre u-omlyd er markert bl.a. i <monnum> *mønnum* (med forekomst av *mønnum* utenom i et fast uttrykk) og <eftír logum> *eptir lögum*. Bynavnet har brutt form, men uten omlyd <biargwín> for *Björgvin*.
- Diplomet fra 1329: Markering av omlyd er stort sett gjennomført:
 - <Ollum monnum> *Øllum mōnnum* og <godom monnum> *góðum mōnnum*.
 - <.j. biorgwin> *í Björgvin*.
 - <.j. langafostu> *í langa-fōstu*, dvs. med u-omlyd i *fasta* f.
 - Det er ikke utjevning av rotvokalen, men veksel mellom *ø* og *a* i for eksempel *jørð* f.; <iordum> *jørðum* (f. dat. pl.) mot <iarder> *jarðir* (f. nom./akk. pl.).

Unntak: Manglende u-omlyd i det relativt faste uttrykket <med skoghom ok allum adrum lutum ok lunnendom> for normalisert *með skógum ok øllum øðrum (h)lutum ok (h)lunnendum*.

- Diplomet fra 1386: Markeringen av u-omlyd i diplommet varierer. Det er markert u-omlyd i <morgum fleirum godum monnum> *mørgum fleirum góðum mōnnum* og altså ikke **margum fleirum góðum *mannum*. Omlyd

²⁰ Eldre og yngre u-omlyd er betegnelser som stammer fra Axel Kocks junggrammatiske omlydsmodell (jf. også begrep som i-omlyd).

mangler derimot i <faður sinn>, normalisert *fǫður sinn* (akk. sg.) og i <a strandæna>, normalisert *á Ströndina*. Bynavnet har ubrutt form <berguín>, dvs. *Bergvin*, og kan dermed ikke ha omlyd.

- Diplomet fra 1402: Markeringen av u-omlyd i diplomet varierer. Tendensen er mot markering kun i relativt faste uttrykk:
 - <Ollum monnum> *Qllum mǫnnum*, men dette er i fast uttrykk.
 - <halfuo> for *hǫlfu* (f. obl.) og <hafdo> for *hǫfðu* (pret. pl. 3.pers.), begge uten markering av u-omlyd.
 - <j landum> *í Lǫndum* og <j vpsalom> *í Uppsǫlum*. Begge er gårdsnavn uten markert u-omlyd.
 - <ollum logligom skuldum> *qllum loǵligum skuldum* (f. dat. pl.), med markert u-omlyd.
 - Bynavnet er <bergvin>, i ubrutt form og kan ikke vise omlyd.
- Diplomet fra 1408: Markering av u-omlyd i <Ollom monnom> *Qllum mǫnnum*, men dette er en forekomst i fast uttrykk. Så vidt jeg kan se er det ikke flere steder omlyd burde vært markert i diplomet.
- Diplomet fra 1470: Så vidt jeg kan se er det ikke noen steder omlyd burde vært markert i diplomet, noe som delvis også kan komme av at det er lite bruk av former på dativ pl. i diplomet. Bynavnet er skrevet <Berguen>, dvs. er i ubrutt form og kan dermed ikke vise omlyd.
- Diplomet fra 1495: Omlyd er ikke markert, f.eks. <mannom> for norr. *mǫnnum*.

Oppsummering: Tendensen er gradvis mindre markering av yngre u-omlyd, særlig fra og med diplomet av 1386. Markering av omlyden blir så godt som borte i løpet av 1400-tallet, jf. også Pettersen (1975: 107–119). Lengst ser yngre u-omlyd til å bli markert i faste uttrykk.

d) Diftonger

Utstrakt forenkling av de gamle diftongene *ei*, *au*, *øy* til *e* og *ø* er generelt et østnordisk trekk. Men Seip viser til enkeltteksempler på monoftongering i norske håndskrifter som han vil datere så tidlig som før 1150 (1955: 73–74) og en hel

del fra 1300–70 (Seip 1955: 259–263). Etter hvert som påvirkningen fra svensk og dansk øker, så øker også monoftongeringen i materialet enda mer, selv i områder hvor diftongene har holdt seg i talemålet frem til vår tid. For materiale fra Bergen kan former med diftongforenkling derimot være reelle, siden det tradisjonelt er mye monoftongering i bergensk bymål. Både Pettersen (1975: 220) og Sørli (1969: 30–36) regner med at diftongforenklingene i bergensk har startet allerede i gammelnorsk tid. Normalortografiens *ey* er basert på islandsk skriveskikk. Uttalen var /øy/, og i norske håndskrifter er skrivemåter som <oy> og <øi> vanlige.

- Diplomet fra 1298 har én monoftong, ellers diftonger:
 - *øy*: skrevet <æy>.
 - *ei*: skrevet <æi>. Monoftongering til *e* i navnet *Eiríkr* <eriker> og <Eriks>, og dessuten diftongering til *æi* av *e* i <æiggíum> *Eggjum*.
 - *au*: skrevet <au>.
- Diplomet fra 1307 har diftonger:
 - *øy*: skrevet <óy>.
 - *ei*: skrevet <æi> (og én gang <ei>).
 - *au*: skrevet <au>.
- Diplomet fra 1329 har diftonger:
 - *øy*: skrevet <óy>.
 - *ei*: skrevet <ei>.
 - *au*: skrevet <au> (en gang som monoftong; <gota konongs> for *Gauta* linje 2, men årsaken til denne forekomsten er nok den gammelsvenske formen med monoftong, dvs. *Gøta konungs*).
- Diplomet fra 1386 har diftonger:
 - *øy*: ikke belagt i diplommet.
 - *ei*: skrevet både <æi> og <ei>.
 - *au*: ikke belagt (men har <gotta konongs> for *Gauta konungs*, jf. *Gøta konungs* på gammelsvensk. Den svenske formen kan forklare monoftongen, men dobbeltkonsonant forblir uforklart).

- Diplomet fra 1402 har noe diftongforenkling:
 - *øy*: skrevet <óy>.
 - *ei*: skrevet <æi> (og en gang <ei>). To ganger som monoftong <æ> i <ændrider ... ændridæson> for *Eindriðr ... Eindriðssonr* el. *Eindriðasonr*.
 - *au*: skrevet <au>.
- Diplomet fra 1408 har en del monoftongering:
 - *øy*: skrevet både <øi> og som monoftong <ø>.
 - *ei*: skrevet <ei> og tre ganger som monoftong <e>: <øístensson> *Eysteinnssonr*, <endridha> *Eindriða* (gen. sg.) og <hedírlekom manne> *heiðrligum manni* (dat. sg.).
 - *au*: ikke belagt, hverken som monoftong eller diftong.
- I diplomet fra 1470 er det noe monoftongering:
 - *øy*: en gang som diftong <høyirdom> *heyrdum* og en gang som monoftong <køpto> *keyptu*.
 - *ei*: diftong i <Torgeir> *Bórgeirr*, <heitir> *heitir*, <theirra> *þeir(r)a* to ganger, og i <eign> *eign(ar)*. En gang som monoftong i <swen> *Sveinn*.
 - *au*: belagt i <laurens> av lat. *Laurentius* M.
- I diplomet fra 1495 er monoftonger så godt som gjennomført:
 - *øy*: ikke belagt, hverken som monoftong eller diftong.
 - *ei*: hovedsakelig monoftong <ee> og <e>, men som diftong <ei> i <-leígho> og <-leíghan> (former av *leiga* f.).
 - *au*: skrevet som monoftong, både som <ø> og <o>.

Oppsummering: I Pettersens utvalg fra perioden 1450–1550 er det mye diftongforenkling og veksling mellom diftong og monoftong, jf. Pettersen (1975: 219–243). Dette står i motsetning til hva som er vanlig i norsk talemål og hva som var alminnelig i norsk skriftspråk frem til da. Det kan likevel ikke bare skyldes fremmed påvirkning, jf. “... forenklingen av de gamle diftongene kan vi [ikke] uten videre regne som danskpåvirkning. Ikke sjelden opptrer enkel vokal for gno diftong i ord med trykklett fullvokal, f eks *høra*, *heta*” (Pettersen 1975:

70–71). Som nevnt har dagens bergensdialekt mye diftongforenkling og forenklingen har trolig også startet tidlig, særlig foran lang konsonant eller konsonantgruppe. I mitt materiale ser vi likevel at det er lite diftongforenkling før 1400, men at den i større grad er gjennomført 100 år seinere.

En god del av monoftongene er ved egennavn, og allerede i diplommet fra 1298 er det monoftong i ett navn, *Eiríkr*, skrevet <eriker> og <Eriks>. I høymiddelalderen hadde lydutviklingen endret mange gamle navn så sterkt at de ikke lenger var gjennomsiktige som språklige størrelser, dvs. at de ikke var gjenkjennelige som sammensetninger. Det kan muligens også ha gjort dem mindre motstandsdyktige mot monoftongering. For Eiriks del kan navnet opprinnelig ha betydd ‘enehersker’ og navnet har trolig endret seg slik (jf. de Vries 1977: 97b): **Ainaríkiar* > **Eiríkr* > *Eiríkr* > *Eriker* (formen i diplommet). Når dansk og i stor grad svensk hadde gjort alle diftonger til monoftonger, er det derfor ikke underlig at samhandling med grannerikene også kan ha spredd navneformer med monoftong til norsk.

ii) Trykklette vokaler (endingsvokaler)

a) Vokalharmoni

Vokalharmoni vil si at *e/i* og *o/u* varierer som endingsvokaler i overensstemmelse med kvaliteten til den foregående trykkunge vokalen. Fenomenet er altså en progressiv assimilasjon som virker fra den trykkunge vokalen over på den trykklette. Systemet er grovt sett slik at høye trykkunge vokaler gir allofonene [i] og [u] i endestavelen, mens ikke-høye trykkunge vokaler gir [e] og [o] i endestavelen. Det er mer komplisert ved de korte lave vokalene, som dels gir [i] og [u] og dels gir [e] og [o]. Vokalharmonien skiller gammelnorsk fra gammelislandsk, siden det ikke er påvist vokalharmoni i islandske kilder. For grundigere beskrivelser av vokalharmoni, se f.eks. Kristoffersen & Torp (2016: 128–131) og Haugen (2018: 272–275).

- Diplommet fra 1298: Endingsvokalene er noenlunde vokalharmonisk fordelte.
- Diplommet fra 1307: Fordelingen av endingsvokaler tenderer mot vokalharmoni.
- Diplommet fra 1329: Fordelingen av endingsvokaler viser vokalharmoni.

- Diplomet fra 1386: Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling. Hovedsakelig er endingsvokalene *u* og *e* (med et par forekomster av *i*).
- Diplomet fra 1402: Diplomet har veksling mellom *i/e* og *o/u*, men jeg vurderer at fordelingen ikke er vokalharmonisk (se appendiks for eksempler på bruk av de ulike endingsvokalene i dette diplommet).
- Diplomet fra 1408: Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling. Diplomet har gjennomført *o* som endingsvokal (med ett unntak), men diplommet veksler mellom *i/e*.
- Diplomet fra 1470: Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling. Endingsvokaler er *o* og *e*, med noe veksling mellom *e/i*.
- Diplomet fra 1495: Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling, og benytter *o* og *e*.

Oppsummering: I mitt materiale vurderer jeg det slik at det er vokalharmoni i diplomene fra 1298, 1307 og 1329. Marit Sundelin mente å se spor av vokalharmoni i 7 diplom i sitt materiale fra Bergen, og disse diplomene var daterte til 1293, 1297, 1297, 1308, 1324, 1333 og 1363 (Sundelin 2007: 21). Det ser dermed ut til at eldre tekster fra Bergen har vokalharmoni, men at den forsvinner fra materialet en gang etter 1350. Det kan tenkes at vokalharmonien ebber ut pga. tendenser til økende vokalsvekkelse i endingsvokalene, men en slik hypotese må testes mot et langt større materiale enn mitt.

b) Svarabhaktivokal

Svarabhaktivokal, eller innskuddsvokal, er en vokal av ulik kvalitet som i gammelnorsk vokser frem mellom konsonanter i trykklette stavelser, og særlig foran *-r* i utlyd (jf. f.eks. Haugen 2018: 278–279).

- Diplomet fra 1298: Innskuddsvokal er *e*, f.eks. <logmader> *løgmaðr*.
- Diplomet fra 1307: Innskuddsvokal er ikke belagt i diplommet, men den er angitt ved forkortingstegn i <domer> *dómr*, dvs. noenlunde slik <dom^ʀ>.
- Diplomet fra 1329: Innskuddsvokal er *e*, eks. <herra fínnr> *herra Finn*r og <lauk merj. hender> *lauk mér* ... *í hendr* (akk. pl.).

- Diplomet fra 1386: Innskuddsvokal er ikke belagt i diplom.
- Diplomet fra 1402: Innskuddsvokal er *e* (æ), jf. <haluarder> *Hallvarðr*. Kvaliteten på innskuddsvokalen er sjelden angitt. Men i forbindelse med *-r* viser ofte forkortingstegn at det skal være innskuddsvokal, som i <ændridr̄>. Flere ganger er det dessuten innskuddsvokal mellom dental og *-son*: <ændrider ærlendeson> *Eindriðr Erlendssonr*, <æinar ændridæson> *Einarr Eindriðssonr* el. *Eindriðasonr*, <æiwínde sigurdesyni> *Eyvindi Sigurðssyni* (dat. sg.) og <æiuinder sigurdeson> *Eyvindr Sigurðssonr*.
- Diplomet fra 1408: Innskuddsvokal er *i* og den er belagt flere ganger i diplom, bl.a. i <oumundír> *Qgmundr/Q(m)mundr M.* og <ædir> for *eða* ‘eller’, dvs. nok den yngre og østnorske formen *eðr* med innskuddsvokal.
- Diplomet fra 1470: Den manglende markeringen av nominativ i substantivbøyingen i diplom har nok fjernet mye av forutsetningene for innskuddsvokal. Det er fremdeles et par forekomster av svarabhaktivokal ved stående *-r* i adjektivisk bøyning og i den verbale bøyingen: <som kranker laa> *sem krankr lá*, <ligger> *liggr* og <forsagder> *fyrir-sagðr*. Vokalkvaliteten er *e*, i det ene tilfellet hvor den vises.
- Diplomet fra 1495: Forenklingen av det gammelnordiske bøyingsystemet har kommet langt i dette diplom og det er også utbredt r-bortfall. Det er likevel ett belegg av innskuddsvokal *-e-* i genitivformen av Munkeliv: <j munkalífwes kloster> *í Munkalífs-klaustri*.

Oppsummering: Svarabhaktivokal er belagt alt i det første diplom, og at innskuddsvokaler utover 1300-tallet noen ganger kan mangle i diplom (er ikke direkte belagt i 1307 og 1386) har trolig mer med konvensjoner å gjøre enn med fonologiske forhold. Vi må nok regne med at det fantes innskuddsvokaler i talespråket til skriverne av disse diplomene også, selv om det sikkert var en viss veksel mellom former med og uten svarabhaktivokal. Selv om svarabhaktivokalen noen ganger kun er angitt med forkortingstegn, ser likevel kvaliteten av innskuddsvokalen i hovedsak ut til å ha vært *e* i dette materialet. I de seineste diplomene (1470 og 1495) gjør både r-bortfallet og den gradvise avviklingen av kasusmarkering at innskuddsvokal sjelden forekommer. Bergensdialekten har ikke stående svarabhaktivokal, og i mitt materiale kan det

også se ut til at svarabhaktivokaler i stor grad forsvinner sammen med *-r*. Utviklingen i bergensk står i motsetning til utviklingen i mange andre vestlandske dialekter hvor svarabhaktivokalen ofte er bevart, som i *han kjeme* av gammelnorsk *hann kemr* (f.eks. Kristoffersen & Torp 2016: 141).

c) Vokalreduksjon

I gammelnorsk ses en økende reduksjon av trykklett /a/ ved at denne ofte noteres som <æ>. Reduksjonen av /a/ i gammelnorsk ser ut til å starte i ord med lang rotstavelse (overvektsord), mens fullvokalen holder seg bedre i ord med kort rotstavelse (jamvektsord) og det er derfor sannsynligvis en sammenheng mellom reduksjonen og jamvektsloven (jf. Haugen 2018: 281–282). Vestlandet og Bergen ligger utenfor jamvektsområdet og vokalreduksjonen i materiale herfra er dessuten vanskelig å forklare på bakgrunn av overvekt og jamvekt. I mellomnorsk tid blir det mer reduksjon av trykklett /a/ enn i gammelnorsk, og dessuten også tydeligere reduksjon av /i/ og /u/, slik at det kan bli mer eller mindre sammenfall av de trykksvake vokalene (jf. Mørck 2018: 315).

Ifølge Sørli (1969: 24–30) skal vokalreduksjon være tidlig belagt i bergensk, siden det er flere eksempler på reduksjon allerede i *Gammelnorsk homiliebok* fra rundt 1200, og særlig er det ofte reduksjon av *-a*. Sørli skriver:

Den viktigste kjelde vi har for vokalreduksjon i vestnorsk, er Gammelnorsk Homiliebok ... De mange eksemplene på vokalreduksjon i trykksvak staving som forekommer i dette håndskriftet, kan neppe ha annet grunnlag enn talemålet i Bergen (1969: 25).²¹

Selv om homilieboken mest sannsynlig er skrevet i Bergen rundt 1200, så inneholder den innslag av trøndske og østlandske språktrekk (Haugen & Ommundsen 2010: 12), og det er også trolig at språkformene i homilieboken er et resultat av forelegg fra flere deler av landet (Haugen & Ommundsen 2010: 22–23). Beleggene på vokalreduksjon fra homilieboken gjenspeiler dermed ikke nødvendigvis vokalreduksjon i bergensk talemål, slik Sørli altså hevdet. Disse beleggene gir dermed heller ikke et godt grunnlag for å regne med at vokalreduksjonen skal ha startet tidlig i bergensk.

²¹ Seip uttrykker i denne forbindelse en viss tvil om vokalreduksjonen i Gammelnorsk homiliebok skyldes bergensk bymål eller i hvilken grad de reduserte formene skal stamme fra foreleggene (Seip 1955: 136).

På 1400-tallet er vokalharmonisk fordeling av endingsvokalene borte, og endingsvokalen som på klassisk norrønt var /i/ blir hovedsakelig gjengitt som <e>. Egil Pettersen (1975: 268) regner med at “[d]ette er sikkert nok uttrykk for en vidtgående reduksjon /i/ > /e/ (/ə/) i talemålet”. På 1400-tallet blir også endingsvokalen som på klassisk norrønt var /u/ hovedsakelig gjengitt som <o>, men med stadig sterkere tendens til reduksjon til <e> eller <æ>. Rundt 1500 er det mer reduserte forekomster enn fullvokaler for opprinnelig /u/ i diplom fra Bergen og ved 1525 er <e> og <æ> så godt som fullstendig gjennomført (jf. Tabell 37 i Pettersen 1975: 274). Reduksjonen av trykklett /a/ er langsommere og mindre gjennomført enn ved /u/, og selv rundt 1550 er det i diplom fra Bergen fremdeles en overvekt av blanding, dvs. med både bevart /a/ og redusert vokal (jf. Tabell 39 i Pettersen 1975: 279).

- Diplomet fra 1298: Ikke tegn til vokalreduksjon.
- Diplomet fra 1307: Diplomet viser muligens begynnende vokalreduksjon *i* > *æ*: <suaraðæ> for *svaraði*.
- Diplomet fra 1329: Diplomet har to forekomster som kanskje kan vise vokalreduksjon (forutsatt at formene ikke skal forklares som analogi, men som at vokalen her har gått mot schwa): <eptir mariemesso> for *eptir maríu-messu* og <.a. sunhordulande> for *á Sunnhörðalandi*. I det første eksempelet tolker jeg genitivformen av *María* som at det er vokalreduksjon i genitivfugen, dvs. ved notasjonen *e* for *u*. I det andre eksempelet betrakter jeg notasjonen *u* for *a* i genitivfugen som hyperkorrekt, og at formen dermed indirekte viser vokalreduksjon. Samlet gir dette uansett et inntrykk av ustabilitet i genitivformene.
- Diplomet fra 1386: Det ser ut til å være noe svekkelse av første vokal i den bestemte endelsen, særlig når den har to vokaler: <a strandænne> *á Strøndinni* (dativ, lokativ bruk) og <vt a strandæna> *út á Strøndina* (akkusativ, allativ bruk). Vi kan her merke oss både manglende markering av u-omlyd og vokalreduksjon av første vokal i artikkelen, dvs. reduksjon av *i*. Det er bortfall (synkope) av nest siste vokal i <fra stæínkiállarnum> *frá steinkjallar^unum* (best. form dat. sg.). I dette diplommet synes jeg at det ofte er vanskelig å skille mellom <a>, <e> og <æ>, og det er derfor to forekomster som jeg vil betegne som usikre: <j garðanum> *í garðinum*, hvor formen kan

vise svekkelse og forvirring i endestavelsene, men her kan det hende at den angitte vokalen i diplommet faktisk er <e>. Den andre usikre formen er <var hennar>, hvor Mikjel Sørli (1969: 27) leser *henner* med vokalreduksjon (trolig etter den trykte teksten i DN). Her velger jeg å lese *a*, pga. likheten med den foregående *a*'en i *var*.

- Diplommet fra 1402: Dette diplommet har mye reduksjon, og benytter <æ> og <e> for /a/. Det er ikke reduksjon i <sænda> *senda*, <kona> *kona* og <annare> *annarri*, men ellers er trykklett /a/ stort sett redusert. Noen eksempel: <þetta> *þetta*, <at sættæ ok sæmíæ> *at sætta ok semja*, <tolfmannedom> *tolf-mannadóm* (m. akk. sg.) og <til sanninde> *til sannenda* (gen. sg.). Diplommet har trolig også eksempel på <æ> for /i/: <firir allæn ok oalæn> *fyrir alinn ok ú-alinn*.
- Diplommet fra 1408: Diplommet har ett belegg på reduksjon av trykklett *a* til *æ*: <þorfuæ> *þurfa*. Det er mulig at former som *dóttir* for *dóttur* og *systir* for *systur* i diplommet (dvs. ubøyde former el. nominativsformer for former i oblikt kasus) kan skyldes vokalreduksjon, men de kan også tolkes som uttrykk for en generell avvikling av kasusmarkering. Jevnfør her at det forrige diplommet i utvalget har uvanlig mye vokalreduksjon, men at det likevel skiller tydelig mellom *dóttir* og *dóttur*.
- Diplommet fra 1470: Det er en god del sannsynlige belegg på vokalreduksjon av *a* til *e*: <om forscriffne iordh> som nok reflekterer f. akk. sg., dvs. *-skrifna*, <vnder forsagde men> norr. *undir fyrir-sagða menn*, <sine> trolig for akk. *sína* og <thette breff> norr. *þetta bréf*. Det er muligens også vokalreduksjon i <Ok till sannynde her om> norr. *Ok til sannenda* (gen. sg.) *hér um*. Her ser *sannendi* ut til å stå i nominativ, selv om *til* opprinnelig skal styre genitiv. Det er dermed en mulighet for at det heller er tale om manglende preposisjonsstyring her, jf. også samme belegg i diplommet fra 1402.
- Diplommet fra 1495: I dette diplommet står *a* seg egentlig godt som endingsvokal, men det er trolig reduksjon av *a* i <bægghíæs> *beggja*. I et eksempel som; <Ok skulo the gífwa x skillingar j redha pænínge ahwarío aare j toptaleígho j retthe kópstefno> trolig tilsvarende norr. *Ok skulu þeir gefa 10 skillinga í reiðum peningum á hverjum ári í toptarleigu í réttu kaupstefnu*, er endelsene noen ganger “rette” og noen ganger “feile”, og dette

kan skyldes både vokalreduksjon, at preposisjoner tar andre kasus, analogiske endelser og inkonsekvent kasusmarkering. Forenklingen av det gammelnordiske bøyingsystemet har kommet langt i dette diplomtet, og det er nok i stor grad heller tale om endret morfologi enn vokalreduksjon.

Oppsummering: I dette tekstutvalget er det sannsynligvis en forekomst av vokalreduksjon allerede i diplomtet fra 1307, men de virkelig tydelige beleggene kommer først i diplomtet fra 1386. Vokalreduksjonen når en topp i diplomtet fra 1402 og ingen av de andre diplomtene i tekstutvalget har så utbredt svekkelse av *-a* som ses i dette diplomtet. Jeg er derfor tilbøyelig til å regne med at skriveren av dette diplomtet ikke var bergenser eller vestlending, men må ha hatt en talemålsbakgrunn med langt mer utbredt vokalreduksjon. Deretter er det et par forekomster av redusert vokal i hvert av diplomtene utover 1400-tallet, men enkelte avvik i endingsvokalene i disse diplomtene har trolig også morfologiske årsaker. I materiale fra Bergen øker vokalreduksjonen igjen etter år 1500, men likevel finner man selv etter dette en og annen form med *-a* i nominalbøyingen, en infinitiv på *-a* eller en dativ pluralis på *-om* (som regel i faste uttrykk). Dette er dermed former som avviker fra mønsteret med så godt som full reduksjon i <e> el. <æ>.

Til tross for at det forekommer vokalreduksjon i mitt materiale, så vil jeg likevel påstå at dette materialet, særlig sammenholdt med fremstillingen i Pettersen (1975: 268–285), gir grunnlag for å trekke anklagen om at vokalreduksjonen skal være hovedårsaken til kollapsen av kasussystemet i middelalderens bergensdialekt. Reduksjonen ses først i sammensetningsfuger, den ser ikke ut til å ha vært særlig gjennomgripende før rundt 1400, og det er ytterst få tilfeller hvor vokalreduksjon gjør det vanskelig å avgjøre kasusform. Først rundt midten av 1400-tallet medfører vokalreduksjon noen ganger at former kan bli mangetydige. Mitt forslag til analyse er derfor at en utbredt vokalreduksjon og nær fullstendig sammenfall i endingsvokalene først skjedde på 1500-tallet, da det ikke lenger var særlig mange morfologiske grunner til å opprettholde ulike kvaliteter i endingsvokalene. Dette betyr likevel ikke at vokalreduksjonen kan frikjennes for å ha medført kasussammenfall i all norsk, og i former av østlandsk kan vokalreduksjon ha vært viktig for kasusbortfallet, jf. f.eks. Grøtvedt (1961).

iii) Enkeltkonsonanter

a) Utviklingen av <þ>, dvs. notasjonen av den ustemte allofonen [θ] av den dentale frikativen /θ/

På klassisk norrønt ble denne allofonen gjengitt med grafemet <þ>. I løpet av seinmiddelalderen forsvant både bruken av grafemet og allofonen gikk hovedsakelig over til /t/ (trykk tungt), men også til /d/ i noen småord (trykklett).

- Diplomet fra 1298 benytter <þ> på tradisjonell måte.
- Diplomet fra 1307 har tradisjonell bruk av <þ>.
- Diplomet fra 1329 bruker <þ> på tradisjonell måte.
- Diplomet fra 1386 har tradisjonell bruk av <þ>.
- Diplomet fra 1402 har tradisjonell bruk av <þ> (men har noen forekomster av <th> for /t/).
- Diplomet fra 1408 bruker <þ> på klassisk måte og det er dermed ikke noe tegn til sammenfall med /t/ i dette diplommet (og diplommet har bare en forekomst av <th> for /t/).
- I diplommet fra 1470 brukes ikke grafemet <þ>. Bruker en del <th>, men også for opprinnelig /t/. Noen forekomster av <th> ved opprinnelig [θ] skyldes sannsynligvis skriftspråktradisjon ved visse frekvente ord.
- Diplomet fra 1495 bruker ikke grafemet <þ>. Bruker en del <th>, men ofte feil i forhold til hvor det var [θ] på klassisk gammelnorsk. Bruker <th> for opprinnelig [θ] ved demonstrativ og noen adverb, men denne bruken skyldes trolig skriftspråktradisjon.

Oppsummering: I mitt utvalg tapes <þ> som grafem en gang etter 1408, og den ustemte dentale frikativen tapes trolig noenlunde samtidig i talespråket som grafemet, jf. at Egil Pettersen (1975: 309) regner med at lydovergangen $p > t$ er gjennomført så tidlig som mellom 1400–10 i Bergen. I diplomene fra 1402 og 1408 brukes <þ> likevel riktig etter norrøn normal, men dette kan bl.a. skyldes at skriverne var så gamle at de fremdeles hadde skillet mellom [θ] og /t/ i sitt talemål, selv om mange i språksamfunnet rundt dem trolig mer eller mindre

hadde fått sammenfall. Det er skrivemåter med <th> for opprinnelig <þ> også etter sammenfallet, men bruken av disse skrivemåtene er språkhistorisk sett kun korrekte ved høyfrekvente ord, som f.eks. i demonstrativformene *thet* og *them*.

b) Utviklingen av <ð>, dvs. notasjonen av den stemte allofonen [ð] av den dentale frikativen /θ/

På klassisk norrønt ble denne allofonen gjengitt med grafemet <ð>. Etter gammelnorsk tid forsvant bruken av grafemet og etter hvert falt allofonen stort sett bort eller gikk over til /d/ dialektalt.

I første halvdel av 1300-tallet fortrenger gradvis <ð> (“rund d”) bruken av <ḁ> (“stungen d”), og ofte brukes også <ð> for *d + vokal* (Seip 1954: 117). Det er derfor kanskje litt uventet at jeg mener å ha funnet grafemet <ð> i diplom fra 1329 og 1386, men begge disse diplomene er også transkribert med forekomster av <ð> i DN. For diplomene fra 1329 er det egentlig ikke oppsiktsvekkende at det blir brukt <ð>, jf. at Sundelin (2007) i sine transkripsjoner har bergensdiplom fra både 1324 og 1333 som bruker <ð>. Se dessuten grafemformene i diplomene, f.eks. <seldi> i linje 3 mot <aðr> i linje 12 eller <garðe> i linje 16 mot <með> i samme linje. I diplomene fra 1386 er bruken langt mer uventet, siden dette er ca. 50 år etter at <ð> ser ut til å være i alminnelig bruk i bergensdiplomene, men i dette diplomene er faktisk tverrstreken svært tydelig markert. Det kan selvsagt i et par tilfeller være tale om en notasjon av *d + vokal*, dvs. slik at f.eks. <garðr> i linje 2 kanskje burde leses *garðer*, men at det skal være en slik notasjon kan uansett ikke gjelde ved forekomster som <sanðz vitniss burðar> i linje 7. Det finnes dessuten et annet diplom fra Bergen, DN I 501, som både er datert til 1386 og som i DN også er transkribert med forekomster av <ð>.

- Diplomene fra 1298 benytter både <ð> og <d> for [ð]. Benytter ð riktig etter norrønt mønster 7 ganger, 6 ganger *d* for ð, og ingen ganger ð for *d*.
- Diplomene fra 1307 benytter hovedsakelig <d> for [ð]. Bruker bare ð i <maðr> -*maðr* og i <Erlendr> *Erlendr*, og skriver altså ellers <d> for [ð].
- Diplomene fra 1329 bruker oftest <d> for [ð], men grafemet <ð> benyttes 11 ganger, herav 2 ganger feil etter norrønt mønster (dvs. brukes for /t/ og /d/), noe som kanskje indikerer en viss usikkerhet i når <ð> skal brukes.

- Diplomet fra 1386 bruker noe <d> for [ð], men har også <ð> for [ð]. En gang feil, med <ð> for /t/.
- Diplomet fra 1402 benytter ikke grafemet <ð>, dvs. <d> for [ð] er gjennomført. Det er noe bruk av <dh> for opprinnelig [ð], men bruker også <dh> for opprinnelig /d/.
- Diplomet fra 1408 benytter ikke grafemet <ð>. Litt bruk av <dh> for opprinnelig [ð], men mest <d> for [ð].
- Diplomet fra 1470 benytter ikke grafemet <ð>. Bruker både <dh> og <d> for opprinnelig [ð], og har også to forekomster av <dh> for opprinnelig /d/.
- Diplomet fra 1495 benytter ikke grafemet <ð>. Bruker litt <dh>, og det ser ut til å være en slags fordeling hvor <dh> hovedsakelig benyttes i innlyd og <d> brukes i fremlyd.

Oppsummering: Vi ser at bruken av grafemet <ð> er ustø allerede rundt år 1300, og grafemet forsvinner i stor grad ut av kildene i første halvdel av 1300-tallet. I stedet brukte man <d> og <dh>, men her må vi regne med at selv om grafemet gikk ut av bruk, så var sannsynligvis lyden fremdeles i språket en stund enda (selv om ð trolig tidlig ble *d* etter konsonant). Hadde mitt utvalg vært større, ville det antakelig også vært diplom som skilte tydeligere mellom <d> for /d/ og <dh> for [ð], i hvert fall i første delen av 1400-tallet.

c) Bortfall av *-r*

Allerede i gammelnorsk er det eksempel på bortfall (apokope) av *-r* når den står i utlyd etter konsonanter. Særlig tidlig og tydelig er bortfallet av *-r* i *sonr*, men om vi ser bort fra bortfallet i dette ordet, så holder likevel markeringen av *-r* seg godt i gammelnorske diplom. I mellomnorsk er det et økende bortfall. Siden *-r* ofte også markerte nominativ, var dette bortfallet medvirkende til at nominativ og akkusativ til slutt falt sammen.

Det må nevnes at bortfallet av *-r* alternativt kan forklares som en morfologisk endring, dvs. som analogi, hvor en form som tilsvarende akkusativformen begynte å trenge inn i nominativ. Denne forklaringen vil stort sett passe for sammenfallet mellom nominativ og akkusativ i materialet, men en slik forklaring samsvarer dårligere med at *-r* også faller bort i andre tilfeller. Det

er bl.a. et relativt tidlig bortfall i genitivformer på *-ar* i sammensetninger, f.eks. <manadamata bol> for norr. *mánaðarmatar-ból*. For å kunne forklare r-bortfallet utelukkende som en morfologisk endring må vi dermed trolig operere med minst to analogiske prosesser, hvor en forklarer sammenfallet mellom nom. og akk. og en annen forklarer bortfallet i *-ar*, som da f.eks. kan forklares som analogi fra stammer med kun vokal i genitivformene. I dette avsnittet har jeg valgt å følge den tradisjonelle analysen og vil behandle dette som en fonologisk endring, men jeg vil også vende tilbake til spørsmålet om endringen primært er fonologisk eller morfologisk i kap. 5.5.4.

- Diplomet fra 1298:
 - Ikke belegg.
- Diplomet fra 1307:
 - <Biarne Erlíngs son. Erlíngr Amunda son> *Bjarni Erlingssonr, Erlingr Ámundarsonr*. Bortfall av *-r* i patronymika er vanlig i gammelnorsk og kan bl.a. ses i innskrift N170, som er datert til før 1200, hvor det står **ialssun** for *Jarlssonr* (NIyR 2: 264–268).
 - <Manadar Mata bol> *mánaðarmatar-ból*, dvs. med bortfall av *-r* i *-matar*.
- Diplomet fra 1329:
 - <manadamata bol> *mánaðarmatar-ból*, dvs. med r-bortfall både i *mánaðar-* og i *-matar*.
- Diplomet fra 1386:
 - <var garðen þa bygdr> *var garðinn* (for *garðrinn*) *þá byggðr*, men dette bør kanskje regnes som en morfologisk endring, jf. nedenfor.
- Diplomet fra 1402:
 - <varum mer samþykter ok til kallade> *várum mér samþykktir ok kallaðir til*. Her er det r-bortfall i den andre perf.partisipp-formen (begge m. nom. pl.), men ikke i den første (selv om endingen her riktignok kun er angitt med forkortingstegn).

- Diplomet fra 1408:
 - <halbíørna dottir> *Hallbjarnar-dóttir*, med \emptyset for *a* (i genitivform) og bortfall av *-r* i fugen.

- Diplomet fra 1470:
 - <firitighi iempzska marker> for norr. *fjórutigi jamzkr̥a merkr* og <sex iempzka marker> for norr. *sex jamzkr̥a merkr*. Her er det antakelig (og som forventet) r-bortfall i f. gen. pl. av adjektivet *jamzkr̥*.
 - <som forsagder sigurdh arnulfsson haffde giort ok sælt a hans wegna> for normalisert *sem fyrir-sagðr̥* (m. nom. sg.) *Sigurðr̥* (m. nom. sg.) *Arnulfsson(r) hafði gort ok selt á hans vegna*. Her mangler nominativsmarkering i substantivbøyingen (og det er heller ikke belagt bevart svarabhaktivokal), men nominativsmarkering med *-r* finnes fremdeles på partisippet. Så vidt jeg kan se mangler dette diplom totalt nominativsformer på *-r* i substantivbøyingen, noe som sannsynligvis betyr at nominativ entall av maskuliner i den sterke substantivbøyingen ikke lenger blir markert.

- Diplomet fra 1495:
 - <lafranz olaff son> *Lafranz Ólafssonr̥*, og her er det som forventet r-bortfall i *-sonr̥*.
 - <Ath the skulo behaldha> for noe slikt som *at þeir skulu hafa el. halda*. Demonstrativet *þeir* har her formen *the*, altså både med monoftong og r-bortfall. Siden dette diplom er østnordisk basert, bør det nok kommenteres at det er alminnelig med r-bortfall i demonstrativ rundt 1500, også i langt mer tydelig norskspråklige diplom.
 - <j toptaleígho> *í toptarleigu* og <thoptaleíghan> *toptarleigan*. Det er r-bortfall i genitiven av førsteleddet i sammensetningen. Dessuten viser *-ei-* at dette er en norsk form, siden gammelsvensk ville hatt *-legha* f., dvs. med monoftong.
 - <Tha hafwa the siælfwe sith breff forbrwthit> for *þá hafa þeir sjálfir sitt bréf brotit*, her er det r-bortfall i *þeir > the* og i *sjálfir > siælfwe*.

Oppsummering: Bortfall av *-r* i *-sonr* vises allerede i diplommet fra 1307, og dette bortfallet er også forventet. I mitt materiale blir dessuten genitivformer på *-ar* tidlig redusert til *-a*, og dette er en utvikling som særlig ses i sammensetninger. Det første belegget på *-ar > -a* finnes i diplommet fra 1307. I diplommet fra 1402 har vi trolig *r*-bortfall i en perfektum partisipp-form, og diplommet fra 1470 ser ut til å mangle markering av nominativ på maskuliner i den sterke substantivbøyingen. I diplommet fra 1495 er det tydelig at *r*-bortfallet også har funnet sted i determinativ, jf. *þeir > the* og *sjálfir > siælfwe*. Bortfallet av *-r* i den sterke maskuline substantivbøyingen medfører sammenfall av nominativ og akkusativ entall i disse substantivene. Det virker heller ikke, som tidligere nevnt, som at svarabhaktivokalen blir stående og hindrer dette sammenfallet i bergensk, men heller at denne vokalen i stor grad trolig forsvinner sammen med *-r*.

Videre kommentar til resultatene fra tekstutvalget: I transkripsjonene fra DN (med oppløste forkortelser) ser det ut som det i intitulasjonsleddet (dvs. navn og stilling på brevutsteder) er belegg på *r*-bortfall i *-sonr* i diplomene fra 1307, 1329, 1386, 1402, 1408, 1470 og 1495. I realiteten er det kun belegg på *r*-bortfall i intitulasjonsleddet i diplomene fra 1307 og 1495, og resten av forekomstene er egentlig *-s* + forkortelsestegn. Jeg vil absolutt regne med at en god del av disse forekomstene faktisk ville vært uten *-r* om de ikke hadde vært forkortet, men dette viser likevel litt av vanskeligheten med å benytte DN uten å sjekke mot teksten i diplomene (og det kan dessuten illustrerer noe av årsaken til at man også behøver relativt store tekstutvalg for å få tilstrekkelig med belegg).

iv) Konsonantgrupper

a) Konsonantgruppe *ft* eller *pt*

Konsonantgruppene *mn* og *ft* veksler med *fn* og *pt* i gammelnorsk, og hovedregelen er da at vestlandsk har *fn/pt* mens trøndsk og østlandsk har *mn/ft*, men gjengivelsen av konsonantforbindelsen *ft/pt* er likevel variabel i materiale fra Bergen (jf. bl.a. Larsen & Stoltz 1912: 250–253). Sekvensen *mn* el. *fn* utsettes ofte for assimilasjon og vil derfor bli behandlet under punktet om fonologisk omdanning, nedenfor.

- Diplommet fra 1298:
 - *ft* eller *pt*: har *pt* i <eptir> *eptir*.

- Diplomet fra 1307:
 - *ft* eller *pt*: har *ft* i <eftir> *eptir* (4 ganger), men *pt* i <orda skiptí> *ordaskipti*.
- Diplomet fra 1329:
 - *ft* eller *pt*: her er *pt* gjennomført, jf. <lopteno> *loptinu*, <eptir> *eptir* (flere belegg) og <apter> *aptr* (flere belegg).
- Diplomet fra 1386:
 - *ft* eller *pt*: har *ft* i <efter> *eptir*, men *pt* i <j skaptanum> *í Skoptunum* (?).
- Diplomet fra 1402:
 - *ft* eller *pt*: har *ft* i <æfter> *eptir* (flere belegg), <after> *aptr*, <ofthnæmfder> *opt-nefndr* og <ofthnæmfðæ> *opt-nefnda*. Likevel *pt* i <skipte> for *skipta* el. *skipti*.
- Diplomet fra 1408:
 - *ft* eller *pt*: har *ft* i <æftir> *eptir* og <køfte> *keypti*.
- Diplomet fra 1470:
 - *ft* eller *pt*: har *pt* i <køpto> *keyptu*.
- Diplomet fra 1495:
 - *ft* eller *pt*: har *pt* i eks. <thopt> *topt* og <æpther> *eptir*.

Oppsummering: Vi ser at bruken av *ft* eller *pt* er ustabil i disse kildene og det er vanskelig å si hvilken variant som antakelig var den dominerende i talemålet. Det har trolig også vært noe leksikalsk basert variasjon, men det er muligens en liten overvekt av *pt*.

b) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.)

Nedenfor har jeg samlet det som jeg fant av ulike assimilasjoner, bortfall og annen forenkling, hovedsakelig i konsonantgrupper.

- Diplomet fra 1298:
 - <ibíoruín> í *Björgvin*. Selv om vi her ikke bør utelukke feilskrift, så ser det ut til at det er bortfall av *g*, dvs. at *g* har falt bort i konsonantgruppen *-rgv-*: [björgwin] > [bjørwin].
- Diplomet fra 1307:
 - <hallof> *Hallolf*, akkusativ av *Hollolfr/Hallolfr* M., med bortfall av konsonant i andreleddet *-olf* > *-of*.
 - <j vgfwalla stodom> í *Ulfaldastøðum*? I så fall *Ug-* for *Ul-*, og nok <fw> = [v] og med assimilasjon av *-ld-* > *-ll-*, jf. “Ulfaldastaðir, sms. med et Mandstilmavn Ulfaldi” (Rygh (red. Magnus Olsen) 1910: 533), se også formen <j Vifalda stadhum> i DN XV 25, datering 1367.
 - *fn* [vnd] > *mnd* > *md*: <fyri næmda> for *fyrir-nefnda*.
- Diplomet fra 1329:
 - *fn* [vn] > *mn*: den vanskelige uttalbare sekvensen *mfn* er vel helst en skrivemåte for *mn* i <.j. samfn angre> í *Samnangri* og <fyrnemfnðr> *fyrir-nefnðr*. Diplomet har også *fnf* > *mf* i <iamfegoda> for *jafn-fé-góða*.
- Diplomet fra 1386:
 - Det kan se ut som en avvikende segmentering av lang *n*, dvs. /n:/ > /nd/ i <sanðz> *sanns*. Dette adjektivet hadde tradisjonelt dobbeltformene *sannr* og *saðr*, og formen i diplommet kan dermed være en slags mellomting mellom disse. Likevel er den mest trolige forklaringen på formen at den er et eksempel på at det ved lang *n* ofte settes inn en dental før *s*, jf. Heide (2010: 6, med henvisning til Kock 1893).
- Diplomet fra 1402:
 - <Anbíorn> *Arnbjorn* M., med assimilasjon av *-rn-* > *-nn-*.
 - <hustrv> *húsfrú*, her i omdannet form, dvs. *húsfrú* > *hústrú*. Denne formen kan muligens være lånt fra østnordisk.
 - <aso hafuardedottor> for *Ásu Hávarðs-* el. *Hávarðar-dóttur* (f. obl. sg.). Det er flere eksempler i dette diplommet på genitiver med *vokal + s* for opphavelig bare *s*. En mulig tolkning er da at e'en i sammensetningen også har genitivformen på *-s* med innskuddsvokal som opphav, og deretter

har sekvensen *-esd-* blitt forenklet til *-ed-*, slik: *Hávarðsdóttir* > *Hávarðesdóttir* > *Hávarðedóttir*. Eller alternativt (og kanskje bedre) var det opprinnelig genitivformen på *-ar* med bortfall av *r* og reduksjon av vokalen.

- *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: <fyrnemfder> (hvor *m* er angitt før *fd* med nasalstrek) for *fyrir-nefndir*, og hvor den vanskelig uttalbare sekvensen *-mfd-* nok må være en skrivemåte for *-md-*.
- Diplomet fra 1408:
 - <oumundír> *Qgmundr/Q(m)mundr* M., med assimilasjon av *-gm-* > *-vm-* el. *-mm-* (og *i* som innskuddsvokal).
 - <bardhasson> nok for *Bárðarsonr*, med assimilasjon av *-rs-* > *-ss-*.
 - <halkasla> *Hallkatla* (nom. sg.) K. med *-sl-* for *-tl-*.
 - <gudbrandír anbiørnasson> *Guðbrandr Arnbjarnarsonr* med *i* som innskuddsvokal, assimilasjon *an-* for *arn-* og sannsynligvis assimilasjon av *-rs-* til *-ss-*. Legg også merke til at det ikke er veksling, men trolig *-bjørn-* i hele paradigmet, og hvor formen <biørn> for *bjørn* dessuten trolig viser progressiv *j*-omlyd.
 - <j bazstwne> *í baðstofunni* (f. dat. sg. best. form) trolig med assimilasjon av *-ð-* og med forenkling (bortfall av [v] og elisjon av vokal i hiatus) av *-stofunni* til *-stune*.
 - <engilst> for (*pund*) *engilskt* (adj. n. akk. sg.) med *-st* for *-skt*.
 - <ij þeira festar aulee> for *í þeir(r)a festar-qlvi?* Her skal nok <festar aulee> forstås som en form av *festar-ql* n. ‘gilde når forlovelsen blir gjort o.l.’, og ordet er også tolket slik i *Regesta Norvegica*. Selve formen <festar aulee> tolker jeg som en reduksjon, dvs. med bortfall av norr. [w], av på-steds dativ; *festar-qlvi* (eller muligens reduksjon, dvs. med bortfall av dental i utlyd, av en form med akkusativ for dativ og i bestemt form; *festar-qlit?*).
 - *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: <adírnemd> for *áðr nefnd* (perf.part. f. nom. sg.).

- Diplomet fra 1470 har ikke så veldig mye fonologisk omdanning:
 - *á* > *pá*? To ganger brukes *upp-á*, hvor det nok hadde holdt med *á*: <ok høyirdom vppa ath ...> *ok heyrðum upp-á, at ...* og <som han sælde vppa hans wegna> *sem hann seldi upp-á hans vegna*. Det er derfor mulig at preposisjonen allerede har blitt *pá*.
 - <ner j> for *niðr í*. Her kunne muligens *ner j* tilsvare norr. *niðri*, adv. ‘nede’, men det er nok heller tale om norr. *niðr í*, dvs. adv. + prep. (og trolig opprinnelig med dativ, dvs. i lokativ rolle) ‘nedi/nede i’. Formen viser både bortfall av dental og vokalsenkning av *i* > *e*, dvs. *niðr* > *ner*.
 - *fnd* > *mpd*: <fornempdom> *fyrir-nefndum*.
- Diplomet fra 1495 har ikke mye fonologisk omdanning:
 - <bakhwset> *bakstrhúsit*, med forenkling av *bakstr-húsit* > *bak-húsit*.

Oppsummering: Diplomene er relativt korte og formelpregete tekster, men det er likevel trolig ett eksempel på forenkling av konsonantgruppe allerede i det første diplom. Deretter er det et par eksempler i hvert av diplomene fra 1300-tallet, men først ved diplom fra 1408 blir det virkelig mange assimilasjoner og bortfall, men antallet av assimilasjoner og bortfall synker igjen utover 1400-tallet. Jeg har ikke noen klar oppfatning om hvorvidt det er en generell utvikling at mengden av assimilasjoner og bortfall i det norske diplomaterialet minker igjen i løpet av 1400-tallet og heller ikke hvordan det i så fall skal tolkes, men kanskje “utglidningen” av skriftspråktradisjonen etter hvert ble noe reversert?

Videre kommentar til resultatene fra tekstutvalget: Indrebø (1951: 220–242) lister opp de viktigste endringene i lydverket fra gammelnorsk til nynorsk, herunder assimilasjoner (s. 235), og ved mange av endringene skriver han også at de hadde startet alt i gammelnorsk. Ulike konsonantassimilasjoner og bortfall er dessuten relativt vanlige i runematerialet alt tidlig i gammelnorsk tid, og en del runeinnskrifter kan dessuten nærmest se ut som det vi i lese- og skriveopplæringen kaller for fonologisk skriving. Det vil si at de ser ut til å ha likhetstrekk med tekster produsert på barnetrinnet, hvor vi kan ha skrivemåter som <sgogen> for *skogen* eller <lakte> for *lagde*. Noe av dette inntrykket kan skyldes at det nok ikke fantes en veldig fast rune-ortografi og at tradisjonen dermed faktisk ble en slags fonologisk skriving, og vi vet heller ikke hvor mye opplæring eller trening de som lagde innskriftene hadde fått (selv om det finnes

innskrifter som ser ut til å ha blitt til i en opplærings situasjon). Det finnes derimot innskrifter hvor vi kan utelukke manglende opplæring i runebruk eller at formen i innskriften skal skyldes feilaktig fonemnotering. Formene i slike innskrifter bør dermed godtas som skriftfesting av talespråk. Et eksempel på dette er innskrift N170, Vinje kirke I, som er ristet av Sigurd Jarlsson (jf. NIyR 2: 264–268). Sigurd er tydelig en øvet runerister og følger runetradisjonen, der nasal utelates før homorgan obstruent og skriver f.eks. **gāga** for *ganga*. Det er i tillegg flere ting i innskriften som viser at Sigurd også har fått skriftopplæring, bl.a. har innskriften klart markert orddeling. Et annet trekk som kjennes fra manuskripttradisjonen, er at han skriver et tegn over linjen og bruker henvisningstegn (Spurkland 2005: 173). Innskriften har dessuten korrekt gjennomført vokalharmoni, noe som må være talemålsbasert. Sigurd Jarlsson kom fra samfunnets øverste lag og kunne utvilsomt også ha skrevet diplom, men likevel skriver han ting som **ialssun** for *Jarlssonr* og **ān** for *hann*, i en innskrift som altså dateres til før 1200.

Materiale fra både håndskrifter og runeinnskrifter viser dermed at ulike assimilasjoner og bortfall var til stede i talespråket lenge før mellomnorsk tid. Når slike assimilasjoner rundt år 1400 blir nesten like synlige i dokumenter på latinskrift som i runeinnskrifter, skyldes det sannsynligvis heller at den gammelnorske skriftspråktradisjonen til en viss grad var brutt, enn at assimilasjoner ble veldig mye vanligere i tale enn tidligere. Det er for øvrig helt uproblematisk å forutsette at former med assimilasjon var til stede i språket lenge, og det var sannsynligvis også veksling mellom uassimilerte og assimilerte former avhengig av posisjon, trykkforhold m.m. Legg dessuten merke til at en god del av forekomstene i tekstutvalget er ved egennavn. *Propria* (egennavn) er en klasse av ord litt for seg selv, som ikke nødvendigvis er språklig forståelige (se også kommentar ved gjennomgangen av diftongene ovenfor) og de er også mer utsatte for lån enn andre typer ord (jf. f.eks. de mange ikke-nordiske egennavnene i diplommet fra 1386). Siden egennavn dermed står litt utenfor resten av språkssystemet, og se i denne forbindelse særlig diskusjon i Wetås (2008), er det heller ikke merkelig at de også lettere kan utsettes for fonologiske omdanninger eller få ortofone skrivemåter, siden de ofte ikke var etablerte ord i tradisjonen.

c) Markering av lang konsonant

I mitt utvalg er det generelt noe manglende markering av lang konsonant sett i forhold til normalortografien ved den bestemte artikkelen, f.eks. <laugar daghen> for *laugardaginn* i diplommet fra 1307, men dette er helt vanlig i unormaliserte gammelnorske tekster og det er heller unntaksvis at dobbeltkonsonant blir skrevet i ordslutt. Det som derimot er interessant er dersom det er skrevet dobbeltkonsonant for opprinnelig kort konsonant, og årsaken til at akkurat det kan være interessant skyldes *kvantitetsomleggingen*.

En av de største endringene mellom gammelnorsk og de fleste former for moderne norsk er kvantitetsomleggingen (se f.eks. Kristoffersen & Torp 2016: 142–148 og Mørck 2018: 312–313). Dette var en utvikling hvor trykksterke korte stavelser ble forlenget og trykksterke overlange stavelser ble forkortet, slik at stavelsesstrukturen i trykkstunge stavelser enten ble *lang vokal og kort konsonant* eller *kort vokal og lang konsonant*. I tillegg ble lange trykksvake stavelser forkortet slik at alle trykksvake stavelser ble korte. Endringene foregikk trolig over et langt tidsrom og er vanskelige å datere, siden det generelt er vanskelig å finne sikre eksempler på kvantitetsomlegging i materialet. Det er en god del forekomster av dobbeltkonsonant for opprinnelig kort konsonant i mitt materiale, men ortografien i diplomene er varierende og former som kan se ut til å vise kvantitetsomlegging kan skyldes en rekke av andre ting, som f.eks. en skrifters personlige stil, økende bruk av overflødige konsonanter i ortografien, feilskrift osv. Et av de bedre beleggene på mulig kvantitetsomlegging finnes i diplom 6 fra 1408, hvor skrivemåten med <chk> kan antyde at navnet Mikjáll (Michael) har blitt kvantitetsomlagt til Mikkjal/Mikkjel, jf. <æftir sancte michkials dach> for normert *eptir sankti Mikjál's dag*.

Markering av lang vokal ved dobbeltskriving er ikke veldig gjennomført i mitt materiale, men det finnes likevel noen eksempler på dobbeltskriving ved opprinnelig kort vokal. I diplommet fra 1402 skrives <aarf> for *arf* (m. akk. sg.) og diplommet fra 1495 har <gaardh> for *garð* (trolig også akk. sg.), og det er kanskje tenkelig at disse skrivemåtene kunne være et utslag av kvantitetsomlegging. Det er likevel flere forhold som taler mot en tolkning av akkurat disse formene som uttrykk for kvantitetsomlegging, bl.a. at stavelseslengden allerede var lang grunnet konsonantgruppen og dessuten at det er vanlig i bergensk, i motsetning til hva som er vanlig ellers i vestnorsk, var at vokalen forble kort mens det var den etterfølgende konsonanten som ble forlenget (jf. bl.a. Sørli 1969: 46–47).

Oppsummering: Kildene er relativt usystematiske i markering av både vokal- og konsonantlengde, og som forventet er det dermed heller ikke mange veldig overbevisende belegg på kvantitetsomlegging i mitt materiale. Selv om det altså er vanskelig å finne sikre belegg på kvantitetsomleggingen, vil jeg likevel anse det som sannsynlig at den var i gang alt før 1350.

2.2.2 Morfologiske endringer

i) Endringer i kasusbruk og -markering

I gammelnorsk var det fire relativt adskilte kasus, men i løpet av mellomnorsk tid endres det norrøne kasussystemet, og i moderne norsk, om vi ser bort fra de dialektene som har bevart skillet mellom nominativ og dativ i bestemt form i substantivbøyingen, er det i de fleste dialekter hovedsakelig kun bevart rester av kasus i pronomensystemet. Tradisjonelt ble det regnet med at norsk også har genitiv, men en mer riktig analyse er nok at norsk ikke lenger har kasusen genitiv, og i hvert fall ikke slik som f.eks. vi kan se den brukt i norrønt. Kasus er en grammatisk kategori som primært viser hvilken funksjon et setningsledd har, og det er i dag en utbredt oppfatning at “s-genitiven” i moderne norsk ikke er et bøyingssuffiks, men har blitt en grammatisk partikkel. *Norsk referansegrammatikk* vil heller ikke regne endelsen *-s* som en kasusendelse i moderne norsk. Dette er fordi den ikke lenger uttrykker en setningsleddfunksjon, men bare uttrykker en relasjon innenfor en frase (ofte mellom to substantiv), som i *Pers sykkel*, eller at den brukes når en frase blir innordnet i en annen frase²² (Faarlund, Lie & Vannebo 1997: 19). Det finnes også rester av genitiv i noen faste uttrykk, som f.eks. *til fjells*, og genitiv er dessuten det historiske opphavet til sammensetningsfugene *-s* og *-e*, som i *kveldsmat* og *mannefall*.

²² Dvs. som i *[kongen av Norge]s hest*, og altså ikke “ekte” genitiv som i **kongens av Norge hest*.

Det er tidvis vanskelig å avgjøre hva som er fonologi og hva som er morfologi i endringene, selv om endret fonologi ofte vil kunne transformere morfologien på sikt. Det var allerede mye kasussynkretisme²³ i gammelnorsk og at noen flere former blir lydlig like trenger ikke føre til sammenfall på kort sikt, da f.eks. kasusdistinksjoner fremdeles kan opprettholdes i formene som de blir samsvarsbøyde med i frasen. Til tross for at det også finnes tilfeldige eller sporadiske fonologiske endringer, så er de fleste fonologiske endringer både regelmessige og konsekvente. Morfologiske endringer er derimot sjelden like regelmessige som lydendringene. Lydendringer vil kunne føre til morfologiske endringer, men rene morfologiske endringer kan også inntreffe ved analogi (det er også eksempler på syntaktisk og fonologisk analogi). Med analogi menes i denne sammenhengen f.eks. når et leksem endrer bøyingsmåte etter mønster av et annet og gjerne mer frekvent leksem. Fonologiske endringer foregår typisk helt uavhengig av de delaktige lydenes eventuelle grammatiske funksjon, mens analogiske endringer bare påvirker de lydsekvensene som har en funksjon i det grammatiske systemet.

Hans-Olav Enger (2013) viser til at det tradisjonelt har vært vanlig å regne de fonologiske endringene som primære i forhold til morfologiske endringer, dvs. som det som ofte har utløst de morfologiske endringene:

Traditional views of inflectional changes often run as follows: A morphological opposition expressed by affixes is disturbed by sound changes. It is then left to morphology to ‘clean up the mess’; morphology is merely reactive (Enger 2013: 1).

Men morfologien har også en viss autonomi og analogiske endringer kan derfor finne sted uten foregående lydendringer, ved at f.eks. en form eller et bøyingsmønster blir produktivt og overføres til andre paradigmer. I praksis er det likevel ikke alltid helt enkelt å vurdere om en endring primært skyldes en “blind” lydendring eller om det er tale om en analogisk endring, og ofte virker dessuten begge typene av endring sammen og i samme retning. I en del tilfeller er det derfor uklart om jeg burde valgt å analysere endringer som primært fonologisk utløste eller som morfologisk motiverte, jf. også kap. 5.5.4.

²³ Synkretisme er brukt i historisk lingvistikk om tilfeller hvor former er identiske i et paradigme, selv om formene egentlig er representanter for ulike morfosyntaktiske trekk. Et eksempel på synkretisme er når det personlige pronomener i 2.pers. har formen *you* både i entall og flertall i moderne engelsk.

Dersom jeg hadde et større tekstutvalg, ville det nok også vært naturlig i den følgende fremstillingen å skille bl.a. mellom:

1. Sammensetninger hvor førsteleddet tradisjonelt skulle stått i genitiv, men hvor førsteleddet blir oppfattet som stamme og kan stå ubøyd
2. Endringer i konstruksjon, hvor f.eks. et verb som tok direkte objekt i en kasus går over til å ta direkte objekt i en annen kasus
3. Endring i kasusstyringen til preposisjoner
4. Mer sammenfall i bøyingsystemet og endring i paradigmet til enkelte ord
5. Morfosyntaktisk sammenfall av kasus, dvs. at ordene ikke lenger endrer form for å markere kasus og at det dermed ikke lenger finnes noen ikke-leksikaliserte forskjeller

Mitt materiale er derimot så lite at jeg har valgt å behandle alle endringene samlet. I forbindelse med å få frem klare utviklingslinjer i materialet er det litt problematisk at det er en del “flerformer” i diplomene, dvs. det er variasjon i produksjonen av konstruksjoner og det kan være både nytt og gammelt i samme diplom. Oversikten nedenfor viser avvik fra den klassiske normen, men i hvert fall ved de tidlige diplomene er det også mye “riktig” og selv i de yngste diplomene er det langt mer kasus-rester enn i moderne norsk. Ellers kan det kommenteres at det i tekstutvalget var få forekomster av substantiv i bestemt form.

- Diplomet fra 1298:
 - <eptir agatha messo> *eptir ágátumessu*, her særskrevet og første ledd i sammensetningen blir stående ubøyd, dvs. i nominativ.
- Diplomet fra 1307:
 - Ingenting særskilt å bemerke.
- Diplomet fra 1329:
 - <kaupí .ok skilorde .ok aura vplyktíng> *kaupi ok skilorði ok aura-upplyktíngu* (f. dat. sg.). Tradisjonelt skal *upplykting* bøyes som *dróttning* og ha *-u* i dativ sg.

- <Gunnare rasueín> *Gunnari rásveini*. I en sekvensen med navn i dativ står det her *-svein* el. *-sveinn* (dvs. akk. el. nom. sg.) for forventet dativ *-sveini*, jf. også riktig form i <sueíní sigurdar syní> tidligere i samme linje.
- <Erlende klerk> *Erlendi klerki*. Som ved *rásveinn* mangler her dativmarkering (*klerk* er akkusativ-form). Både *klerkr* og *rásveinn* er tilnavn og kanskje det forklarer at de ikke har kasusendelse.
- Diplomet fra 1386:
 - <þann garðr>. Her har akkusativformen i maskulinum sg. *þann* trengt ut den opprinnelige nominativsformen *sá*, dvs. at *þann* brukes i nominativ, noe som også er vanlig i sein gammelnorsk.
 - <var garðen þa bygdr> *var garðinn* (for *garðrinn*) *þá byggðr*. Ved at *-r* har falt bort i *-rinn* får vi sammenfall i bestemt form mellom akk. sg. og nom. sg. Dette kan likevel tolkes som et fonologisk sammenfall her, dvs. sammenfall mellom *-rinn* og *-inn*, mens perf.part. av *byggja* fremdeles viser nominativskongruens.²⁴
 - <settum mid okkr jnnsígle> *settum vit okkur innsigli*. Formen *okkr* ser ut som dat. el. akk. av pers.pron. *vit*, men tradisjonelt ville det heller vært pluralisformen i nøytrum av possessivet *okkarr*, dvs. *okkur*. Skrivemåten kan også skyldes at skriveren har hatt innskuddsvokal i talemålet sitt og kan dermed være en hyperkorreksjon. Possessivet er derimot helt greit i linjen under, *okkars* (m. gen. sg.).
- Diplomet fra 1402:
 - <j fullu vmbode ... gudrune æilífsdottor> nok for *Guðrúnar Eilífsdóttur*. Her kan det være tale om en analogisk form eller overgang til svak bøyning.

²⁴ Jeg har ikke noe problem med å regne dette som assimilasjon eller fonologisk bortfall, men Enger (2013: 10) ser ut til å avvise at det i slike tilfeller skal være tale om en fonologisk endring: "Since the *r* in *armrinn* is not word-final, it cannot be lost because of phonological reduction in the final syllable. With reference to such examples, Harris & Faarlund (2006: 289) argue that the «loss of trapped morphology is not sound change or another phonological process, but a morphological process»".

- <ofthnæmfðæ hustrv aso ok gudrun> *opt-nefnda húsfrú Ásu ok Guðrúnu*. Vi ser at *Guðrún* her mangler endelse i akkusativ eller dativ, og navn på *-rún* skal tradisjonelt ha *-u* både i akkusativ og dativ.
- <ok skal þænnæ sææt ok sæmíæ vbrigdeligæ stande> trolig for *Ok skal þessi sætt ok semja úbrigðiliga standa*. Her er både *sætt* og *semja* femininer, men likevel brukes det som opprinnelig var hankjønnnsform av demonstrativet. Etter alt å dømme har maskulinum og femininum i både nominativ og akkusativ sg. falt sammen i formen *þenna*.
- <til sanninde> *til sannenda* (gen.). Her står *sannendi* i nominativ til tross for at *til* skal styre genitiv. I dette diplomet er *a* ofte redusert, så denne formen skyldes nok helst vokalreduksjon (men kan også være et utslag av tendensen til at kasus ikke alltid lenger markeres).
- Diplomet fra 1408:
 - <j skamnæsín> leser jeg som “í Skam(m)nesin” (n. best. form akk. pl.). Av de to andre bevarte brevene i denne saken (DN II; 581 og 604) fremgår det at dette må være et sted (kanskje en bygård) i Bergen, og plasseringen var “Sannsynligvis ved Øvrestretet” (Lorentzen 1952: 251). Jeg velger å tolke navnet som ‘stedet med de korte nesene/oddene’ (men andreleddet kan kanskje også svare til norr. *nōs* f., flertall *nasar* og *nasir*, eller gda. *næse* f. ‘nese’). Stedsnavnet burde sannsynligvis her stått i dativ (“mér/vér várum í ...” = påsteds-uttrykk), dvs. om det er tolket rett tilsvarende dette norr. *í Skammnes(j)unum* (dat. pl.) e.l.
 - <af systír síinne Sigríðho> *af systir sinni Sigríði*. Her skal *af* styre dativ, men *systir* står her i nominativ (har *-ur* i oblike former i sg.). *Sinni* er f. dat. sg. og er altså riktig etter norrønt mønster, mens *Sigríðr* tradisjonelt skulle hatt formen *Sigríði* i dativ (bøyes som *ermr*), men har her en form med *-o* som trolig er en analogisk dativform eller generell oblik (se også Larsen (1993 (1897): 61–62) angående former som *Ragnildu*). Som tidligere nevnt, kan det være noe uklart hva som er fonologi og hva som er morfologi i endringene. Det er selvsagt mulig at vokalreduksjon har ført til fullt sammenfall i sg. av *systir*, men jeg tror heller at denne formen bør tilskrives den generelle tendensen til at ord kan stå ubøyd, dvs. at kasusmarkeringen bare beholdes på noen ord i frasen.

- <gudbranz anbiornason oc gudhridho jons-dottír> *Guðbrands Arnbjarnarsonar ok Guðríðar Jónsdóttur*. Jeg tolker hele dette som et genitivledd, og vi ser da at det sannsynligvis mangler genitivmarkering på *-son*, det er en redusert el. analogisk form (men trolig oppfattet som genitivform el. generell oblik) av *Guðríðr*, og *-dóttir* står i nominativsform. Formen *-dóttir* (akk., gen. og dat. *-dóttur*) kan skyldes sammenfall i endingsvokalismen, men det er ikke veldig sannsynlig siden dette diplommet ikke har mye vokalreduksjon. Dessuten er *-dóttir* og *-dóttur* tydelig skilt i forrige diplom som bare er et par år eldre (datering 1402). Det vi da kan legge merke til, er at kasusformene ikke nødvendigvis konvergerer, men at det heller ser ut til at selve kasusmarkeringen gradvis avvikles. I dette tilfellet markeres kasus på første ordet og neste gang etter konjunksjon, mens resten av ordene står uten kasusmarkering. På norrønt er i stor grad alle ledd i en frase markerte for kasus, mens her ser vi trolig en begynnende overgang til kun markering av ett ledd i en frase, dvs. en endring fra “word-marking language” til “phrase-marking language”, jf. Blake (2001: 99 ff.) og se dessuten Berg (2006: 63–64) angående denne endringen i mellomnorsk.
- Diplomet fra 1470:
 - Skriveren av diplommet kan i noen grad se ut til å foretrekke svakt bøyde varianter av substantiv, jf. f.eks. <erkekiekne> *erki-djákn* ‘erke diakon’ (m. nom. sg.). I diplommet etter svak bøyning, dvs. *djákni* i nom. og med *djákna* i andre kasus.
 - <henge wy wor Incigla fore thette breff> med <Incigla> for forventet *innsigli* n. Jeg synes det er vanskelig å avgjøre hva denne formen kan skyldes, men det kan muligens være overgang til annet bøyingsmønster, analogi eller indirekte belegg på vokalreduksjon.
 - <ner j spitalen> for norr. *niðr í spitalanum* (best. form dat. sg. av *spitali* m.) eller *niðr í spitalinum* (best. form dat. sg. av *spital* m.). Preposisjonen har trolig gått over til å ta akkusativ også i lokativ bruk, og formen i diplommet kan dermed reflektere best. form akk. sg. av *spital*, dvs. norr. **niðr í spitalinn*, mens best. form sg. akk. av *spitali* ville gitt norr. **niðr í spitalann*. Det er nok helst tale om en form av *spitali* i denne teksten, jf. <j

spitala huset>, og det er uansett manglende dativmarkering i diplomteksten her.

- <at Jon gregorsson som kranker laa j spitala huset> trolig tilsvarende norr. *at Jón Gregorsson(r) sem krankr lá í spitala-húsinu*. Selv om jeg synes at syntaksen er litt kronglete her, trolig med rester av en adjektivisk leddsetning (*som*-setning) inne i en nominal leddsetning (*at*-setning), så kan nok hele frasen «*Jón Gregorsson(r) sem (underforstått var) krankr*» regnes som subjekt for verbalet «*lá*». Det vi uansett skal merke oss er at diplommet her har bevart nominativsmarkering i den sterke adjektiviske bøyingen, dvs. i <kranker>, til tross for at nominativsmarkering ikke er aktuell for *Jón* og at nominativsmarkeringen på *-sonr* trolig for lengst har falt bort. Her kunne man tenke seg at syntaktisk funksjon skulle gjøre at alle tilsvarende bøyingsmorfemer ville falle sammen på tvers av ordklassene, men morfologiske endringer styres også av bl.a. semantiske og intern-morfologiske forhold, noe vi ser ved at f.eks. *sonr* og *maðr* får sammenfall av nom. og akk. sg. lenge før andre leksemer med samme bøying, at svake verb ofte viser nye endinger før de spres til de sterke verbene osv. Morfologiske endringer oppstår altså gjerne ett sted, i en kontekst, og sprer seg deretter nærmest fra bøyingsparadigme til bøyingsparadigme, og fra ordklasse til ordklasse.²⁵
- <laa j spitala huset> trolig tilsvarende norr. *lá í spitala-húsinu*. Står her i det som tradisjonelt var formen i nom. og akk., dvs. *húsit*, men ville i mer ordinær gammelnorsk nok hatt dativmarkering.
- <han hafde vpboret aff sin frende sigurdh arnulfsson> trolig tilsvarende norr. *hann hafði *upp-borit/fengit af frænda sínum Sigurði Arnulfssyni*. Her er formen <frende> identisk med den gamle nominativsformen og ikke med akkusativformen. Det er også manglende kasusmarkering i <han hafde vpboret aff fornempdom sigurdh arnulfsson> for noe slik som norr. *hann hafði *upp-borit/fengit af fyrir-nefndum Sigurði Arnulfssyni*. Preposisjonen *af* tar som regel dativ, og det skulle etter norrønt mønster nok vært dativ i begge disse tekstpassasjene. I begge tilfeller er det likevel

²⁵ Men det kan faktisk være at lydendringer til dels også oppfører seg slik, til tross for at de stort sett rammer langt mer unntaksløst. I de tilfellene hvor pågående lydendringer har kunnet bli observert, ser heller ikke de ut til å påvirke alle ord og former samtidig, men ser bl.a. ut til å spre seg gjennom leksikonet med ulik hastighet (jf. f.eks. Aitchison 2001: 84–97).

manglende markering av dativ i diplomteksten, mens det er beholdt dativmarkering på partisippet i det andre eksempelet.

- <som skutha heitir ok ligger j ness sokn j iemptalandh> for normalisert *sem Skuta heitir ok liggr í Ness sókn í Jamtalandi* (n. dat. sg.), dvs. med manglende markering av dativ på *Jamtaland*.
- <som swen a thorisaa ok laurenz a kluxaa kopto> for norr. *sem Sveinn á Þórisási ok Lafranz á Kluk(?)ási keyptu*. Her er det sannsynligvis manglende dativmarkering på gårdsnavnene.
- <fran sik och sine erffuingia ok vnder forsagde men ok theira erffuingia> muligens tilsvarende norr. *frá sér ok sínum erfingjum ok undir fyrir-sagða menn ok þeir(r)a erfingja*. Jeg velger å analysere dette i den videre tekstsammenhengen slik: *Jón Gregorsson(r) vildi hafa ok halda allt þat ... frá sér ok sínum erfingjum ...* Etter norrønt mønster skulle *frá* som preposisjon gitt dativ, i hvert fall frem til *undir*. Men *undir* kan nok styre akkusativ her, i betydningen ‘legge under’ e.l., så det som følger etter *undir* har jeg valgt å normalisere til akkusativ. Vi ser at *frá* trolig har gått over til å styre akkusativ i dette tekstutdraget. Det kan vi se av formen *sik* og av <sine erffuingia> (m. akk. pl.). Reduksjonen av dativ har dermed trolig foregått ved at først skiftet preposisjoner styring fra dativ til akkusativ, og deretter falt i økende grad akkusativ og nominativ sammen. I <forsagde> for norr. *fyrir-sagða* (m. akk. pl.) er det trolig vokalreduksjon av *-a*.
- <till ewerdeligha eign> for norr. *til æverð(i)ligrar eignar*. I forbindelse med preposisjonen *til* er det her manglende genitivmarkering (f. gen. sg.), og formene i diplomtet er trolig å regne som akkusativformer.
- Diplomet fra 1495:
 - Kasusbruk i <Wy ... widherkennas oss medh thetta wort nærwarendhis opna breff> ~ *Vér ... kennumst [oss?] með þessu vǫru nærverandis opna bréfi*:

(i) Tekst i diplomet:

<Wy ... widherkennas oss medh thetta wort ... opna breff>

(ii) Normalisert norrønt:

Vér ... kennumst með þessu váru ... opna bréfi

(iii) Pseudo-normalisert:

Vér ... við-kennas(t) oss með þetta vårt ... opna bref

Her er *oss* akk. el. dat. og preposisjonen *með* skulle styrt dativ, men *þetta*, *vårt* og *bref* står i det som ville vært nom./akk. i tradisjonell gammelnorsk. Sekvensen er dermed hovedsakelig umarkert for kasus, om vi her ser bort fra at preposisjonen angir at det påfølgende er ikke-nominativ.

- <Abbatissa j munkalífwes kloster> *abbadís (abbadissa) í Munkalífs-klaustri* (n. dat. sg.). Her er det manglende markering av dativ i <kloster>.
- <medh bægghíæs conuentz samthykt> trolig for noe slikt som *með beggja konventa samþykkt(um)*, dvs. tolket som at *medh* styrer *samthykt*, mens *bægghíæs conuentz* er adnominal genitiv. Her står *báðir* og *konvent*, *konventa* f. med en slags genitivformer. Genitivformen av *báðir* er *beggja*, og formen har her fått en ekstra -s, mens genitivformen av *konvent* f. trolig var *konventar* i sg. og *konventa* i pl. (forutsatt at dette substantivet bøyes som en feminin i-stamme), men ordet ender her likevel på -s.
- <Clafws kamper Ok hans fiskare Ok jochím fatíghe> *Klaus kampi ok Hans fiskara ok Jóakim fátók(j)um* (dvs. i dativ). Disse navnene står umarkerte (el. i nominativ), men i hvert fall tilnavnene burde tradisjonelt stått med dativformer (skulle kongruert med det foregående **beskedeligum mǫnnum*). Om de enkelte navnene er følgende å bemerke: *Klaus* er en tysk kortform av *Nikolaus*, *Hans* er en tysk kortform av *Johannes*, mens *Joakim* (i diplomet i formen *Jochim*) kommer av hebraisk *Jehojachim*. Sannsynligvis må noen av disse navnebærerene være tilflyttere. Formen på tilnavnet <fatíghe> er nærmere gammelsvensk *fattigher* enn den norrøne formen *fátókr*.
- <nesth arwídh swens sons gaardh> *næst garð Ar(n)viðar Sveinssonar*. Her er det ikke genitivmarkering egennavnet, men på -sonr og da med -s.
- <j thera líffs dagha Ok theres æpther komandhe> *í lífsdaga* (m. akk. pl.) *þeira* (gen. pl.) *ok þeira eptir-komandi*. I *þeira* har diftongen blitt

monoftong, og legg dessuten merke til vekslingen mellom formene <thera> og <theres>, hvor den siste formen er bygget ut med en tydeligere markering av genitiv, dvs. den ender på -s.

- <wthān alth hīndher ok mothe mælee> trolig tilsvarende norr. *útan alls hindrs ok mót(i)-mælis*. *Útan* tar tradisjonelt som regel genitiv, men formene i diplommet, *allt hindr ok mót(i)-mæli*, er sannsynligvis i akk., dvs. at preposisjonen har gått over til å styre akkusativ.

Oppsummering om nominativ og akkusativ: I alle norske dialekter har nominativ og akkusativ falt sammen i én form i substantivbøyingen. Det var en viss grad av sammenfall mellom nominativ og akkusativ alt i gammelnorsk, siden det som oftest ikke var noe skille mellom nominativ og akkusativ i sterke hankjønns- og intetkjønnsord, hverken i entall eller flertall. I de svake typene skilte hankjønnsordene mellom nominativ entall med endelsen -i mot -a i de andre kasusformene. Hankjønnsordene hadde ofte -a i nominativ entall mot -u i resten av entall. Det er dermed ikke urimelig å mene at nominativ var den mest entydig markerte kasusformen i den sterke hankjønnsbøyingen, hvor det som regel var et skille mellom -r i nominativ entall mot en endingsløs form i akkusativ. Sammenfallet startet derfor i stor grad med at sterke hankjønnsord i ubestemt form entall mistet nominativsendingen. Når det gjelder denne utviklingen i materialet vil jeg også henvise til det som står i avsnittet om r-bortfall, ovenfor. I mitt materiale kan det virke som dette sammenfallet kan være gjennomført allerede rundt midten av 1400-tallet, siden diplommet fra 1470 ser ut til å mangle markering av nominativ entall på maskuliner i den sterke substantivbøyingen (jf. dessuten Pettersen 1991: 504, Tabell 129). Det relativt tidlige sammenfallet i materialet fra Bergen står nok litt i kontrast til hva som er tilfelle for diplom fra mer konservative områder, som f.eks. Lom i perioden 1400–1450 hvor Vegard Aukrust fant relativt lite sammenfall av nominativ og akkusativ.²⁶

²⁶ “Noko av det ein kunne venta å finna på bakgrunn av tidlegare studiar, er samanfall av nominativ og akkusativ av substantiv (Rindal 1988 [1993]: 401). Eg meiner at døma på nominativ eintal av dei formene som hadde endinga <r> på normalisert norrønt, tyder på at dette ikkje var kome serleg langt i desse diploma. Det motsette gjeld *sonr* og *maðr* som ikkje i ein einaste faksimile er skriva annleis i nominativ og akkusativ” (Aukrust 2004: 121).

Oppsummering om genitiv: Genitivformer på *-ar* kan bli redusert til *-a* allerede på 1300-tallet, og i løpet av 1400-tallet blir genitivmarkør ofte generalisert til endelsen *-s*. Det ser også ut til at genitiv (når den markeres) i noe økende grad kun markeres på noen elementer av en frase, jf. Mørck (2016b: 420–421) om denne utviklingen. En annen utvikling er at i diplommet fra 1470 tar genitivpreposisjonen *til* en utfylling som ser ut som akkusativformer; <till ewerdeligha eign>, en prosess som Ivar Berg vil forklare som en generalisering av det langt mer utbredte mønsteret med at verb eller preposisjoner tar dativ eller akkusativ:

Ein overgang frå genitiv til dativ i dei tilfella der genitiv var leksikalsk tilordna av verb eller preposisjon, tente såleis til å ålmenngjera den mest frekvente bruken: genitiv vart berre bruka adnominalt, og komplement til verb og preposisjonar var anten i akkusativ eller dativ. Den vidare utviklinga av possessiv genitiv til eit frasefinalt possessivsuffiks går eg ikkje nærare inn på her (Berg 2015a: 24).

Oppsummering om dativ: Allerede i diplommet fra 1329 er det flere eksempler på at dativ ikke markeres, dvs. står uten endelse. I diplommet fra 1408 er det ett stedsnavn som står i akkusativ, men som tradisjonelt ville stått i dativ. I en sekvens med noe manglende dativmarkering er det også en analogisk dativformel. generell oblik <Sigríðho> for *Sigríðj*. I diplommet fra 1470 er det mye manglende markering av dativ, preposisjoner ser ut til å ha skiftet styring fra dativ til akkusativ, og dativ er hovedsakelig bare bevart i relativt faste formularer. I diplommet fra 1495 mangler ofte dativmarkering, dvs. det som tradisjonelt ville vært dativledd står med former som tilsvare nominativ eller akkusativ på klassisk norrønt. Dette betyr likevel ikke at dativ er helt tapt som kasus i dette materialet, og selv i diplommet fra 1495 er det eksempler på riktig bruk etter norrønt mønster som f.eks. <medh thy skilordhe> *með því* (n. dat. sg.) *skilorði* (n. dat. sg.), men dette kan være en stivnet frase. I mitt materiale ser det ut til at dativmarkering for en stor del faller bort i løpet av 1400-tallet, og særlig etter 1450. De mulige analogiske dativ-, genitiv- og akkusativformene i materialet kan dessuten kanskje tolkes som forsøk på å bevare et generelt oblikt kasus, men de ser ikke ut til å ha fått tilstrekkelig utbredelse innen oppløsningstendensene var kommet for langt til at kasussystemet kunne opprettholdes. Diplommaterialet var slett ikke ukjent for meg da jeg startet på dette prosjektet og mange av funnene er egentlig helt som forventet. Det var

likevel litt overraskende hvor tidlig jeg fant eksempel på manglende dativmarkering og hvor raskt dativmarkeringen så ut til å forsvinne. Jeg hadde ventet at dativ ville holde seg noe bedre, siden dativ var en tydelig markert kasus og uten mye synkretisme, utenom i den svake substantivbøyingen hvor oblike kasus har én form i entall. Dessuten har dativ (riktignok kun i bestemt form) overlevd som kasus frem til vår tid i mange norske dialekter. Den tidlige reduksjonen av dativ i bergensk må derfor trolig være noe avvikende fra hva som var vanlig i norsk, særlig i forhold til områdene som frem til vår tid har bevart dativ²⁷ (se også kap. 4.3). På bakgrunn av mitt noe begrensete materiale, kan det da se ut som at utviklingen i bergensk kan ha vært slik, at både manglende dativendelser og sammenfallet mellom nominativ og akkusativ samlet medførte en avvikling av kasussystemet, og resultatet ble da at nominativ, akkusativ og dativ for en stor del falt sammen i endingsløse former.

Oppsummering om kasusbruk: I gammelnorsk viste kasusformen nominativ at et substantivisk ledd fungerte som subjekt eller subjektpredikativ i en ytring, mens kasusformen akkusativ typisk markerte direkte objekt og objektpredikativ. Kasusformen genitiv uttrykte tilhørighets- eller eiendomsforhold, i vid betydning, og direkte objekt ved noen verb. Kasusformen dativ markerte den grammatiske funksjonen indirekte objekt eller direkte objekt ved noen verb. På 1400-tallet er det i mitt materiale en økende tendens til at ord står ubøyde, dvs. uten egentlig kasusmarkering. Det ser likevel ikke ut til å være noe særlig endring i leddenes plassering (distribusjon), men heller i hvilken grad endelsene lenger angir grammatiske funksjoner. I dansk hadde nominativ, akkusativ og dativ for en stor del falt sammen i endingsløse former allerede på 1300-tallet (Skautrup 1968: 267), men utviklingen i dansk er nok til en viss grad mulig å forklare som fonologisk utløste endringer på grunn av vokalreduksjon.²⁸ I mitt

²⁷ I sin hovedfagsavhandling fra 2006 fant Håkon Ree at i mellomnorske bondebrev fra indre og ytre Østlandet var det i perioden 1400–1424 dativformer eller tvetydige former i 87 % av tilfellene hvor det ville vært dativ på norrønt, mens i perioden 1450–1474 hadde antallet klart markerte eller tvetydige former falt til 66 % og i perioden 1500–1524 var det 44 % dativformer eller tvetydige former. Disse tallene angir etter alt å dømme at dativ ble bevart i større grad i vikkværsk og opplandsk enn i mitt materiale. I et strukturelt perspektiv er det dessuten interessant at han fant eksempler på at vokalreduksjon gav noen sammenfall mellom opprinnelige akkusativ- og dativformer (Ree 2006: 30–31).

²⁸ Dette er den tradisjonelle forklaringsmodellen, men den står likevel ikke helt uimotsagt. Kasusreduksjonen i gammelskånsk er for eksempel vanskelig å forklare på grunnlag av vokalreduksjon, jf. Jensen (2011).

materiale er det vanskelig å tilskrive vokalreduksjonen en stor rolle i kasusbortfallet, og selv om r-bortfallet nok var en hovedkilde til sammenfallet mellom nominativ og akkusativ, så er det likevel vanskelig å gi en tilfredsstillende fonologisk forklaring på den manglende markeringen av dativ. Jeg vil derfor hevde at kasusbortfallet i mitt materiale i noen grad heller bør forklares som en endring i den morfologiske kodingen av leddenes syntaktiske funksjoner, dvs. at samspeilet mellom morfologi og syntaks endres og vi delvis får et nytt morfosyntaktisk system hvor langt mindre informasjon blir kodet morfologisk, og da ofte slik at kasus blir markert på færre elementer i en nominalfrase. Dessuten endres ofte kasusstyring og det er i tillegg et økende sammenfall av kasusendelser.

ii) Endringer i verbbøying

I gammelnorsk er det tidlig sammenfall av endelser i preteritum mellom 1. og 3. person entall av svake verb, sammenfall i presens av 1., 2. og 3. person entall i svake verb og generell overgang fra *-ið* til *-ir* og *-uð* til *-ur* i 2. person flertall av verb (Haugen 2018: 286–287). Sammenfallstendensene fortsetter i mellomnorsk tid, og “[d]en viktigste endringa som skjedde i verbbøyinga i mellomnorsk, er at samsvarsbøyinga av finitte verb blei redusert fra bøying i både person og tall til stort sett bare tallbøying” (Mørck 2013: 665).²⁹ Ved utgangen av mellomnorsk tid var det dermed hovedsakelig kun tilbake en opposisjon mellom entall og flertall. I talespråket finnes flertallskongruens fremdeles i noen dialekter, blant annet i setesdalsdialekt, og dette trekket har trolig vært mer utbredt tidligere enn det er i dag (jf. f.eks. Nesse & Torp 2018: 406–407, med videre referanser). Se Ottosson (2003) for en grundig gjennomgang av endringene i verbbøyingen i gammel- og mellomnorsk. Nedenfor gis en oversikt over de tilfellene hvor jeg fant noe å kommentere når det gjelder verbformene i diplomene.

- Diplomet fra 1298:

- <sendír> *sendir*, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her i 3.pers. sg. presens indikativ, dvs. ‘(han) sender’, men skulle egentlig vært i pl. (dvs. *senda*), siden det er flere avsendere. Det normale i intitulasjo-

²⁹ Om vi ser bort fra at personendingen *-(s)t* i indikativ entall 2. person i presens av modale verb og i preteritum av sterke verb holdt seg svært lenge.

leddet er at det benyttes *sendir* (3.pers. sg.) ved en avsender og *senda* (3.pers. pl.) ved flere, og det er dermed tenkelig at det her har skjedd en feil ved at man har kopiert over de faste formlene fra et forelegg i singularis. Jeg holder dette likevel ikke som særlig trolig, siden det er flere diplom i mitt materiale som har det samme kongruensbruddet. Her står verbet fremfor subjektet, dvs. <sendír arne j grasgarde. eriker logmader ok aller radzs men ibíoruín ...>, og det er ikke ukjent i gammelnorsk at verbet da kan stå i 3.pers. sg. selv om subjektet ender opp med å være i pl. (jf. Iversen 1990: 125, § 145.1).

- <sættu ver> *settum vér*, dvs. verbet *setja* i pret. 3.pers. pl., men formen burde vært i 1.pers. pl. I dette tilfellet skyldes nok formen assimilasjon mellom verbendingen og pronomenet.
- Diplomet fra 1307:
 - <sændír> *sendir*, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Som i forrige diplom er det her kongruensbrudd, siden navnene i nominativ er subjekt for *senda* og *kveðju Guðs ok sína* er objekt, og verbet skulle derfor hatt pluralending.
 - <vpp lukazt> *upp-lúkask* el. *upp-lúkast*, her i yngre endelse på -zt. Det er trolig at skrivemåten <-zt>, og ikke f.eks. <-z>, er en indikasjon på at uttalen var -st i mediopassiv og ikke -s (jf. Mørck 2016a).
- Diplomet fra 1329:
 - <sendir> *sendir*. Form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb, i 3.pers. sg. presens indikativ, dvs. ‘(han) sender’, og formen er dermed riktig her siden det er en utsteder.
 - <seldi ek> *selda ek*. *Selja* er et svakt ja-verb og her er endelsen i 3.pers. sg. pret. brukt for 1.pers. sg., noe som er relativt vanlig i gammelnorsk.
 - <ek settí mítt jnsigli> *ek setta mitt innsigli*. *Setja* er et svakt ja-verb og skal således ha *setta* i 1.pers. sg. ind. pret., men her er igjen endelsen fra 3.pers. sg. pret. benyttet.
 - <lukazt> *lúkask/lúkast*. Igjen skrivemåte med <-zt> og denne endelsen er den vanligste i gammelnorsk rundt 1350 (jf. Iversen 1990: 121, § 141.4), jf. også formene <metazt> og <mettazt> *metask* i dette diplom.

- Diplomet fra 1386:
 - Ingenting særskilt å bemerke.
- Diplomet fra 1402:
 - <sænda> *senda*, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her er det benyttet riktig form etter norrønt mønster, dvs. *senda* (pres. 3.pers. pl.) ved flere avsendere.
- Diplomet fra 1408:
 - <sendir> *sendir*, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her er det igjen kongruensbrudd (singularis for pluralis) i bøyingen.
 - <sagom> *sám* (pret. 1.pers. pl.), men i sein gammelnorsk *ságum* analogisk etter *lágum* o.l. (jf. Iversen 1990: 105, § 123.5).
 - <hafdo warít> *hofðu(hafðu) verit*. Her er *hofðu* (pret. 3.pers. pl.) og *verit* (supinum), og her er nok rotvokalen i perf.part.-stammen overført fra presens.
- Diplomet fra 1470:
 - <om forscriffne iordh> trolig tilsvarende norr. *um fyrir-skrifaða jorð* (f. akk. sg.). Formen av perf.partisippet er ikke dannet ved hjelp av *-aðr*, som forventet ved et svakt bøyd verb, men er dannet etter de sterke verbenes *-inn*. Formen her reflekterer nok f. akk. sg., dvs. *-skrifna*, og viser dermed trolig også vokalreduksjon av *-a*. I <som scriffuit er> *sem skrifat er* er det supinum (perfektum partisipp nøytrum) på *-it* for forventet *-at*, og dette kan da skyldes både vokalreduksjon eller mer trolig at supinumsformen er omdannet etter mønster av supinum ved de sterke verbene. Det synes sannsynlig at *skrifna* har gått over til sterk bøyning i dette diplommet. Dette verbet blir også bøyd sterkt på moderne norsk, mens det fremdeles blir bøyd svakt i islandsk.
 - <till sannynde her om tha henge wy wor Incigla fore thette breff> tilsvarende norr. *til sannenda hér um þá hengdum/hengjum vér vár* (eg. for dual. *vit okkur*) *innsigli fyrir þetta bréf*. En flertallsform i presens basert på 3.pers. pl. *hengja* for 1.pers. pl. *hengjum* er sannsynlig, selv om det også finnes former i 1.pers. pl. (i pret.) i diplommet, f.eks. <wy warom ... ok høyirdom>, men det er nok ofte i relativt faste uttrykk. Noe

kompliserende er det likevel at diplomet har formen <henge>. Denne formen kan da i tillegg vise vokalreduksjon, dvs. en utvikling: *hengjum* > *hengja* > *hengje* > *henge*. De tilsvarende konstruksjonene i tidligere diplom bruker ikke presensformen *setjum*, men preteritumsformen *settum*, og formen i det noenlunde faste uttrykket har derfor trolig også skiftet fra preteritum til presens.

- Diplomet fra 1495:

- <wy hafwa ... bykt> norr. *vér* (eg. *vit*) *høfum byggt*. Utviklingen i pres. 1.pers. pl. *høfum* > *hafwa* kan nok forklares som at *-a* (egentlig 3.pers. pl.) nok har blitt endelse i hele pluralis, og dermed er også eventuell vokalveksel i roten utjevnet.
- <Til meere wisso henghía wy beggíæs wora Conuentz jncigle for thetta breff> tilsvarende norr. *Til meiri vissu hengjum vér beggja várra konventa innsigli fyrir þetta bréf*. Her har diplomet formen <henghía> og en flertallsform i presens basert på 3.pers. pl. *hengja* for 1.pers. pl. *hengjum* er forståelig, og det er sannsynligvis det vi ser her.

Endringer i verbøying: Det er tydelig at når det gjelder verbformene er materialet for lite til å kunne sette opp bøyingsparadigmer eller gode oversikter over endringene, og jeg velger derfor å parafasere hva Endre Mørck (2013: 665–668) skriver om endringer i verbøyingen i mellomnorsk:

a) Personbøying i entall: I indikativ presens av både sterke og svake verb faller entall sammen allerede på 1300-tallet, da 1. person får samme endelse som 2. og 3. person. I indikativ preteritum av de svake verbene falt tidlig endingene i 1. person og 3. person entall sammen i *-i*, mens endelsen i 2. person på *-ir* holdt seg overraskende godt, men også denne falt i siste halvdel av 1400-tallet. Den mest seiglivet personendingen i indikativ entall var 2. person på *-(s)t* i presens av modale verb og i preteritum av sterke verb som bestod til i hvert fall utpå 1500-tallet, og da ofte med *-st* for opphavelig *-t* i mange sterke verb.

b) Personbøying i flertall: Allerede før 1300 kan former i 2. person med utlyd på *-ð* og *-t* å bli erstattet av former med *-r*, men etter 1500 overtok ofte endelser fra 3. person også i 2. person. Rundt 1400 begynte delvis

endingen fra 3. person å erstatte 1. persons-formen, og det var også en økende vokalreduksjon i formene. Utover 1400-tallet ble i tillegg ofte flertallsformene erstattet med entallsformer.

Funn i mitt materiale: Det ser ut til at det er en tendens til at vokalveksel i paradigmen blir noe utjevnet i løpet av 1400-tallet, og etter 1450 kan vokalreduksjon noen ganger gjøre verbformer mangetydige. Nedenfor gjengis de viktigste avvikene i bøyingsendelsene, sett i forhold til den norrøne normalen, som jeg fant i mitt materiale. Jeg vil også bemerke at ingen av mine funn motsier Mørcks beskrivelser (2013: 665–668) av endringer i verbøyingen i mellomnorsk.

Presens flertall: I diplomene fra 1298, 1307 og 1408 benyttes singularisform for pluralis i presens av det svake ija-verbet *senda* ‘sende’, slik at det ved flere avsendere har formen *sendir* (3.pers. sg.), mens det etter norrøn normal skulle hatt formen *senda* (3.pers. pl.). Felles for disse beleggene er at verbet står fremfor subjektet, noe som nok i hvert fall delvis kan forklare kongruensbruddene. Formen <henge> i diplommet fra 1470, og delvis også <henghía> i diplommet fra 1495, er litt vanskeligere å forklare, men skyldes nok at 3.pers. pl. *hengja* er benyttet for 1.pers. pl. *hengjum*. I diplommet fra 1495 er det også 3. person flertall for 1. person flertall i <wy hafwa> for *vér hofum*.

Preteritum entall: Diplommet fra 1329 har <seldi ek> for *selda ek* og <ek setti> for *ek setta*, og her er endelsene i 3.pers. entall brukt for 1.pers. entall.

Preteritum flertall: 3. person flertall brukes for 1. person flertall alt i diplommet fra 1298 i <sættu ver> for *settum vér*.

iii) Endring i pronomenbruk og tap av dualis³⁰

Klassisk norrønt har disse formene av det personlige pronomen i 1. person:

Kasus	Sg.	Dual.	Pl.
N	<i>ek</i>	<i>vit / mit</i>	<i>vér / mér</i>
A	<i>mik</i>	<i>okkr</i>	<i>oss</i>
G	<i>mín</i>	<i>okkar</i>	<i>vár</i>
D	<i>mér</i>	<i>okkr</i>	<i>oss</i>

Ved assimilasjon av *v* i pronomenet og *m* i verbalendingen vokste formene *mit* og *mér* frem i gammelnorsk: *erum vit / erum vér* > *erum mit / erum mér*, jf. f.eks. Iversen (1990: 84). I norske kilder kommer *vi* inn som ny pluralisform på 1400-tallet. De fleste regner pronomenet *vi* som et sannsynlig lån fra svensk, dansk eller nedertysk (jf. Tylden 1944: 71–72, Indrebø 1951: 183–184, Skard 1976: 151, Sandøy & Ølmheim 1976, Enger & Conzett 2016: 250–251). D. A. Seip argumenterte derimot for at formen var resultat av indre utvikling. Han hevdet at formen kan komme fra dualisformen *vit* med bortfall av konsonant (*-t* > *-ð* > *-Ø*), men dette skulle lydrett blitt *ve* pga. overgangen kort *i* > *e*. Mot dette argumentet viste Seip til at siden pronomenet ofte stod etter verbet kunne vokalen bli vokalharmonisk regulert og ville dermed ofte bli *i* (Seip 1956). Han har også oppgitt pluralisformen *vér* med *i*-vokalisme og *r*-bortfall som opphavet til *vi* (Seip 1955: 194–195, 317). Jeg slutter meg derimot til at det her er overveiende sannsynlig at det er tale om et lån heller enn indre utvikling, særlig fordi den nye pronomenformen i de norske kildene er identisk med samtidens svenske og danske former.

- Diplomet fra 1298 har flere utstedere. Bruker *vér* i starten på dispositio <ver varom þar ihia> linje 2, og har dativ pluralis av possessivet i corroboratio-leddet <med varom jnsiglum> linje 6.

³⁰ Norrønt hadde kun bevart dualis i personlige pronomen, mens i gotisk var det også bevart dualisformer i 1. og 2. person i verbbøyingen (jf. f.eks. Wright 2008: 134). Ellers er det slik i de norske dialektene at gamle pluralisformer ofte er grunnlaget for de moderne formene i 1. person pluralis, mens de gamle dualisformene ofte er grunnlaget for pluralisformene i 2. person (jf. Nesse & Torp 2018: 403–406).

- Diplomet fra 1307 har to utstedere og benytter dualis. Linje 2 har det personlige pronomenet i 1.pers. dualis akkusativ *ok(k)r* <komo a stæfnu *firi* okr>. I linje 10, i det som trolig er et sanctio-ledd, har vi nominativsformen (i v-form) i <*biodum vít*>. I corroboratio-leddet (linje 12) har vi både nominativ dualis av pers.pron. *vit* og formen *okkur* av possessivet *okkarr* ‘vår (om to)’ <*gafum vit okor jnsiglí*>.
- Diplomet fra 1329 har én utsteder. Benytter *ek* både i linje 3 <*seldi ek gudpormer*> og i corroboratio-leddet <*ek settí mítt jnsiglí*> linje 17.
- Diplomet fra 1386 har to utstedere og to segl, og diplommet benytter også dualis. I intitulatio-leddet i linje 1 benyttes <*við*> dvs. *vit*, mens promulgatio-leddet i samme linje har personlig pronomen i 1.pers. dualis akkusativ <*þat ær okkr vítrlægt*>. I corroboratio-leddet i linje 8 er det dualisform både av personlig pronomen (i *m*-form) og av possessiv (selv om formen er noe avvikende) <*settum mid okkr jnnsígle*>.
- Diplomet fra 1402 har flere utstedere. Benytter *mér* i linje 4 <*varum mer*>. Benytter også *mér* og possessiv i pluralis i corroboratio-leddet i linje 18 <*sattum meer vaar jnsigle firir*>.
- Diplomet fra 1408 har tre utstedere. I linje 2 brukes *mér* <*meír warom*>, mens i corroboratio-leddet i linje 13 brukes den nye pluralisformen *vi* <*settom wi war jnsegle for*>.
- Diplomet fra 1470 har to utstedere, men ikke dualis. Bruker isteden *vi*, både i <*Thes kennomps Wy*> linje 1, <*wy warom*> linje 3, og i corroboratio-leddet <*henge wy wor Jncigla fore*> linje 15.
- Diplomet fra 1495 har to utstedere, men ikke dualis. Benytter formen <*wy*> i linje 1 og 2. I corroboratio-leddet i linje 8, <*henghía wy beggíæs wora Conuentz jncigle for*>, er det også <*wy*> og possessivet er nok en pluralisform i genitiv.

For å få et klarere bilde av utviklingen av personlige pronomen i dualis og pluralis, behøver jeg nok et større materiale. Jeg velger derfor å bruke tre relevante diplomtranskripsjoner fra Marit Sundelins hovedfagsavhandling

(2007), siden denne studien også var av bergensdiplom.³¹ Den følgende sammenfatningen er basert på hennes transkripsjoner.

- I et diplom fra 1367 (nr. 12 i Sundelins tekstutvalg) er det to utstedere. Diplomet benytter dualis og har formen *mit* i linje 2 <vuarom mít>, mens corroboratio-leddet, i linje 11, har både *mit* og *okkur* <settom mít okor ínsíglhí firir>.
- I et diplom fra 1370 (nr. 13 i Sundelins tekstutvalg) er det også to utstedere. Det benyttes dualis <mít uorum> i linje 2 og <mid ... ockr> i corroboratio-leddet i linje 13.
- I et diplom fra 1383 (nr. 15 i Sundelins tekstutvalg) er det tre utstedere. Likevel benyttes dualisformer, både i linje 2 <warom mit> og i corroboratio-leddet i linje 9 <settom mit waar inzighly>, men her er det pluralisform av possessivet. Dette diplommet viser dermed dualisformer som ikke lenger brukes korrekt, noe som må tillegges særlig vekt.

For oversiktens skyld setter jeg også opp utviklingen av personlige pronomen i dualis og pluralis i materialet i tabellform:

³¹ I sin hovedfagsavhandling gjorde hun diplomatariske avskrifter av 30 diplom fra Bergen, som var daterte mellom 1283 og 1544. Alle som har forsøkt seg på slikt, vet at 30 diplom er et ganske stort stykke arbeid innenfor rammene av en hovedoppgave. På grunn av materialmengden valgte hun kun å gjøre en relativ grunn morfologisk undersøkelse av substantiv, verb og noen pronomenformer, og bare unntaksvis kommenterer hun f.eks. fonologiske forhold (jf. Sundelin 2007: 3). I sin gjennomgang av pronomen i 1. person undersøkte hun hovedsakelig bare om 1. person entall var i brutt form eller ikke, og om det var former på *v-* eller *m-* i 1. person dualis og pluralis (Sundelin 2007: 48–49). Vi får håpe at hun en dag vil vende tilbake til materialet og se grundigere også på andre aspekter ved det.

To utstedere		Flere enn to utstedere	
Datering	Form i diplommet	Datering	Form i diplommet
		1298	<i>vér</i>
1307	<i>vit</i>		
1367 (fra M.S.)	<i>mit</i>		
1370 (fra M.S.)	<i>mit</i>		
		1383 (fra M.S.)	<i>mit</i> – NB brukt feil
1386	<i>vit / mit</i>		
		1402	<i>mér</i>
		1408	<i>mér / vi</i>
1470	<i>vi</i>		
1495	<i>vi</i>		

Figur 5. Endringer i personlige pronomen i 1. person dualis og pluralis.

Oppsummering: Til tross for en lakune i diplom som kunne vist belegg på dualisformer rundt 1400, er det sannsynlig at 1. person dualis (dvs. *vit/mit*) går tapt som grammatisk trekk allerede i begynnelsen av 1400-tallet, dvs. at dualis og pluralis faller sammen i pluralis. Denne slutningen baserer seg særlig på at dualisformer brukes istedenfor flertallsformer i diplommet fra 1383, noe som tyder på at sammenfallet allerede var pågående ved dette tidspunktet. Videre overtar *vi* som pluralisform for eldre *vér/mér* på 1400-tallet. Egil Pettersen skriver også følgende om sitt vestnorske materiale: “Det er lite som tyder på at det i brevene fra vårt tidsrom [dvs. i perioden 1450–1550] blir skilt mellom pluralis og dualis” (1991: 308). Det er derimot flere belegg i diplommaterialet (fra andre områder) som gjør det sannsynlig at 1. person dualis har holdt seg lenger i andre dialekter, og Aukrust (2004: 95–96) fant også at skillet mellom dualis og pluralis fremdeles var opprettholdt i diplom fra Lom i perioden 1400–1450.

2.2.3 Leksikalske endringer

I diplomene fra før 1386 fant jeg ikke lånord som ikke var belagte i *Norrøn ordbok*, og disse lånene hadde dessuten stort sett vært i bruk lenge da diplomene ble skrevet. Denne ordboken tar, som tidligere nevnt, ikke med oppslag som er belagte etter ca. 1350. Det er like fullt ord av nedertysk opphav på begge sider av 1350, selv om de som er belagte før dette årstallet kan regnes som del av det norrøne leksikonet. I diplomene fra 1400-tallet er det en økende bruk av former med østnordisk opprinnelse. Noen endringer, som f.eks. *vetr* m. > *vinter* m. ‘vinter’ eller *kross* m. > *kors* n. ‘kors’, mener jeg at det er relativt uproblematisk

å regne for leksikalske endringer, dvs. som nye former i ordforrådet. En god del av de østnordiske formene er derimot kun marginalt annerledes enn de tradisjonelle formene, f.eks. med annen rotvokal, og det blir da nesten et skjønsspørsmål om den nye formen egentlig skal regnes som et lån eller heller bør anses som en variant av en arvet form. Jeg har likevel valgt å gjennomføre en analyse som at det er leksikalsk endring også ved slike former, men vil ofte gi en kommentar dersom formen i tillegg kan komme av indre utvikling. Generelt er det slik at innholdsord (dvs. ord som har et semantisk innhold) langt oftere vandrer mellom språk enn grammatiske ord (jf. f.eks. Jenstad 2016: 454). Lånene kan dessuten deles opp i direkte lån og indirekte lån, og ved de indirekte lånene kan man videre skille mellom oversettelseslån og betydningslån (Jenstad 2016: 459). Et betydningslån er når et hjemlig ord får en ny betydning som retter seg etter betydningen i lånegiverspråket, mens et oversettelseslån er når et ord eller uttrykk fra et annet språk blir oversatt med et tilsvarende hjemlig ord eller uttrykk. I den følgende fremstillingen presenteres leksikalske endringer etter 1350, men se gjerne på kommentarene i appendiks til hvert diplom når det gjelder lånord i diplomene gjennom hele perioden som utvalget dekker.

- Diplomet fra 1386:
 - a) Fra nedertysk (som ikke er tatt med i Norrøn ordbok):
 - <vítrlægt>. Her tilsier betydningen ‘kjent, åpenlyst’ at dette ordet ikke er norrønt *vitrligr* ‘klok, vettig’, men at det tale om et betydningslån fra mellomnedertysk *witlik*, *wetelik*.
 - b) Yngre former som kan vise østnordisk påvirkning:
 - Det er sannsynligvis en form som viser østnordisk påvirkning i <a fyrsta víntrar dagh> for *á fyrsta vetrar-dag*, siden dette er en form uten assimilasjon av *-nt-* > *-tt-* og uten *i* > *e* foran assimilasjonen, og dette er dessuten avvikende fra hva som trolig ville være den vanlige formen av dette ordet i vestlandsk talemål.
- Diplomet fra 1402:
 - a) Fra nedertysk (som ikke er tatt med i Norrøn ordbok):
 - <l[i]ker viis> av mellomnedertysk *liker wise* ‘på samme måte o.l.’.
Fornsvensk lexikalisk databas har oppslagsformen *likervis*, mens *Kalkars*

Ordbog har oppslagsformen *lige(r)vis(e)*, så formen i teksten har muligens kommet via svensk.

b) Yngre former som kan vise østnordisk påvirkning:

- <som> for *sem*, men har også <sæm> i fast uttrykk. Formen tilsvarer den østnordiske formen av subjunksjonen, dvs. *sum* el. *som*. Formen med *o*-vokalisme kan nok også skyldes indre utvikling med en overgang fra fremre til bakre vokal, men det virker ikke veldig trolig.
- <þæn> for *þann* (m. akk. sg.).
- <þer> for *þar* (adv.), og dette er en form som tilsvarer svenske og danske former.
- <hwilket> ~ *hwíłkt*, men helst trolig svensk *hwīl(i)kit* (begge n. nom./akk. sg.).

- Diplomet fra 1408:

a) Fra nedertysk (som ikke er tatt med i Norrøn ordbok):

- <witerlekit> ~ norr. *vitrligt* 'klok, vettig' (n. akk. sg.), men igjen er det nok et betydningslån fra mellomnedertysk, dvs. *witlik*, *wetelik* 'åpenlyst, kjent'.

b) Yngre former som kan vise østnordisk påvirkning:

- <wi> for *vér* el. *mér*. Ny pluralisform lånt fra svensk, dansk eller nedertysk.
- <þet> for *þat* (men dette er en vanlig form i østnorsk).
- <þee> for *þær* f. nom. pl. (denne formen kanskje også for *þeir*, dvs. muligens også i m. nom. pl.).
- <for> for normert *fyr*.
- <som> for *sem*.

- Diplomet fra 1470:

a) Fra nedertysk (som ikke er tatt med i Norrøn ordbok):

- <tillstodh> norr. **til-stóð/gekk við*. *Tilstå* fra mellomnedertysk *tostan*, og verbet har nok kommet til norsk via dansk.

- <vpboret> norr. **upp-borit/fengit*. *Oppebære* fra mellomnedertysk *opboren*.
- b) Yngre former som kan vise østnordisk påvirkning:
 - <Canik> for norr. *kannúkr* el. *kórsbróðir*. Betegnelse på geistlige, særlig knyttet til en katedral, fra latin *canonicus*. Her i en yngre og muligens dansk form, med andrestavelse på *i*.
 - <fran> tilsvarende norr. *frá*. Entydig svensk form, jf. svensk *från*.
 - <och> norr. *ok*. Det er to forekomster av <och> i diplommet, mot 12 forekomster av <ok>. Formen <och> er ikke ukjent i norsk materiale, men når disse forekomstene ses i sammenheng med formen <fran>, så tyder det på innflytelse fra svensk skriveskikk.
 - <wy> for norr. **vi/vit*. *Vi* er sannsynligvis lånt fra svensk, dansk eller nedertysk.
 - <thet> for norr. *þat*.
 - <ther> for norr. *þar*.
 - <som> for norr. *sem*.
 - <ther samma stadz> tilsvarende norr. *þar í sama stað*, danisme. Jf. dansk *sammesteds*, og står i motsetning til konstruksjonen i diplommet fra 1402 <logman j samastad> for normalisert *lögmaðr í sama stað*.
 - <Huilka iordh> tilsvarende norr. *Hvílika jörð* (trolig f. akk. sg.), og leddet er nok objekt for det etterfølgende <kendis han ok tillstodh>. Synkope av vokal i andre stavelse i *hvílikr* peker mot at dette trolig er en form fra østnordisk.
 - <sik till nøygis>. Dette kunne kanskje normaliseres med en eller annen partisippform av *nógjast*, men det er sannsynligvis tale om en østnordisk konstruksjon; *sig til nøjes*, jf. dansk *komme til nøje(s)* og svensk *vara till nöjes*.
 - <medh thy skilorde> *með því skilorði*, hvor <thy> sannsynligvis er en opprinnelig østnordisk form, jf. gammeldansk *thi* (eldre *þy* i landskapslovene) og gammelsvensk *þy*.

- Diplomet fra 1495:
 - a) Fra nedertysk (som ikke er tatt med i Norrøn ordbok):
 - <beskedhelighom mannom ...> for norr. **beskedeligum* el. *heiðrligum mǫnnum*. Adjektivet **beskedeligr* foran navnene betyr ikke at dette er svært beskjedne menn (i den mer moderne betydningen ‘tilbakeholdne’), men antyder trolig at de omtalte personene har en eller annen form for rang (jf. Ugulen 2008: 64). Fra mellomnedertysk *beschēden* ‘forstandig, måteholden et.c’, jf. *beskedheliker* på gammelsvensk og *beskede(n)lig* på gammeldansk.
 - <behaldha> for *hafa* el. *halda*, fra mellomnedertysk *beholden*, *beholden*.
 - <betaladh> for *greitt* e.l., fra mellomnedertysk *betalen* (sammensatt av *be-* og *talen* ‘telle, betale’), og her må trolig hele ordet være lånt og ikke bare prefikset *be-*.
 - b) Sannsynlige former fra svensk og dansk:
 - <wy> for *vér*, men skulle tradisjonelt vært norr. *vit* (dualis) siden det er to utstedere. Igjen kan det kommenteres at *vi* sannsynlig kommer fra svensk, dansk eller nedertysk.
 - <ther sama stadhz> tilsvarende norr. *þar (í/á) sama stað*. Østnordisk form, siden det her kun kan være tale om det samme adv. som i dansk *sammesteds*.
 - <som> for norr. *sem*.
 - <thy> for norr. *því*. En sannsynlig østnordisk form, jf. gammeldansk *thi* og gammelsvensk *þy*.
 - <gífwa> *gefa*. Den trykksterke vokalen er her lik gammelsvensk *giva* og gammeldansk *give*.
 - <sidhersta korsmesso wm høsten> nok for *síða(r)sta krossmessu um haustit*. I <korsmesso> er førsteleddet den østnordiske formen *kors*, som i gammeldansk og gammelsvensk, mot norrønt *kross*, fra latin *crux*.
 - <wordher> form av *verða*, tilsvarende norr. *verðr*. Den angitte innskuddsvokalen er forklarlig dersom formen tilsvarende norr. *verðr*, dvs. pres. ind. 3.pers. sg., men da ville det på et reint norsk grunnlag være vanskelig å forstå hvorfor rotvokalen skulle være *o*. Rotvokalen er derimot

forklarlig om dette er en gammelsvensk form *vrþi* i pret. konj. 3.pers. sg. (den tilsvarende norr. formen er *yrði*), men da skulle endelsen vært *-e*. Det er dermed grunn til å regne denne formen som et relativt klart dansk lån.

- <forbrwþit> for norr. *brotit* e.l. Dette ser ut til å være en svensk form av perfektum partisipp pga. *u*-vokalismen og er dermed trolig perf.part. av gammelsvensk *forbryta* ‘gjøre noe ulovlig o.l.’, dvs. *bryta* + den mellomnedertyske verbalpartikkelen el. prefikset *vor-*.
- <jkke> for *ekki*. Dette er en form som kanskje kan forklares som indre utvikling,³² men formen har paralleller både i samtidens dansk og svensk.
- <then> for *þann*.

c) Ord fra andre språk (latin):

- <Confessor generalís> *confessor generalis*. Er ikke med i norrøn ordbok. *Confessor* betegner vanligvis en skriftefar, dvs. en prest som man bekjenner sine synder for gjennom skriftemål, og den tilsvarende norrøne betegnelsen vil derfor være *skriptafaðir*. Da Birgittinerordenen overtok Munkeliv, ble det et kombinert munke- og nonnekloster, og en prest som er åndelig veileder for et nonnekloster kalles iblant *confessor*.

Oppsummering: Den viktigste endringen av leksikalsk art i mitt tekstutvalg etter 1350 er i et vestnorsk perspektiv, at diplomene har yngre former av bl.a. subjunksjoner, adverb, demonstrativer og pronomen. Det er ofte tale om endret rotvokal, og det er også endret vokalisme i en del verbformer. Disse formene finnes ikke i mine tidligere diplom fra Bergen og de tilsvarer også i hovedsak svenske og danske former, og bør derfor i et vestnorsk talemål sannsynligvis ofte regnes som lån eller påvirkning derfra. De kan nok heller ikke bare anses som skriftspråklige innslag, siden de ofte trenger inn i talemålet og gjerne blir standardformer i norsk. Det er likevel vanskelig å si noe sikkert om hvilke belegg som kun skal regnes som påvirkning fra østnordisk skriveskikk og hvilke som i tillegg må være kommet inn i talemålet. Noen former tror jeg likevel at det er rimelig å regne med at har gått inn i det talte bymålet på denne tiden, og dette gjelder særlig en del småord:

³² Eldar Heide (2004: 63 ff.) har pekt på at det velare elementet i *ng* og *nk* kan heve eller diftongere foregående vokal, og palatal eller velar som i *ekki* kan da kanskje ha gitt samme effekt.

- demonstrativ; <þet> el. <thet> for *þat* og <þæn> el. <then> for *þann* (jf. de gammelsvenske formene i Noreen 1904: 392–393).
- adverb; <þer> el. <ther> for *þar* og <for> for *fyrr*.
- subjunksjoner; <som> for *sem*.
- pronomen; <wi> el. <wy> for *vit*, *mit*, *vér* el. *mér*.

Når det gjelder former som *thet*, *then* og *ther*, så er det *a*-vokalisme i disse ordene i de eldre diplomene, mens de har *e*-vokalisme i dagens bergensmål. Jeg ser ingen innlysende årsak til at akkurat disse ordene ved indre utvikling skulle få vokalheving eller vokalreduksjon i bergensdialekten, og selv i dag har disse ordene *a*-vokalisme i dialektene rundt Bergen. Samlet virker det derfor sannsynlig at disse formene med *e*-vokalisme bør anses som østnordiske lån i bergensdialekten, og muligens kan endringen som ses i diplomene dermed også speile en reell talemålsendring. Det er i tillegg et par nye lånord fra nedertysk i materialet; *vitterlig*, *ligervis*, *tilstå*, *oppebære*, *beskjeden(lig)*, *betale* og *beholde*, men det er ikke noe som tilsier at disse lånene nødvendigvis må være et resultat av direkte språkkontakt mellom tyskere og bergensere. Disse ordene kan derfor like gjerne ha kommet inn via svensk og dansk.

2.3 Oppsummering av endringer i tekstutvalget

En sammenfatning av de viktigste funnene i tekstutvalget er som følger:

- Det er gradvis mindre markering av yngre u-omlyd, særlig ifra 1386. Markering av omlyden er så godt som borte mot slutten av 1400-tallet.
- Diftongforenklingen starter egentlig først rundt 1400, og øker i omfang i løpet av århundret.
- I de tidlige diplomene er det vokalharmonisk fordeling av endingsvokalene, men vokalharmonien ser ut til å forsvinne ut av materialet i tiden etter 1350.
- Svarabhaktivokal er stort sett belagt i diplomene, men ved de to siste diplomene medfører r-bortfall og den endingsløse nominativ/akkusativ-formen at innskuddsvokal stort sett ikke lenger forekommer.
- Det er noen mulige forekomster av vokalreduksjon allerede før 1350, men de tydelige beleggene kommer først med diplommet fra 1386. Vokalreduksjonen

ser ut til å ha nådd en midlertidig topp i diplomet fra 1402. Deretter er det noen forekomster i hvert av diplomene utover på 1400-tallet. Det ser derimot ikke ut til å være noen klar kobling mellom tilbakegangen av kasusfleksjon og vokalreduksjonen i materialet, siden vokalreduksjonen først gjennomføres i større grad etter at kasusmorfologien allerede er redusert eller mangler.

- I mitt utvalg tapes <p> som grafem etter 1408, og den ustemte dentale frikativten tapes trolig noenlunde samtidig i talespråket som grafemet.
- Bruken av <ð> er ustø allerede i begynnelsen av 1300-tallet. Grafemet forsvinner ut av kildene i løpet av 1300-tallet, men selve lyden fantes sannsynligvis i språket en stund etter at grafemet hadde gått ut av bruk.
- Diplomet fra 1307 viser bortfall av *-r* i *-sonr* og i dette diplomet er det også ett belegg på at genitivform på *-ar* er redusert til *-a* i fuge. I diplomet fra 1402 har vi r-bortfall i en perfektum partisipp-form, i diplomet fra 1470 mangler markering av nominativ entall på maskuliner i den sterke substantivbøyingen, og diplomet fra 1495 viser tydelig r-bortfall også i determinativ.
- Både håndskrifter og særlig runeinnskrifter viser at ulike assimilasjoner og konsonantbortfall fantes i talespråket lenge før mellomnorsk tid. Det er trolig eksempel på forenkling av konsonantgruppe allerede i det første diplomet. Videre er det et par eksempler i hvert av diplomene fra 1300-tallet, men først ved diplomet fra 1408 blir det virkelig mange assimilasjoner og bortfall, deretter synker antallet noe igjen utover 1400-tallet.
- Når det gjelder kasusmarkering, så blir genitivmarkør i løpet av 1400-tallet ofte generalisert til endelsen *-s*, mens nominativ og akkusativ entall ser ut til å ha falt sammen rundt midten av 1400-tallet. I tillegg faller dativmarkering i stor grad bort etter 1450.
- I verbbøyingen kan det se ut til at vokalveksel i paradigmene oftere enn tidligere blir utjevnet i løpet av 1400-tallet. I bøyingsendelsene er det eksempel på at singularisform benyttes for pluralis og at former i 3. person benyttes for 1. person.

- I pronomer er dualis trolig tapt som grammatisk trekk i begynnelsen av 1400-tallet, ved at dualis og pluralis faller sammen i flertall. Utover 1400-tallet overtar dessuten *vi* som pluralisform for eldre *vér* og *mér*.
- Den viktigste endringen av leksikalsk art i diplomene kommer etter 1350, med innslaget av former (av bl.a. subjunksjoner, adverb, demonstrativer, pronomer og verb) som må skyldes svensk og dansk påvirkning, og som på sikt fortrenget de nedarvete formene.

Det ser altså ut til å ha vært flere ulike prosesser på gang i tekstutvalget, og disse prosessene foregikk også til en viss grad parallelt. Det som kanskje særlig gjenstår, er å komme med et forslag til forklaring på den minkende markeringen av dativ i materialet. Hvis jeg, på bakgrunn av mitt noe begrensede tekstmateriale, skal gi en samlet beskrivelse av hva jeg antar at finner sted i kassystemet, og herunder hva som skjer med dativen, må det bli som følger:

- a) Kasus blir i økende grad markert på færre ord i frasen
- b) Preposisjoner som tradisjonelt tok komplement i dativ eller genitiv, går ofte over til å ta komplement i akkusativ
- c) Pga. punkt b) synker bruken av dativ, og i tillegg reduseres genitiv til hovedsakelig possessiv og partitiv bruk
- d) Bortfall av *-r* og sannsynligvis også analogi fra akkusativformene fører til økende sammenfall av nominativ og akkusativ i substantivbøyingen
- e) I en tid opprettholdes fremdeles tidvis kasusbøying i den adjektiviske bøyingen, men etter hvert sprer sammenfallene seg fra substantivbøyingen også over til annen bøying
- f) Særlig punkt c) og d) medfører at nominativ, akkusativ og dativ til slutt faller sammen

Eller formulert på en annen måte: Det kan se ut til at det var en viss bevegelse mot utvikling av en generell oblik kasus, men det økende sammenfallet mellom nominativ og akkusativ gjorde at en oblik kasus, som i dette materialet ser ut til å ha vært basert på akkusativ, raskt falt sammen med nominativ.

De ulike endringene ser ut til å slå inn til litt forskjellig tid i materialet, men Indrebø (1951: 214) mente at det var særlig to tidspunkt med kraftige endringer i det grammatiske systemet; 1370–80 og etter ca. 1450. Ved de tidlige

diplomene speiler de norrøne hjelpemidlene (dvs. grammatikker og ordbøker) tekstene godt, og avvikene er ikke større enn hva som er forventet ved unormaliserte gammelnorske tekster. Det ser likevel ut til å være et visst språklig grunnlag for å gjøre et skille i materialet rundt 1400. Språket i diplommet fra 1470 (nr. 7 i mitt utvalg) er definitivt ikke lenger gammelnorsk, men det er heller ikke moderne norsk. Det tradisjonelle kasussystemet må nesten betegnes som å være i full oppløsning i dette diplommet, men likevel er det langt mer kasusmarkering, samsvarsbøying og markering av entall/flertall enn i moderne norsk. Det er selvsagt nyttig å ha både Iversens *Norrøn grammatikk* (1990) og Haugens *Grunnbok i norrønt språk* (1993) for hånden når man leser dette diplommet, men beskrivelsene i disse grammatikkene er ikke fullgode for det språksystemet som finnes i diplommet. Leksikalsk sett er heller ikke *Norrøn ordbok* (utg. 2015) lenger fullstendig dekkende, siden det er en god del ord og former av østnordisk og mellomnedertysk opphav i teksten. I tillegg kan det bemerkes at leksikonet i diplomene generelt fremstår som noe spesialisert og formelpreget for en moderne leser, blant annet fordi de ofte handler om jordsalg og derfor bl.a. inneholder betegnelser for arkaiske areal- og verdimål. I den grad ordforrådet fra disse tekstene har overlevd til moderne tid kan også betydningen være noe endret, jf. at <beskedhelighom> i diplommet fra 1495 (nr. 8 i mitt utvalg) betyr ‘forstandig o.l.’ og ikke betyr ‘tilbakeholden o.l.’ som i dag.

Det har som nevnt kommet innvendinger mot mellomnorsk som periode. Min innsigelse, om at de norrøne grammatikkene ikke er dekkende for det språksystemet som finnes i diplomer fra seinmiddelalderen, er av praktisk art og avgjør derfor på ingen måte spørsmålet om mellomnorsk som språkhistorisk periode. Man kunne f.eks. avhjulpet noen av de nevnte utfordringene ved å gjøre den norrøne normalen noe videre, ved at ordbøkene tok inn flere ord som var belagt frem mot 1500 og ved at grammatikkene tok med flere yngre former. Periodiseringsspørsmålet er likevel viktig, og jeg vil i det følgende kapittelet se nærmere på grunnlaget for å skille ut en mellomnorsk periode og hvilke periodiseringskriterier som i så fall kan benyttes til dette.

3 Periodisering og mellomnorsk som språkhistorisk periode

3.1 Innledning

Jeg vil i det følgende bruke begrepet periodisering om praksisen med å dele fortiden opp i tidsperioder. Dette er vanlig å gjøre for å tydeliggjøre fortiden, delvis i pedagogisk øyemed og til dels fordi forskeren også er avhengig av å sortere og systematisere forskningsmaterialet. Følger man tidsaksen gjennom et materiale som er overlevert fra fortiden, vil man alltid observere endringer. Men ferdig etablerte perioder foreligger selvsagt ikke i materialet selv.

Periodeinndeling er altså noe vi leser inn i materialet eller et redskap som vi bruker til å tolke materialet. Det vitenskapelige grunnlaget for periodisering er ikke utelukkende empirisk, men er også motivert ut fra ønsket om en hensiktsmessig ordning av et overlevert materiale. I denne delen vil jeg først se på hvordan periodisering blir brukt i andre fag hvor periodisering er sentralt, som historie og arkeologi, før jeg ser på bruken i språkvitenskap. Her kan det bemerkes at den synkront orienterte språkvitenskapen kan klare seg uten perioder, selv om periodisering også er utbredt innen historisk språkvitenskap. Deretter undersøker jeg kriteriene eller grunnlaget for å skille ut mellomengelsk og særlig mellomnorsk som egne språkhistoriske perioder.

3.2 Periodisering i ulike fag

I det følgende vil jeg se litt på hvordan periodisering blir brukt innen fag som historie, arkeologi og språkvitenskap.

3.2.1 Periodisering i historiefaget

Periodisering i andre (og yngre) humanistiske fag er sannsynligvis i stor grad en arv fra historiefaget. I en mye brukt innføringsbok i historie sies bl.a. dette om periodisering:

Å studere stabilitet og forandringer over tid innebærer å periodisere. Ved periodisering sier vi at et visst tidsrom var så forskjellig fra tida før og tida etter at vi ser disse åra som en avgrenset enhet. Med alt sitt mangfold og sin indre utvikling framstår perioden som så ensartet at vi behandler den samlet. Fenomener blir da snarere sett i sammenheng med andre fenomener i perioden enn som ledd i en fortløpende sekvens av hendinger over tid. Formålet er pedagogisk; slik er det lettere å gripe historien. Men

det ligger her også under en tanke om at ulike deler samvirker i en helhet ... Middelalderens annalister delte inn verdenshistorien ut fra de verdensrikene som er beskrevet i Daniels bok (2.38–44) i Bibelen – det assyriske, det persiske og det greske. Det fjerde var det romerske. Dette strakk en seinere så langt som mulig ved å postulere en kontinuitet fram til Karl den store tidlig på 800-tallet og videre til habsburgkeiserne fra 1200-tallet og framover ... Prinsippet må ... være at en fasedeler ut fra det fenomenet en studerer ... Periodiseringer er ikke «uskyldige». Hvordan vi deler inn, hva vi går *fra* og går *til* i en framstilling, bestemmer hva «fortellingen» kommer til å handle om. Faseinndelinger har alltid implikasjoner (Kjeldstadli 1999: 221–222).

Historie er både fortidens hendelser og historikernes gjenfortellinger av dem, og periodisering tilhører nettopp “gjenfortellingens” ramme eller struktur. I sitatet fra Kjeldstadli ser vi at han bl.a. viser til at det i historie har vært tradisjon for å periodisere i hvert fall siden middelalderens annalister.³³ Han bemerker også at periodisering gjøres ut fra pedagogiske hensyn og at den aldri er objektiv eller uten konsekvenser. I en artikkel som handler om periodisering i verdenshistorie, skriver William A. Green bl.a.:

Periodization is both the product and the begetter of theory. The organizing principles upon which we write history, the priorities we assign to various aspects of human endeavour, and the theories of change we adopt to explain the historical process: all are represented in periodization. Once firmly established, periodization exerts formidable, often subliminal, influence on the refinement and elaboration of theory (1995: 99).

Periodisering er altså av helt sentral betydning innen historiefaget og blir brukt både pedagogisk og som et verktøy for å forstå, tenke og sortere. Periodisering tilhører altså kjernen i forskingsprosessen. Green nevner videre at hangen til en treperiode-inndeling (som f.eks. den utbredte inndelingen innenfor språkhistorie, hvor enkeltspråk ofte deles inn i perioder betegnet som *gammel-*, *mellom-* og *ny-*) skal stamme fra italiensk renessanse:

The ancient/medieval/modern formula currently in use had its origins in Italian humanist thinking, but acceptance of this tripartite model did not become universal until the nineteenth century. Since then, tripartite periodization has gripped Western academe like a straitjacket (1995: 99).

³³ I realiteten går tradisjonen med periodisering helt tilbake til antikken, jf. f.eks. Hesiods fem tidsaldre i *Arbeid og dager* (utg. 2014).

3.2.2 Periodisering i arkeologi

I begynnelsen av 1800-tallet var utforskningen av forhistorisk tid fremdeles preget av forvirring. Den første fagmessig begrunnede inndelingen av forhistorien ble gjort av dansken C. J. Thomsen i 1818 med treperiodesystemet (systemet og begrunnelsene ble publisert i 1836), hvor forhistorien ble delt inn i steinalder, bronsealder og jernalder, hovedsakelig etter hvilket materiale artefaktene var laget av (jf. f.eks. artikkel om treperiodesystemet i *Norsk arkeologisk leksikon*, heretter forkortet *NAL* og Eggers 1974: 32–40). Ved hjelp av denne inndelingen kunne man endelig få plassert det arkeologiske materialet innenfor kronologiske rammer. Systemet gjenspeilet ikke alltid materialet, for eksempel ble pilspisser av stein og bein også benyttet i bronsealder og jernalder, men periodiseringen samsvarte likevel rimelig bra med hvilken tidsepoke materialet stammet fra. Seinere forskere videreutviklet systemet og delte de tre hovedperiodene inn i kortere tidsavsnitt, slik at for eksempel steinalderen ble delt inn i paleolitikum, mesolitikum og neolitikum (dvs. gammel-, mellom- og ny-steinalder).

I 1860- og 1870-årene utviklet den svenske forskeren Oscar Montelius (sammen med Hans Hildebrand) den typologiske metode (jf. artikkel om typologi i *NAL* og Eggers 1974: 88–105). Denne metoden baserer seg på at enhver gjenstandstype som fremstilles av mennesket over tid nærmest uunngåelig vil gå gjennom endringer i form, pga. endringer i smak, teknologi osv. Dette gjør at man kan følge typeendringene ledd for ledd, og mange periodiske underinndelinger i arkeologien er basert på typologiske endringer i en gjenstandstype. Typologien fremkaller også noen spørsmål av mer filosofisk art, som: Er menneskeskapte gjenstander virkelig underlagt “utviklingslover” eller er det en slags kollektiv tvang som gjør at man mekanisk vil reproducere samtidens type? Eksisterer “typene” virkelig i materialet eller det bare tale om analyseredskap? Uansett hva man måtte mene om slike spørsmål, så kommer man ikke utenom at det arkeologiske materialet i praksis kan ordnes kronologisk på et typologisk grunnlag. Ved hjelp av typologiske sekvenser kunne man si at en gjenstand var eldre enn en annen, selv om metoden ikke kunne si nøyaktig hvor gammel gjenstanden var. Montelius klarte likevel ved hjelp av kryssfunn å datere typesikre funn fra de siste 4000–5000 år i Nord-Europa. Dette klarte han ved å lenke sammen ulike kronologiske typesekvenser fra et stort område, og dersom noe av materiale var daterbart, i Montelius tilfelle egyptiske importvarer, så fikk

han en datering også for de andre artefaktene i funnene (jf. artikler om kryssfunn og typologi i *NAL* og Eggers 1974: 134–137).

Man skulle tro at når arkeologien ved bl.a. radiokarbondatering (C-14) fikk metoder til absolutt datering av materialet, så ville de ofte komplekse og typologisk baserte periodeinndelingene bli avleggse og gå ut av bruk, men slik gikk det likevel ikke:

Årstalskronologin har emellertid på intet sätt kommit att ersätta den relativa kronologin... exakta årtal [är] av liten praktisk betydelse för flertalet av de frågor som arkeologin arbetar med... Forntiden delas ... fortsatt in i tidsmässiga avsnitt, perioder, där vissa absoluta dateringar ger en anvisning om var i tiden vi befinner oss... Övergången från en period till nästa definieras ofta med att något nytt kan iaktas i materialet (Hårdh 1993: 3).

Arkeologien er altså ofte ikke primært interessert i om en artefakt kan dateres eksakt til for eksempel år 238 f.Kr. (absolutt datering), men vil ofte heller foretrekke en relativ datering, altså en datering i forhold til andre artefakter. Dette kan komme av at arkeologien til en viss grad er mer interessert i bruddene og endringene i materialet, enn i de lange stabile periodene, og særlig hva slike brudd kan fortelle om endring av for eksempel maktstrukturer, økologi, ressursutnytting, handel og kultur i de fortidige samfunnene. Det er dessuten en viktig forskjell mellom periodisering i arkeologi og periodisering i andre humanistiske disipliner: I arkeologien periodiserer man nesten utelukkende på grunnlag av indre endringer, dvs. periodiseringer er baserte på endring i gjenstandsmaterialet, mens periodisering i andre disipliner også vil basere seg på ytre forhold, dvs. for eksempel historiske hendelser.

3.2.3 Språkvitenskapelig periodisering

For Ferdinand de Saussure var språk synkrone system hvor alle deler stod i et avhengighetsforhold til hverandre, og når elementer i språkssystemet endret seg ville det dermed oppstå nye system. For å vise diakrone endringer benyttet han materiale fra ulike perioder (dvs. fra ulike synkrone system), som f.eks. latin, vulgærlatin, gammelfransk og moderne fransk (Saussure 2013, se særlig s. 92–115). Han påpekte dessuten at et språktrinns lengde vil variere etter endringstakten i språket, og noen ganger vil det f.eks. kun være én generasjon

(Saussure 2013: 119–120).³⁴ I denne forbindelse kan også Ottar Grønviks bruk av *overgangstrinn* (f.eks. 1987 og 1998) i eldre nordisk språkhistorie nevnes. Grønvik viser der at språkformene i runeinnskrifter kan stilles opp som ulike trinn i en gradvis utvikling fra urnordisk til norrønt, nærmest som en slags “mikro-perioder”.³⁵ Innen strukturalistisk språkvitenskap analyseres språk på bakgrunn av en regelstyrt synkron interaksjon mellom de ulike språkelementene. Og da talespråket, og ikke lenger skriftspråket, ble gjort til det primære studieobjektet, ble også fokuset i språkvitenskapen flyttet fra de tradisjonelle diakrone til mer synkrone analyser:

synchrony can in fact be studied quite separately from diachrony. In a sense Saussure turned the traditional (implicit or explicit) view of historical linguistics upside down. After Saussure the problem was not whether purely synchronic linguistics was a proper subject for scientific inquiry, but whether diachronic linguistics itself was possible unless it were based on a previous synchronic analysis (Lepschy 1972: 44).

I synkrone analyser behøver man ikke perioder, og samlet medvirket trolig strukturalismen (særlig amerikansk strukturalisme) og påfølgende retninger til en nedtoning og delvis diskreditering av språkvitenskapelig periodisering. Likevel er det slik at man nesten uvegerlig vil måtte gjøre en eller annen form for periodisering dersom man arbeider med et større og tidsmessig spredt datamateriale, og særlig dersom man skal skrive språkhistorie. En språkhistorisk fremstilling er dessuten en form for historieverk og slik sett også en slags fortelling, hvor man både skal vise språkets endringer gjennom århundrene og fremstille dem i en forklarende ramme. I språkhistorien, som i andre typer

³⁴ Det kan her være hensiktsmessig å gjengi i en viss fylde hvordan Saussure tenkte angående språktrinn: “In practice, a linguistic state [språktrinn] occupies not a point in time, but a period of time of varying length, during which the sum total of changes occurring is minimal. It may be ten years, a generation, a century, or even longer. A language may hardly change at all for a long period, only to undergo considerable changes in the next few years. Of two contemporary languages, one may evolve considerably and the other hardly at all over the same period. ... But since languages are always changing, however minimally, studying a linguistic state amounts in practice to ignoring unimportant changes. Mathematicians do likewise when they ignore very small fractions for certain purposes, such as logarithmic calculation. ... [T]he notion of a linguistic state can only be an approximation. In static linguistics [dvs. synkron lingvistikk], as in most sciences, no demonstration is possible without a conventional simplification of the data” (Saussure 2013: 119–120).

³⁵ Grønvik satte opp en relativ kronologi for språkendringene, hvor hvert trinn viser spesifikke lydendringer og hvor noen endringer må komme før andre, men hans absolutte datering av hvert trinn er nok mer usikker.

historieverk, legger samtidens teoretiske strømninger og perspektiver ofte noen føringer både for hva som er av interesse og for hva som skal forklares. Se i denne sammenheng særlig Frans Gregersen (2016: 35–77), og selv om perspektivet der er dansk, har hans gjennomgang av danske språkhistorier og ulike språkvitenskapelige paradigmer også relevans for annen europeisk språkhistorieskriving.

Det største problemet med språkvitenskapelige periodiseringer er kanskje at de kan tilsløre at språkendringer skjer gradvis og at en viss variasjon og endring er til stede i språk til enhver tid. Jeg mener likevel ikke at dette er et argument mot å periodisere, så lenge vi er klar over at språkdata fra en kilde og fra en periode representerer to ulike abstraksjonsnivå, siden en periode representerer både forenkling og sammenkobling av data fra et lengre tidsrom. Videre kan en oppdeling av forhistorien i biter, særlig dersom inndelingene virkelig var helt arbitrære, potensielt skjule flere sammenhenger enn den kan forklare. Men periodisering består ikke bare av å kutte opp historien i biter, siden periodisering også består av analyse. Periodisering innebærer dermed en abstraksjon og idealisering av et fortidig tidsutsnitt, hvor man snevrer inn hva som er av interesse og fjerner flertydige data.

Den utbredte tre-delingen i periodisering er trolig basert på at man mener å kunne identifisere en tredelt struktur i materialet, som *stabilitet–endring–stabilitet* eller *begynnelse–midt–slutt*. Og uansett størrelsen på tidsutsnittet, så er nok dette en type struktur som man kan mene at man gjenfinner i historien, språket eller artefaktene. Om historien eller språkutviklingen eller noe annet virkelig følger et slikt mønster, er i denne sammenheng uvesentlig. Det som er viktig, er om en slik ordning (eller visualisering) kan hjelpe oss til å strukturere og studere data i de ulike fagdisiplinene, bl.a. ved at vi finner mønstre for endring eller kontinuitet i et gitt tidsutsnitt. I bunn og grunn er periodisering en form for klassifisering. Inndelingen i f.eks. norrøn litteratur er dermed også på noen måter sammenlignbar med språkvitenskapelig periodisering. Sagalitteraturen (som i seg selv er et problematisk begrep) deles ofte inn i undersjangere som riddersagaer, fornaldersagaer, kongesagaer, islendingesagaer, samtidssagaer og bispesagaer. Dette er stort sett sjangere som de som skrev ned sagaene ikke opererte med selv (jf. f.eks. Clunies Ross 2010: 27–36). Dette er altså primært et analyseredskap og ikke en inndeling som fantes i norrøn tid, men den er nyttig, ordner materialet i grupper som gir mening for oss og er et redskap som kan brukes til å få nye innsikter. Forutsatt at periodisering er en form for klassifisering, så bør det eneste

som kan oppfattes som problematisk med en periodisering av språkhistorien, være utvalget av trekk som man baserer inndelingen på. At man deler inn lange perioder i mindre bolker, bør i seg selv hverken være problematisk eller anses som noe som tenderer mot å være uvitenskapelig.

I sitatet fra Kjeldstadli (1999), gjengitt ovenfor, står det bl.a.: “Prinsippet må [...] være at en fasedeler ut fra det fenomenet en studerer”. Delvis uavhengig av hva vi her måtte legge i begrepet “fenomen”, så bør dette prinsippet også gjelde for språkvitenskapelige periodiseringer, dvs. man kan ikke bruke samme periodiseringskriterier for urnordisk som for moderne norsk og heller ikke samme kriterier for et bantuspråk som for et romansk språk. Grunnlaget for språkvitenskapelige periodiseringer må til en viss grad være tids- og språkspesifikke, og det er også så godt som umulig å sette opp universelle kriterier for dette.³⁶ Det vil altså være mange mulige periodiseringskriterier som kan bli benyttet, og de kan da være syntaktiske, fonologiske, morfologiske eller leksikalske, alt etter hvilke deler av språkssystemet som endrer seg. Likevel vil endringene i varierende grad kunne sies å påvirke språket som system, og periodiseringer bør nok primært reflektere endringer på systemnivå. Det vil da være slik at noen endringer knapt medfører endring i språkstrukturen, mens andre kan ha store konsekvenser. I den ene enden av skalaen bør nok syntaktiske endringer ofte regnes som systemendrende, mens i den andre enden skjer leksikalske endringer lett, hele tiden og vil ikke nødvendigvis føre til mye egentlig endring. Jeg vil allikevel hevde at også leksikalske endringer kan benyttes til periodisering, så lenge det kan argumenteres for at de faktisk er av endrende karakter. En ting er ordinær leksikalsk utvikling, hvor ord forsvinner ut og nye kommer inn. Noe ganske annet er eksemplene på språk og dialekter hvor utskiftningen av leksikon har vært så massiv, at det blir usikkert om man fortsatt bør regne språket eller dialekten som en direkte fortsettelse av den opprinnelige varieteteten i området. Gir det f.eks. egentlig fremdeles mening å klassifisere noe som en berbisk dialekt når store deler av leksikonet har blitt av arabisk opphav? Det kan fremdeles være morfologiske grunner til å gjøre det, men på et synkront grunnlag kan en alternativ løsning være å regne dette som en varietet av arabisk med avvikende morfologi. Man kan derfor se på mengden av leksikalske lån, og

³⁶ Sannsynligvis vil ikke språktypologi (i tradisjonen etter Joseph Greenberg) være brukbar til periodisering, siden dette er en klassifisering i rom, men ikke i tid – dvs. den kan dele verdens språk inn i ulike grupper på grunnlag av strukturelle kriterier, men metoden er i sin nåværende form ikke brukbar som et dateringsredskap og er heller ikke ment slik.

det er klart at hvis et språk i løpet av relativt kort tid får f.eks. 20 % av leksikonet sitt fra et annet språk, bør det kunne gi grunnlag for å gjøre et skille mellom før og etter denne endringen. Man bør trolig også kunne operere med graderinger mellom de leksikalske endringene, hvor endring i det sentrale ordforrådet nok bør veie tyngre enn endring i resten av leksikon. En annen ting som jeg også vil hevde, er at ikke-språklige kriterier helst bør kobles på en språkvitenskapelig periodisering etter at det er slått fast at det i ett gitt tidsrom har foregått språklige endringer av betydning. En språkvitenskapelig periodisering bør altså både være resultat av en forutgående analyse av språklige kilder og være basert på språklige kriterier, og selve periodiseringen kan dermed også evalueres, bl.a. på bakgrunn av hvorvidt analysen er akseptabel og relevant.

3.3 Mellomengelsk og mellomnorsk

Dersom vi skal benytte periodeinndelinger i språkvitenskapen, bør vi bl.a. tenke gjennom hva vi egentlig mener med et begrep som mellomnorsk og om det er rimelig å operere med et mellomnorsk språktrinn. Og kanskje viktigst: Er en utskillelse av et bestemt tidsrom forenelig med hva vi vet om språkendringer og språklig variasjon i dette tidsavsnittet? Hovedanliggende for denne avhandlingen er norsk språk i seinmiddelalderen, men likevel har diskusjoner omkring periodisering av norsk språkhistorie ofte begrenset seg til periodiseringen av nyere norsk språkhistorie. Ernst Håkon Jahr (2008a: 170) skriver i denne forbindelse at:

disiplinen “nyere norsk språkhistorie” som regel ikke betyr beskrivelse av diakrone lingvistiske endringer i nyere norsk talespråk, men isteden omhandler de samfunnsmessige og politiske forhold som etter 1814 har vært avgjørende for utviklinga av skriftmålsformene i Norge

I sitatet viser Jahr til at periodisering i nyere norsk språkhistorie primært er basert på den “ytre” språkhistorien, dvs. samfunnsmessige og politiske forhold i forbindelse med utviklingen av skriftmålsformene nynorsk og bokmål. Dette står i motsetning til den eldre norske språkhistorien som hovedsakelig er basert på den “indre” språkhistorien, dvs. endringer i språkssystemet.³⁷ Om man velger å

³⁷ Torp & Vikør (1993) opererte likevel med et skille mellom den indre språkhistorien / talemålshistorien og den ytre språkhistorien / skriftspråkhistorien også for den eldre

gjøre en språkvitenskapelig periodisering av eldre språktrinn kun ved hjelp av utenomspråklige kriterier, kan et ytre kriterium godt korrelere tidsmessig med språklige data. Man må likevel være klar over at slike eventuelle korrelasjoner ikke nødvendigvis innebærer kausalitet. I det følgende vil jeg se på to eksempler på språkvitenskapelig periodisering. Jeg vil da særlig undersøke grunnlaget for en mellomnorsk periode, men vil også trekke inn periodisering i engelsk språkhistorie og se på grunnlaget for utskillelsen av en mellomengelsk periode. En begrunnelse for å trekke inn engelsk er at premissene for en eventuell mellomengelsk periode muligens er noe grundigere diskutert i litteraturen enn den motsvarende mellomnorske (se f.eks. bibliografien i Fisiak 1994 mot det som er relevant for dette temaet i f.eks. Nedreid 2013). En behandling av både mellomengelsk og mellomnorsk kan dessuten forsvares med at begge periodene er såkalte mellomperioder, dvs. perioder hvor man kan plassere en god del språkendringer og slik få relativt stabile språktrinn på begge sider av mellomperioden. Videre skal det foregå lignende endringer i språkstrukturen til begge språkene i disse mellomperiodene. Og den samme språklige ustabiliteten i tid og rom som ses i mellomnorsk, kan man også finne i mellomengelsk. Disse forholdene kan muligens tilsi at mellomengelsk og mellomnorsk bør tilkjennes samme status som språkhistoriske perioder, jf. fig. 6:

språkhistorien. De daterte da mellomnorsk til 1350–1550 i talemålshistorien (1993: 32) og til 1350–1536 i skriftspråkhistorien (1993: 113).

Mellomengelsk og mellomnorsk

Hva er likt?

Mellomengelsk	Mellomnorsk
Stor dialektal variasjon	Trolig stor dialektal variasjon*
Ingen egentlig skriftspråklig norm	Ingen egentlig skriftspråklig norm
Et språk i endring	Et språk i endring

Hva er ulikt?

Mellomengelsk	Mellomnorsk
Rik litteratur	I hovedsak offentlige brev (diplom)
Relativt stort materiale	Begrenset materiale (i hvert fall sjangermessig)
Godt studert periode	Forskningsmessig relativt forsømt periode

* Ivar Berg (2017: 131) regner det som sannsynlig at maksimal forskjell mellom norske dialekter var oppnådd allerede rundt 1500.

Figur 6. En sammenligning mellom mellomengelsk og mellomnorsk.³⁸

Periodeinndeling hevdes ofte å være i hovedsak pedagogisk motivert (bl.a. sitatet fra Kjeldstadli ovenfor), men som historikere som Green også innrømmer er dette bare halve sannheten. Selvsagt er det lettere for en student å orientere seg i avgrensede perioder med noen klare utviklingslinjer enn i et langt tidsspenn med ofte kaotiske og overveldende endringer, men slik er det nok også for forskeren: Man trenger å vite om det er noe i datamaterialet som er unikt for et tidsutsnitt, hvilke endringer som finnes i et tidsutsnitt og hva som kan være relevant å undersøke nærmere i et tidsutsnitt. Man skal likevel ikke unnså verdien av det reint pedagogiske formålet med periodiseringer. Mellomengelsk har tradisjon som “universitetsfag” fra slutten av 1800-tallet (se f.eks. Matthews 1999), noe mellomnorsk ikke har, og studiet av mellomengelsk som egen disiplin kan også ha noen pedagogiske konsekvenser. En mellomengelsk periode kan bl.a. fungere som en “didaktisk bro”, dvs. at mellomengelsk letter overgangen fra det moderne

³⁸ Dersom man vil benytte et utenomspråklig kriterium for en mellomnorsk periode, så kan en inndeling i gammel- og mellomnorsk også forsvares ut ifra materialet. Periodiseringen kan da baseres på det reduserte sjanger-mangfoldet i det mellomnorske materialet, sett i forhold til bredden i det gammelnorske materialet.

språket til gammelengelsk for studentene. På samme måte kunne mellomnorsk, hvis det hadde vært en mer vektlagt og integrert del av studiet av nordisk språk, trolig også gitt en bedre overgang mellom moderne norsk og norrønt.

3.3.1 Mellomengelsk

Enhver som har bladd i eldre utgaver av mellomengelske tekster kan ha sett tekster bli omtalt som *Semi-Saxon*, som er et begrep som stammer fra tidligere periodeinndelinger. For eksempel satte Frederic Madden, en kjent utgiver av mellomengelske tekster, opp følgende periodeinndeling i forordet til sin utgave av *Layamons Brut* (Madden 1847: vi):

[Anglo-Saxon →1100]
Semi-Saxon 1100–1230
Early English 1230–1330
Middle English 1330–1500
Later English 1500–1600

Denne språkhistoriske inndelingen er ikke tatt helt ut av luften, f.eks. bygger den på at tekstene som omtales som “Semi-Saxon” er en slags gammelengelsk med reduserte endinger, mens tekster fra den neste perioden har et større leksikalsk innslag fra fransk, osv. I *A history of English sounds* fra 1874 innførte Henry Sweet den moderne tredelingen av engelsk språkhistorie,³⁹ og det gjorde han på et morfologisk grunnlag, selv om verket i hovedsak var et lydhistorisk arbeid:

I propose ... the three main divisions of Old, Middle and Modern, based mainly on the inflectional characteristics of each stage (Sweet 1874: 160).

³⁹ Utskillelsen av både en mellomengelsk og en mellomnorsk periode, og betegnelsene på dem, er utvilsomt influert av Jacob Grimms inndeling i *Alt-, Mittel- og Neuhochdeutsch* (Grimm 1819–1837). Grimms inndeling er delvis basert på at tredeling nærmest var et okkult prinsipp i tysk romantikk: “Threeness is a structural principle that Grimm saw underlying just about everything there is, in every studiable realm” (Lass 2000: 13). Likevel bør ikke Sweets inndeling av engelsk språkhistorie bare anses som et utslag av romantikkens hang til tredeling, og Sweets “admission that some states are as it were “central” and others “transitional” points the way to an essentially non-Aristotelian partition of the domain, more in the line of fuzzy than Aristotelian two-valued logic” (Lass 2000: 16). I tillegg vil hvilke tidsavsnitt som blir betegnet som gammel-, mellom- og ny- ofte basere seg på når den skriftlige overleveringen starter, slik at f.eks. den perioden som betegnes som gammelfrisisk tidsmessig faktisk sammenfaller noenlunde med periodene for mellomhøytysk og mellomengelsk (se Bremmer (2009: 117–125) for diskusjon om denne periodiseringen).

Begrunnelsen for inndelingen kan enkelt vises med et sitat fra 1888-utgaven (som har litt bedre eksempler enn i 1874-utgaven):

If we take SthE [Southern English] as the standard, we may define OE [Old English] as the period of *full* endings (*mōna, sunne, sunu, stānas*), ME [Middle English] as the period of *levelled* endings (*mōne, sunne, sune, stōnes*) – weak vowels being reduced to a uniform e (= ʌ?) –, MnE [Modern English] as the period of *lost* endings (*moon, sun, son*) (Sweet 1888: 154–155).

Selv om Sweet i dag kanskje er best kjent for *Sweet's Anglo-Saxon reader* (jf. utg. 1970), så blir han også regnet som en av grunnleggerne av moderne fonetikk. Tegnet <ʌ>, som er gjengitt i nest siste linje av sitatet ovenfor, er dermed hans notasjon for “[the] vowel in G.[erman] *gabe* (second vowel)” (Sweet 1890: 111), dvs. *schwa*.⁴⁰ Sweets inndeling i gammelengelsk, mellomengelsk og moderne engelsk er fremdeles den rådende inndelingen: “There is no agreement among scholars as to when exactly one period ends and another begins but discrepancies are on the whole relatively minor and Sweet’s original proposal ... is not far from the view held by many today” (Fisiak 1994: 48). Kemp Malone (1930: 110) hevdet i en artikkel at årsaken til at denne periodiseringen vant frem var at den var enkel og ryddig. I artikkelen går ikke Malone mot selve inndelingen eller Sweets kriterier for den, men hevder på bakgrunn av en gjennomgang av håndskrifter at reduksjonen av endingsvokaler startet tidligere i gammelengelsk enn forskerne hadde antatt, og han konkluderer: “The transition period from Old to Middle English is not the twelfth century, as the grammarians used to think, nor even the eleventh, as most of them think today, but rather the tenth” (Malone 1930: 117). Det ser likevel ikke ut til at Malone har fått gjennomslag for nydateringen av mellomengelsk, og for eksempel Charles Barber (2004: 39) deler engelsk språkhistorie inn slik:

Old English →1100
Middle English 1100–1500
Modern English 1500 →

⁴⁰ Som en interessant detalj kan det nevnes at Marius Hægstad studerte fonetikk hos Henry Sweet i Oxford (jf. Nedreliid 2016: 64 og 68).

Malone kan kanskje dessuten se ut til å ha misforstått selve intensjonen med Sweets inndeling; det er egentlig ikke viktig når endringene startet, men når vokalreduksjonen og den morfologiske omstruktureringen var mer eller mindre fullført, altså når vi til en viss grad har fått et annet språktrinn enn gammelengelsk, jf.:

It is impossible to draw any absolutely define line between ME and OE on the one side and MnE on the other, but, roughly speaking, fully developed ME may be said to extend from 1150 to 1450 [with transitional phases on either side] ... The difficulty of drawing a line is increased by the varying speed of change of the different dialects (Sweet 1888: 154).

Selv om Sweet hovedsakelig valgte å bruke vokalreduksjonen til å definere en mellomengelsk periode, så betyr ikke det nødvendigvis at han mente at reduksjonen av endingsvokalene alene var grunnlag for å postulere et nytt språktrinn, men han ville nok se vokalreduksjonen i sammenheng med de resulterende morfologiske endringene, som de fleste følgende forskere.

Periodiseringer er som regel basert på både ytre og indre faktorer, slik at f.eks. slutfasen for en mellomengelsk periode som regel sammenfaller noenlunde med tiden for de første trykte bøkene på engelsk av William Caxton. Språkhistorien deles altså ofte inn med et sideblikk på politiske, kulturelle og økonomiske faktorer, og bare sjelden på basis av språklige faktorer alene.⁴¹ I en artikkel hevder Norman Blake at engelsk språkhistorie må ses på som historien til standardspråket:⁴² “It is clear the history of English is essentially a history of the standard or rather the standards, and we should pay more attention to this implicit theoretical position than we do” (Blake 1994: 38), og han vil derfor også gjøre en periodisering på dette grunnlaget. Blakes nyinndeling gjør at gammelengelsk først kan starte med kong Alfreds vestsaksiske skriftspråk, mens “Middle English is the period when there was no standard English” (Blake 1994: 41), og som han daterer til omtrentlig mellom 1150 og 1400. Vi ser at selv om Blake gjør sin periodisering på et annet grunnlag enn de fleste andre, så er likevel ikke periodene hans (kanskje bortsett fra starttidspunktet for gammelengelsk) så veldig avvikende fra f.eks. Barber sine dateringer.

⁴¹ Språklig sett (dvs. om vi ser bort fra leksikografiske og ortografiske forhold) innebærer *the Great Vowel Shift*, hvor de lange vokalene ble hevet eller ble til diftonger, den største forskjellen mellom sein mellomengelsk og moderne engelsk.

⁴² Det samme gjelder nok i stor grad også for bl.a. tysk, svensk og dansk språkhistorie.

I en artikkel som går gjennom forskningshistorien til mellomengelsk som periode, hevder Jacek Fisiak (1994: 49) at kun Charles F. Hockett (1957) og Charles Jones (1972) seriøst har utfordret Sweets inndeling. Jones stiller seg kritisk til om en inndeling av engelsk i språktrinn eller perioder i det hele tatt er nødvendig, mens de som bruker denne inndelingen som regel begrunner det med at det gjøres av praktiske hensyn o.l. Hockett hevder dessuten at selve begrepet språktrinn ('stage') er villedende, siden det ikke er snakk om sekvenser med stabile trinn og mellomliggende språklige overgangsperioder; "every stage in the history of language is perhaps at one and the same time one of stability and also of transition" (Hockett 1957: 63).⁴³ Jones er i tillegg opptatt av språktrinnet eller periodens ontologiske status, dvs. eksisterer virkelig mellomengelsk? Avslutningsvis i artikkelen forsøker Fisiak å besvare dette spørsmålet:

is Middle English linguistically real? In my opinion it is real as a linguistic construct at a higher level of idealization and abstraction. Its reality, however, is not the same as that of present-day English ... a division of the history of English will have to be seen as fully justified, useful and necessary, depending on the use we want to put it to (Fisiak 1994: 59).

Fisiak ser altså på mellomengelsk som en konstruksjon, noe Roger Lass i en artikkel kommenterer slik: "Yet Fisiak has written an excellent grammar of this nonexistent entity, which is coherent enough to suggest that in some sense it must be something" (Lass 2000: 19). Lass ser derfor bl.a. på det eventuelle empiriske grunnlaget for en mellomengelsk periode, og setter opp en liste på ti punkt med språklige "arkaismer" (2000: 26–32, se også kap. 3.3.3) og undersøker hvordan ulike germanske språk og språktrinn skårer på denne "arkaisme-

⁴³ I artikkelen forutsetter dessuten Hockett at endringstakten i talespråket er mer eller mindre jevn, slik at overgangen mellom gammel- og mellomengelsk skyldes mer et brudd i skriftradisjonen enn en rask endring i talespråket. Hockett har trolig rett i at Ælfrics skriftspråk kan ha vært mer arkaiserende i forhold til samtidens talespråk enn hva som var tilfellet med skriftformene til Layamon (el. Lazamon), siden den normanniske invasjonen medførte et brudd med den gammelengelske skriftspråktradisjonen. Det er likevel lite trolig at endringstakten i engelsk har vært konstant, selv i det talte språket, og et slikt syn på språkendring ville nok også vært vanskelig å hevde etter William Labov og sosiolingvistikken. Vanligvis ser nemlig ikke språk ut til å endre seg med en konstant hastighet, og profilen til en typisk språkendring kan generelt beskrives som en S-kurve (jf. f.eks. Aitchison 2001: 84–97). Følgelig blir også Hocketts premiss for å kritisere betegnelsen språktrinn feil. Et språk vil selvsagt alltid være i endring, men dersom endringene er mindre i noen tidsavsnitt og større i andre, så er det likevel berettiget å benytte betegnelsen språktrinn om de ulike fasene, og kanskje særlig om de mer stabile sekvensene. De ustabile fasene kan da gjerne bli betegnet som "overgangsperioder" mellom de mer stabile periodene eller trinnene.

skalaen”. Han finner da en viss støtte for en inndeling av de undersøkte germanske språkene og språktrinnene i perioder som gammel-, mellom-, tidlig moderne- og moderne- (Lass 2000: 31). Dersom man i kategorien mellomengelsk inkluderer flere og eldre tekster enn bare Chaucer,⁴⁴ så viser mellomengelsk en stor spredning på den relative arkaismeskalaen (Lass 2000: 32–34), noe som vel også er å vente for en slik “mellomperiode”. Og Lass konkluderer med at det dermed er en viss basis for en mellomengelsk periode:

In summary, we can probably say that the notion “Middle” (in any Germanic philological tradition) is partly a conventionalist move: we need some way of naming a rather funny period, or better a set of funny text traditions. But the concept also in some way reflects a kind of “reality” (what kind I’m not sure), and there are apparently suites of characters that serve to define it, at least loosely (2000: 35).

3.3.2 Mellomnorsk

I norsk språkhistorie ser det ut til å være Johan Storm (1888) som etablerte mellomnorsk som en egen periode (jf. Hoel 2018: 89). Tradisjonelt har overgangen fra gammelnorsk til mellomnorsk vært satt til 1350 eller 1370 (jf. Nedreliid 2013: 130 og Rindal 1993: 395), mens overgangen fra mellomnorsk til nynorsk har vært satt til mellom 1525 og 1550 (jf. Nedreliid 2013: 133 og Rindal 1993: 395). Både Hægstad (1902: 15) og Indrebø (1951: 206–207) ville videre dele den mellomnorske perioden i tre underdeler, og de mente at tidsrommet for en fullt utviklet mellomnorsk i hovedsak lå mellom 1400 (1390 hos Indrebø) og 1450, med glidende overganger til språktrinnene på hver side av den sentrale perioden:

1. 1350–1400, den eigenlege yvergangstid fraa gamalnorsk til millom-norsk.
2. 1400–1450, den eigenlege millom-norsk.
3. 1450–ca. 1520, yvergangstidi fraa millom-norsk til nynorsk (Hægstad 1902: 15).

⁴⁴ Geoffrey Chaucers form for mellomengelsk var basert på dialekter rundt London og er relativt forståelig for en moderne leser. Språket til forfatteren av *Sir Gawain and the Green Knight* var basert på nordvest-engelske dialekter og skriftspråktradisjon, og blir regnet som svært vanskelig for en moderne leser, selv om han levde samtidig med Chaucer.

I nyere tid har det blitt sådd tvil om forutsetningene for en mellomnorsk periode. I en artikkel går Magnus Rindal (1993, først trykt i 1988) så langt som at han avviser at det er grunnlag for en mellomnorsk periode, mens Brit Mæhlum (1998, 1999, 2000 og 2016) stiller seg tvilende både til eksistensen av en mellomnorsk periode og om svartedauden hadde så store språklige konsekvenser som man har antatt. Rindal foreslår i stedet en helt ny periodeinndeling:

Min konklusjon er at det på språkleg grunnlag er uråd å halde ved lag den såkalla mellomnorske perioden i norsk språkhistorie ... Mitt synspunkt er då at det på språkhistorisk grunnlag er mest rimeleg å konkludere med at vi i hovudsak har gammalnorsk språk frå slutten av synkopetida (ca. 700) og fram til ca. 1500. På grunn av dei mange nyovringane som vi finn på 1200-talet, er det rimeleg å dele den gammalnorske perioden i to: eldre gammalnorsk ca. 700 – ca. 1250 og yngre gammalnorsk ca. 1250 – ca. 1500 (Rindal 1993: 401)

Overgangen til dansk skriftspråk i begynnelsen av 1500-tallet representerer et viktig skille i relasjonen mellom tale og skrift, og er nok et viktig premiss både for den tradisjonelle periodiseringen og hos Rindal. Alle er også enige om at det har skjedd endringer mellom norrønt og moderne norsk, men litt forenklet kan man si at det finnes to ulike syn på både *hvor hurtig* og *når* endringene har foregått. Spørsmålet er da om endringene begynte allerede i sein gammelnorsk og var så gradvise at det ikke er grunnlag for å skille ut et eget språktrinn (nyere syn), eller om språkutviklingen nærmest gjorde et sprang etter svartedauden (tradisjonelt syn).

Rindals underinndeling av den gammelnorske perioden, i eldre og yngre gammelnorsk, skiller ut den mer ustabile delen av gammelnorsk fra 1250 og gjør at de fleste språkendringer i hans nye periodeinndeling vil foregå i den yngre perioden. Det er dermed mulig å argumentere for at Rindal likevel beholder en slags mellomnorsk periode, ved at han gjør den til underperioden “yngre gammalnorsk” og flytter dateringen av den bakover til 1250. I forordet til *Tidslinjer*, dvs. det fjerde bindet i *Norsk språkhistorie*, setter redaksjonsgruppen opp en tabell med de språkhistoriske periodene som legges til grunn for fremstillingen i bindet (*NSH IV* 2018: 10). I tabellen dekker urnordisk hele perioden frem til rundt 700, og synkopetiden behandles dermed som en underperiode av urnordisk. På samme måte behøver ikke mellomnorsk nødvendigvis å skilles ut som en separat språkhistorisk periode. Jeg har altså ikke noe problem med at mellomnorsk kan bli behandlet som en underperiode av

gammelnorsk, men da må den gammelnorske perioden fortsette til utpå 1500-tallet og den mellomnorske underperioden bør helst starte en gang etter svartedauden. Rindals underperiode “yngre gammalnorsk ca. 1250 – ca. 1500” fungerer derimot ikke på denne måten, fordi denne underperioden medfører at flesteparten av de overleverte gammelnorske tekstene slås sammen med mellomnorske tekster. Om Rindals periodeinndeling på noen måter kan være riktigere enn den tradisjonelle, er objektivt sett vanskelig å besvare. Men Rindals inndeling har opplagt noe for seg, siden den bl.a. holder samlet tidsutsnittet hvor kasus fremdeles var viktig for språkssystemet. Det er dessuten en tolkning som bl.a. fremhever at endringer er gradvise og ikke må plasseres mer eller mindre tilfeldig som gammelnorske eller mellomnorske,⁴⁵ men inndelingen er ikke særlig praktisk orientert.

Det er som tidligere nevnt (kap. 2.3) en reell utfordring å benytte norrøne hjelpemidler på materiale i hvert fall fra midten 1400-tallet og utover, da det i tekstene ofte forekommer former og ord som ikke tilsvarer norrøne former og ord. En konsekvens av Rindals forslag til periodisering blir like fullt at mellomnorsk burde være tilstrekkelig dekket med de tilgjengelige norrøne hjelpemidlene, fordi materiale fra dette tidsrommet da vil være en del av den samme underperioden som mesteparten av de gammelnorske tekstene. Satt litt på spissen blir det som å hevde at færøysk er tilstrekkelig beskrevet ved hjelp av nysislandske grammatikker og ordbøker. Jeg har likevel en relativt pragmatisk holdning både til periodisering og spørsmålet om grunnlaget for en eventuell mellomnorsk periode, og vil hevde at selve poenget med periodiseringen må være at den er nyttig og at den fanger noen hovedtrekk i utviklingen. Men det er altså så pass mange ortografiske, morfologiske og leksikalske forskjeller mellom en tekst fra rundt 1250 og en tekst fra rundt 1500, at det ikke nødvendigvis er innlysende at perioden “yngre gammalnorsk” er en hensiktsmessig inndeling. Dersom den tradisjonelle periodiseringen gjenspeiler forskjellene mellom tekstene på en bedre måte enn Rindals periodiseringsforslag, så vil jeg også anse mellomnorsk som en helt rimelig språkhistorisk periode i norsk. Det kan likevel være nyttig å se nærmere på grunnlaget for at Rindal ville avvise mellomnorsk som en egen periode.

⁴⁵ I artikkelen argumenterer Rindal bl.a. for at mange mellomnorske endringer starter allerede i gammelnorsk, og med den nye periodeinndelingen vil alle endringene stort sett kunne foregå innenfor den ganske romslige perioden “yngre gammalnorsk”, dvs. det er nå kun *ett* sted å plassere dem.

Mellomnorskkapittelet i Gustav Indrebøs språkhistorie (1951: 154–266) er nok fremdeles blant de grundigste behandlingene av mellomnorsk språk. I dette kapittelet setter Indrebø opp en rekke endringer i mellomnorsk. Rindal skisserer og diskuterer disse endringene i sin artikkel, heriblant 16 fonologiske endringer, før han konkluderer:

Dei aller fleste fonologiske og morfologiske endringane har starta allereie i gammalnorsk tid, og er ikkje fullførte i alle norske dialektar i vår tid. Det er då grunn til å tru at utviklinga har gått kontinuerleg frå 1200- eller 1300-talet og til i dag. Dei ulike endringane er då truleg ikkje noko særdrag for den mellomnorske perioden. Denne konklusjonen vil òg gjelde for dei andre kjenneteikna Indrebø (1951) set opp for mellomnorsk.... Skal det vere meningsfylt å setje ei grense i norsk språkhistorie ved ca. 1500, lyt det vere basert på at det då har skjedd visse endringar i heile det norske språkområdet, og ikkje berre i delar av det (Rindal 1993: 400–401).

I artikkelen argumenterer altså Rindal for at mange mellomnorske endringer starter allerede i den gammelnorske perioden. En del av Indrebøs fonologiske endringer skal nok heller plasseres i sein gammelnorsk enn i mellomnorsk, og f.eks. runematerialet indikerer at kontaktassimilasjoner var underveis i hvert fall allerede på 1100-tallet, så for mange fonologiske endringer er nok Rindals konklusjon riktig. På den annen side foregikk det noen morfologiske endringer i gammelnorsk allerede fra rundt 1250, men både den synkrone variasjonen og avvikene fra den gammelnorske skriftspråktradisjonen er større i mellomnorske enn i gammelnorske diplom. Det går likevel noe tid etter 1350 før systemavvikende former vinner frem, slik at kollapsen i kasussystemet nok først begynner rundt 1400 (jf. nedenfor) og det endelige sammenfallet av personbøyingen i verb skjer trolig enda noe seinere (jf. Ottosson 2003). Rindal baserer følgelig sin konklusjon på at han i hovedsak forkaster de fonologiske endringene, mens endringene av morfologisk art stort sett blir stående. Det kan kanskje også være grunn til å stille spørsmål ved om “utviklinga har gått kontinuerleg frå 1200- eller 1300-talet og til i dag”. Indrebø bemerket i denne forbindelse at det i mellomnorsk var særlig to tidspunkt med kraftige endringer i det grammatiske systemet; 1370–80 og etter ca. 1450 (Indrebø 1951: 214). Noe av det samme kan vi muligens også se i mitt materiale.

Erik Simensen har i en artikkel (trykt i 1992 og med små endringer i 1998) satt opp en liste med fem viktige endringer i mellomnorsk tid:

Språket i denne perioden går tradisjonelt under nemninga “mellomnorsk”; ein term som det på reint språkleg grunnlag har vist seg vanskeleg å gje eit presist innhald, delvis fordi den meir går på ein prosess enn ein språktilstand. “Mellomnorsk” er inga stabil(isert) språkform, ser det ut til... Nokre viktige og typiske endringar som skjer i perioden, er dei følgjande:

- 1) [p] går over til /d/ eller /t/
- 2) Motsetnaden nominativ : akkusativ i substantivbøying fell bort
- 3) Adjektiv misser kasusbøying
- 4) Personbøying fell bort i verb
- 5) Ordforrådet får eit mykje sterkare innslag av lån, frå dansk, svensk og nedertysk

Meir allment kan ein seie at det går føre seg ein gradvis overgang frå ein syntetisk til ein svakt analytisk språktype (Simensen 1998: 151–152).

Endringen i det første punktet er en fonologisk endring, punkt 2 til 4 er morfologiske endringer og punkt 5 omhandler leksikalske endringer. Utviklingene som skisseres i disse punktene må også forstås som gradvise endringer. De fire første punktene er dessuten identiske med de punktene hvor også Rindal regner med at det foregikk gjennomgripende endringer i mellomnorsk tid (jf. Rindal 1993: 401).

En del fonologiske endringer er av dialektal art, men endringen i det første punktet er en endring som er gyldig for hele det norske språkområdet. I gammelnorsk hadde den dentale frikativten /θ/ to allofoner; en ustemt som stod i fremlyd og som i klassisk norrønt gjengis med grafemet <þ>, og en stemt allofon som stod i innlyd og utlyd og som i klassisk norrønt gjengis med grafemet <ð>. Etter norrøn tid har ð for det meste falt bort, men har også dialektalt avgrenset gått til *d*. Den ustemte allofonen [θ]⁴⁶ har hovedsakelig gått over til *t*, f.eks. *þúsund* f. > *tusen*, men også til *d* i noen trykklette småord, f.eks. *þú* > *du* (pers.pron. 2.pers. sg.). Grafemet <þ> gikk ut av bruk i norsk skrift i løpet av 1400-tallet og ble i hovedsak erstattet av <th> og <t>. Problemet er da om former i diplomene, som for eksempel *thetta*, *tette* o.l. (jf. norr. *þetta*, til oppslagsformen

⁴⁶ Dette er notasjonen av den ustemte dentale frikativten etter det internasjonale fonetiske alfabetet (IPA), mens både Simensen og Skautrup gjengir denne allofonen som [p].

sjá, þessi ‘denne’), gjengir en talemålsform med *b* eller *t/d*.⁴⁷ Egil Pettersen sier bl.a. dette om overgangen fra *b* til *t* i sitt vestnorske materiale (1975: 309):

Det ser ut til at overgangen skjedde i tida 1400–10 i B[er]g[en] og at den spredde seg derfra til bygdene på Vestlandet. Sist nådde den bygdene i Stav[anger] b[ispe]d[ømme], der den knapt var allmenn før omkring 1450. I overgangsperioden kan skriverne blande sammen g[ammel]no[rsk] *t* og *b*, som når de skiver *þil(l)* [mfl. – slike omvendte skrivemåter viser sammenfall av *t* og *b*] ... Det er grunn til å tro at overgangen i [det vestnorske] talemålet stort sett var fullført når vår periode begynner [dvs. 1450], med mulig unntak fra målføre i Stav[anger] b[ispe]d[ømme].

Overgangen av *b* til *t* eller *d* vil altså Pettersen hovedsakelig datere til før 1450 i vestnorsk, og det er nok rimelig å anta at sammenfallet stort sett var gjennomført i hele det fastlandsnorske området før 1500. Utviklingen ved den stemte allofonen [ð], dvs. overgang av ð til *d* eller bortfall, var annerledes og det finnes dialektområder hvor ð har holdt seg til moderne tid, jf. f.eks. Pettersen (1975: 313). Når det gjelder de morfologiske endringene (dvs. punkt 2 til 4), så startet de nok tidligere i noen dialektområder enn i andre, men man må f.eks. godt inn på 1400-tallet for å finne norskspråklige diplom som er helt uten nominativsmarkering. Det virker dessuten fornuftig å holde bortfallet av dativ utenfor listen med felles mellomnorske endringer, fordi reduksjonen av dativmarkering har vært en gradvis prosess i dialektene og pågår til en viss grad fremdeles. Samlet passer endringene i Simensens liste også ganske godt overens med utviklingslinjene som jeg mente å se i mitt tekstutvalg.

Forutsatt at endringene i disse fem punktene er spesifikke for det tidsrommet som tradisjonelt har blitt betegnet som mellomnorsk, vil de også kunne fungere som kriterier for å skille ut en mellomnorsk periode. For å undersøke om dette er tilfellet, vil jeg forsøke å datere Simensens punkter.⁴⁸ Jeg vil hovedsakelig benytte mitt analyserte materiale, men jeg vil også trekke inn andre undersøkelser i de tilfellene hvor mitt tekstutvalg ikke strekker til:

⁴⁷ Det kan være at akkurat dette eksempelet virker litt merkelig, siden utviklingen i dette ordet faktisk var *b > d*, men her forutsetter jeg da at skrivemåter som f.eks. *tette* likevel kan ha vært reelle. Om *b* gikk til *t* eller *d* var som nevnt trykkavhengig, og det kan da i en overgangsperiode ha vært veksling mellom trykk tungt *tette* og trykklett *dette*, innen den trykklette formen *dette* overtok.

⁴⁸ Som allerede nevnt er dette de samme punktene som i Rindal (1993: 401), men Simensen har lagt til ett punkt om leksikalske endringer i sin versjon av listen.

- 1) “[p] går over til /d/ eller /t/”
 - Dette skjer i mitt materiale etter 1408.
- 2) “Motsetnaden nominativ : akkusativ i substantivbøying fell bort”
 - Diplomet fra 1470 ser ut til å mangle markering av nominativ på maskuliner i den sterke substantivbøyingen, og materiale fra Pettersen (Tabell 129, 1991: 504) viser også at umarkert nominativ er så godt som gjennomført i diplom fra Bergen i perioden 1450–75.
- 3) “Adjektiv misser kasusbøying”
 - Her er mitt materiale for lite til å følge denne endringen, men i materiale fra Bergen har nok dette skjedd allerede ca. 1500, jf. Pettersen (1991: 187–192) og Mørck (2013: 633).
- 4) “Personbøying fell bort i verb”
 - Igjen er mitt materiale for lite til å kunne benyttes, og måten data blir fremstilt på i Pettersen (1991: 535–672) gjør at det er umulig å rekonstruere utviklingen i personbøyingen i hans materiale fra Bergen. Like fullt var sammenfallet i personbøyingen i entall godt i gang allerede rundt 1300, og det synes derfor rimelig å regne med at de siste restene av personopposisjoner i verbbøyingen vil ha vært borte i diplom fra Bergen på tidlig 1500-tall.
- 5) “Ordforrådet får eit mykje sterkare innslag av lån, frå dansk, svensk og nedertysk”
 - I mitt utvalg er det i diplommet fra 1386 og fremover innslag av nye former som tilsvarer svenske og danske former, men i utvalget er det derimot ikke en veldig stor andel av nye nedertyske ord, selv ikke etter 1400. Det kan skyldes tilfeldigheter ved utvalget og hadde sannsynligvis også vært noe annerledes om jeg hadde inkludert de mer danskpregete diplomene i mitt tekstutvalg.

Vi ser vi da at endringene i Simensens liste hovedsakelig kan dateres til 14- og 1500-tallet. Disse fem endringene er dermed trolig gode kriterier for å skille ut en mellomnorsk periode, siden de overveiende foregår innenfor det tidsrommet som tradisjonelt har vært betegnet som mellomnorsk.

En fem-punkts liste med kriterier er selvsagt ikke like elegant eller enkel å benytte som Sweets vokalreduksjons-kriterium. Gitt forutsetningen om at en mellomnorsk periode til en viss grad er en abstraksjon, vil jeg regne de morfologiske kriteriene sammen med den etter hvert kraftige endringen av leksikon, som et godt utgangspunkt for å skille ut en mellomnorsk periode. Dersom man vil operere med kun ett kriterium, så kan man sannsynligvis benytte punkt 2 (dvs. sammenfall av nominativ og akkusativ), siden det (sammen med bortfallet av genitiv som egentlig kasus)⁴⁹ ledet til avviklingen av kasusbøyingen. Dette er åpenbart en mer gjennomgripende endring enn at “[b] går over til /t/ og /d/”. Et slikt kortere kriterium må likevel forutsette at man ser de morfologiske endringene i sammenheng, fordi endringen i punkt 3 (dvs. adjektiv mister kasusbøying) åpenbart er forbundet med endringene i substantivbøyingen. Hvis jeg skal lansere enda ett kriterium for når vi vil ha et mellomnorsk språktrinn enn dem i Simensens liste, kan det være når dualis er tapt i pronomenbøyingen. Men uansett hvilket utvalg av periodiseringskriterier man benytter, så må en mellomnorsk periode forstås som et relativt ustabil avsnitt⁵⁰ og med en god del geografisk variasjon.

I en artikkel fra 2013 viser Gudlaug Nedrelid til at Endre Mørck (2011) ikke har funnet vesentlig syntaktisk endring mellom norrønt og mellomnorsk.⁵¹ Hun skriver:

Dermed er det ein reell språkleg skilnad mellom mellomnorsk og nynorsk i syntaksen, men det utgjer ikkje noko skilje mellom mellomnorsk og norrønt. Skiljet mellom norrønt og mellomnorsk må ein grunngje med fonologi og morfologi (Nedrelid 2013: 128).

Nedrelid sier seg videre enig i Egil Pettersens (muntlig fremsatte) innsigelse mot Rindals nye periodisering – at alle skolerte nordister kan se forskjell på et mellomnorsk og et gammelnorsk diplom (2013: 128), selv om hun også påpeker at: “det er ikkje minst ortografien som gjer at ein nokolunde trena nordist fort vil gjenkjenna ei mellomnorsk tekst som nettopp det” (2013: 126).

⁴⁹ Se bl.a. Mørck (2018: 332–333) for denne endringen.

⁵⁰ Og språklig sett trolig mer ustabil enn mange andre språkhistoriske perioder, etter min mening.

⁵¹ Det er kanskje tenkelig at dette delvis skyldes materialet, dvs. at det kan være at syntaktiske endringer ikke er særlig synlige i formelpregete tekster som diplomer, men selve mengden av materiale som Mørck har analysert gjør at en slik hypotese virker svært lite sannsynlig.

Nedrelid har særlig jobbet med diplom fra Agder og skriver at: “I Agder-materialet er det lite vesentlege endringar å sjå før 1400” (2013: 131). Hun benytter Simensens fem punkter på tre brev fra Agder datert rundt 1400 og konkluderer da med at: “Om me ser på språket i slike brev, kan det forsvarast å føra perioden gamalnorsk opp til ca. 1400” (2013: 133). Agder, særlig Indre Agder, bør regnes som et tradisjonelt område, jf. at det er et av områdene som også mot slutten av perioden holder på en tradisjonell skriftspråktradisjon (Indrebø 1951: 293). Nedrelids resultater passer trolig likevel på materiale også fra andre områder. Om man for eksempel ser på diplommaterialet fra Bergen, så ser det ut til et tydelig brudd med norrøn morfologi også her først viser seg rundt år 1400 (jf. mine resultater i kapittel 2 og Sundelin 2007: 62). Nedrelid undersøker også to etter-reformatoriske brev fra Agder, fra 1553 og 1561. Her finner hun ett eksempel på bruk av dativ utenom i faste formler og noe bruk av flertalls- og personbøying ved verb. Avslutningsvis foreslår hun en ny-datering av den mellomnorske perioden til mellom 1400 og 1600, basert på to ulike kriterier:

Ut frå språklege kriteria kan det forsvarast å skyva perioden. Startpunktet bør flyttast opp mot 1400, for so lenge er skriftforma like mykje norrøn som mellomnorsk (jf. Indrebø 1951, Pettersen 1975 og Hagland 1988). Sluttpunktet kan flyttast opp til 1600 ut frå argumentet om forståelegheit [dvs. at dei skal vera leselege for moderne menneske] (Nedrelid 2013: 136).

Nedrelids kriterium om forståelighet baserer seg bl.a. på at “det er lettare for moderne menneske å lesa dansk frå reformasjonstida enn mellomnorsk” (2013: 134). Som tidligere nevnt, er dessuten diplomtekster i seg selv en litt vanskelig tilgjengelig sjanger, med bl.a. faste formularer, juridiske termer, og vekt- og verdimål som ikke lenger er i bruk. Dette vil selvsagt også kunne påvirke forståeligheten. En annen ting er at det faktisk går en linje fra danske tekster i seinmiddelalderen frem til moderne norsk skriftspråk, mens det ikke er noen skriftspråklig ubrutt tradisjon fra gammel- og mellomnorske tekster. Dette gjør at “moderne lesarar utan filologisk skulering vil truleg ha problem både med ordforrådet, ortografien og syntaksen i desse skriftstykk [dvs. i dei to etter-reformatoriske diploma frå Agder]” (Nedrelid 2013: 136). Det kreves dermed en viss tilvenning for at både gammel- og mellomnorske tekster skal bli forståelige.

Nedrelid er likevel klar på at dateringene av en mellomnorsk periode som regel er gjort like mye ut fra forhold i den ytre språkhistorien som i den indre, bl.a.:

Årstala for han [den mellomnorske perioden] er bestemte like mykje på allmennhistorisk som på språkhistorisk grunnlag. Mnemoteknisk fungerer «frå Svartedauden til Reformasjonen» rimeleg godt, og det er truleg årsaka til at denne datering ser ut til å vinna terreng jamført med «frå ein generasjon etter Svartedauden til omlag ved oppløysinga av Kalmarunionen» (2013: 136).

Den språklige variasjonen som finnes i kildene gjør at språkendringer sjelden vil fremstå som skarpe brudd, men heller viser seg som gradvise overganger og hvor gammelt og nytt kan veksle i kildene i lang tid. Utenomspråklige periodiseringskriterier kan da gjerne benyttes av nettopp praktiske og pedagogiske grunner for å få festet endringene noenlunde på en tidsakse, og de vil da innebære en relativ datering. En mellomnorsk periode “fra svartedauden til reformasjonen” bør derfor også oppfattes som en omtrentlig periodisering og ikke som en absolutt datering.

Nedrelid vil altså holde fast ved en mellomnorsk periode, men foreslår litt nye kronologiske rammer for den. Hennes avgrensing av perioden er ikke avgjørende for spørsmålet om det er grunnlag for en mellomnorsk periode. Det vil alltid finnes en viss språklig og regional variasjon i kildene, noe som gjør at man alltid kan dra perioder litt i den ene eller andre retningen. Vi kan relativt enkelt formulere hvilke endringer et språk må ha gått gjennom, men disse endringene har likevel foregått til litt ulik tid i forskjellige dialekter. Dermed ville kanskje språkvitenskapen, som arkeologien, være bedre tjent med å operere med relative heller enn med absolutte dateringer. Periodeinndelinger kunne i så fall basere seg mer på typologiske endringer enn på absolutte dateringer, og slik kunne vi for eksempel datere en mellomnorsk periode omtrentlig, som “et langvarig 1400-tall” e.l.

Selv om jeg foreløpig ikke har konkludert hvorvidt vi skal regne med en mellomnorsk periode, kan det i en forlengelse av Nedrelids dateringer være naturlig at jeg likevel forsøker meg på en datering av mellomnorsk. Jeg vil da datere mellomnorsk til perioden fra rundt svartedauden til reformasjonen, og jeg vil dermed beholde tiden mellom 1350 og 1400 inne i den mellomnorske perioden. Dette vil jeg gjøre av både pedagogiske og historiske grunner, og delvis fordi de morfologiske avvikene trolig øker noe, jf. at bl.a. Hægstad (1902: 24–25) og Indrebø (1951: 214) viser til at det finnes endringer allerede fra rundt

1370–80. Dessuten er det i mitt materiale indikasjoner på en økende østnordisk påvirkning etter 1350. Når det gjelder spørsmålet om når den mellomnorske perioden ender, så kan det være hensiktsmessig å henvise til hva Ivar Berg skriver om språksituasjonen rundt år 1500:

Eg trur nok ein i Noreg anno 1500 hadde talemålsvarietetar med berre spreidde restar av den eldre grammatikken, og i mangt *meir* moderne enn mange av dei gamle bygdemåla enno i dag, men jamsides desse fanst det fulla *meir* konservative varietetar (Berg 2011: 23).

Dette vil jeg si meg enig med Berg i, og det betyr at det ved utgangen av en mellomnorsk periode nok fantes et spenn i de norske dialektene, fra dem som morfologisk stod på et nesten “gammelnorsk” språktrinn til dialekter som var så godt som moderne norsk. I perioden fra reformasjonen til 1814 har vi få kilder til norsk språk, men tidsrommet var ytre sett en vekstperiode, med en folkeøkning som etter hvert gikk forbi nivået før svartedauden,⁵² og det var dessuten økende urbanisering og økonomisk vekst. Det er sannsynlig at økt kontakt i perioden etter reformasjonen også i noen grad medførte språklige utjevningprosesser, hvor isolerte dialekter med arkaiske trekk ble mer moderne.⁵³ Likevel var det trolig mange dialekter som allerede før reformasjonen stod på et moderne trinn, og på mange måter var også mønsteret eller retningen for utviklingen i resten av dialektene allerede lagt ved dette tidspunktet. Sluttpunktet for mellomnorsk gir seg nesten selv, siden de norskspråklige tekstene i all hovedsak forsvinner innen midten av 1500-tallet og fordi bruddet med den gammelnorske skriftspråkstradisjonen er så tydelig i de yngre bygdemålstekstene fra 1600-tallet og utover.⁵⁴ Siden det sannsynligvis er slik at mange av de syntaktiske endringene frem mot moderne norsk først blir synlige rundt 1500 (jf. f.eks.

⁵² Rundt 1520 var det et folketall på ca. 150.000 i Norge, mens tallet for høymiddelalderen før pestepidemiene kan ha lagt på mellom 300.000–550.000 mennesker. På grunnlag av manntallene kan man sette folketallet i 1665 til rundt 440.000. Folketallet hadde altså nesten tredoblet seg mellom 1520 og 1665, og det fortsatte å øke til rundt 880.000 i 1801. Alle tallene er fra Danielsen, Dyrvik, Grønlie, Helle & Hovland (1991: 112).

⁵³ Det må også nevnes at det sannsynligvis var mye kontakt mellom dialektene alt på tidlig 1400-tall. I tiden like etter svartedauden ble mange gårder lagt øde, mens perioden mellom 1390 og 1430 var preget av flytting, ofte fra marginale områder til bedre jordbruksområder (jf. Jón Viðar Sigurðsson & Riisøy 2011: 238).

⁵⁴ De seine, men tradisjonelle, “bondebrev” står i den gamle skrifttradisjonen, mens de yngre bygdemålstekstene gjengir talemålet på en annen måte og etter danske ortografiske prinsipp.

Mørck 2016b), kan muligens syntaktiske endringer trekkes inn som kriterier for når moderne norsk starter, men syntaktisk endring er derimot trolig ikke særlig relevant for spørsmålet om når mellomnorsk starter. Vi så at Nedrelid ville flytte sluttpunktet for mellomnorsk opp mot 1600, bl.a. på bakgrunn av argumentet om forståelighet for moderne lesere. På grunnlag av det kriteriet er det tenkelig at tiden fra rundt reformasjonen og opp til 1600, i den grad det lille bevarte materialet tilsier det, kan ses på som en slags overgangstid mellom mellomnorsk og nynorsk. Jeg vil nok heller foretrekke en periodisering hvor dette tidsrommet blir lagt under den nynorske perioden, fordi for mange dialekter vil språket i en slik mulig overgangstid morfologisk sett i hovedsak ligge på et moderne trinn.

3.3.3 Arkaismeskalaen benyttet på mellomnorsk materiale

Som nevnt utarbeidet Roger Lass en arkaismeskala for å vurdere mellomengelsk som periode. Jeg har valgt å gjøre en undersøkelse av også mellomnorsk på denne arkaismeskalaen, siden det kunne være spennende å se hvordan mellomnorsk ville plasserte seg i forhold til de andre undersøkte germanske språkene på skalaen, jf. fig. 7 og 8. Grunnlaget for tildeling av verdier på de ti ulike punktene har vært mitt analyserte tekstutvalg fra Bergen, så langt som det rakk, supplert med resultater fra Pettersen (1975 og 1991) og Mørck (2013). Forutsatt at man er enig i mine dateringer av de ulike endringene,⁵⁵ er resultatet at mellomnorsk får omtrent samme gjennomsnittsskår (0,60) som mellomhøytysk, mellomnederlandsk og mellomengelsk (0,60). Som ved mellomengelsk viser også mellomnorsk en stor spredning på den relative arkaisme-skalaen (mellom 0,80 og 0,40). I fig. 7 kan vi dessuten se at norrønt og gotisk får samme verdi på arkaismeskalaen, noe som selvsagt er en litt feilaktig fremstilling. Det kommer av at Lass valgte ut disse ti trekkene hovedsakelig for å illustrere at ulike germanske språk og språktrinn utviklingsmessig grupperer seg på en måte som for en stor del samsvarer med den tradisjonelle periodiseringen, og det var i den sammenhengen ikke viktig å ta med kriterier som skilte nøye mellom de mest alderdommelige variantene av germansk.

Det mest betydningsfulle resultatet fra min bruk av denne skalaen er sannsynligvis at når det gjelder de ti utvalgte arkaismene, så er det først rundt 1400 at det norske materialet får en annen skår enn norrønt, noe som nok motsier Rindals utsagn om at “utviklinga har gått kontinuerleg frå 1200- eller 1300-talet og til i dag” (Rindal 1993: 400). Et annet poeng angående de mellomnorske resultatene fra denne undersøkelsen er at siden arkaismene til Lass blir tildelt verdier, så kommer det også noe tydeligere frem enn ved Simensens liste at endringene i løpet av det mellomnorske tidsrommet både er gjennomgripende og at de skjer relativt hurtig. I den grad man godtar at arkaismeskalaen støtter inndelingen i en mellomengelsk periode, må også resultatene for mellomnorsk på denne skalaen gi den samme støtten til en inndeling i en mellomnorsk periode.

⁵⁵ Hvis jeg hadde benyttet et tekstutvalg fra f.eks. Setesdal og ikke fra Bergen, ville selvsagt dateringer av en god del endringer vært noe seinere. Dessuten har tradisjonelt setesdalsmål fremdeles dativ, og ville selv i dag skåre høyere på arkaismeskalaen enn min verdi for “standard moderne norsk” (0,30). Men for de mest utbredte varietetene av norsk vil nok den skisserte utviklingen i hovedsak være korrekt, selv om enkelte endringer må dateres noen tiår seinere enn i mine dateringer.

Arkaisme-skala					Skåret ut av Lass	Skåret ut av forfatter
1,00	Gotisk					
0,95			Gammelengelsk		Norrønt	
0,90		Gammelhøytysk			Moderne islandsk	
0,85						
0,80						ca. 1400
0,75				Ormulum		
0,70				Owl and Nightingale		
0,65						
0,60	Mellomhøytysk og nyhøytysk	Mellomnederlandsk	Mellomengelsk	Kentish sermons		Mellomnorsk
0,55						
0,50						ca. 1500
0,45						
0,40						ca. 1525
0,35		Moderne nederlandsk		Chaucer	Moderne svensk	
0,30						Moderne norsk
0,25						
0,20						
0,15		Afrikaans				
0,10						
0,00			Moderne engelsk			

Tabell basert på Lass' tabell 20 (side 30) "Refined archaism ranking of Germanic languages" og tabell 23 (side 33) "Archaism ranking including Middle English texts", med nytt gjennomsnittresultat for mellomengelsk fra side 34.

Figur 7. Arkaismeskalaen benyttet på mellomnorsk materiale.

Lass' utvalg av 10 arkaismer		Gradering av verdier	Verdier tildelt av Lass			Verdier tildelt av forfatter			
			Norrønt	Mod. islandsk	Mod. svensk	ca. 1400	ca. 1500	ca. 1525	Mod. norsk
a	Root-initial accent.*	Ugradert hos Lass	1,0	1,0	0,0	1,0	1,0	1,0	0,0
b	At least 3 distinct vowel qualities in weak inflectional syllables.	Ugradert hos Lass	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,0	0,0
c	A dual.	Ugradert hos Lass	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
d	Grammatical gender.	1 = three genders, 0,5 = two genders, 0 = no gender.	1,0	1,0	0,5	1,0	1,0	1,0	1,0
e	Four vowel-grades in (certain) strong verbs.**	Ugradert hos Lass	1,0	1,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0
f	Distinct dative in at least some nouns.	Ugradert hos Lass	1,0	1,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0
g	Inflected definite article (or proto-article).	1 = case/number marking, 0,5 = number marking only, 0 = no marking.	1,0	1,0	0,5	1,0	0,5	0,5	0,5
h	Adjective inflection.	1 = case/number marking, 0,5 = number or other feature (e.g. definiteness, quantification) only, 0 = no marking.	1,0	1,0	0,5	1,0	0,5	0,5	0,5
i	Infinitive suffix.	Ugradert hos Lass	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
j	Person/number marking on the verb.	1 = 3 persons marked in both singular and plural, 0,5 = three persons marked in singular, plural only marked as plural, 0 = no marking.	1,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
			10,0	9,0	3,5	8,0	5,0	4,0	3,0
Delt på 10 (= skår på arkaisme-skala)			1,00	0,90	0,35	0,80	0,50	0,40	0,30
			Gjennomsnitt for mellomnorsk:			0,566666667 ≈ 0,6			

Forklaringer fra Lass (2000: 37):

* To oversimplify, most modern (and conventional middle) Germanic languages have a "dual" stress system: native words by and large adhere to the original Germanic pattern where stress is computed from the left-hand edge of the word, whereas Graeco-Latin and Romance loans are stressed by a right-handed analogue of the Latin or Romance stress rules, which preferentially accents the closest heavy syllable to the end of the word, or the antepenult if there is none.

** Strong verbs of certain classes (e.g. II, non-nasal III, IV-V) have distinct vocalism in the preterite singular and plural: e.g. Old English *helpan* 'help', pret. sg. *healp*, pret. pl. *hulp*, past pple *holpen*. Others, like class I, have the same vocalism in preterite plural and past participle (*þífan* 'bite', *bāt*, *biton*, *biten*).

Figur 8. Grunlaget for skårene for mellomnorsk og moderne norsk (til høyre i fig.).

Kommentarer til min tildeling av verdier på Lass' ti punkter med språklige arkaismer

“a) Root-initial accent”: Moderne norsk viser overgang fra germansk trykkplassering til noe som ligner mer på det latinske trykksystemet, og opphavet til dette nå produktive mønsteret var sannsynligvis importert, jf. Kristoffersen & Torp (2016: 152–155). Jeg anser det som lite trolig at dette trykkmønsteret var veldig utbredt i førreformatorisk tid.

“b) At least 3 distinct vowel qualities in weak inflectional syllables”: I bergensk får vi et to-vokalsystem i trykklett posisjon ca. 1525 ved at opprinnelig /i/ og /u/ faller sammen i <e>/<æ>, mens /a/ i noen grad står seg enda en tid, jf. fremstilling i Pettersen (1975: 268–285). I trykklette endestavelser er det også mest utbredt i de norske dialektene med et system med bare /a/ og /e/ ([ə]), jf. Kristoffersen & Torp (2016: 185), men det finnes også moderne norske dialekter med flere enn tre endingsvokaler. Dette punktet med krav til tre trykklette vokaler er dessuten årsaken til at moderne norsk i mitt anslag får en lavere verdi på arkaismeskalaen enn svensk.

“c) A dual”: I mitt materiale tapes dualis sannsynligvis i begynnelsen av 1400-tallet, men det er trolig at dualis har holdt seg noe lenger i andre dialekter.

“d) Grammatical gender”: Utenom bergensk og riksmål har norsk i stor grad bevart tre genera. Jeg velger her derfor å se bort fra at bl.a. Nesse (2002: 214–232) har vist at bergensk hadde en gradvis overgang fra 3- til 2-genussystem mellom 1300- og 1500-tallet. Dette har jeg gjort både fordi jeg ikke fant noe tydelig eksempel på genussammenfall i mitt materiale og fordi hun- og hankjønn i bergensk trolig først får fullstendig sammenfall ca. 1550, dvs. etter mellomnorsk tid.

“e) Four vowel-grades in (certain) strong verbs”: Jeg anser det som sannsynlig at den utbredte utjevningen av vokalveksel i paradigmene rundt 1500 antakelig har gitt samme vokalisme i både preteritum pluralis og perfektum partisipp. Selv i nynorsk er det i hovedsak bare tre vokalskifter i sterke verb, selv om det kan argumenteres for at enkelte verb i sjette klasse har fire (selv om rotvokalen i presensformen her skyldes omlyd og ikke avlyd).

“f) Distinct dative in at least some nouns”: Jeg har satt grensen her ved ca. 1500 siden dativmarkering ved dette tidspunktet i stor grad er tapt i materiale fra Bergen. Det er likevel en og annen forekomst av ubestemt dativ flertall, særlig i faste uttrykk, og disse kan finnes til langt utpå 1500-tallet. Her er det selvsagt dialektområder som kan ha holdt noe lenger på dativmarkeringen også i ubestemt form.

“g) Inflected definite article (or proto-article)”: Datering basert på tabeller over substantiv i bestemt form i Pettersen (1991: 159–161). Tabellene viser at selv i bestemt form er dativformene så godt som forsvunnet rundt 1500, men her er det norske dialekter hvor nettopp egne dativformer i bestemt form er bevarte helt til vår tid.

“h) Adjective inflection”: Se tabellariske oversikter over adjektivbøyingen i Pettersen (1991: 187–192). Mørck (2013: 663) viser også til at kasusformene er godt opprettholdt til ca. 1450, og at det først er rundt 1500 at vi nærmer oss det moderne systemet med kun genusopposisjon.

“i) Infinitive suffix”: Jeg ser her bort fra at apokope i trøndsk og nordnorsk ofte medfører bortfall av infinitivsendelsen; *å kast*’.

“j) Person/number marking on the verb”: Dette kriteriet er tydeligvis formulert på bakgrunn av hvordan utviklingen har vært i engelsk, og grunnlaget for tildeling av verdier er her: “Person/number marking on verb: 1 = 3 persons marked in both singular and plural, 0.5 = three persons marked in singular, plural only marked as plural, 0 = no marking” (Lass 2000: 29). I mellomnorsk ser personmarkeringen ut til å være mer motstandsdyktig i flertall enn i entall, og sammenfallet i entall begynner allerede i gammelnorsk. Lass’ kriterium om at 3 personer skal være markert i entall er derfor problematisk på grunn av det tidlige sammenfallet i entall mellom 1. og 3. person, og slik dette kriteriet er formulert, fanger det dårlig opp at det i norsk lenge var opprettholdt et skille mellom flertall og entall i verb. Se særlig Mørck (2013: 665–668) for oversikt over endringer i verbbøyingen i mellomnorsk. Jeg har i tabellen forutsatt at det rundt 1400 ikke lenger har vært opprettholdt et systematisk skille mellom tre personer i entall.

3.4 Oppsummering angående periodisering og mellomnorsk som periode

I dette kapittelet har jeg løftet frem periodisering som en sentral problemstilling for studiet av mellomnorsk. Det kan selvsagt diskuteres om temaet burde fått så stor plass som det har, men det var ikke mulig å skrive om mellomnorsk uten at jeg også skrev om periodisering og grunnlaget for en mellomnorsk periode. Det ville også vært nærmest uredelig å ikke behandle dette temaet etter Rindals artikkel. Kapittelet åpnet med å se på hvordan periodisering argumenteres for og brukes innenfor ulike fag som historie, arkeologi og språkvitenskap. Det så ut til å være et felles syn på tvers av fagene at perioder hovedsakelig er noe som vi leser inn i kildematerialet, men at periodisering likevel ofte er en hensiktsmessig eller rimelig måte å dele inn et stort materiale som har kommet til over lang tid. Deretter ble to eksempler på språkvitenskapelig periodisering undersøkt, hvor det ble sett nærmere på grunnlaget for å skille ut en mellomengelsk og særlig en mellomnorsk språkhistorisk periode. Språkhistoriske perioder kan til en viss grad fange hovedtrekkene i språkutviklingen, men de har ikke nødvendigvis en selvstendig eksistens utenfor språkvitenskapen. Begge disse periodene må dessuten anses som forsøk på generaliseringer angående språket i tidsavsnitt som kjennetegnes ved endring, ustabilitet og geografiske forskjeller.

Når det gjelder mellomnorsk som periode, har bl.a. Magnus Rindal (1993) nærmest avvist at det skal finnes et språklig grunnlag for denne perioden. Erik Simensen (1998) har derimot en liste på fem punkter med viktige språkendringer i mellomnorsk tid. Endringene i denne listen er endringer som foregår i det som tradisjonelt har vært betegnet som mellomnorsk tid, og de vil dermed være valide kriterier for en mulig utskillelse av en mellomnorsk periode. Mitt forsøk med arkaismeskalaen til Roger Lass (2000) viste at norskspråklige diplom gikk gjennom store endringer mellom ca. 1400 og 1525. De forenklingene som avdekkes ved hjelp av arkaismeskalaen må i stor grad gjelde forhold hvor endringer i de skriftlige kildene også reflekterer reelle endringer i talemålet, som bl.a. tap av dualis og at det blir færre former i substantiv- og adjektivbøyingen. Noe forenklet gir dette da grunnlag for å si at norsk på rundt 125 år gikk fra å ha en hovedsakelig gammelgermansk språkstruktur til nesten å ha nådd frem til den moderne norske strukturen. Skårene på arkaismeskalaen støtter dermed det tradisjonelle synet om at språkendringene økte etter 1350 og at endringene var av mer systemendrende art enn dem som foregikk i sein gammelnorsk, særlig fordi

det norske materialet først rundt 1400 får andre skårer enn norrønt på arkaismeskalaen til Lass. Det er videre noe overlapping mellom Simensens fem punkter og arkaismene til Lass. Resultatene fra arkaismeskalaen gir dermed en viss støtte for at Simensens punkter er noenlunde dekkende for utviklingen. Hvis vi vender tilbake til Rindals artikkel og spørsmålet om hvorvidt språkendringene startet allerede i gammelnorsk, så må konklusjonen trolig bli at det man kan se i det gammelnorske materialet fra midten av 1200-tallet er en økende språklig variasjon og begynnende morfologiske sammenfall. I seg selv medførte dette ikke store strukturelle endringer, og de gjennomgripende endringene kom nok først i den mellomnorske perioden. Dette er likevel trolig en litt urettferdig kritikk av Rindal, som formodentlig først og fremst ville vise at språkendringene var gradvise og at det ikke er et godt empirisk grunnlag for å dra et skarpt skille ved f.eks. årstallet 1370.

Jeg mener altså å ha funnet støtte for det tradisjonelle synet, som går ut på at det foregikk relativt store og hurtige språkendringer i det tidsrommet som har fått merkelappen mellomnorsk. Det kan sannsynligvis likevel kunne være delte meninger om endringene er betydelige nok til å skille ut en egen mellomnorsk periode. Etter mitt syn gir materialet uansett grunnlag for en mellomnorsk periode – enten som en praktisk avgrensning – eller dersom vi enes om hvilke trekk som skiller mellomnorsk fra gammelnorsk, fordi et empirisk basert svar på periodiseringsspørsmålet delvis er avhengig av hvilke kriterier man legger til grunn for periodiseringen. Det er uansett ikke tale om et særlig langvarig eller stabilt språktrinn. Men om man, som Gudlaug Nedrelid (2013), baserer seg på Simensens kriterier, vil man også finne støtte for en mellomnorsk periode i det overleverte materialet. I tillegg er en mellomnorsk periode en nyttig avgrensning å operere med når man arbeider med dette materialet, noe som nok ikke i samme grad kan sies om Rindals periodisering. Dessuten har periodiseringen også en praktisk side, fordi vi må anerkjenne mellomnorsk som en språkhistorisk periode hvis vi skal vekke interesse for og få ressurser til å utarbeide gode hjelpemidler for det mellomnorske materialet, som ordbøker, grammatikker og eventuelt lesebøker.

DEL III. HVA SKJER I MELLOMNORSK OG HVORFOR?

Tempora mutantur, nos et mutamur in illis

– Ordtak fra renessansen

4 Hva skjer i mellomnorsk?

4.1 Innledning

I det foregående kapittelet fant jeg støtte for at det foregikk relativt store og hurtige språkendringer i det tidsrommet som tradisjonelt har vært betegnet mellomnorsk. Når jeg dessuten konkluderte med at mellomnorsk til en viss grad var en empirisk basert språkhistorisk periode, blir det nødvendig å gi en kort og noe mer strukturert gjennomgang av språkendringene i mellomnorsk tid enn hva som var rimelig å gjøre i de foregående kapitlene. I dette kapittelet vil jeg derfor gi noen korte sammendrag av endringene i mellomnorsk, dvs. innenfor fonologi, morfologi, syntaks og leksikon, og peke på eventuelle punkter hvor resultatene fra mitt tekstutvalg vil avvike fra den generelle utviklingen. Jeg vil også forsøke å vurdere hvilke endringer som var de viktigste, innen jeg, i neste kapittel, sier noe om mulige årsaker til endringene.

Det norrøne språket vi møter i tekstutgaver er en abstraksjon, dvs. det er en fellesnevner for språket i Norge, på Island og de andre vesterhavsoyene i perioden fra ca. 800 til ca. 1400. I normaliserte tekstutgaver er de fleste språklige forskjeller av regional og tidsmessig art endret, slik at disse tekstene gjenspeiler en normalortografi som særlig bygger på islandsk språk på begynnelsen av 1200-tallet. Gammelnorsk var i utgangspunktet litt ulikt gammelislandsk, og gammelnorsk gjennomgikk dessuten nye endringer fra ca. 1250. I gammelnorsk vokser det tidlig frem en svarabhaktivokal (innskuddsvokal) foran *-r*, og denne utviklingen viser seg allerede i en myntinnskrift fra ca. 1067–69 (Indrebø 1951: 118). Svarabhaktivokalen kan i kildene være <e>, <æ>, <a> eller <u> avhengig av dialekt (Seip 1955: 72 og 137–139), og innskuddsvokalen kunne i noen tilfeller trolig også virke skjermende for *r*-bortfallet. I en del dialekter svekkes trykklett *a* til *æ* etter lang stavelse, og dette ser ut til å ha skjedd i østlandsk før 1350 (Hagland 2013: 622). Etter ca. 1250 forenkles bøyingsverket i gammelnorsk noe, slik at det blir færre former, dvs. at bøyingsendelser faller sammen eller faller bort. Nominativs *-r* i substantiv begynner å falle bort, bortfallet starter i sammensatte ord og særlig i sammenheng med *-sunr/-sonr*, f.eks. *æghils sun* for *Egilssunr* (Hagland 2013: 627), selv om dette kanskje bare viser den generelle tendensen til at *-r* kan mangle etter *n* og *l* (jf. Seip 1955: 188). I verbalbøyingen får 1. og 3. person sg. av svake verb samme form, og i 2. person pl. presens og preteritum (i alle modi) får vi former på *-er/-ir* istedenfor former

med *-ð* eller *-t* (Hagland 2013: 627).

I løpet av mellomnorsk tid økte i hvert fall takten på de morfologiske endringene, og i denne perioden falt bl.a. nominativ og akkusativ sammen i substantiv i alle norske dialekter. Det foregikk også endringer i leksikon. I mellomnorsk tid fjernet trolig talemålet seg mer fra gammelnorsk, samtidig som skrifttradisjonen nok tilsa at man skulle forsøke å følge de gammelnorske mønstrene. I tillegg kom et økende innslag av svensk og dansk, og den resulterende språkblandingen, i kombinasjon med alt det andre, gjør at det tidvis kan være relativt vanskelig å se talemålet bakom tekstene. Mellomnorske kilder er derfor til en viss grad kaotiske, og det er vanskelig å skille ut hva som er ortografi, hva som er feilskrift og hva som er reelle talemålsformer. Vi har dessuten små muligheter til å finne ut hvor utbredte de ulike formene var i talemålet.⁵⁶ De mellomnorske kildene, dvs. i stor grad diplom, er som oftest både tid- og stedfestet. Som regel vet vi også hvem som fikk dem skrevet, altså hvem utstederen var. Likevel vet vi sjelden hvem det var som faktisk skrev dem, altså hvem skriveren var og hvilken dialektal og sosial bakgrunn han hadde. I tillegg fantes det ulike skrivetradisjoner, slik at eventuelle dialekttrekk i tekstene nesten like gjerne kan være refleks av en skriftspråktradisjon som at de gjenspeiler skriverens faktiske talemål. For mellomnorsk tid har vi altså bare indirekte tilgang til talespråket, men vi må likevel kunne forutsette at både talemål og talemålsendringer er påvisbare i de skriftlige kildene, særlig siden den gammelnorske skriftspråktradisjonen etter alt å dømme til en viss grad brøt sammen i løpet av mellomnorsk tid. Det er også mitt inntrykk, at en del diplom fra 1400-tallet synes å være skrevet av skrivere med vesentlig mindre skriveerfaring enn størsteparten av de bevarte diplomene fra gammelnorsk tid. Dette kan likevel bare bli en påstand, fordi å påvise noe slikt ville kreve eventuelle egne studier. Innenfor rammen av denne avhandlingen er det heller ikke

⁵⁶ Denne avhandlingen forholder seg primært til diplommaterialet, men til i hvert fall midten av 1400-tallet finnes det runemateriale som også bør trekkes inn i diskusjonen, siden dette materialet representerer en annen og trolig mer direkte gjengivelse av talemålet enn vi har i håndskriftene. For eksempel gjengir Michael Schulte i en artikkel (2012) runeinnskrifter fra Bergen som dateres til 12–1300-tallet, og disse innskriftene har noen språklige trekk som kan peke mot mellomnorsk. De fleste innskriftene som kan dateres sikkert til mellomnorsk tid er dessverre korte og gir lite språklig informasjon, men se likevel omtale og videre henvisninger i Mørck (2018: 310–311). Selv om jeg altså ikke trekker inn runematerialet i noen stor grad, så bør overgangen mellom gammelnorsk og mellomnorsk analyseres på grunnlag av begge skriftsystemene og begge formene for literacy (se Spurkland (2004) for literacy-begrepet brukt om runer).

anledning til å gjøre noen ytterligere analyse av relasjonen mellom mellomnorsk skriftspråk og talemål. Det er likevel gode grunner til å regne med at i mellomnorsk tid var også talemålet, som skriftspråket, svært variert. Det er derfor trolig flere forskjellige, men samtidige, språkssystemer som brytes mot hverandre i kildene, jf. også at Berg (2017: 131) vurderer det som sannsynlig at maksimal forskjell mellom norske dialekter var oppnådd allerede rundt 1500. I det følgende gis det en kort gjennomgang av det jeg anser som de viktigste språkendringene i den mellomnorske perioden. Min påstand, på bakgrunn av både mine funn så langt i avhandlingen og den her følgende gjennomgangen, er da at særlig de morfologiske og delvis de leksikalske endringene er det som skiller mellomnorsk mest fra gammelnorsk.

4.2 Fonologiske endringer

Noen fonologiske endringer har trolig startet i gammelnorsk og en del er ikke fullstendig gjennomførte i dialektene selv i dag, noe som også blir påpekt av Rindal (1993: 400). Likevel foregikk det sannsynligvis mye i fonologien i mellomnorsk tid, selv om det generelt er vanskelig å finne klare belegg og sikre dateringer for mange av disse endringene. Stedsnavn viser dessuten at noen fonologiske endringer må ha hatt større utbredelse tidligere enn de har i dag, og motsatt finnes det også kilder som viser at andre endringer må ha spredt seg til dagens utbredelsesområder for relativt kort tid siden. Det er derfor ofte vanskelig å si noe sikkert om utbredelsen av de ulike endringene i dialektene i mellomnorsk tid. Til tross for en viss usikkerhet, har jeg likevel valgt å liste opp de sannsynligvis viktigste fonologiske endringene i mellomnorsk i skissen nedenfor. Noen av disse endringene ble også omtalt i kapittel 2 og 3.

Endring i stavelsesstruktur (se f.eks. Mørck 2018: 312–313):

- Kvantitetsomleggingen er en gjennomgripende fonologisk endring. Endringen skal i stor grad sannsynligvis også tidfestes til mellomnorsk tid, selv om det fremdeles finnes noen dialekter med delvis bevaring av gamle stavelseslengder. I norrønt kunne stavelser i trykksterk stilling være både korte, lange og overlange, men ved kvantitetsomleggingen ble alle lange (dvs. enten V:K eller VK:) og i trykksvak stavelse (dvs. endestavelser) ble lange stavelser gjort korte.

Utbredelse – endringen er gjennomført i stor grad i hele landet.

Jamvekt, jamning og apokope (se f.eks. Kristoffersen & Torp 2016: 173–180):

- Jamvekt, dvs. vokalreduksjon i overvektsord, men ikke i jamvektsord.

Utbredelse – i trøndsk og østlandsk.

- Jamning, dvs. en assimilasjonsprosess mellom rotvokalen og endingsvokalen i jamvektsord.

Utbredelse – i trøndske og østlandske dialekter.

- Apokope i overvektsord, dvs. at den reduserte endingsvokalen i overvektsord har falt helt bort, mens jamvektsord fremdeles kan ha gammel fullvokal.

Utbredelse – utbredt i trøndsk, men dette kan ha skjedd etter mellomnorsk tid. I nordnorske dialekter finner apokopen sted uavhengig av jamvektsloven.

Endringer i vokalsystemet (se f.eks. Mørck 2018: 313–316):

- Kjedeforskyvingen av lange bakre vokaler.

Utbredelse – i stor grad gjennomført i hele landet.

- Noe fremskyving av korte bakre vokaler.

Utbredelse – varierende gjennomføring, mest ved /u/.

- Senkning av korte fremre vokaler.

Utbredelse – varierende grad av gjennomføring, mest utbredt ved /y/ og generelt mest av senkning i trøndsk og nordnorsk.

- Diftongering av lange vokaler.

Utbredelse – dialektalt og mest i sørvestlandsk.

- Endringer i endingsvokalismen, hovedsakelig reduksjon, men det er også dialekter som utvikler flere trykklette vokaler.

Utbredelse – gjennomført i varierende grad.

Konsonantendringer (se f.eks. Mørck 2018: 316–317):

- Palatalisering av velarer foran fremre vokaler, dvs. /g/ > /j/ og /k/ > /ç/.

Utbredelse – gjennomført i hele landet.

- Utviklingen av /hv/.

Utbredelse – her har mesteparten av landet /hv/ > /kv/, men også /hv/ > /v/ i sørøstlandsk og dessuten /hv/ > /gv/ i en sone mellom områdene med utvikling til /kv/ og /v/.

- Lyden [θ], dvs. <þ>, falt som oftest sammen med /t/, men falt også sammen med /d/ i trykklett posisjon.

Utbredelse – i hele landet.

- Lyden [ð], dvs. <ð>, falt bort.

Utbredelse – i hovedsak gjennomført i hele landet, men har også i noen grad gått til /d/ og særlig på Sunnmøre.

- Ulike konsonantassimilasjoner, bl.a. *rn* > *nn* og *rl* > *ll*.

Utbredelse – svært vanlig, men en del dialektal variasjon og generelt mindre i vestnorsk.

- Differensiasjon, dvs. *rl* > *dl* og *rn* > *dn*, dette har også skjedd i islandsk og færøysk.

Utbredelse – i sørvestlandsk.

- Segmentasjon, hovedsakelig *ll* > *dl*, felles med islandsk og færøysk.

Utbredelse – i sørvestlandsk.

- Palatalisering av lange alveolarer, dvs. særlig /n:/ > /ɲ:/ og /l:/ > /ʎ:/.⁵⁷

Utbredelse – i nordvestlandsk, trøndsk og nordnorsk.⁵⁸

- Utvikling av *tjukk l* fra gammel kort *l* og konsonantgruppen *rð* (se f.eks. Kristoffersen & Torp 2016: 200–202 om denne endringen).

Utbredelse – utbredt i østlandsk, trøndsk og nordnorsk.

- Trolig også utvikling av retrofleksjer. Dette er nok en relativt gammel endring i østlandsk, men i andre deler av dagens utbredelsesområde kan dette være en prosess som er yngre enn mellomnorsk tid.

⁵⁷ Jeg har her valgt notasjonen /.../ og ikke [...], siden det trolig er mulig å finne minimale par med f.eks. /n:/ og /ɲ:/.

⁵⁸ Det er dessuten sannsynlig at /n:/ og /l:/ var palataler også i gammeldansk, jf. f.eks. Frederiksen (2018: 157).

Utbredelse – retrofleksjer sammenfaller i stor grad med utbredelsen av *tjukk l*.

Mange fonologiske endringer er altså av regional eller dialektal art, men det som kanskje særlig blir synlig ved denne korte gjennomgangen, er at de mellomnorske endringene fører til en tydeligere todeling av de norske dialektene. Mange endringer samler seg i en østlig (østlandsk og trøndsk) eller i en vestlig (vestlandsk) gruppe, mens nordnorsk har varierende grad av trekk fra begge gruppene. Det må også kommenteres at det ikke er noen enkel og logisk forbindelse mellom graden av fonologisk endring og graden av morfologisk endring i dialektene, og det er heller slik at noen av dialektene med mange fonologiske innovasjoner ofte kan ha best bevaring av det morfologiske systemet.

Hvis vi deretter forsøker å se bort fra alle endringer av regional eller dialektal art, virker ikke de gjenstående fonologiske endringene fra gammelnorsk til tidlig moderne norsk som veldig store, særlig ikke om vi ser dem i forhold til graden av fonologisk endring i flere andre nordiske språk. Spesielt en del vestnorske dialekter kan dessuten betegnes som relativt konservative fonologisk sett (for en oversikt over den fonologiske utviklingen i vestnorsk i mellomnorsk tid, se Schulte 2005: 1083–1086). Det har også vært endringer i fonologien fra norrønt til det moderne talemålet i både færøysk og islandsk, herunder kvantitetsomlegging (jf. Schulte 2005: 1082–1083). Det må derfor bemerkes at kvantitetsomlegging ikke nødvendigvis fører til reduksjon i endingsvokalismen, jf. hvordan denne sammenhengen blir fremstilt i *Skautrup's cirsel* (Gregersen 2016: 69). De fonologiske endringene i færøysk kan dessuten trolig karakteriseres som større enn i de fleste norske dialekter. De ulike fonologiske endringene av regional og dialektal art kan dermed sies å dra de norske dialektene i litt ulike retninger, mens mange av de leksikalske og morfologiske endringene frem mot moderne tid ofte er felles utviklinger.

4.3 Morfologiske endringer

Mellomnorsk er en periode med omfattende morfologiske endringer og forenklinger. Det er endring i person- og tallbøyning av verb, endringer i verbenes bøyingsklasser, endring i kasusbøyning og i bøyingsklasser ved substantiv, endring i bøyingen av adjektiv, pronomer og demonstrativ, og reduksjon av indre bøyning, dvs. bøyning med vokalveksel i stammen.⁵⁹ Endringene bestod som regel av at endelser ble reduserte eller falt helt bort. Om vi ser bort fra de dialektene som har bevart skillet mellom nominativ (el. umarkert) og dativ i bestemt form i substantivbøyingen, er det i de fleste dialektene kun bevart rester av kasus i pronomensystemet, som for eksempel *du* og *deg*.⁶⁰ De morfologiske endringene medførte altså en relativt massiv reduksjon av former, og til tross for at hva som skal regnes som en grammatisk forenkling (*simplification*) kan være omdiskutert, er det utvilsomt at de morfologiske endringene i seinmiddelalderen medførte et kraftig tap av morfologisk kompleksitet i norsk. Peter Trudgill (2011: 19–20) viser noe av omfanget av forenklingene ved at han setter opp et gammelsvensk substantiv med 15 forskjellige former og hvor det tilsvarende moderne svenske substantivet kun har fire former, og han viser også til et islandsk adjektiv med 14 ulike former hvor det tilsvarende adjektivet på moderne norsk bare har tre former.

I løpet av mellomnorsk tid faller altså det norrøne systemet med fire noenlunde adskilte kasus (se f.eks. “Kasusoppløsningen” i Seip 1955: 303 ff.). Ivar Berg (se særlig 2015b) har brukt et begrepspar fra generativ grammatikk til å

⁵⁹ Reduksjonen av indre bøyning er likevel ikke fullstendig, og en del av vokalvekslingen som er beholdt skyldes sannsynligvis “morfologisering” av fonologiske mønstre i nominalbøyingen. Omlyd var opprinnelig en fonologisk prosess (vokalassimilasjon). I dag (og på et synkront grunnlag) bør man likevel analysere vekslingene i rotvokalen som et primært morfologisk fenomen som markerer flertall, siden omlyd ikke lenger er en virksom regel og fordi vokalen som bevirket omlyden for lengst har falt bort, jf. nynorsk *barn* – *born* eller *mann* – *menn*. Vi har dessuten ett ord som *ku* – *kyr*, som i nom. sg. på norrønt faktisk var *kýr* f. (i gen. sg. *kýr*, dat./akk. sg. *kú*, nom./akk.pl. *kýr* og gen. pl. *kúa*), dvs. som i moderne norsk delvis kan være analogisk omdannet (her er det etter mitt syn altså akkusativformen som er opphavet til formen i sg.) etter mønster fra f.eks. *mus* – *myser*. Det vi da ser er at et opprinnelig fonologisk mønster blir avløst av et morfologisk mønster, og noen av utjevningene av vokalveksel i mellomnorsk er etter alt å dømme nettopp slike prosesser, dvs. som krysser over fra fonologi til morfologi. Det er likevel langt vanligere at vokalvekslingen utjevnes helt, f.eks. *vøllr* m., i nom. pl. *vellir*, som har blitt utjevnet til *voll* og *voller*, eller *bjørn* m. (i sg. med former som dat. *birni* og gen. *bjarnar*, og i pl. med former som nom. *birnir* og gen. *bjarna*), som har blitt utjevnet til *bjørn*- i hele paradigmet.

⁶⁰ Vi har dessuten noen leksikaliserte kasusformer i en del faste uttrykk, som f.eks. *av gårde* eller *til fjells*.

gjøre et skille mellom leksikalsk bruk av genitiv (substantiv og adjektiv i genitiv styrt av preposisjoner eller verb) og strukturell bruk av genitiv (possessive former). Dermed kunne Berg (2015a og 2015b) vise at bortfallet av leksikalsk genitiv sannsynligvis forgår tidligere enn sammenfallet av nominativ og akkusativ. Han regner med at avviklingen av kasussystemet generelt vil ha gått via et tokasussystem, hvor det fremdeles var en opposisjon mellom hovedform eller grunnform (dvs. sammenfalt nominativ og akkusativ) og dativ:

Kasusmarkering etter preposisjonar som styrte genitiv i norrønt, tyder på at genitiv fall bort som leksikalsk kasus ikring år 1400 i norsk; dersom ein som vanleg går ut frå at skriftspråket er meir konservativt enn talemålet, kan denne endringa tidfestast til siste halvta av 1300-talet (jf. Sandøy 2011: 123 f.). Den første tida ein ser dette bortfallet, blir genitiv somtid erstatta av akkusativ, andre gonger av dativ. Det viser at leksikalsk genitiv fall bort medan både akkusativ og dativ var ein del av språkssystemet. I løpet av 1400-talet fall truleg nominativ og akkusativ saman i substantiv, slik at norsk stod att med eit tokasussystem med ei hovudform og dativ. Utviklinga av pronomen i 3. person eintal og demonstrativet *þessi* tyder på at skiljet mellom hovudform og dativ har vore viktig, og endringar i paradigma gjorde opposisjonen tydelegare. Me finn dessutan innovativ bruk av dativ i dialektane som viser at kasusen meir ålment har kunna verke som ei markert form. Når kronologien i kasusbortfallet ofte er skildra slik at nominativ og akkusativ fall saman først (t.d. Skrzypek 2005: 142 om svensk), trur eg det kjem av at skiljet mellom leksikalsk og strukturell genitiv ikkje er vurdert (jf. Berg i prent). Genitiv-s levde vidare, men markerte berre possessivrelasjonar (jf. Delsing 1999: 90) og gjekk over til å vera eit frasefinalt klitikon. Det er dessutan eit poeng at skiljet mellom nominativ og akkusativ svært sjeldan var markert i ubunden form av sterke substantiv, som er frekvente i kjeldene, slik at det kan sjå ut som det ikkje er nokon kasusopposisjon (Berg 2015a: 30).

Dette gir følgende omtrentlige kronologi for avviklingen av kasussystemet (basert på Berg 2015a):

1. Firekasussystem
2. Innen 1400 tapes leksikalsk genitiv, ifølge Berg. Denne dateringen er muligens for tidlig, jf. Blaxter (2017: 268)⁶¹
3. I løpet av 1400-tallet faller nominativ og akkusativ sammen. Dette resulterer i et tokasussystem med primæropposisjon mellom hovedformer (dvs. sammenfallsproduktet av gamle nominativ- og akkusativformer) og dativformer
4. Gradvis reduksjon av dativ frem til vår tid

Utviklingen i bergensk var derimot trolig noe avvikende fra denne generelle utviklingen og i hvert fall avvikende fra utviklingen i dativdialektene, fordi perioden med et fungerende tokasussystem må ha vært svært kort eller fraværende i bergensk. Vi kan da sette opp følgende alternative kronologi for utviklingen i materiale fra Bergen:

1. Firekasussystem
2. En gang i løpet av 1400-tallet tapes leksikalsk genitiv⁶²
3. Både sammenfall av nominativ og akkusativ, og en avtagende markering av dativ i løpet av 1400-tallet
4. Etter 1450 faller nominativ og akkusativ sammen og rundt 1500 er dativmarkering stort sett borte

Den noe avvikende utviklingen i materialet fra Bergen kan dermed implisere at det har vært to mulige “løyper” for avviklingen av kasussystemet i dialektene, en hurtig variant som i bergensk og en mer gradvis som i dativdialektene.

Når det gjelder kronologien for de andre morfologiske endringene har bl.a. Anders Holmberg og Christer Platzack (1995) vist at utviklingen i fastlandsnordisk trolig var slik at kasussystemet falt før f.eks. opposisjonen mellom entall og flertall i verb, og dette er det også empirisk belegg for. De hevder dessuten at mange av de syntaktiske endringene skyldtes at samsvarsbøyingen mellom subjektet og det finite verbalet falt bort, men dette er

⁶¹ Her er det mulig at Blaxter baserer seg på bevaring i faste uttrykk e.l., men uansett var det nok regionale forskjeller i når denne endringen inntraff, slik det generelt også ser ut til å være for andre endringer.

⁶² Jf. de ulike dateringene av denne endringen hos Berg og Blaxter, og jeg må da velge en slags mellomposisjon når det gjelder denne dateringen.

derimot et kontroversielt syn (jf. Mørck (2016b: 443–444) med videre referanser).

4.4 Syntaktisk endring

En iøynefallende forskjell mellom norrønt og moderne norsk er hvor fri ordstillingen ser ut til å være på norrønt. Den frie ordstillingen på norrønt er likevel en sannhet med visse modifikasjoner:

The Old Norse noun phrase exhibits a great variety of forms and structures, to the extent that the word order within the NP seems almost totally unconstrained by syntactic rules. On closer inspection, however, certain basic patterns emerge, and the variants turn out to be the result of general movement rules (Faarlund 2004: 55).

Se videre Jan Terje Faarlund (2004: 229 ff.) for beskrivelser av ordstillingsmønstrene i norrønt. Det er likevel slik at norrønt tillater at setningsledd står i andre posisjoner enn hva som er mulig i moderne norsk, og f.eks. tillater brudd på V2-regelen med verbalet først i fortellende setninger o.l. Det har blitt foreslått at reduksjonen av kasussystemet kan ha spilt en rolle i fremveksten av den moderne ord- og leddstillingen, med mer preposisjonsbruk osv. John Ole Askedal regner derimot med at årsaksforholdet må være omvendt, dvs. at syntaksen må ha endret seg først:

Tradisjonellt [sic] antas ofte at nedbryting av morfologiske kasusopposisjoner er årsaken til syntaktisk restrukturering i form av fastere ord- og leddstilling. I løpet av de siste par tre årtier har det vært presentert syntaktiske data fra moderne islandsk (og færøysk) som tyder på at årsaksforholdet kan være omvendt. Moderne islandsk har i hovedsak samme subkategoriseringsregler som norrønt hva angår kasusbruk, men en leddstilling som er tilnærmet like fast som i moderne fastlandsskandinaviske. De såkalte ‘obliske subjekter’ i moderne islandsk (og færøysk) ... må ses i sammenheng med dette (2007: 12).

Askedal går derfor ut fra at det er sannsynlig at “den syntaktiske restruktureringen i retning av topologisk-lineær koding av syntaktiske relasjoner er eldre enn tapet av kasusmorfologi” (2007: 28), og den kan da allerede ha vært på plass på det norrøne språktrinnet. I *Innføring i norsk språkhistorie* ser Agnete Nesse ut til å ta en mellomposisjon i forhold til spørsmålet om når syntaksen endret seg, dvs. hun vil se de syntaktiske

endringene som et samspill mellom tendensene til morfologisk erosjon og tendensene mot fastere ordstillingsmønstre, jf.:

Var det slik at ordstillingen måtte bli fastere for å kompensere for at bøyningendelsene falt sammen og en ikke lenger så forskjell på nominativ og dativ, eller var det tvert imot slik at det ikke ble nødvendig å skille mellom nominativ og dativ hvis ordstillingen ble fastere? Heller ikke her [som ved spørsmålet om det var de fonologiske endringene som førte til de morfologiske endringene, eller omvendt] gir kildene oss klare holdepunkt for å velge den ene eller den andre forklaringen, og vi tyr igjen til at det var flere tendenser til stede i språksamfunnet som må ha forsterket hverandre (Nesse 2013: 73).

Endre Mørck har derimot i flere arbeid (særlig Mørck 2011 og 2016b) vist at den mellomnorske syntaksen er langt mer lik syntaksen i norrønt enn i moderne norsk, og av alle endringene fra gammelnorsk til moderne norsk så starter sannsynligvis de syntaktiske endringene seint:

når vi ser bort fra alt [av syntaktisk struktur] som er felles [med gammalnorsk og moderne norsk], kan en generelt si at den mellomnorske syntaksen er langt mer lik syntaksen i gammalnorsk enn i moderne norsk (Mørck 2018: 331).

det er et nokså klart skille ved overgangen fra mellomnorsk til den etterfølgende perioden fordi vi da får den relativt faste leddstillinga som vi har i moderne norsk (Mørck 2018: 355–356).

Vi bør uansett regne med at både tilløp til fastere ordstilling og kasusbøyning fantes i språket samtidig, at det ble en gradvis økende konkurranse mellom konstruksjonsmåtene og at resultatet var at ordstillingen vant. Det gikk likevel noe tid fra den morfologiske kollapsen begynte til at syntaksen ser ut til å endre seg vesentlig fra det norrøne systemet. Dette er dessuten hvordan utviklingen sannsynligvis også var i dansk (jf. Skautrup 1968: 266–277).

Det kan kanskje være mulig å finne frem til noen syntaktiske kriterier for en mellomnorsk periode, f.eks. basert på endringer i markering av subjekt og objekt, jf. Mørck (2016b: 400–418). Et mulig kriterium kunne da være fremveksten av formelt subjekt, f.eks. *det regner*, men subjektskravet, slik vi kjenner det i dag, var nok ikke på plass før i tidlig moderne norsk. Et annet kriterium kunne være nedgangen i bruken av oblike subjekt, dvs. ledd i oblikt kasus som svarer til subjekt i moderne norsk, men en overgang fra oblike ledd til

nominativ/grunnform var ikke fullbyrdet i mellomnorsk tid. Trolig er altså ikke de syntaktiske endringene de primære endringene på det mellomnorske språktrinnet, men heller endringer som markerer en begynnende overgang til et moderne norsk språktrinn.

4.5 Endringer i leksikon

Alt i gammelnorsk finnes en rekke lånord. Disse har kommet inn i språket over lang tid. Mange av dem ble lånt inn i forbindelse med kristningen, mens andre kom i forbindelse med f.eks. oversettelsene av fransk ridderdiktning. I begynnelsen av mellomnorsk tid kan man merke innflytelse fra svensk, men mindre etter 1450, og i hele perioden merkes dessuten en stadig økende dansk påvirkning, særlig fra ca. 1460. Seinmiddelalderens store leksikalske innslag fra nedertysk (og seinere også nederlandsk) må være blant de største endringene av norsk og nordiske språk noensinne. For svensk har det vært hevdet at nedertyske lånord kan utgjøre så mye som 50 prosent av leksikon (Jahr 1995: 10), men dette anslaget er nok noe høyt (jf. Rambø 2010: 26–27). Den nedertyske leksikalske påvirkningen var sterk i norsk også før 1350, men litt overdrevet kan man likevel si at: “Endå ved utgangen av [den gamalnorske] tidbolken er ordtilfanget framleides heller reint norderlendskt” (Indrebø 1951: 128).

Den leksikalske endringen skyter fart etter 1350 og nedertysk påvirkning når, ifølge Skard (1976: 158), trolig sitt maksimum rundt 1500. Andelen nedertyske lånord i norsk er relativ høy, selv om antallet i norsk nok er lavere enn i dansk og svensk (jf. f.eks. Simensen 2005: 1161–1162). Det finnes mengder av dem i alle norske dialekter, og virkningen er på mange måter sammenlignbar med påvirkningen til normannerfransk på engelsk, hvor det har skjedd en utskiftning av ordforrådet som har fortrent nedarvede ord. Lånene ser likevel, som tidligere nevnt, ikke ut til å ha nådd det sentrale ordforrådet i stor grad. De leksikalske endringene i løpet av mellomnorsk tid er likevel viktige, fordi de sannsynligvis gjør forståeligheten av gammel- og mellomnorske tekster langt mindre for moderne lesere, jf. at “det er lettare for moderne menneske å lesa dansk frå reformasjonstida enn mellomnorsk” (Nedrelid 2013: 134).

De nye ordene gjaldt særlig handel, handelsvarer, håndverk og krigskunst, men også mer dagligdagse ting, og det kom i tillegg pre- og suffiks og trolig noen kortformer av verb. De nedertyske orddanningselementene kom først sammen med lånordene, men ble etter hvert produktive også med ordstammer av

gammelnorsk opphav. Mange av lånene er belagt tidligere eller har en form som viser at de sannsynligvis har kommet inn i norsk gjennom svensk og særlig dansk, men noen har likevel en form som står i motsetning til en omvei om dansk (jf. Berg 2013: 141–142) og en del har kommet direkte fra nedertysk via bymålene (jf. bl.a. Indrebø 1951: 168–174).

En annen og like viktig endring som de nedertyske lånene er det økende innslaget av svenske og danske former i de norske tekstene på 1400-tallet (se i denne forbindelse særlig oversikten i Berg (2013: 64–67) over kjennetegn for typiske østnordiske former i norske tekster før ca. 1510). En god del av de østnordiske formene ble etter hvert standardformer i norsk talespråk, og om vi ser på moderne norsk er det også mange ord og former med et klart dansk opphav. Dette er selvsagt et resultat av århundrene hvor dansk skriftspråk var enerådende og hvor dansk var overklassens språk. Likevel er “fordanskingen” en prosess som til en viss grad fremdeles pågår ved at ordtilfang fra det dansk-norske bokmålet og de mer danskpåvirkede dialektene trenger ut nedarvede dialektord og -former (jf. f.eks. Jenstad 2016: 499–502 og eksplisitt i Stausland Johnsen 2019: 109–116).

4.6 De viktigste mellomnorske endringene

Innen jeg skal forsøke å si noe om årsaker til de mellomnorske endringene, må jeg nesten avgjøre hvilke som var de viktigste. Om vi da vender tilbake til Erik Simensens liste (1998: 151–152) med viktige endringer i mellomnorsk tid, så var de fem punktene i hans versjon av listen:

1. [p]⁶³ går over til /d/ eller /t/
2. Motsetnaden nominativ : akkusativ i substantivbøying fell bort
3. Adjektiv misser kasusbøying
4. Personbøying fell bort i verb
5. Ordforrådet får eit mykje sterkare innslag av lån, frå dansk, svensk og nedertysk

⁶³ Dvs. [θ].

På bakgrunn av både funn og den foregående gjennomgangen kan det synes som at listen mangler noen viktige endringer. Jeg vil derfor legge til ytterligere to punkt:

6. Dualis mistes i pronomenbøyingen, jf. bl.a. i mitt tekstutvalg
7. Leksikalsk genitiv faller bort, jf. Berg (2015a og 2015b)

Dette er det som jeg vil hevde er de syv viktigste endringene i løpet av mellomnorsk tid. Denne oppdaterte listen samsvarer også med min innledende påstand i dette kapitlet om at særlig morfologiske og delvis leksikalske endringer er det som skiller mellomnorsk mest fra gammelnorsk. Jeg vurderer det også slik at endringene i listen gir et godt grunnlag for å skille ut en mellomnorsk periode, jf. kapittel 3. Listen kan i tillegg bl.a. brukes til å vurdere hvor en tekst plasserer seg utviklingsmessig mellom gammelnorsk og mellomnorsk, men for videre bruk av denne listen vil det trolig være viktig å få på plass omtrentlige dateringer av disse endringene for de ulike dialektområdene.

4.7 Koda – Mellomislandsk⁶⁴

I hvert fall frem til 1350 er det mulig å hevde at det bare var dialektale forskjeller mellom islandsk og norsk, spesielt om man tar i betraktning hvor varierte de ulike gammelnorske dialektene var. Likevel var det forskjeller mellom norsk og islandsk, for eksempel hadde islandsk beholdt *h* før *l*, *n* og *r*, som i *hlaupa*, *hneisa* og *hross* mot gammelnorsk *laupa*, *neisa* og *ross*.

4.7.1 Moderne islandsk

Det meste av den norrøne bøyingsmorfologien er fremdeles intakt i islandsk, selv om det har skjedd noe utjevning. Det har derimot skjedd betydelige fonologiske endringer, spesielt i vokal- og kvantitetssystemet. Noen av de mindre fonologiske endringene i islandsk er dessuten felles med utviklingen i en del vestnorske dialekter:

rl, ll > *dl*

rn, nn > *dn*

Svarabhaktivokal er *u*

á utvikler seg til diftong⁶⁵

Ordstillingen på gammelislandsk var noe friere enn hva ordstillingen er på moderne islandsk, og det må dermed ha foregått noen syntaktiske endringer i islandsk, men mye mindre enn i de fastlandsnordiske språkene⁶⁶ (jf. f.eks. Baldur Jónsson 1997: 172–173). Leksikalsk er moderne islandsk i all hovedsak basert på

⁶⁴ Min fremstilling i dette delkapittelet er bevisst holdt noe overflatisk, siden det hovedsakelig er ment som et vedheng til gjennomgangen av endringer i mellomnorsk. Se derfor f.eks. Kjartan Ottosson (1990) om islandsk purisme, Höskuldur Þráinsson (2007) om islandsk syntaks og Kristján Árnason (2011) og Michael Schulte (2005) når det gjelder fonologiske endringer og kvantitetsomleggingen i islandsk.

⁶⁵ I noen, særlig vestnorske, dialekter har <á> utviklet seg til diftong som på islandsk, dvs. /a:/ > /ɔ:/ > /ao/, men den alminnelige lydutviklingen av <á> i norsk er /a:/ > /ɔ:/ > /o:/ og denne endringen må ses i sammenheng med kjedeforskyvningen av de bakre vokalene (Kristoffersen & Torp 2016: 162–166).

⁶⁶ Nordiske språk, eller nordgermanske språk, er språk som snakkes i de nordiske landene. I Norge og Sverige snakkes også finsk-ugriske språk, mens de nordiske språkene tilhører den germanske greinen av de indoeuropeiske språkene og stammer fra et felles urnordisk språk. Geografisk favner Norden videre enn Skandinavia, og jeg har i denne avhandlingen valgt å gjennomføre betegnelsen nordiske språk, og vil derfor bruke betegnelsen *fastlandsnordiske språk* istedenfor å omtale de nordiske språkene i Skandinavia som *skandinaviske språk*.

norrønt, og i mye større grad enn de andre nordiske språkene. Dette skyldes i stor grad en bevisst språklig purisme helt fra 1600-tallet, siden det allerede var puristiske holdninger hos representanter for humanismen, som biskop Guðbrandur Þorláksson (1541–1627) og Arngrímur Jónsson lærði (1568–1648). Denne puristiske tradisjonen i islandsk har arbeidet for å hindre og reversere språklig endring og utenlandsk innflytelse på det islandske språket.

4.7.2 Mellomislandsk (fra ca. 1350 til rundt 1550)

Betegnelsen *mellomislandsk* blir noen ganger brukt om det islandske språket i perioden 1350–1550 (f.eks. Veturliði Óskarsson 2001). I denne perioden, samtidig som at forskjellene mellom norsk og islandsk gradvis ble større, foregikk det også betydelige fonologiske endringer i islandsk. Til tross for at mange av de fonologiske endringene er gjennomførte rundt 1550 og at kvantitetsomleggingen da er i sin slutfase, er ikke utskillelsen av en mellomislandsk periode bare gjort på et grammatisk grunnlag, men er også basert på historiske hendelser. I begynnelsen av den mellomislandske perioden ble makten flyttet til København. Reformasjonen ble først gjennomført på Island i 1550, og en viktig følge av reformasjonen var at hele Bibelen ble oversatt til islandsk i 1584. Reformasjonen, sammen med trykte bøker på islandsk og en økende standardisering av språket, markerer dermed overgangen fra det mellomislandske til det moderne islandske språktrinnet.

a) Noen fonologiske endringer:

De fleste av de opprinnelig lange vokalene ble diftongerte (jf. Stefán Karlsson 2013: 12), for eksempel blir *hér* adv. skrevet <hier> som viser *é* > *ie*.

Bakgrunnen for utviklingen av de nye diftongene kan ha vært kvantitetsomleggingen, fordi ved at mange av de opprinnelig lange vokalene gikk over til diftonger unngikk man sammenfall med de nye lange vokalene fra opprinnelig korte vokaler.⁶⁷ Diftongeringen av de lange vokalene forårsaket en viss

⁶⁷ Koblingen mellom diftongering og kvantitetsomlegging er likevel trolig mer kompleks enn hvordan jeg fremstiller det her. Eldar Heide (2010) argumenterer for at det foregikk en kvalitetskløyving av det gamle kvantitetssystemet, hvor kvalitetskløyvingen av vokaler og konsonanter var parallell. Han påpeker videre at slike kvalitetsendringer også har foregått i dialekter som har tatt vare på det gamle kvantitetssystemet og regner derfor med at kvalitetsendringene kom før kvantitetsomleggingen. Heide hevder altså at diftongeringen kom

forskyvning av de opprinnelige diftongene, og det var også noen andre mindre endringer og sammenfall. I styrke og omfang kan det islandske vokalskiftet nesten synes å være sammenlignbart med *the Great Vowel Shift* i engelsk. På 1300-tallet begynte *-rl* å falle sammen med *-ll* og *-rn* med *-nn*, og resultatet ble sannsynligvis *-dl* og *-dn* (jf. Stefán Karlsson 2013: 21). Innskuddsvokalen *u* utviklet seg før *r* i utlyd og er belagt fra rundt 1300, og denne endringen ble gjennomført i løpet av de neste 150 årene (jf. Stefán Karlsson 2013: 15).

b) Noen morfologiske utviklingstrekk:

I forhold til gammelislandsk har noen substantiv byttet genus eller deklinasjon i moderne islandsk, og det har også skjedd noe utjevning av indre bøyning. Pronomen har mistet dualis, selv om mange av de gamle dualisformene i dag brukes som flertallsformer. I verb begynte former i 3. person entall å erstatte formene i 1. person rundt 1300, akkurat som i sein gammelnorsk, men fra 1500-tallet av ble de gamle formene i indikativ stort sett gjenopprettet, bortsett fra bl.a. *em* som fremdeles har formen *er* (jf. Baldur Jónsson 1997: 170–172 og Stefán Karlsson 2013: 23–31).⁶⁸

c) Leksikon:

Mellomislandsk hadde en stor tilstrømming av nedertyske ord. Disse nådde islandsk hovedsakelig gjennom norsk og seinere gjennom dansk. Noen eksempler er ord med prefiks på *be-* eller *bí-*, som *bevara* og *bífala*, eller *for-*, som *forbeta*, og verb på *-era*, som *konfirmera* og *emendera* (jf. Baldur Jónsson 1997: 165–168 og Stefán Karlsson 2013: 33). På 1700-tallet var den skrevne islandsken leksikalsk sett fremdeles ganske “urein”, men mange av de fremmede elementene har seinere blitt erstattet av hjemlige ord gjennom en bevisst språkrøkt.

før kvantitetsomleggingen, og at den da kom som en tydeliggjøring av det gamle kvantitetssystemet.

⁶⁸ Det var dessuten omfattende endringer i konjunktivformene (jf. f.eks. Karlsson 2013: 29–30), hvor former fra 3. person erstattet former i 1. person også i konjunktiv, slik at f.eks. 1. person entall av presens konjunktiv (*ek*) *kalla* ble til (*ég*) *kalli* og likeledes i preteritum konjunktiv entall ble (*ek*) *kallaða* til (*ég*) *kallaði*. Innflytelse fra indikativformene endret også flertallsformene i konjunktiv. I 1.pers. presens konjunktiv flertall ble (*vér*) *kallim* til (*við*) *köllum*, og i preteritum konjunktiv flertall ble alle de gamle formene erstattet av former fra indikativ, dvs. 1.pers. *kallaðim*, 2.pers. *kallaðið*, 3.pers. *kallaði* ble til 1.pers. *kölluðum*, 2.pers. *kölluðuð*, 3.pers. *kölluðu*. Endringene i konjunktivformene ble ikke reversert.

d) *Kvantitetsomleggingen:*

Kvantitetsomleggingen innebar at alle trykksterke stavelser ble normallange (jf. Stefán Karlsson 2013: 12–13). Korte ble forlenget og overlange ble forkortet. Denne omleggingen kan ses på som en gradvis analogisk endring, der mønsteret med en lang trykk tung stavelse i ord ble så produktivt at også ord med korte eller overlange trykk tunge stavelser gikk over til mønsteret med lange trykk tunge stavelser. I prinsippet kunne kvantitetsomleggingen resultert i en stor mengde homonyme ord, så mye at funksjonaliteten til språket kunne blitt truet. Det skjedde imidlertid ikke, og noen av de fonologiske endringene både i islandsk og norsk kan muligens tolkes som måter å unngå en slik utvikling. Men hvorfor måtte i så fall islandsk forskyve nesten hele vokalsystemet, mens norsk i stor grad bare ser ut til å ha kunne forlenge de korte vokalene i trykk tunge stavelser? Noe av forklaringen på dette kan kanskje være at norsk i motsetning til islandsk har tonem, og dessuten kan kanskje noen av de tidligere endringene i det islandske vokalsystemet, som blant annet sammenfallet av /æ:/ og /ø:/ rundt 1250, og som ikke hadde foregått i norsk, muligens ha forhindret en enkel forlengelse av det korte systemet i islandsk.

Eksempel fra en mellomislandsk tekst:

DI, bind VIII, nr. 95. Dato: 17. mai 1506. Sted: á Strönd í Selvogi.

(NB bevart i avskrift fra rundt 1570)

«Þat giore eg Þoruardur ellendsson ... hier i landit ...»

Kommentar:

- norr. *gørvi/gøri/geri* (1. pers., sg., pres., indikativ) skrevet <giore>, sannsynligvis en norskinspirert form med både palatalisering av *g* og med *-e* for *-i* som endelsesvokal.
- Stemming av *k* i <eg>, jf. norr. *ek*.
- Svarabhaktivokal *u* i <Þoruardur>.
- Det kan se ut som en assimilasjon *rl > ll* i *Erlendsson*, men eksempelet viser nok heller at skriveren vet at *ll* uttales *dl* og derfor benytter denne skrivemåten, dvs. dette viser trolig at *rl > dl*.
- *hér* adv. skrevet <hier>, dvs. *é > ie*.

Figur 9. Utdrag fra en mellomislandsk tekst som viser noen endringer.

4.7.3 Hvorfor utviklet islandsk og norsk seg ulikt?

Noe av det vi kan se i det mellomislandske materialet, er antakelig bare idiosynkratiske former i et skriftmiljø som måtte forholde seg til tekster på både islandsk, norsk og dansk. Altså former brukt av noen skrivere som var inspirert av norske og danske forelegg, men som var uten særlig innvirkning på det talte språket. På den annen side bør sannsynligvis likevel noen av formene betraktes som reell språklig variasjon, men i islandsk var ikke de avvikende morfologiske formene hyppige eller omfattende nok til å tippe vektskålen og forårsake egentlige systemendringer i bøyingsmorfologien. Det er dessuten trolig enklere å bytte ut leksikalske elementer enn å reversere morfologiske endringer, selv om det kan se ut til at islendingene likevel også har klart å reversere noen morfologiske endringer, særlig i verbøyingen. Men dersom islandsk f.eks. hadde gått mot et morfologisk sammenfall av nominativ og akkusativ (slik som vi fikk på norsk), er det likevel vanskelig å se for seg at dette er noe som det hadde vært mulig å reversere i talespråket, selv med den sterke islandske tradisjonen for bevisst språkrøkt.

Norsk og islandsk var altså noenlunde samme språk frem til utpå 1300-tallet. Frem mot reformasjonen gjennomgikk norsk store morfologiske og leksikalske endringer, mens islandsk i hovedsak har bevart både bøyingsmorfologi og leksikon helt til vår tid (selv om en del av den tilsynelatende leksikalske bevaringen nok heller skyldes puristisk reversering). Og selv om det altså fantes en viss variasjon og fremmedspråklig påvirkning i mellomislandsk, så medførte det likevel ikke i det lange løp noen betydelig morfologisk endring av islandsk.⁶⁹ Dette antyder at spørsmålet ovenfor, dvs. "hvorfor utviklet islandsk og norsk seg ulikt?", heller bør omformuleres til "hvorfor forandret norsk språk seg så mye som det gjorde?". Og nettopp det er tema for det følgende kapitlet.

⁶⁹ Men det foregikk selvsagt endringer også i islandsk, og som påpekt var det relativt betydelige fonologiske endringer.

5 Hvorfor skjedde endringene i mellomnorsk?

5.1 Innledning

Språkhistoriske data er som regel mangelfulle. De overleverte kildene er ikke nødvendigvis helt representative for språkbruken ved et gitt tidspunkt og det finnes dessuten ingen levende informanter vi kan bruke til å forbedre datamaterialet vårt. Det er heller ikke mulig å bevise en gang for alle hva som kan ha utløst de språklige endringene. Det er derimot mulig å vurdere ulike forklaringer mot hverandre, si noe om hvilke forhold som trolig var mer utslagsgivende enn andre og hvilke hypoteser som synes å kunne forklare flest endringer på en best mulig måte. Dette kapittelet er et forsøk på å gjøre det, og denne delen er altså i hovedsak en diskusjon. Jeg har her valgt å ikke innta et veldig klart teoretisk perspektiv for denne diskusjonen, bortsett fra en generell sociolingvistisk vinkling. Jeg går dessuten ut fra at det sannsynligvis ikke bare var ett forhold som medførte endringene, men flere faktorer i samspill. De mest utbredte forklaringene på hvorfor språk endrer seg, vil ofte fordele seg på de følgende tre gruppene (jf. f.eks. Nesse 2018: 39 ff.):⁷⁰

1. Indre utvikling. I denne forklaringsmodellen blir endringer forklart ut fra språkets struktur, og her vil ofte kimen til språkendringen ligge i en slags ubalanse i språket selv. Det kan være f.eks. forskjeller i hvor frekvente ulike konstruksjoner er eller at f.eks. en undergruppe av bøyingsendelser er avvikende fra resten av paradigmene o.l. I slike tilfeller vil man da typisk kunne se ulike utjevningstendenser e.l., som gjør at former på en eller annen måte blir likere, tydeligere atskilte eller enklere. Et eksempel på endringer som trolig kan forklares som resultat av indre utvikling på bakgrunn av uvanlig kompleksitet, er utviklingen av de tre rekkene med plosiver i urindoeuropeisk.

⁷⁰ Det finnes dessuten en del utdaterte, fantasifulle eller sære forklaringer på språkendring, hvor endringene gjerne blir forklart som forårsaket av forfall i moralske dygder, svikt i mental kapasitet eller i artikulatoriske evner, men slike forklaringer vil ikke bli omtalte her.

		bilabial	coronal	dorsal		
				palatal	velar	labiovelar
Stops	voiceless	*p	*t	*k̟	*k	*kʷ
	voiced	(*b)	*d	*g̟	*g	*gʷ
	aspirated	*bʰ	*dʰ	*g̟ʰ	*gʰ	*gʷʰ

Figur 10. Plosiver i urindoeuropeisk (etter Ringe 2006: 6–8).⁷¹

Det er typologisk sett svært sjeldent at et språk har så mange distinktive trekk for plosivene som urindoeuropeisk (jf. fig. 10), og de overleverte datterspråkene har heller ikke bevart de tre rekkene med plosiver uendret, men har på ulikt vis slått dem sammen til færre fonemer. Slik sett kan man si at et så komplekst plosiv-inventar nærmest legger til rette for indre endringer, og at det i dette tilfellet er stor sannsynlighet for at det vil foregå endringer som reduserer antallet plosivfonemer fra de opprinnelige 15 fonemene.⁷² I noen tilfeller er det dessuten slik at en språkendring gjerne blir fulgt av en ny endring, som da kan ses som en logisk konsekvens av den første. I slike tilfeller kan man gjerne si at språkssystemet optimaliserer informasjonskodingen, bl.a. ved å fjerne noe redundans. Et eksempel på en slik indre “følge-endring” kan være den utbredte endringen i sekvenser med *vokal + nasal konsonant*, dvs. /Vn/ eller /Vm/, hvor nasaliteten ofte “smitter” over på vokalen, slik at den blir nasalert. I neste omgang vil da gjerne konsonanten falle bort, fordi det ikke er behov for en dobbel markering av nasalitet, og utviklingen av slike sekvenser i ordslutt i bl.a. selbumål har trolig vært slik: *-an > -ãn > -ã*.⁷³

⁷¹ Tradisjonelt opererte man også med en fjerde rekke; p^h, t^h, k̟^h, k^h, k^{wh}, men denne rekken med ustemte aspirerte plosiver har siden blitt tolket som en sekundær utvikling i indoiransk og gresk av sekvenser med opprinnelig plosiv og laryngal, og standard-rekonstruksjonen er nå en serie med bare tre rekker (jf. Fortson 2010: 56 og 211).

⁷² Selv om vi i dette tilfellet nok ikke bør se helt bort fra at språkkontakt også kan ha spilt en rolle for forenklingene.

⁷³ Nasale vokaler må dessuten ha oppstått og forsvunnet igjen flere ganger i løpet av språkhistorien til det som ble norsk språk: I urgermansk, i tidlig norrønt og de var trolig også vanlige i mellomnorsk, jf. Kristoffersen & Torp (2016: 186).

2. *Ytre forhold*. Når et språksamfunn blir utsatt for endringer i f.eks. politiske, historiske, økonomiske eller kulturelle forhold, kan det føre til språklige endringer. Noen eksempler på at forandringer i ytre faktorer har medført språklige endringer, er at språkbrukerne etter hvert skiftet fra norn til lavlandsskotsk og seinere til engelsk etter at Shetland og Orknøyene kom under skotsk herredømme på 1400-tallet (noe som neppe ville skjedd dersom områdene hadde fortsatt som norske landsdeler), eller at dansk, på bakgrunn av unionen og maktforholdene som den medførte, gradvis fortrengte norsk som skriftspråk i Norge på slutten av 1400-tallet.

3. *Språkkontakt*. Dette punktet kunne nok vært regnet som en undergruppe av ytre språkhistoriske forhold, slik det er gjort i f.eks. Torp & Vikør (1993: 15), men språkkontakt er et så sentralt tema når det gjelder mellomnorsk at forklaringer basert på språkkontakt slik sett nesten må skilles ut som en egen gruppe. Språkkontakt er når to eller flere språk eller språkvarieteter kommer i kontakt med hverandre, og hvor det forgår en påvirkning fra det ene til det andre, slik at det også resulterer i språkendringer. Noen eksempler på språkendringer som har oppstått som følge av kontakt, er at engelsk sannsynligvis fikk pronomenerne *they*, *their* og *them* fra nordisk som følge av den intensive språkkontakten i Danelagen (f.eks. Burrow & Turville-Petre 2012: 15) eller at det oppstod et helt nytt pidginspråk (russenorsk) som følge av kontakten mellom norsk og russisk ved pomorhandelen (f.eks. Jahr 2008b).

I de følgende avsnittene vil jeg undersøke i hvilken grad disse tre forklaringsmodellene passer for mellomnorske endringer. Jeg vil altså forsøke å vurdere i hvilken grad de mellomnorske endringene kom på grunn av indre utvikling, ytre forhold eller språkkontakt.

5.2 Indre utvikling⁷⁴

I deler av sørøstnorsk var nok noen endringer allerede godt i gang innen inngangen til mellomnorsk tid, og mange av de morfologiske endringene fra

⁷⁴ Min argumentasjon i dette delkapittelet forutsetter til en viss grad at jeg har akseptert konklusjonene fra en studie som vil bli diskutert seinere i denne avhandlingen, og i den studien pekes det på at mange av de mellomnorske endringene sannsynligvis har kommet inn i norsk fra svensk og dansk.

gammelnorsk og gjennom mellomnorsk tid kan utvilsomt også settes opp som trinnvise endringer, jf. Mørcks tabellariske oversikter over utviklingene i Skjema 4–21 (2018: 319–329). Det er dermed mulig å forklare mange av de mellomnorske endringene som gradvise indre endringer og videreutviklinger, men jeg er likevel skeptisk til om dette alene gir hele bildet. Et mulig unntak fra en slik trinnvis utvikling er f.eks. når den dentale frikativten /θ/ går til /t/, /d/ eller bortfall. Denne endringen gir selvsagt et enklere konsonantsystem med færre fonemer, men synes likevel ikke å være en logisk følge av noen foregående lydendring. Dessuten er denne utviklingen heller ikke felles for all germansk, siden bl.a. islandsk og engelsk fremdeles har /θ/.

5.2.1 To eksempler på språkinterne beskrivelser

Mot at endringene i fastlandsnordisk skal være resultat av kun indre utvikling, har blant annet Elias Wessén (1954) og Einar Haugen (1976: 65) påpekt at seinmiddelalderens forenklinger i bøyingsverket i fastlandsnordisk kan komme av kontakt med nedertysk. Denne koblingen har imidlertid blitt kritisert av Kristian Ringgaard i en artikkel fra 1986. Her hevder han at forenklingene i bøyingsverket i dansk var begynt før kontakten med mellomnedertysk var særlig intens, og han påpeker dessuten at mellomnedertysk ikke gjennomgikk like store forenklinger i formverket som dansk gjorde:

Af de middelnedertyske grammatikker fremgår det, at middelnedertysk havde et rigt formsystem, der i princippet stemmer overens med nuværende tysk skriftsprog. Substantiverne har tre genera og bøjes i fire kasus og i numerus ... Endnu rigere er verbernes formsystem: person, tal, tempus og modus. Dog er der ingen personbøjning i pluralis. De konsulterede grammatikker omtaler ingen vaklen i brugen, ej heller singularis for pluralis (1986: 176).

...

De middelnedertyske tekster – diplomer, stadsretter – der er skrevet i Danmark, indeholder ingen afvigelser fra det ovenfor skitserede grammatiske system. Man kan da konkludere, at først mod slutningen af den periode, hvor middelnedertysk fungerede som skriftsprog, i Nordtyskland og i Skandinavien, viser der sig svage spor af en begyndende formforenkling, og dette kun i kasussystemet (1986: 177).

Det Ringgaard her impliserer er at mellomnedertysk ikke kan være årsaken til kasusbortfallet i dansk, fordi mellomnedertysk ikke hadde tapt kasusfleksjonen, og tapte den heller ikke selv etter århundrer som tale- og skriftspråk i Danmark.

Mot dette poenget kan det innvendes at nedertysk sannsynligvis var språket med mest prestisje og økonomisk makt i kontaktsituasjonen. Dermed er det lite trolig at det var dette språket som skulle ta opp trekk eller komme til å bli forenklet i kontakt med dansk. Dessuten var kontaktsituasjonen sannsynligvis slik at det kom nordtyskere over til dansk område, og slik sett kom ikke nedertysk i en kontaktsituasjon med dansk “på hjemmebane”, mens dansk derimot var i en kontaktsituasjon i Danmark. En annen viktig innsigelse er at to språk som møtes kan ha de samme grammatiske kategoriene, men kan likevel bli forenklet pga. språkkontakten og et eksempel på dette er trolig utviklingen av felleskjønn i bergensdialekten.⁷⁵ Videre viser Ringgaard (1986: 177–178) til at kildematerialet indikerer at den store innvandringen fra Nord-Tyskland til Danmark først foregikk på slutten av 1300-tallet og på 1400-tallet, men likevel viser landskapslovene forenklinger før den tid:

Landskapslovene viser klart, at middelnedertysk ikke kan have haft nogen indflydelse på formforenklingen. Hvis vi godtager, at lovene er konservative i sprogformen, og at de er nedskrevet i slutningen af 1100-tallet, når vi frem til at forenklingen er så godt som fuldbyrdet i Jylland og vidt fremskredet i Skåne endnu før nedertyskerne nåede frem til Østersøen, og endnu før holstenerne trængte ind i Sydslesvig. Men selv en fastlæggelse af lovenes sprogform til manuskripterens tidspunkt, omkring 1300, vil ikke forrykke billedet, eftersom indvandringen først tager fart derefter (Ringgaard 1986: 182–183).

Mot Ringgaards argumentasjon kan det innvendes at bl.a. både kristendom og skriftkultur kom til Danmark fra tysk område. Harald Blåtann lot seg trolig døpe så tidlig som i 960-årene (jf. innskriften på Jellingsteinen). De tyske keiserne anså det som en plikt å utbre kristendommen til hedningene og var villige til å kristne dem med sverdet, om de ikke ble kristne av egen fri vilje. Harald fant det sannsynligvis derfor fornuftig å la seg døpe for å unngå ytterligere konfrontasjon med Det tysk-romerske riket (se f.eks. Skovgaard-Petersen, Christensen & Pauldan (1977: 148–178) om kristningen av Danmark). Etter at begge parter var blitt kristne økte sannsynligvis samkvemmet mellom dansker og nordtyskere, men samhandling mellom Det tysk-romerske riket og Danmark var ikke mellom

⁷⁵ Jf. f.eks. “ved språkkontakt kan det skje at de to språkene som er i kontakt med hverandre, ikke blir mer like i det hele tatt. Sammenfall av hankjønn og hunkjønn i bergensk som resultat av kontakt med et språk [dvs. nedertysk] som hadde både hankjønn, hunkjønn og intetkjønn, viser dette tydelig” (Nesse 2003: 87).

likeverdige parter, hverken teknologisk eller økonomisk. Det er riktig at de morfologiske endringene som ses allerede i landskapslovene ikke kan skyldes mellomnedertysk, men at endringene er så tidlige i dansk, kan da heller vise at kontakten må ha vært relativ massiv alt i gammelsaksisk (dvs. gammelnedertysk) tid. I artikkelen konkluderer derimot Ringgaard (1986: 182) med at forenklingene må skyldes indre utvikling og deretter intern-skandinavisk spredning:

Konklusjonen må bli, at hvad der end er årsagen til forenklingen, er den en intern affære. Geografisk viser den et i ældre tid velkendt udviklingsforløb Jylland → Øerne → Skåne. Denne konklusjon må gi os anledning til at revidere teorien også for Sveriges del. Såvel sproghistorien som moderne dialektgeografi viser jo, hvordan påvirkninger langsomt har vandret fra syd mod nord op gennem det sydlige Sverige ... I sin helhed må utviklingen da kaldes intern skandinavisk, selv om den har paralleller i andre europæiske sprog.

Her er jeg enig i at det ser ut til at endringene sprer seg fra Jylland, men det er likevel flere forhold som taler mot at endringene utelukkende skal være resultat indre utvikling. I hvert fall må noen ytre forhold ha medvirket til endringene, slik bl.a. Rambø (2010: 49) også poengterer:

Dersom interne faktorer alene skulle være tilstrekkelige som forklaring, ville man vente at sammenfallet av infleksjonssystemet skulle skje i alle de skandinaviske språkene, omtrent på samme tid, siden de var så strukturelt like. Dette vet vi ikke skjedde. I et slikt perspektiv synes det innlysende at man må lete etter andre forklaringer, og man kan hevde at det er nødvendig for en godt fundert forklaring for sammenfallet å også inkludere de ekstralingvistiske faktorene.

Det har også vært forsøk på å tolke mellomnorske former som resultat av indre utvikling, og i denne forbindelse må særlig Didrik Arup Seip nevnes. Seip var målmann i ungdommen, ble seinere samnorskmann og endte opp nærmest som riksmålsmann. I sin tydeligste samnorske periode ble Seip med i den språkpolitiske organisasjonen Østlandsk reisning, som mente at de østlandske dialektene, som hadde utviklet seg lengst fra det gammelnorske utgangspunktet, skulle gi grunnlaget for å forene de to norske skriftspråkene. Seips hovedprosjekt som språkhistoriker kom til å bli at han prøvde å vise at en rekke former i gammelnorske og mellomnorske dokumenter, som andre hevdet var av dansk eller svensk opphav, likevel kunne være norske. Dette resulterte i at han kom frem til at mange former var oppstått ved indre utvikling (basert på Jahr 2016:

41–57). Seip hevdet videre at den gammelnorske skriftradisjonen var arkaiserende, siden den skulle være basert på trøndsk og vestlandsk, og derfor ikke gjenspeilte talespråket på det sentrale Østlandet. Dette synet kommer også tydelig frem i avslutningen av *Norsk språkhistorie til omkring 1370*:

Norge tok liksom Island morsmålet til skriftspråk lenge før Sverige og Danmark gjorde det. Norsk skriftmål skulle derfor ha fått den styrke som en lengre tradisjon gir. Men den sterke tradisjon var ikke bare til styrke. Tvert imot: At skriftspråket var grunnlagt på et talemål som både i tid og sted lå langt borte fra den landsdel som til slutt skulle ha førerskapen i riket, ble skjebnesvangert. Den omlaging og modernisering skriftspråket ble utsatt for i 14. hå., forteller klart og tydelig i hvilken retning norsk skriftmål måtte utvikle seg under de nye samfunnsforhold. Men omlagingen og moderniseringen ble ikke fullført før innflytelsen fra grannelandene satte inn ... I slutten av 14. hå. begynner for alvor svensk og dansk språk å gjøre seg gjeldende i Norge. Det faller senere enn den del av norsk språkhistorie vi her har undersøkt. Men det er klart at svensk og dansk innflytelse i norsk språkutvikling kan vi ikke undersøke uten best mulig kjennskap til hvordan norsk språk hadde utviklet seg før innflytelsen fra grannelandene setter inn. Vi må kjenne talespråksutviklingen slik den kommer fram i de skrifter som er minst tradisjonsbundet, vi må kjenne de vilkår som den arkaiske tradisjonelle skriftform levde under, og vi må kjenne til hvordan skrift og tale i Norge forholdt seg til de fremmede mønster som fikk større makt dess mer Norge ga opp av sin selvstendige stilling (1955: 339–340).

Mot Seips fremstilling ovenfor må det innvendes at den gammelnorske skriftspråktradisjonen hverken var helt fast eller sannsynligvis veldig fjern fra talemålet, selv ikke på Østlandet i gammelnorsk tid. Det virker også lite sannsynlig at endringene i mellomnorsk tid nærmest bare skal være en skriftfesting av allerede godt etablerte talemålsendringer. Det er i hvert fall umulig at skriverne skulle klare å opprettholde kasusleksjonen så pass godt som de faktisk gjorde, særlig under de noe ustabile skriftspråktradisjonene på 1400-tallet, dersom kasussystemet allerede stort sett hadde gått tapt i talespråket deres. Mot Seips metode, som skulle vise at former ofte kunne være resultat av indre utvikling, må det dessuten bemerkes at selv om en form er belagt relativt tidlig i et norsk diplom, så betyr ikke det at den likevel ikke kan være et slags lån, særlig ikke hvis den i tillegg tilsvarer danske og svenske former. Dessuten baserte han seg ofte på enkeltformer og tok heller ikke høyde for at skriverne kunne skrive feil innimellom, noe som gjør at bl.a. feil fra tekstutgaver og sannsynlige

skrivefeil blir regnet som bevis på språkendring, jf. kritikken i Haugen & Markey (1972: 1526–1527).

Det er videre et sentralt spørsmål om det i nærstående språk i det hele tatt er mulig å avgjøre om en form har oppstått ved indre utvikling eller om den er resultat av lån, jf. pronomenerformen *vi* som Seip hardnakket argumenterte for at var resultat av indre utvikling, mens de fleste i dag regner denne formen som et lån. Det må selvsagt primært gis gode fonologiske eller morfologiske argumenter for om en form skal regnes som resultat av indre utvikling eller kontakt, men jeg mener at det også finnes en slags mulig “test” som kan være nyttig å bruke ved en slik avveining. Denne finnes i en artikkel fra 2019, hvor Sverre Stausland Johnsen hadde en grundig gjennomgang av *Mønster*, altså det første bindet av den nye, store *Norsk språkhistorie* (NSH I). I artikkelen kritiserte han bl.a. forfatterne for litt for ofte å ville se språkendringer som parallell indre utvikling i ulike dialekter, heller enn at de skal være resultat av kontakt.⁷⁶ Stausland Johnsens artikkel har i ettertid fått et trolig noe berettiget tilsvarende fra noen av forfatterne av *NSH I* (Sandøy, Conzett, Kristoffersen & Nesse 2020, og se særlig s. 103–106 i tilsvaret hvor det vises til at det faktisk er strukturelle føringer for bortfall av vokalskifte i presens for en del sterke verb). Viktigere i vår sammenheng er to grunnsetninger som Stausland Johnsen (2019: 85) setter opp i den samme artikkelen. Disse grunnsetningene vil jeg heretter samlet omtale som “Stausland Johnsens postulat”:

⁷⁶ Resonnementene bak kritikken er bl.a.: “Når ei språkendring hender, er det eit nytt språktrekk som kjem fram. Kvar nytt språktrekk er til sjuande og sist ein innovasjon – einkvan var den fyrste til å taka nye av det nye språktrekket. Sidan kan innovasjonen spreia seg til andre folk. Når me er vitne til eit nytt språktrekk i eit målføre, so vert med di spørsmålet om dette språktrekket har utvikla seg der av seg sjølv, eller om det har kome dit frå ein annan stad. Er det med andre ord innovasjonen me ser, eller har me røynt utbreiinga? ... Om me finn det same nye språktrekket i mange bygdelag, då er den greiaste og enklaste hypotesen at dette språktrekket har kome opp éin stad og sidan spreitt seg til dei andre bygdelaga gjennom dei kommunikasjonssambanda folka der har. Ein langt meir komplisert hypotese – og difor òg ein mindre sannsynleg hypotese – er at språktrekket har kome opp kvar for seg i kvart bygdelag, akkurat som det var eit slumpehøve at det same språktrekket har kome opp i andre bygder òg. Me veit etter måten mykje om den vegen spreininga av språktrekk tek. Dei spreier seg frå dei største byane til mindre byar, og til sist frå småbyane ut til landsbygdene. Språktrekka går med andre ord nedover i eit hierarki. Dei går i den retninga av di dei fylgjer kommunikasjonsvegane, og det syner at språktrekka spreier seg når folk møtest og kopierer frå kvarandre” (Stausland Johnsen 2019: 85–86).

- (1) I åtferda kopierer folk frå andre meir enn dei innoverer.
- (2) For kvart språktrekk er det meir truleg at det kjem av kopiering enn av innovering.

En så pass spissformulert påstand vil selvsagt ikke være gyldig i alle tilfeller, men det kan være nyttig å trekke inn disse læresetningene i noen tilfeller hvor vi har språkendringer i mellomnorsk og hvor de samme endringene allerede var utbredte i dansk og svensk. I min videre bruk av dette postulatet vil jeg dessuten vektlegge at denne argumentasjonen kun kan gjelde i de tilfellene, hvor a) det har vært påviselig kontakt mellom språksamfunn som begge har den samme endringen, og b) at det faktisk er tale om samme språktrekk eller endring i begge tilfeller.

5.2.2 Språklig drift, naturlige endringer og spørsmålet om direksjonalitet

Det har vært foreslått at de germanske språk skal ha visse latente genetiske disposisjoner som gjør at de over tid driver i en viss retning, og da i retningen *flekterende* > *agglutinerende* > *komprimerende* > *isolerende språk*, jf. f.eks. Braumüller (1995a: 300). Tanken om språklig drift stammer fra Edward Sapir, og kan beskrives slik: “**drift**, i.e., tendencies within the language to change in certain ways as a result of structural imbalances” (Thomason & Kaufman 1988: 9). Selv om det finnes en viss støtte for at det i noen tilfeller kan se ut til å være slik, er en forutsetning om at språkutvikling skal være målrettet (dvs. at bevegelsen skal gå “in certain ways”) i utgangspunktet et problematisk aksiom (se f.eks. Stausland Johnsen 2019: 82–84). Språk ser heller ikke ut til å endre seg med en konstant gjennomsnittshastighet, noe som også har blitt innvendt mot glottokronologien,⁷⁷ men endres i “rykk og napp”, dvs. at perioder med stabilitet brytes av perioder med endring. Dette gjør at språklig drift også må ses på to måter, hvor det ene perspektivet er en retningsbestemt drift av relativt kortvarig art, som f.eks. *Great Vowel Shift*, mens den andre typen er drift i et langsiktig og typologisk perspektiv. I et historisk perspektiv ser retningen på den typologiske driften i indoeuropeiske språk (og kanskje også for språk generelt) ut til å gå fra

⁷⁷ Glottokronologi er en språkvitenskapelig metode for å regne ut hvor lang tid som er gått siden to eller flere beslektede språk skilte lag. Metoden bygger bl.a. på en antakelse om at det grunnleggende ordforrådet endrer seg med en konstant hastighet, men har altså blitt sterkt kritisert (se f.eks. Bynon (1999: 266–272) for en nærmere beskrivelse av denne metoden).

syntetiske språk, dvs. språk hvor grammatiske forhold typisk uttrykkes med bøyingsendelser eller suffikser, til mer analytiske språk, dvs. språk som uttrykker grammatiske forhold ved ordstilling og funksjonsord. Dermed blir spørsmålet om endringene i mellomnorsk kan skyldes kontakt eller om de er resultat av en nærmest predeterminert indre utvikling.

I Thomason & Kaufman (1988: 316–317) finnes en interessant liste på 20 punkter over forenklinger og fremmed påvirkning i moderne germanske språk, og i denne oversikten skårer faktisk dansk og bokmål høyest på forenkling og fremmed påvirkning. Forfatterne diskuterer skårene og de enkelte elementene i listen, og kommer bl.a. med følgende kommentar:

the “simplification” features can plausibly be explained by drift and diffusion from one Germanic language to another. However when they are considered together with the “foreignization” features they may/should be viewed in the context of the **gradual convergence of most Western European languages**. Here, clearly, most innovations began in the Mediterranean (1988: 318).

Theodora Bynon (1999: 248–253) tar også opp problemet om fellestrekkene i vesteuropeiske språk skal skyldes generell drift eller om de er resultat av kontakt, uten at hun ser ut til å falle ned på en konklusjon: “In fact these two hypotheses are not as mutually exclusive as they might first appear, for an inbuilt tendency towards analytical structures would not exclude the possibility of the innovations having developed in a contact situation” (1999: 250). Hun nevner (ibid. 265) dessuten utviklingen fra gamleegyptisk til moderne koptisk som et mulig eksempel på syklisk typologisk drift, dvs. fra syntetisk språkstruktur til analytisk og tilbake til syntetisk igjen. Peter Trudgill (2011: 182–184) hevder derimot at den bevegelsen som vi kan se i f.eks. de indoeuropeiske språkene, fra syntetiske til mer analytiske språk, skyldes at språkene og språksamfunnene i økende grad er kontaktpåvirkete.⁷⁸ De indoeuropeiske språkene har i stadig større grad blitt kreoliserte eller koiné-språk, og det som tolkes som langvarig drift vil han altså forklare som kontaktfenomener. Det gjør han på bakgrunn av at han anser språklig kompleksitet som et “modent språktrekk”, dvs. noe som har fått utvikle

⁷⁸ Trudgill (2011) regner med at språkkontakt både kan forenkle og gjøre språk mer komplekse. Det er typen av kontaktsituasjon som avgjør om det blir det ene eller det andre. Litt forenklet er det da slik at kontakt mellom voksne som kan hverandres språk dårlig, vil gi enklere grammatikk, mens kontakt i stabile, flerspråklige samfunn, hvor ungene kan de andre språkene godt, kan gi mer kompleks grammatikk.

seg dersom et språk har vært relativt isolert, mens forenklinger ofte er resultat av språkkontakt, migrasjon og kriser i språksamfunnet.

I forbindelse med omtalen av språklig drift bør det i tillegg nevnes at noen endringer generelt ser ut til å være mer naturlige eller sannsynlige enn andre endringer. Den vanlige forståelsen av “naturlighet” i språk, er gjerne basert på trekk som er statistisk utbredte på tvers av språk eller den kan være basert på asymmetriske implikasjoner av typen “hvis A så B”:

During the last decades, “natural” has often been used by linguists in an inductive or even anecdotal way as a synonym of “intuitively plausible” or of “cross-linguistically frequent,” in reference to both synchrony and diachronic change. In more theoretical views, it often overlaps with cognitively simple (...), elementary and therefore universally preferred, and with Praguian (especially Jakobson’s) notions of markedness (where unmarked loosely corresponds to natural).

Naturalness is a relative, gradient concept: a phenomenon X is more or less natural than Y. For example, within English plural formation, the modern plural *cow-s* is a more natural plural of *cow* than its precedent correspondents *cyne/kin(e)*. Change from a less natural to a more natural morphological phenomenon may then be called “natural/preferred/unmarked morphological change.” Thus, naturalness studies in diachronic change usually do not deal with absolute constraints on change but minimally with tendencies or maximally with “soft constraints” or defaults (Dressler 2003: 461).

“Naturlig endring” vil da typisk medføre at markerte, dvs. avvikende eller uvanlige, former erstattes av mindre markerte former. Men selv om dette vil være en riktig observasjon i en del av grammatikken, så kan endringene likevel skape mer kompleksitet og markerte former i andre deler av det grammatiske systemet, jf. eksempler og diskusjon i Thomason & Kaufman (1988: 22–34). Det kan altså være forskjeller mellom hva som fremstår som markert eller umarkert og hva som synes å være forenklinger, delvis avhengig av om vårt perspektiv er på forskjellige delnivå eller på systemnivå.

Det er noen endringer i mellomnorsk som trolig kan betraktes som naturlige endringer, som f.eks. endringen av *hv-*. Etter at *hl-* og *hr-* allerede tidlig i gammelnorsk var blitt til *l-* og *r-*, var det kun i samband med *hv-* at *h* forekom i konsonantgruppe i fremlyd. Det var dermed trolig en relativt naturlig utvikling at *h* i *hv-* enten falt bort eller falt sammen med *k*. Endringen *hv-* til *kv-* i islandsk ser dessuten ut til å ha foregått uavhengig av utviklingen i norsk, fordi den skjer hundrevis av år etter at det var en aktiv norsk språklig påvirkning på islandsk. I

tillegg kan det i noen grad være tale om sammenkoblede endringer, hvor en endring setter i gang en annen. Det synes likevel tvilsomt å skulle forklare graden av endring i mellomnorsk utelukkende slik, fordi endringene samlet sett var så pass store at språket i løpet av relativt kort tid gjorde et typologisk hopp fra syntetisk over til et mer analytisk språk. Det må derfor også ha vært andre krefter enn kun naturlig endring bak forandringene i mellomnorsk.

Min posisjon i forhold til spørsmålet om språklig drift og en eventuell forutbestemt retning, er at dersom islandsk skulle komme til å endre seg dramatisk i løpet av den neste generasjonen, vil jeg holde det for langt mer trolig at det vil skyldes kontakt, særlig med engelsk, enn at en eller annen form for latent typologisk drift plutselig skulle bli aktivert. Mange av de samme utviklingslinjene som vi kan se i germansk, som f.eks. erosjon av bøyingsystemene og genusreduksjon, har også funnet sted i den romanske språkfamilien i overgangen fra latin til de ulike moderne romanske datterspråkene. Og selv om vi altså kan observere at europeiske språk generelt har utviklet flere noenlunde parallelle trekk og typologisk ser ut til å gå i samme retning, så behøver ikke dette å bety at alle disse språkene naturlig ville utviklet seg slik uavhengig av kontakt. Til tross for at jeg altså ikke vil avvise at det finnes tendenser til språklig drift, så vil jeg gå ut fra at språkkontakt og utviklingen mot et vesteuropeisk *Sprachbund*⁷⁹ har drevet de ulike språkene i denne retningen, heller enn å betrakte dette som språklig drift i en forutbestemt retning, særlig når endringene dessuten omfatter en hel rekke med trekk.

5.2.3 Noen argumenter mot ensidig indre utvikling

Det er ikke slik at en språkendring er det samme som det eldste belegget på en ny form, og en forekomst i et håndskrift fra 1250 er ikke det samme som at en språkendring ubønhørlig er på vei. Som tidligere nevnt, finnes det i 1400- og 1500-tallets islandske skriftspråk mange eksempler på norvagismer, danismer, nedertyske ord og avvikende bøyingsformer, og disse forekomstene kunne gi grunnlag for å tro at islandsk ville gå samme vei som norsk. Slik gikk det ikke og

⁷⁹ *Sprachbund*, eller *linguistic area*, er en språkvitenskapelig term for språk som har blitt mer likere hverandre på grunn av geografisk nærhet og flerspråklige språkbrukere. Det klassiske eksempelet på et sprachbund er Balkan, hvor fjernt beslektede språk som for eksempel gresk, albansk, rumensk og bulgarsk har noen morfologiske, syntaktiske og fonologiske fellestrekk. Disse trekkene er ikke av nedarvet art i alle de berørte språkgreinene, men skyldes kontakt (jf. f.eks. Bynon 1999: 244–248).

disse formene forsvant etter hvert ut igjen av det islandske språket. Synkron variasjon er en forutsetning for diakron endring, og selv om islandsk står i en særstilling med sin lange litterære tradisjon og språklige purisme, så er poenget likevel at variasjon ikke trenger å føre til språkendring, og en tilstand med veksling mellom varianter kan bestå gjennom århundrer (jf. f.eks. Røyneland 2005: 34). Forekomsten av en del varians og fremmedspråklig påvirkning i gammelnorsk, også før 1350, innebærer altså ikke at språket nødvendigvis ville endret seg nevneverdig på sikt. I denne sammenheng har Kjartan Ottosson et viktig poeng når han delte endringene i verbbyggingen i gammel- og mellomnorsk inn i endringer under systemnivå og endringer på systemnivå (2003: 118–119). Ved hjelp av slike kriterier kan man generelt slutte at de mellomnorske endringene nok er av en annen art eller grad enn endringene i gammelnorsk tid, og at de i større grad enn de gammelnorske endringene er av systemendrende karakter for det morfologiske systemet.

Etter alt å dømme ble den språklige variasjonen større i mellomnorsk tid enn i perioden før, jevnfør at Indrebø (1951: 214) mente at nettopp den økte språklige variasjonen var et av de viktigste kjennetegnene på det mellomnorske språktrinnet. Som nevnt ser altså en viss språklig variasjon ut til å være en forutsetning for språkendring, og språkendringer kan dessuten beskrives som en prosess hvor den ene av flere konkurrerende former overtar for de andre formene. Profilen til en typisk språkendring kan fremstilles med en S-kurve. I en startfase kan til og med samme språkbruker fluktuere mellom gamle og nye former, men dersom man får en forskyvning i likevekten mellom formene, slik at de nye formene gradvis fortrenger de gamle, så vil endringen ha bygget opp et moment og hurtig spre seg til andre ord og konstruksjoner, innen endringstakten bremses opp og igjen flater ut (jf. f.eks. Nevalainen 2015).

Omkring 1350 var norsk og dansk svært ulike morfologisk sett, siden bøyingsystemet i dansk allerede nærmest var på det moderne trinnet, mens den norske morfologien i all hovedsak fremdeles lå på det norrøne trinnet. I løpet av de neste 150–200 årene kom norsk til å endre seg i samme retning som dansk, og stod ved reformasjonen morfologisk omtrent på samme trinn som dansk rundt 1350. De mest alderdommelige formene for fastlandsnordisk finnes i avsides daler, hvor de i mindre grad har blitt utsatt for kontakt og et medfølgende “moderniseringspress”. Et eksempel på dette er trolig vesttelemål, hvor det ser ut til at systemet med fire kasus i stor grad var opprettholdt helt frem til 1500 (jf.

Wetås 2008). Et annet eksempel på det samme er klassisk älvdalsk,⁸⁰ som hadde bevart en kompleks morfologi og som må sies å representere et eldre trinn enn andre (og mer kontaktpåvirkede) fastlandsnordiske språk og dialekter, jf. de morfologiske opposisjonene i fig. 11 og videre beskrivelser i Levander (1909). Om vi derfor ser bort fra enkeltformer og heller forsøker å se det store bildet, holder jeg det for lite sannsynlig at moderne norsk språk ville endt opp nesten helt uten kasusmarkering, dersom det ikke også foregikk en massiv språkkontakt. Dermed kan trolig heller ikke retningen på de språklige endringene i mellomnorsk utelukkende være et resultat av de språkinterne forutsetningene.

⁸⁰ Klassisk älvdalsk er älvdalsk slik det var da Levander beskrev det på begynnelsen av 1900-tallet. Etter dette har økt kontakt med svensk medført flere endringer og forenklinger.

SUBSTANTIVEN.

A. Maskulina.

Deklination I: best. sg. dat. *-qm*, best. pl. nom. *-ar*.

Paradigm a: *kał* karl.

	obest.	best.
§ 1. sg. nom.	<i>kał</i>	<i>kałn</i>
gen.	<i>kāles</i>	<i>kālemas</i>
dat.	<i>kāle</i>	<i>kālem^a</i>
ack.	<i>kał</i>	<i>kałn</i>
pl. nom.	<i>kāler</i>	<i>kālar^b</i>
gen.	—	<i>kālymas</i>
dat.	<i>kālym</i>	= obest.
ack.	<i>kāla</i>	<i>kāla^c</i>

§ 2. Denna flexionstyp följa de allra flästa långstaviga maskulina, som ändas på konsonant¹, alltså t. ex.

	best. sg. nom.	best. sg. dat.	best. pl. nom.
<i>kāmb</i> kam	<i>kāmben</i>	<i>kāmbem</i>	<i>kāmbar</i>
<i>gārd</i> gård	<i>gārdn</i>	<i>gārdem</i>	<i>gārdar</i>
<i>uāxtōbd</i> ängsull	<i>uāxtōbdn</i>	<i>uāxtōbdem</i>	<i>uāxtōbdar</i>
<i>sōð</i> får	<i>sōn</i>	<i>sōðem</i>	<i>sōðar</i>

a) Evetsbärg *kālym*.

b) En från obest. pl. nom. skild best. form finnes, utom i Åsen, i Brunsbärg: *kālar*, Loka: *kālær*, Karlsarvet: *kālær*, Västmyckeläng: *kālar*, Väsa: *kālær*. Alla de övriga typbymålen ha best. form = obest., alltså *kāler* karlarna.

c) Som nasalvokaler saknas i Garbärgsmålet, blir best. pl. ack. här lika med obest., alltså *kāla* karlarna.

¹) Undantag se §§ 3—8, 14—17, 24—25.

Figur 11. Sterk substantivisk hankjønnsbøying i klassisk älvdalsk (etter Levander 1909: 11).

5.2.4 Oppsummering angående indre utvikling

Dersom man kun tar utgangspunkt i et sørøstnorsk diplom-materiale, med bl.a. mye vokalreduksjon og assimilasjoner som kan endre bøyingssystemet,⁸¹ vil man kunne hevde at mange mellomnorske endringer i stor grad ser ut som indre utvikling. En slik forklaring passer dårligere på f.eks. et vestnorsk materiale, og for deler av norsk er det dessuten slik at de morfologiske forenklingene synes å øke nærmest omtrent proporsjonalt med andelen av nye former av østnordisk opphav i tekstene. Noen av endringene i bøyingsverket må nok betraktes som videreutviklinger av allerede påbegynte sammenfall og omtolkninger, men slike forenklinger og utjevninger behøvde ikke å ha resultert i at kasusmarkeringen i løpet av mellomnorsk tid nærmest opphørte. Hvis kun de indre sammenfallstendensene i sein gammelnorsk hadde fått løpt til endes, men uten noen som helst påvirkning eller nye impulser fra de omkringliggende språkene, er det ikke utenkelig at norsk språk rundt midten av 1500-tallet skulle kunne ha stabilisert seg omtrent på det morfologiske systemet som vi finner i klassisk älvdalsk. Språk er dessuten ikke helt autonome systemer som fungerer uavhengig av språkbrukerne, og når vi vet at seinmiddelalderen i Norge var en tid med mange og store omveltninger, virker det for enkelt kun å benytte interne forklaringer for endringene. Når endringene i mellomnorsk dessuten i hovedsak følger utviklingen til de andre fastlandsnordiske språkene, synes det samlet sett å være vanskelig å regne med at årsaken til de mellomnorske endringene kun skal være indre utvikling, selv om en del endringer selvsagt vil være resultat av indre utvikling.

5.3 Ytre forhold

5.3.1 Historisk overblikk

De ytre forholdene eller historiske rammene for den mellomnorske perioden bør være allment kjente, men jeg vil likevel nevne noen hovedlinjer her: Fra 1319 var Norge i kongefelleskap med Sverige, og etter Håkon VI's død i 1380 i union med Danmark. Deretter var alle de tre nordiske rikene i union fra 1389, og unionen ble formalisert gjennom Erik av Pommerns kroning i Kalmar i 1397. Formelt bestod Kalmarunionen til Sverige rev seg løs etter Stockholms blodbad i 1520,

⁸¹ Som f.eks. assimilasjonen *rn > nn*, med bl.a. eksempler som *prestarner > prestenne* og *jardernar > jarden* hos Grøtvedt (1961: 218).

men Sverige hadde reelt sett stått utenfor unionen i lange perioder også før dette. Norge forble derimot i union med Danmark. Svartedauden førte til en dramatisk befolkningsnedgang i Norge, noe som i første omgang gav en brå svikt i jordleieinntekter til både stat, kirke og adel, og som på lengre sikt førte Norge inn i en langvarig økonomisk og politisk nedgangstid. Hansaen kom til å dominere den nordiske handelen og kunne til en viss grad diktere rikenes politikk.⁸² Den økonomiske kollapsen som etterfulgte svartedauden ser i Norge ut til å ha vært både kraftigere og mer langvarig enn i naborikene (jf. bl.a. Imsen 2002: 77–89), og medførte dessuten at den norske adelen gradvis sank ned i bondestanden og at dansk adel overtok administrasjonen av riket. Ved reformasjonen i 1536–1537 ble Norge både gjort til et protestantisk område og samtidig redusert til en dansk provins.

5.3.2 Ekskurs – Kontrafaktisk språkhistorie⁸³

Vi må ta inn over oss, selv i studiet av mellomnorsk, noen av de innsiktene og metodene som man har utviklet innen sosiolingvistikken fra 1960-tallet av. Det trolig viktigste bidraget i denne forbindelse er sosiolingvistikkens økte vektlegging av samfunnets innvirkning på språket. Og selv om det delvis vil foregripe en del av diskusjonen og konklusjonene i dette kapitlet, kan det være nyttig å tenke gjennom hvordan ytre faktorer kan ha påvirket språkendringene ved å stille spørsmålet: Hvordan ville norsk språk utviklet seg i seinmiddelalderen dersom man endret en eller flere av de historiske forutsetningene? Dette kan vi selvsagt ikke vite, men likevel er det en fremgangsmåte som kan vise at utenomspråklige faktorer faktisk må ha vært medvirkende for språkendringene, dersom noen fremdeles skulle betvile det.

⁸² Men relasjonen var ikke friksjonsfri, og det ble krig mellom Kalmarunionen og hanseatene i årene 1426–1435. En av trefningene i denne krigen var i 1429 mellom vitaliebrødrene og norske leidangsstyrker ved Bergen. Det endte med tap for leidangsstyrken og Bergen ble plyndret og satt i brann.

⁸³ Også Arne Torp har bedrevet kontrafaktisk språkhistorie i en tankevekkende og lesverdig artikkel fra 2007. Her spør han seg hvordan en norsk bibeloversettelse kunne ha sett ut dersom reformasjonen var blitt innført i et selvstendig Norge på 1500-tallet. Og avhengig om oversettelsen hadde vært basert på østnorsk eller vestnorsk, setter han opp to mulige svar for hvordan dette bibelspråket kunne sett ut. Berg (2018: 176) påpeker at et slikt scenario er utelukket, fordi språkskiftet til dansk var gjennomført alt før reformasjonen. Den dansk-norske realpolitiske situasjonen gjorde i tillegg en eventuell gjenreising av et norsk skriftspråk ved reformasjonen utenkelig (jf. Nesse & Torp 2018: 360).

Hvordan hadde norsk språk vært dersom ...

Scenario 1 – a) det ikke hadde blitt noen Kalmarunion, eller b) dersom Sverige, og ikke Danmark, hadde vært det ledende landet i unionen?

Scenario 2 – befolkningsreduksjonen og den påfølgende samfunnskollapsen etter svartedauden ikke hadde vært så stor?

Scenario 3 – den nedertyske innflytelsen i byene ikke hadde vært så massiv?

Til disse scenarioene har jeg følgende forslag til svar:

- Til scenario 1 a) må det bemerkes at Norges politiske sammenbrudd i seinmiddelalderen skyldtes flere forhold enn bare befolkningsnedgangen og agrarkrisen, jf. f.eks. Imsen (2002). Likevel gjør særlig den økonomiske nedgangen i kjølvannet av svartedauden at jeg er usikker på hvordan Norge ville klart seg i konkurransen med nabolandene. Dette scenarioet kunne kanskje like gjerne endt i krig og kaos, og kunne ført til enda større språkendringer. Scenario 1 b) ville nok også gitt språkendringer, men norsk morfologi hadde trolig stått seg noe bedre, siden endringstakten mellom norsk og svensk var noe mer synkronisert enn i forhold til dansk.

- I scenario 2 ville trolig et større og økonomisk sterkere norskspråklig samfunn lettere kunne nøytralisert en del av endringene, blant annet fordi endringene i så fall måtte spredt seg til noen hundretusen flere språkbrukere. Selve språksamfunnet hadde nok også vært mindre mottakelig for fremmed påvirkning, særlig dersom den økonomiske nedgangen ikke hadde vært så markert og dermed ville trolig også norsk språk ha beholdt mer av sin status.

- I scenario 3 er spørsmålet hvor stor den direkte språklige påvirkningen fra nedertysk faktisk var andre steder enn i Bergen. Selv om mange i den nye norske middelklassen og deler av den tilflyttede adelen hadde sin opprinnelse i Slesvig og Holstein, så var nok den nedertyske påvirkningen på norsk hovedsakelig indirekte, via svensk og særlig dansk (som jeg også vil komme tilbake til seinere).

Man kunne absolutt gjort mer utav dette, ved å lage fyldigere scenarier, øke antallet scenarier og lage grundigere utviklingsprognoser. Samlet kan likevel denne lille øvelsen vise at norsk sannsynligvis ikke ville gått gjennom så store og

raske endringer, dersom ikke alle de skisserte ytre faktorene hadde vært til stede. Et resultat av endrede ytre faktorer kan være at flere norske dialekter ville vært på linje med de dialektene som regnes som tradisjonelle. Moderne norsk ville muligens også hatt flere fellestrekk med øynordisk (genitiv som egentlig kasus hadde nok uansett falt bort, som det også har gjort i færøysk), og det er dermed kanskje også tenkelig at norsk kunne ha stabilisert seg på et morfologisk nivå med et tre- eller to-kasussystem.

5.3.3 Demografiske endringer, statusforskjeller og gruppetilhørighet

I middelalderen trengte byene stadig tilførsel av folk. Dette skyldtes at byene hadde negativ befolkningsvekst, blant annet som følge av trangboddhet og dårlige sanitære forhold, jf.

Mye tyder ... på at dårlig hygiene var en større trussel mot liv og helse i byene enn i landdistriktene. Når folk bodde og arbeidet tett på hverandre, ble avfallsmengdene store ... Den mangelfulle avfallshåndteringen førte til at middelalderbyene stinket i en grad vi må til slumstrøkene i andre deler av verden for å forstille oss i dag. Verre var likevel de helseproblemene som de dårlige hygieniske forholdene førte med seg ... Det er rimelig å regne med at de dårlige hygieniske forholdene førte til større dødelighet i byene enn i landdistriktene. Når det relative fødselstallet som tidligere nevnt trolig også var lavere i byene enn i bygdene, blir det forståelig at byene var avhengig av stadig innvandring for å opprettholde og øke sitt folketall (Helle 2006: 112–114).

Etter svartedauden hadde byenes oppland trolig mer enn nok med å opprettholde jordbruksproduksjonen, og det var heller ikke noe befolkningsoverskudd som kunne fylle opp folketallet i byene. Da jordleien i tillegg falt dramatisk etter svartedauden, førte det til at man hadde mer å tjene på å bli i jordbruket enn på å søke lykken i byene. Men dersom innvandringen likevel holdt seg noenlunde stabil, så vil det bety at byenes befolkning i større grad enn før svartedauden kom til å bestå av innvandrere og deres etterkommere, jf. også at tyskerne raskt overtok både bygårdene og mer av handelen i Bergen etter svartedauden. Dermed kan man hevde at svartedaudens rolle for endringene fra gammelnorsk til mellomnorsk var indirekte, og *en* av disse indirekte språklige faktorene var en endring i sentrenes demografiske sammensetning. Språkendringene kan dermed også være et resultat av endret demografi, fordi dersom andelen av innbyggere

med annet morsmål og imperfekt andrespråklæring overstiger et visst nivå, så kan det få konsekvenser for de innfødtes språkbruk, jf. Trudgill (2011: 57–58):

As far as demography is concerned, we have some information about the case of Bergen. According to Rambø (2008), who quotes also from Nesse (2001), the population of Bergen in the 1400s may have been around 7,000. Of these perhaps 2,000 were Germans with that number rising to perhaps 4,000 (then out of 9,000) in the summer months. There were also other foreigners, including Dutch, English, and Scottish. Elsewhere, Blomkvist (1979) says that in the 100 years from 1250 between a third and half of the population of Kalmar, Sweden, were German. And Dahlbäck (1998) shows that in 1460 Stockholm had a population that was one third German... My suggestion is that when the proportion of non-native speakers becomes as close to 50% as this ... the number of face-to-face dialect-contact-type interactions, and therefore potential instances of accommodation (Trudgill 1986), would have reached a threshold level at which some aspects of the non-native variety could transfer to the native. If the demography is right, natives can and will accommodate, to different extents, to non-natives.

Den demografiske betydningen av tysk innvandring var noe ulik i de nordiske landene, og etter alt å dømme fikk Danmark både flest tyskspråklige befolkningselementer og fikk dem også tidligst, bl.a. på grunn av den geografiske nærheten og felles grense. Antallet var nok noe lavere, men likevel betydelig, i Sverige og altså trolig lavest i Norge. For svensk og dansk kan dette dermed være en plausibel forklaring på språkendringene. I Norge var derimot andelen av tyskere lav, utenom i Bergen, noe som gjør det vanskelig å forklare endringene i norsk på bakgrunn av en endret demografi i språksamfunnet i byene. Arnved Nedkvitne (2012: 32–35) har dessuten argumentert for at de sosiale forholdene gjorde at det var liten mulighet for noen særlig direkte innflytelse fra mellomnedertysk på norsk språk. I Bergen var tyskerne så lite integrerte at det ikke var mye kontakt, og andelen av tyskere andre steder i Norge regner han at var for liten til å kunne føre til noe særlig endring. Han holder det for mer sannsynlig at den nedertyske innflytelsen på norsk språk i stor grad kom gjennom dansk og svensk, hvor det også var en langt tydeligere kontaktsituasjon med nedertysk. I den multietniske og flerspråklige Kalmarunionen fikk både dansker, tyskere (særlig fra Slesvig-Holstein), svensker og nordmenn embeter, og av pragmatiske grunner ble da dansk et slags administrasjonsspråk. I tillegg peker Nedkvitne på at utover 1400-tallet ble i økende grad dansker, svensker og tyskere tildelt både kirkelige og verdslige embeter i Norge.

Hansaforbundets storhetstid varte fra slutten av 1200-tallet til midten av 1400-tallet, og fra 1500 mistet hanseatene gradvis kontrollen over den nordiske handelen. I Bergen var hanseatene derimot så etablerte at de ble værende, og Nesse (2002: 81–83) vil derfor datere hansatiden i Bergen til 1350–1750. Det var tyske faktorier også i Oslo og Tønsberg, men utenom i Bergen var den direkte hanseatiske påvirkningen av ganske kortvarig og geografisk begrenset art. Uavhengig av hansaen var det øvre sjiktet av borgere i byene ofte av utenlandsk opphav, og da gjerne nordtysk. Problemet er like fullt hvorfor norsk språk skulle komme til å bli så leksikalsk påvirket av nedertysk som det ble, og svaret er nok, som også Nedkvitne hevder, at kontakttrekk i stor grad kom via svensk og særlig dansk. Slik situasjonen var, ble norsk språk trolig skubbet i samme retning både av det danske styret og av den danske og delvis nedertyske dominansen i byene. Middelalderens samfunn var et klassesamfunn, og man fikk ikke en stilling nødvendigvis pga. utdanning eller evner, men på bakgrunn av stand. Når den norske adelen etter hvert forsvant, så førte det på sikt til at dansk adel overtok administrasjonen av riket, siden adelsstanden og kirken var de gruppene som kongedømmet rekrutterte embedsmenn fra. Dette, sannsynligvis sammen med en bevisst politikk fra dansk side (jf. Rian 2003), førte til at danske adelsmenn fikk de mest lukrative embetene⁸⁴ og resultatet ble etter hvert en hovedsakelig danskspråklig overklasse i Norge.

Fra den nye overklassen og fra talemålet i byene, spredte endringer seg ut i dialektene. I tillegg ble skriftspråket, og dermed språket i offisielle sammenhenger, dansk, ettersom de som skrev tekster i Norge skiftet til dansk skriftspråk på 1500-tallet.⁸⁵ Moderne norsk kan dermed beskrives som resultat av en århundrelang prosess med et dansk superstratum og et norsk substrat, som var innbyrdes forståelige. Former kunne spres fra superstratum til substratum bl.a. ved at man i kommunikasjonssituasjoner ubevisst imiterte den man snakket med (jf. “shop-assistant phenomenon” i Aitchison 2001: 76), og dersom det imiterte trekket for språkbrukeren medfører en eller annen form for endret sosial status, kan det deretter bli inkorporert i språkbrukerens dagligtale. At norsk språk ble

⁸⁴ Slik kan f.eks. Knut Alvssons opprør mot kong Hans i 1501–02 oppfattes som en reaksjon på utdelingen av norske len og embeter til dansk adel.

⁸⁵ Men den språklige kontakten mellom norsk og dansk i seinmiddelalderen kunne også medføre tilpasninger av dansk skriftspråk, som når danske skrivere ved Mariakirken i Oslo på 1400- og 1500-tallet forsøkte å legge språket sitt opptil de gamle norske brevformularene når de skrev grids- og landsvistbrev, jf. Blomqvist (2011).

mer likt svensk og dansk og mer ulikt øynordisk i seinmiddelalderen, skyldes selvsagt ikke at geografien endret seg, men reflekterer nok delvis en endring i hvem og hvor det norske språksamfunnet orienterte seg mot, og etter hvert også identifiserte seg med økonomisk, kulturelt og språklig. Slik sett blir f.eks. også Håkon V Magnussons flytting av det politiske senteret for Norgesveldet fra Bergen til Oslo rundt 1300 viktig. På samme måte er nok heller ikke alle særutviklingene i bergensdialekten kun mekaniske resultat av språk- og dialektkontakt, siden noen særtrekk sannsynligvis etter hvert ble identitetsbærende. Det vil si at språkbruken over tid også kom til å fungere som et skille mellom byborgere og den omkringliggende befolkningen, slik at forskjellene mellom bymål og strilemål også ble en slags språklige markører på urban versus rural identitet, jf. også Torp (2011).

5.3.4 Svartedauden som forklaring på språkendringene i mellomnorsk tid

“Svartedauden – en skjellsettende språkhistorisk begivenhet?” er tittelen på et kapittel i en bok som Brit Mæhlum gav ut i 1999 (1999: 112–152, en versjon av dette kapittelet er tidligere trykket som artikkel i Norsk Lingvistisk Tidsskrift i 1998, det kom også en forkortet engelsk versjon i 2000 og Mæhlum har dessuten behandlet samme problemstilling i en artikkel fra 2016). I dette kapittelet ville hun gjøre to ting:

På den ene siden vil jeg sette et stort spørsmålstegn ved den funksjonen som Svartedauden har fått som en mer eller mindre direkte *forklaring* på at “det gikk som det gjorde” med det norrøne språket i middelalderen. Og på den andre siden vil jeg forsøke å se denne historien med Svartedauden som et sentralt topos i lys av den store “*nasjonale fortellingen*” som forskere fra en rekke humanistiske fagmiljøer her i landet har bidratt til å konstruere – fra forrige århundre og helt fram til i dag (Mæhlum 1999: 114).

Mæhlum støtter seg på Rindals tidligere omtalte artikkel når hun hevder at svartedauden ikke markerte noe vannskille i norsk språkutvikling (1999: 128 ff.), noe som for så vidt er riktig siden det ikke er store endringer å spore i materialet like etter 1350 og de store endringene kommer nok først på 1400-tallet. Når det gjelder periodiseringsproblematikken og hvorvidt det er grunnlag for et mellomnorsk språktrinn, vil jeg henviser til diskusjonen i kapittel 3.

Mæhlum går dessuten imot Seips tese om at svartedauden drepte så mange av de skriveføre at den neste generasjonen ikke klarte å holde oppe en arkaiserende gammelnorsk skriftspråktradisjon, og viser til at både Jan Ragnar Hagland⁸⁶ og delvis Gustav Indrebø har kritiske argumenter mot denne tesen. Mot denne kritikken innvender derimot Kjell Venås at: “There is every reason to believe that the Great Plague affected writing in the way Indrebø and Seip assumed” (2002: 36), men Venås er mer usikker på hvor stor innvirkning svartedauden hadde på det talte språket. Hvis jeg skal forsøke å si noe om svartedaudens eventuelle innvirkning på skriftspråktradisjonen, vil jeg starte med å bemerke at selv om skriftspråket alltid henger noe etter utviklingen i talemålet, så var skriftspråktradisjonen hverken tilstrekkelig arkaiserende eller rigid nok til å holde tilbake f.eks. forenklingene i bøyingsverket fra 1250 og fremover. Dette må vel også innebære at skriftspråktradisjonene ikke kan ha vært veldig isolerte fra talemålet, selv ikke i perioden med en relativt sterk norsk stat. I tiårene opp mot 1400 blir det dessuten mer variasjon i hvordan former skrives, og det forekommer former som trolig ikke hadde blitt skrevet slik rundt 1350. I mitt tekstutvalg har for eksempel diplommet fra 1386 en form som <a strandænne> for normalisert norrønt *á Strøndinni*, og hvor denne formen sannsynligvis reflekterer noen reelle endringer i bergensk talemål etter 1350.

Et annet moment, som også bør omtales i forbindelse med endringene i skriftspråket, er påvirkningen fra dansk og svensk. Norsk skriftspråk hadde en lengre tradisjon enn både dansk og svensk skriftspråk, så slik sett kan det virke underlig at det norske skriftspråket etter hvert skulle bli blandet opp med svensk og dansk, og til sist også kom til å bli helt fortrenget av dansk skriftbruk. Årsakene til at dette skjedde bør nok i stor grad søkes i de ytre forholdene. Den norske adelen ble, som allerede nevnt, nesten utradert av svartedauden og den påfølgende økonomiske kollapsen. Det som var igjen av norsk adel giftet seg mye inn med svensk adel utover 1300-tallet, og fra 1400-tallet fikk en stadig økende andel av danske og tyske adelsmenn norske embeter. De svenske og danske trekkene i skriftspråket (og til en viss grad også i talemålet) kom dermed inn ovenfra, ved at dem som utgjorde overklassen ikke lenger nødvendigvis var norskspråklige eller hadde noen inngående kunnskap om den norske

⁸⁶ Hagland (1988) viser at svenske skrivere rundt 1370 klarte å bruke en tilnærmet gjennomført norsk skriftspråktradisjon, noe som kan tyde på at både skriftradisjonen og skriveopplæringen var noenlunde fungerende, selv etter svartedauden. Han er i ettertid derimot ikke like sikker på at alle skriversne faktisk var svenske, jf. Hagland (2003: 201–202).

skriftspråkstradisjonen. En annen årsak til at norsk skriftspråk ble fortrenget er at norske brevutstedere i økende grad tilpasset skriftformer til dansk skriftspråkstradisjon, fordi den politiske realiteten var at dansk i stor grad fungerte som administrasjonsspråk. Overgangen til dansk skriftspråk kunne da foregå gradvis eller brått, og de bråe skiftene kom gjerne i forbindelse med at det kom dansker inn i embeter (jf. f.eks. Indrebø 1951: 186–212 og Berg 2013: 32–33).

Mæhlum hevder videre at svartedauden hovedsakelig har fått status som forklaring på endringene fra gammelnorsk til moderne norsk av ideologiske årsaker, av språkhistoriske periodiseringshensyn og fordi det passet inn i den nasjonale fortellingen, heller enn av empiriske årsaker:

hvilke overordnede beveggrunner språkhistorikerne kan ha hatt, nærmest *mot* bedre vitende, for å etablere den mellomnorske fasen som en egen språkhistorisk periode – ut over det faktum at en med dette fikk bekreftet et treperiodesystem også for Norges vedkommende (Mæhlum 1999: 146).

Differensieringen i *gammel-*, *mellom-* og *ny-* er nemlig helt analog med den inndelingen en tradisjonelt finner av[i?] en rekke andre nasjonalspråks historie, eksempelvis svensk, tysk og engelsk. Og med denne klassifiseringen hadde en dermed også for Norges del fått etablert den *tredeelingen* av forhistorien som i så stor grad var et framtrødende grep innenfor flere kulturhistoriske fagområder, fra tidlig 1800-tall og framover ... Etableringen av slike treperiodesystem representerte åpenbart en form for intellektuelt høydepunkt i mye av 1800-tallets akademiske virksomhet på det humanistiske området (Mæhlum 1999: 134).

Mot Mæhlums argumentasjon ovenfor kan det bl.a. nevnes at Kjartan Ottosson i en av sine forelesningsrekker i mellomnorsk påpekte at en tredeling etter ideologisk skjema egentlig ikke passer når det gjelder mellomnorsk. Om vi tar utgangspunkt i hvilke skriftspråk som har vært benyttet (og ser bort fra talemålet som ikke er direkte bevart), har vi faktisk en firedeling av norsk språkhistorie: I gammelnorsk, mellomnorsk, dansk og moderne norsk. Også Kjell Venås er avvisende til at en inndeling med en mellomnorsk periode skal være gjort av ideologiske årsaker:

There is no reason to think that Hægstad, Seip, Indrebø, Skard and others did not know the sources well, that they interpreted them too ideological, wishing to make Old Norse more worthy and dignified than it really was, that they put in an extra period to obtain symmetry, or that they just followed the example of predecessors writing on other languages (Venås 2002: 36).

Angående spørsmålet om tidligere forskning var ideologisert, så eksisterer selvsagt ikke forskere eller vitenskap i et vakuum, men det er åpenbart noen språklige endringer i materialet. Og det er da forskernes oppgave å påpeke og forklare dem, uavhengig av deres ideologiske horisonter. Mæhlum har likevel flere poeng, som dette:

den overordnede periodiseringen [kan] lede oss inn i en form for selektiv virksomhet, der visse typer data umiddelbart blir betraktet som signifikante, mens andre nokså uproblematisk kan ignoreres. I forhold til vårt konkrete tema her vil slike prosesser lett kunne resultere i at den mellomnorske perioden blir framstilt som mer uregelmessig og ustabil enn den i realiteten er; mens derimot den gammelnorske fasen på sin side får forsterket sin posisjon som homogen og regelrett. Forskjellene mellom de to periodene blir med andre ord aksentuert, mens likhetene på sin side blir redusert og neddempet (Mæhlum 1999: 138).

Denne kritikken er nok mest relevant for endringene som foregår over begge periodene, som f.eks. en del av Indrebøs endringer, men som vist i kap. 3 finnes det endringer som er spesifikke for mellomnorsk tid. Og om vi baserer en periodisering på disse endringene vil ikke denne kritikken lenger være like gyldig. Et annet av Mæhlums gode poeng er at man bør passe seg for å la svartedauden bli en slags hokuspokus-forklaring på språkendringene, og slik kan f.eks. ikke språkendringene i eldre middeldansk av kronologiske årsaker skyldes svartedauden.⁸⁷ Imidlertid er det ikke svartedauden i seg selv som er “en skjellsettende språkhistorisk begivenhet”, men heller de langsiktige konsekvensene av et plutselig fall i befolkningen og en påfølgende samfunnskollaps. Det finnes dessuten flere eksempler på at katastrofer, migrasjon og sosial uro kan akselerere språkendringer (jf. f.eks. Trudgill 2011: 9–13), så man kan heller ikke unnlate å ta med svartedauden om man vil forsøke å peke på mulige årsaker til språkendringene. Befolkningsreduksjonen medførte sannsynligvis at ikke alle språktrekk ble overført i sin helhet til nye generasjoner, og at pestepidemiene absolutt kan være en del av forklaringen på endringene i

⁸⁷ Men det betyr likevel ikke at ytre forhold ikke kan ha spilt inn. Det er f.eks. tenkelig at de danske borgerkrigene på 1100-tallet kunne ha en viss innvirkning på språkendringene. Like fullt vil en slik mulig kobling da forutsette at disse krigene var så ødeleggende at de f.eks. la hele landsbyer øde, førte til uår og intern folkeflytting. Men i dette tilfellet virker det som om krigene i stor grad var et oppgjør i samfunnets toppsjikt, mellom ulike slekter og deres kongsemner (jf. f.eks. Busck & Poulsen 2002: 43–45).

mellomnorsk finner dessuten en viss støtte i Christer Johanssons to figurer (1998: 113), hvor han har forsøkt å simulere statistisk hvordan kasedistinksjonene i nordisk ville endret seg med og uten pest.

Dødeligheten av svartedauden var kanskje ikke veldig annerledes i Norge enn i andre land. Det finnes likevel nyere studier som antyder at det var betydelige regionale forskjeller i hvor store demografiske endringer svartedauden medførte på sin ferd gjennom Europa (jf. f.eks. Izdebski et al. 2022). Uavhengig av det eksakte antallet som døde i epidemien, var Norge et land som allerede før pesten hadde en liten befolkning, relativt marginale forhold for jordbruk, lav grad av urbanisering og spredt bosetning. Pesten medførte derfor et kraftigere sammenbrudd i økonomi og samfunnsstrukturer enn i områder med større og mer konsentrert befolkning. Det tok i tillegg sannsynligvis lengre tid innen man kom opp på befolkningsnivået fra før pesten enn i mange andre land. Ole Jørgen Benedictow anslår svartedaudens dødelighet i Norge til noe over 60 %, dvs. av en befolkning på i Norge på ca. 350 000 før pesten, så døde rundt 220 000 mennesker (2002: 89).⁸⁸ Dette er en massiv befolkningsendring for et lite land, noe som selvsagt fikk samfunnsmessige og rimeligvis også språklige konsekvenser. Et befolkningsfall, med etterfølgende restrukturering av bosetningen, vil sannsynligvis ha medført dialektkontakt. Og som regel fører dialektkontakt til akkomodering, forenkling og utjevning. Det kan i tillegg ha oppstått ny språklig variasjon, som en følge av nivellering mellom ulike regionale varianter, dvs. at det oppstod mellomformer som ikke var identiske med noen av opphavsmennene.

Hvem som overlevde pesten var dessuten trolig ganske tilfeldig og utvalget av gjenlevende språkbrukere vil derfor være relativt randomisert, men likevel slik at utvalget trolig ikke i alt representerte gjennomsnittet av språkvariasjonen før befolkningsfallet, med andre ord kan man ha fått noe som kan kalles en flaskehalseffekt. Dette kan i neste omgang ha ført til at språket drev i en ny retning, siden det nok er større sannsynlighet for at sjeldne språkvarianter kan spre seg i et lite språksamfunn, og tilfeldigheter ved utvalget kunne dessuten føre til at språkvarianter som var vanlige før populasjonsfallet etter hvert forsvant. Dersom befolkningsfallet også gjorde at språket tapte en del av sin forankring i en språklig tradisjon eller i et diakront perspektiv, så kunne kollapsen i tillegg medføre en slags likestilling mellom nye og tradisjonelle

⁸⁸ For noen andre beregninger på fallet i folketallet, se f.eks. Imsen (2002: 82).

former. En slik situasjon, hvor mange av de språklige normene kan ha forsvunnet, vil da gjøre at former av nedertysk og dansk opprinnelse lettere kan komme inn i språket. Videre er det i alle språk en generell tendens til reduksjon av språklig variasjon, dvs. analogivirkninger, og denne tendensen må trolig virke sterkere i små språksamfunn enn i store, siden store språksamfunn generelt vil ha større språkvariasjon og språkbrukerne må dermed også godta mer variasjon. Vanligvis er det slik at en variasjonsreduksjon ofte vil foretrekke de formene som medfører et enklere system eller i hvert fall som reduserer språklige uregelmessigheter.⁸⁹ I vårt tilfelle ble språkbrukerne som kom etter pesten eksponert for språklig støy, bl.a. i form av variasjon mellom former med ulik grad av kasusmorfologi, og den mellomnorske perioden kan da ses på som en fase som gradvis reduserte slik støy, ofte ved å foretrekke former uten kasusmorfologi.

Det synes innlysende at den justinianske pesten (jf. Schulte & Williams 2018: 59–61) i kombinasjon med “fimbulvinteren” etter 536 (vist til i f.eks. Holmberg, Gräslund, Sundqvist, & Williams 2020: 13–15, med videre referanser) må ha spilt en rolle for endringene i sein urnordisk.⁹⁰ Dermed passer nok lignende forklaringer, som den ovenfor skisserte, langt bedre som hovedforklaring på endringene i synkopetid (500/550 til 700/750) enn som hovedforklaring for endringene i mellomnorsk. Årsaken til at slike forklaringer vil passe dårligere som hovedforklaringer for mellomnorsk, skyldes at det i mellomnorsk tid også er en påviselig kraftig språkkontakt. Men slike tendenser, som dem som er skissert ovenfor, har sikkert også vært med å drive endringene i mellomnorsk. Likevel vil jeg påstå at fordi de fleste endringene i mellomnorsk nærmest er å anse som fellesutviklinger for fastlandsnordisk, herunder også at

⁸⁹ Jf. f.eks. “there are thus two facets to analogical change: on the one hand it may have a regularizing effect on the grammar by eliminating irregular grammatical alternants or at least decreasing their frequency of occurrence, on the other it reduces the total number of irregular lexical items in the language” Bynon (1999: 36–37).

⁹⁰ For det første kan det se ut til å være en kronologisk korrelasjon mellom endringene i de ytre forholdene (dvs. klimakrisen og den sannsynlige pestepidemien) og språkendringene i de seinurnordiske innskriftene. For det andre kan både befolkningsnedgangen og konsekvensene av krisen rundt midten av 500-tallet se ut til å ha vært enda større enn krisen etter svartedauden. Det er utstrakt ødegårdsdannelse, nedgang i dyrking og kollaps i materiell kultur, hvor det bl.a. ser ut til å ha blitt et brudd i kunnskapen om både jernproduksjon og keramikkproduksjon (jf. f.eks. Fredriksen 2015). Nedgangen i bosetningen ser også ut til å ha medført restrukturering av bosetningsmønstre, overgang til mer buskapsdrift, ofte mindre gårdsenheter og sannsynligvis store endringer i sosial struktur (jf. Iversen 2017). Samlet sett virker derfor synkopetid å være nærmest et kroneksempel på en samfunnskollaps som førte til språkendring.

leksikonet i de fastlandsnordiske språkene ofte viser felles endringer, må være avgjørende argumenter mot en ensidig forklaring av de mellomnorske endringene kun som resultater av en indre prosess med reduksjon av språklig variasjon.

Et sideblikk til utviklingen i islandsk gir dessuten en viss støtte for at pest og katastrofer ikke nødvendigvis alene kan forklare språkendringene i mellomnorsk. Island var som Norge under dansk overherredømme, selv om den danske tilstedeværelsen var langt mindre på Island enn i Norge. Island gikk i første omgang fri for svartedauden, men fikk store pestepidemier både i 1402–1404 og i 1494–1495 (Guðni Th. Jóhannesson 2013: xiv og 35). I tillegg var det gjentatte runder med jordskjelv, vulkanutbrudd, ulike epidemier og hungersnød. I 1786, etter det store Laki-utbruddet i 1783–1784, var det bare rundt 38.000 islendinger tilbake (Guðni Th. Jóhannesson 2013: 54). Alt dette skjedde uten at det ser ut til å ha medført veldig gjennomgripende språklige endringer i islandsk. Så selv om hendelser som katastrofer og tap av selvråderett svært ofte ser ut til å føre til språkendringer, så trenger de altså ikke å gjøre det.

5.3.5 Oppsummering angående ytre forhold

Pesten medførte noe som nesten må betegnes som en samfunnskollaps i Norge, men trolig var dette likevel ikke isolert sett tilstrekkelig til å forårsake alle de språklige endringene i mellomnorsk, og det forklarer heller ikke hvorfor f.eks. ordforrådet i mellomnorsk tid skulle få et større innslag av lån fra dansk, svensk og nedertysk. Likevel må vi kunne fastholde at svartedauden i det minste må ha spilt en rolle for at det norske skriftspråket ble svekket på sikt. Noe som sannsynligvis også fikk følger for språksamfunnet, var at det i stadig minkende grad fantes en norskspråklig elite, og dette kan da ha medført at både et norsk skriftspråk og et talespråk basert på norske former ikke lenger nødvendigvis var språklige idealer. En enkel maktbasert forklaring, som at endringene bare var språklige tilpasninger til en økende dansk dominans holder likevel trolig ikke, bl.a. evnet det norske riksrådet politisk sett å hevde norske interesser ganske bra frem til i hvert fall 1450, og oppløsningen av kasussystemet var allerede kommet langt før skriftspråket ble synlig fordansket. Språk er hele tiden i endring, men at endringene i mellomnorsk ble så store, foregikk så raskt, at de ble varige og at de gikk i samme retning som i svensk og dansk, skyldes nok i hvert fall delvis de ytre forholdene med befolkningsnedgangen grunnet pesten, unionene, den økonomiske og kulturelle nedgangstiden, og den økende danske dominansen.

5.4 Språkkontakt

Runeinnskrifter fra øya Man i Irskesjøen viser alt i vikingtid mange av de samme utviklingstrekkene som vi kan se i mellomnorsk. Det er sannsynligvis eksempler på vokalreduksjon i innskriftene fra Man, jf. Barnes (2019: 82), som **þĩnsĩ** (m. akk. sg.)⁹¹ for klassisk norr. *þenna* (her er det trolig tale om formen *þennsi* med redusert endingsvokal, se også Barnes 2019: 158–159) og **sinĩ** for *sina* (f. akk. sg.). I begge disse tilfellene angir **ĩ** trolig [ə]. Det er videre eksempler på r-bortfall i materialet, jf. Barnes (2019: 83), som i **sānt:ulf** for *Sǫndulfr* (se også Barnes 2019: 98) og i **kaut** for *Gautr* (se også Barnes 2019: 171). Det er også andre avvik, jf. Barnes (2019: 83), som at akkusativendelse på *-i* mangler i navnet **lifilt** for *Hlífhildi* (se også Barnes 2019: 219) og sannsynligvis mangler genitiv *-s* i **smip** for *smiðs* (se også Barnes 2019: 171). Det er flere eksempler på at det norrøne kasussystemet ser ut til å være i full oppløsning i innskriftene: **þasir+runur** for *þessar rúnar* (jf. Barnes 2019: 205–206), **fustra:sinĩ** for *fóstru sína* (jf. Barnes 2019: 180–181), **kāna** for *konu*, dvs. *kona* står i innskriften i nominativ, men skulle vært i akkusativ, **tātār** for *dóttur*, hvor endingen **-ār** i *dóttir* kanskje skal oppfattes som en analogisk nominativ (for både **kāna** og **tātār**, se Barnes 2019: 181), og **iftir+kuinasina** for *eptir kvennu sína*, dvs. *kvinna* står med nominativ for akkusativ (jf. Barnes 2019: 226).

Hoveddelen av de manske innskriftene blir daterte til omkring 925–1020 (Barnes 2019: 57), men likevel viser altså innskriftene mange av de samme trekkene som først blir vanlige i norsk på 1400-tallet. Årsaken til de grammatiske forenklingene i innskriftene fra Man, kan være langvarig språkkontakt og integrasjon mellom norrønt- og irsk-talende (Barnes 2019: 83) og rundt ¼ av navnene i innskriftene fra Man er også av irsk opphav (Barnes 2019: 36). I tillegg er det sannsynlig at det norrøne språket på Man viser tidlig morfologisk forenkling og erosjon på grunn av et pågående språkskifte til gælisk:

The Norse settlement of Man started around 900 at the latest ... Arguably, the rapid decline of Old Norse inflexion in Man can be interpreted as a sign of impending language death and language attrition – a process which was probably underway already in the tenth century ... From a sociolinguistic standpoint, it is certainly true that in language-death

⁹¹ Utgiverne translitterer i-runen med punktering som **ĩ** heller enn **e**, fordi det er en form som angir en uspesifisert fremre vokal og ofte med annen kvalitet enn /i/, jf. Barnes (2019: 67). Det er også sannsynlig at bruken av punkterte runer har oppstått i kontaktområdene mellom gammelengelsk, nordisk, latin og gælisk på De britiske øyer (Schulte 2020).

situations, morphological simplification very often takes place ... As a community shifts from one language to another, younger people become 'semi-speakers' of the ancestral language and their knowledge of the more complex aspects of the language gets shaky (Schulte 2020: 10–11).

De manske innskriftene viser dermed at språkkontakt kan medføre grammatiske forenklinger av samme type som vi ser i det mellomnorske materialet. Selv om vi i Norge ikke hadde en lignende kontaktsituasjon som på Man, bør uansett språkkontakt antas å kunne være en plausibel forklaring også for de mellomnorske endringene.

Studier av språkkontakt mellom nordisk og mellomnedertysk, særlig ved de leksikalske elementene, har en lang tradisjon. Det er utenfor denne avhandlingens ramme å prøve å gi en utdypende fremstilling av dette temaet,⁹² og jeg vil derfor i det følgende konsentrere meg om noen sentrale arbeider fra nyere tid.

5.4.1 Semikommunikasjon og spørsmålet om gjensidig forståelighet

I selve begrepet *språkkontakt* bør begge elementene i sammensetningen bli betraktet som gradienter. For hvor går egentlig skillet mellom språk, dialekt og varietet? Kontakten kan dessuten være av både ulik art og intensitet. I tillegg er det grader av hvor kontaktpåvirket de ulike språkene og varietetene ser ut til å være. På den ene siden har man mindre kontaktpåvirkede varieteter av språk, som de tradisjonelle dialektene, mens de mer kontaktpåvirkete varietetene og språkene viser ulike grader av forenkling og kan dermed deles inn i grupper, jf. f.eks. Trudgill (2011: 66–69). Et *pidginspråk* er et grammatisk forenklet kommunikasjonsmiddel som utvikler seg mellom to eller flere grupper som ikke har noe felles språk, f.eks. i forbindelse med handel. Vanligvis er ordforrådet begrenset og grammatikken enkel. Et *kreolspråk* er et pidginspråk som har blitt morsmål for noen språkbrukere. Da har det utviklet seg bort fra pidginspråkets begrensede bruksmåter og blitt et fullstendig språk med større vokabular, mer komplisert grammatikk og gjerne et mer omfattende fonologisk system. Et *kreoloidspråk* er et språk som har blanding og forenkling som ligner på dem man finner i kreolspråk, men som ikke har gått gjennom en pidgin-fase. Trudgill

⁹² Se Rambø (2010: 25–54) for et overblikk over litteratur som behandler språkkontakt mellom nordisk og nedertysk frem til begynnelsen av 2000-tallet.

(2011: 58–59) nevner afrikaans som et eksempel på et kreoloidspråk. Et *koinéspråk* ('fellespråk', opprinnelig brukt om det greske språket i hellenistisk tid) er en språkvarietet som oppstår som resultat av kontakt mellom gjensidig forståelige varieteter av samme språk, og som ofte viser blandingstrekk og forenklinger i forhold til opphavsvarietetene.

Nedertysk og nordiske språk er nære genetiske slektninger, og det har vært hevdet at nedertysk til en viss grad kunne være forståelig for en nordisktalende i middelalderen, se f.eks. diskusjon i artikler av Kurt Braunmüller (1995b: 29–54 og 2012: 95–111) og Peter Trudgill (2000: 71–87). Språkkontakten mellom nedertysk og nordisk har trolig stort sett medført forenklinger, men kontakt kan også føre til økt kompleksitet, dvs. at et språk mottar nye språktrekk fra et annet språk (jf. f.eks. Trudgill 2011: 26–33). Trudgill (2011: 34) viser til at forenkling typisk oppstår i situasjoner med voksnes språklæring, og kan over tid føre til utvikling av pidgin-språk, mens økt kompleksitet oftest oppstår i situasjoner med tospråklige barn, og kan dersom kontakten er langvarig og stabil føre til utvikling av for eksempel et sprachbund, som på Balkan. En eventuell språkkontakt i nordisk må for det meste ha medført forenklinger, noe som dermed betyr at den i så fall sannsynligvis har foregått mellom voksne. Barn kan lære språk perfekt opp til en viss alder, men språktilegnelsen ser ut til å bli gradvis dårligere mellom åtte og fjorten år, og etter fjortenårsalder er det liten sannsynlighet for å lære en språkvarietet perfekt (Trudgill 2011: 33–37). Dette betyr dermed at voksnes andrespråklæring nødvendigvis er ufullkommen, selv om det må presiseres at premisset med aldersterskel for språkinnlæringen er omstridt (jf. f.eks. Aitchison 2001: 201–204). Forenklingene i mellomnorsk kan også ha gjort språket lettere å lære for voksne språkbrukere med et annet førstespråk, noe som bør betraktes som en heldig bivirkning av endringene:

Changes such as a move from synthetic to analytic structure, reduction in morphological categories, reduction in grammatical agreement and other repetitions, increase in regularity, and increase in transparency, all make for greater ease of adult learnability (Trudgill 2011: 41).

Språk er selvsagt mye mer enn bare et kommunikasjonsmiddel, det er også bl.a. en identitetsmarkør, en kulturformidler og et produkt av språksamfunnets historie. Like fullt er nok språkbrukerne primært opptatt av å kunne snakke sammen. Sett i et bruksperspektiv er derfor språk først og fremst et kommunikasjonsmiddel, men for nordisk innebar kontakten med nedertysk

likevel en slags enveiskommunikasjon. Ernst Håkon Jahr skriver (1995: 22–25) at det ikke er noen indisier på at språkkontakten mellom nedertysk og nordisk førte til et felles “blandingsspråk” (pidginspråk), slik man for eksempel kan se i russenorsk. Dette mener jeg hovedsakelig skyldes at feedbacken i språkkontakten kun gikk en vei, fra nedertysk til nordisk, slik at “blandingsproduktet” faktisk ble de fastlandsnordiske språkene, som ble en slags kreoloider, i en vid betydning av begrepet. Om vi ser på språkkontaktsituasjonen i Bergen, så må vi forvente at nedertyske kjøpmenn i Bergen hovedsakelig hadde en ufullkommen tilegnelse av gammelnorsk, og om en av dem mot formodning skulle komme til å lære seg perfekt gammelnorsk, så ville han som regel snart reise tilbake. Den norske befolkningen i Bergen måtte på sin side tilpasse sitt språk til stadig nye tyskere og forenklet derfor trolig noen språktrekk for å kunne kommunisere.⁹³ Dansk var, i tillegg til å være en viktig påvirkning i seg selv, trolig også et mønster på et “blandingsprodukt” som kunne forenkle kommunikasjonsgapet mot nedertysk.

I perioden med den sterkeste nedertyske påvirkningen på de nordiske språkene var hverken nedertysk eller de fastlandsnordiske språkene noen enhetlige størrelser, men var både internt og i relasjon til hverandre å anse som ulike dialekt-kontinuum. I en artikkel fra 1995 viser Ernst Håkon Jahr til at språkkontakt og dialektkontakt som regel gir ulike språklige resultater:

Hvis vi har for oss en typisk språkkontaktsituasjon, altså med kontakt mellom ikke innbyrdes forståelige språkssystemer, er det bl.a. følgende fenomener vi kan se etter som resultat:

- Utbredt tospråklighet
- Utvikling av et blandingsspråk (pidginspråk)
- Utstrakt kodeveksling (“Code-switching”)
- Lån av ulike slag (“admixture”, jfr. Trudgill 1986)
- Grammatisk forenkling (“simplification” og “levelling”, jfr. Trudgill 1986)
- Kreoloid/koiné-utvikling (jfr. Trudgill 1986)

Dersom vi derimot har for oss en dialektkontaktsituasjon, altså med kontakt mellom innbyrdes forståelige språkvarianter, skal vi normalt ikke vente oss å finne utbredt tospråklighet, heller ikke utvikling av et blandingsspråk, og heller ikke utstrakt kodeveksling. Lån, grammatisk

⁹³ Lignende argumentasjon blir også brukt av Seip (1955: 331–332), men han bruker den kun til å forklare hvordan lånord av nedertysk opphav kom inn i norsk.

forenkling og koiné-utvikling blir imidlertid parallelt med det vi vil vente å finne ved språkkontakt (Jahr 1995: 21).

I den samme artikkelen vurderer Jahr det slik at kontakten mellom nedertysk og fastlandsnordisk i hovedsak må betegnes som dialektkontakt, da det hverken ser ut til å ha utviklet seg et pidginspråk eller være noen sikre eksempler på kodeveksling mellom nedertysk og nordisk. Hvis det derimot kan vises at det finnes eksempler på kodeveksling mellom nedertysk og nordiske språk, vil det være grunn til å hevde at det er tale om språkkontakt og ikke dialektkontakt.⁹⁴

Sentralt for spørsmålet om hvorvidt kontakten mellom nedertysk og fastlandsnordisk skal betegnes som dialektkontakt, er diskusjonen rundt begrepet *semikommunikasjon*. Dette begrepet har blitt brukt av bl.a. Kurt Braunmüller (1997, 2012 ofl.) for å betegne en situasjon med mer eller mindre passiv tospråklighet. Selve begrepet semikommunikasjon ble opprinnelig lansert av Einar Haugen (1966: 281) for å beskrive dagens kommunikasjonssituasjon i Skandinavia, hvor hver språkbruker benytter sitt eget språk og håper at han med litt godvilje og tålmodighet fra mottakerens side kan bli forstått. Termen ble seinere tatt opp på 1990-tallet i Hamburg-prosjektet (se Braunmüller 2012 om dette prosjektet), og ble da brukt om kommunikasjonssituasjonen mellom de nordiske språkene og nedertysk i middelalderen, siden disse språkene både var genetisk nært beslektede og typologisk sett ganske like. Hamburg-prosjektet viste dessuten at de språklige forskjellene mellom nedertysk og nordisk var små. Imot disse resultatene kan det innvendes at prosjektet sammenlignet kilder først fra tiden etter at nordisk allerede var noe typologisk endret, jf. Rambø (2010: 109–110).

I de seinere årene har derimot flere forskere fremmet innsigelser mot en analyse av kontaktsituasjonen mellom nordisk og nedertysk som preget av semikommunikasjon. Heriblant stiller Gro-Renée Rambø (2010: 126) seg noe kritisk både til graden av gjensidig forståelighet og til bruken av selve begrepet semikommunikasjon (hun vil heller benevne dette som *reseptiv tospråklighet*, mens Nesse (2002) heller ville bruke termen *passiv tospråklighet*). Rambø viser til at siden nabospråksforståelsen mellom de enkelte land i dagens Skandinavia er ganske forskjellig, blir det også for enkelt å gå ut fra at det skal ha vært en

⁹⁴ Se i denne forbindelse diskusjon i Ivar Berg (2013: 184–194), hvor Berg påviser skriftlig kodeveksling mellom fastlandsnordisk og nedertysk i regnskapsbøkene til Olav Engelbrektsson.

utbredt semikommunikasjon mellom nedertysk og fastlandsnordisk i seinmiddelalderen. Rambø regner likevel med at dette kan ha vært tilfelle i Danmark, særlig i Sør-Jylland, som følge av langvarige og tette forbindelser over den felles grensen. Likeledes konkluderer Ivar Berg med at det ikke ser ut til at vi kan forutsette en automatisk gjensidig forståelse (2013: 187):

Her har eg sett fram to døme der tyskarar ikkje forstår skandinavisk, vist til to tilsvarande hjå Skautrup og nemnt eitt der nordmenn klagar over det same; motsett finst eitt døme der borgarar i Oslo forstår nederlandsk, men likevel finn grunn til å understreke dette tydeleg. Dette er ikkje mykje, men det er alle kommentarane til kor forståelege skandinavisk og lågtysk var som eg har greidd å finne i materialet frå denne tida. Ut frå dette ser det ikkje ut til at språka har vore innbyrdes forståelege i første halvta av 1500-talet, iallfall ikkje utan vidare.

Tam Blaxter er også kritisk både til graden av gjensidig forståelighet mellom nedertysk og nordisk, og til beskrivelsen av denne kontakten som en situasjon med passiv tospråklighet:

I would conclude the evidence that receptive bilingualism [i.e. Braunmüller's 'semi-communication'] was the main means of communication between Scandinavians and Hansa has been overstated. By contrast, the picture drawn by recent scholars such as Berg, Nesse and Hall is that understanding between German and Norwegian speakers was by no means automatic or assumed. There is good evidence of Scandinavians from higher social classes understanding Low German. However, there is no reason to see this as evidence for automatic passive competence due to typological similarity rather than active competence acquired because MLG was a prestige variety. The lack of code-switching in most of the written sources is unsurprising considering the nature of those sources: formal, high-status documents with legal force. The fact that such documents are monolingual is not evidence that their authors were monolingual. And indeed, when we turn to lower status documents and to metalinguistic comments, we do see clear evidence for productively bilingual Scandinavians. The fact that there is good reason to think that the lower classes, particularly the rural classes, did *not* understand Low German, fits this picture well.

There is less evidence for bilingualism among the Hansa themselves ... Clearly, if we do not accept that MLG and Middle Norwegian were automatically mutually comprehensible, we must instead assume that these Germans learned some Norwegian. The same should also be said of the German scribes mentioned in Trondheim in the 1530s (Blaxter 2017: 55–56).

Samlet ser dermed kontakten mellom nedertysk og nordisk ut til å være vanskelig å plassere enten som språkkontakt eller som dialektkontakt, fordi den sannsynligvis lå et sted mellom disse ytterpunktene. Og da trolig slik at kontakten med mellomnedertysk nok lå nærmere språkkontakt enn dialektkontakt, mens kontakten mellom de nordiske språkene trolig både lå og ligger noe nærmere dialektkontakt. Usikkerheten, når det gjelder graden av gjensidig forståelighet mellom nedertysk og fastlandsnordisk i seinmiddelalderen, vanskeliggjør dessuten presise predikasjoner av hvilke resultater denne kontakten fikk, utenom når det gjelder de relativt enkelt påviselige leksikalske endringene.

5.4.2 Den leksikalske påvirkningen

Dersom man mener at språkkontakt har gitt andre utslag enn bare ordlån, er det noe problematisk at de store leksikalske endringene viser seg først relativt seint i nordisk materiale. Dette er problematisk fordi vokabularet trolig er det språklige elementet som lettest kan vandre mellom språk. I f.eks. *Skånske lov* er allerede morfologien sterkt redusert, men loven inneholder likevel kun 3 % lånord, hvor de fleste av dem stammer fra kristningen (Skautrup 1968: 285). Noe av årsaken til at den leksikalske transformasjonen kan se ut å komme seinere enn bl.a. morfologiske endringer, kan ligge i hva slags tekster som er overlevert. Det finnes stort sett kun lovnedskrifter i den tidlige fasen for svensk og dansk, og nedtegnelser av tradisjonsmateriale, som lovtekster, kan man ikke forvente at vil speile hverdagsspråket. Det kan også ha noe å gjøre med at lånordene må bygge opp en kritisk masse for å slippe gjennom i skriftspråket, og dermed at en så stor transformasjon av leksikon som vi kan se i de moderne nordiske språkene trengte noe tid. Det er heller ikke utenkelig at størstedelen av de leksikalske lånene faktisk først kom etter at de morfologiske barrierene mellom nordisk og nedertysk var bygget ned, dvs. at lånene gikk lettere da det ikke lenger var nødvendig å tvinge lånordene inn i gammelnordiske bøyingsparadigmer. Eller at lånord som var vanskelig integrerbare morfologisk også bidro til forenklingene.

Uavhengig av hvorvidt det kan finnes noen strukturelle årsaker til en forsinkelse, så ser uansett hoveddelen av lånene ut til å komme inn i perioden med størst nedertysk dominans i Norden, dvs. i tiden fra rundt 1300 frem til rundt 1500. I dette tidsrommet lå også hansaforbundets storhetstid, det satt konger av tysk opphav på unionstronen og det var i tillegg tiden med den største

innvandringen fra Nord-Tyskland til Norden. Seinmiddelalderens økende leksikalske påvirkning fra nedertysk til nordisk bør derfor bl.a. ses i sammenheng med innvandringen fra Nord-Tyskland, hvor innvandrerne ofte kom til å utgjøre et slags toppsjikt (jf. også kapittel 5.3.3), og i tillegg hadde altså kongene og deler av adelen i Kalmarunionen tysk opphav (jf. Indrebø 1951: 169). Lånene er dermed forklarlige på bakgrunn av at nedertysk språk hadde både prestisje og status.

5.4.3 Ph.d.-avhandlingen til Tam Blaxter

Det har vært skrevet mye om språkkontakten mellom nedertysk og nordisk i seinmiddelalderen, men ofte uten at man har vist til hvilke konkrete følger man vil regne med at den har fått i norsk, utover de innlysende leksikalske. Et unntak her er en del trekk i bergensdialekten som etter alt å dømme har oppstått i kontakt med tysk og hvor noen endringer også har spredt seg videre i norsk, se i denne sammenheng særlig Agnete Nesse (2002). Det finnes dessuten en relativt ny og grundig avhandling av Tam Blaxter (2017), hvor det blir undersøkt et utvalg av trekk i norsk som kan vise forenkling som følge av språkkontakt med mellomnedertysk. I avhandlingen ville Blaxter særlig undersøke *the Trudgill conjecture*, dvs. at språkkontakt resulterer i ulike språkendringer avhengig av hvilken sosial kontekst kontakten foregår i, og samlet kan Peter Trudgills hypoteser oppsummeres slik (Blaxter 2017: 13):

Abrupt, high-intensity contact between communities speaking different varieties, involving high levels of adult language acquisition, results in 'structural simplification' (Trudgill 2011: 33–34) and disfavors spontaneous 'structural complexification' (Trudgill 2011: 67). Long term, low-intensity contact involving child acquisition and balanced bilingualism leads to structural complexification as marked structures spread between varieties via 'additive borrowing' (Trudgill 2011: 34). Finally, long-term isolation favours 'spontaneous complexification' (Trudgill 2011: 62).

Blaxters materiale var et stort utvalg på over 10.000 diplomer fra hele landet og var hentet fra den digitale versjonen av DN. Det store tekstmaterialet umuliggjorde undersøkelser av enkeltdiplom, og avhandlingen er derfor basert på søk etter et utvalg av lemma og endelser. Selv om jeg i utgangspunktet er svært positiv til Blaxters prosjekt, er det likevel aspekter ved det som jeg finner noe problematiske. Mine største innvendinger handler om reint metodiske forhold.

Det blir f.eks. ikke riktig å “glatte ut” forkortelsene statistisk (slik det antydes på side 63–64)⁹⁵ eller å se bort fra dem basert på hvor frekvente forkortelser er i et lite testutvalg (som på side 172). Dernest er det også noen metodiske utfordringer knyttet til å koble skrivere til sosiale grupper, siden brevenes utstedere ikke nødvendigvis har ført dem i pennen, noe som også påpekes av bl.a. Pettersen (1975: 66). I middelalderen impliserer også det å kunne skrive at man i hvert fall ikke kom fra samfunnets laveste lag. Dette er likevel en relativt innarbeidet praksis ved diplom-materialet. Dersom man ikke stirrer seg blind på de enkelte gruppene, kan nok metoden gi en indikasjon på omtrent hvor i det sosiale hierarkiet teksten har blitt produsert og kan dermed trolig avdekke noen forskjeller i språkbruk (jf. Mørck 1999). Det kunne også vært gjort et litt annet utvalg av mulige språkkontakttrekk, og jeg har dessuten et par innsigelser til Blaxters forklaringer ved noen av dem. Argumentasjonen om at det skal være “methodologically unsound” å utelukke danskspråklige tekster (2017: 121–122), synes jeg derimot er merkelig, all den tid studien gjelder norsk språk.⁹⁶ Blaxter velger her å undersøke overgangen fra *p, t, k* til *b, d, g*, og mener at det er tilstrekkelig i de tilfellene hvor det er tvil om en endring kan skyldes påvirkning fra dansk skriftspråk, at distribusjonen og utviklingen til endringen blir sammenliknet med hva som skjer i forbindelse med stemmingen av plosivene (2017: 133). Denne løsningen medfører at siste del av Blaxters tekstutvalg består av diplomer som i stor grad er skrevet på tilnærmet reint dansk, noe som i tillegg betyr at alle Blaxters resultater fra i hvert fall rundt 1500 og utover må betegnes som i beste fall svært usikre.

Selv om det altså er grunn til å være kritisk til bl.a. enkeltverdier i grafer og hvor reliable detaljer i noen spredningskart kan være, er studien like fullt basert på et svært stort tekstutvalg. Hovedtrekkene i analysene må derfor vurderes som tilstrekkelig påviste. I avhandlingen undersøker Blaxter åtte endringer, og jeg vil i det følgende oppsummere hovedfunnene fra denne

⁹⁵ Dette er nok likevel den tryggeste måten man kan bruke transkripsjonene fra DN på, men antallet av forkortelser i de enkelte diplomene vil uansett være ulik og det vil knapt være ett diplom som har en oppsatt gjennomsnittsverdi. Min største innsigelse er likevel at en statistisk “utglating” vil fjerne både belegg og oppløste forkortinger, noe som fort kan gi feile utslag og trolig særlig i tidsutsnitt med få bevarte diplom.

⁹⁶ Et diplom som er utstedt i Norge, men hvor skriftspråket er likedan som i samtidige diplom som er utstedte i Danmark, er stort sett en ganske håpløs kilde til å finne trekk som kan kaste lys over samtidens norske talespråk. I tiden hvor vi fremdeles har norskspråklige diplom bør slike diplom derfor kun tillegges en sekundær verdi.

undersøkelsen. Jeg velger å bruke såpass mye plass på Blaxters avhandling, hovedsakelig fordi den er avgjørende for å forstå hvor de mellomnorske endringene kom fra, men også fordi det er nyttig å diskutere nærmere de åtte omtalte endringene.

i) De undersøkte endringene

Fonologiske og ortografiske endringer

- 1. Blaxter ser på stemmingen av postvokale plosiver** (Blaxter 2017: 121–133), dvs. *p, t, k* > *b, d, g*. For mesteparten av norsk språk må dette anses som en rein ortografisk tilpasning til dansk skriftspråk, jf. også Blaxter (2017: 133). Denne endringen starter først rundt 1400 og når omtrent 50 % etter 1500, men stemmingen av /k/ er både tidligere og mer utbredt enn stemmingen av /p/ og /t/, jf. figur 26 (2017: 127).
- 2. Fremveksten av svarabhaktivokaler** (Blaxter 2017: 165–199). Kanskje særlig ved denne undersøkelsen må Blaxters datagrunnlag fra DN (med oppløste forkortinger) betraktes som problematisk, og følgelig bør resultatene fra den regnes som noe usikre. Fig. 50 (2017: 175) viser forekomster med og uten svarabhaktivokal for ord med opprinnelig konsonant + r, dvs. /Kr/. I denne figuren ses rundt 1300 et tydelig fall i andelen med /Kr/ og en tilsvarende økning i former med /KVr/, og skrivemåter med /KVr/ har nådd rundt 50 % ved 1340. Hoveddelen av denne økningen er ved skrivemåter med <er>, og rundt 1500 har <er> fortrent de andre skrivemåtene for /KVr/. Allerede før 1400 er skrivemåter uten svarabhaktivokal kun på 10 %, men det er fortsatt noen forekomster uten svarabhaktivokal frem til 1500. Utviklingen av svarabhaktivokaler ser i hovedsak ut til å ha foregått mellom 1275 og 1450. Når det gjelder den geografiske fordelingen og spredningsveier, ser det ut til at endringen har startet på Østlandet, men Oslo har mindre av svarabhaktivokaler enn omlandet rundt. Trøndelag og Vestlandet nord for Bergen peker seg ut som de mest konservative områdene, jf. fig. 56 (2017: 183).
- 3. Utviklingen av /hv/** (Blaxter 2017: 201–217). Denne konsonantgruppen utviklet seg fra ieur. /*k^w/ > germ. /*h^w/ > urn. /hw/ og i løpet av

gammelnorsk tid videre til /hv/.⁹⁷ Frem mot moderne norsk utviklet norr. /hv/ seg på tre ulike måter:

1. /hv/ > /kv/ i det meste av landet
2. /hv/ > /v/ i Sørøst-Norge
3. /hv/ > /gv/ i et belte mellom områdene med /kv/ og /v/

Skriftnormene har likevel i stor grad beholdt skrivemåten <hv> helt frem til utviklingen av et nynorsk skriftspråk. Indrebø (1951: 233–234) skriver at overgangen /hv/ > /kv/ startet på Sør-Vestlandet på tidlig 1300-tall og hadde spredd seg til henimot dagens utbredelse innen 1525. Indrebø nevner også at *h* falt bort i høytysk (i denne posisjonen) alt rundt 800, i nedertysk før mellomnedertysk tid og i dansk finnes det eksempler på bortfall alt før 1300. Blaxter undersøker kun overgangen /hv/ > /kv/, og fremstillingen i f.eks. fig. 68 (2017: 208) er ikke basert på veldig mange belegg. Skrivemåter med /kv/ starter rundt 1310 og den grafiske fremstillingen av beleggene svinger opp og ned, omtrent som en pulskurve. Overgangen til /kv/ er etter alt å dømme en endring som har startet på Vestlandet:

the earliest evidence in these data for /hv/-stopping is restricted to ‘the west’: examples range from Stavanger in the south to Sogn og Fjordane in the north (Blaxter 2017: 210).

- 4. Tap av den ustemte dentale frikativten** (Blaxter 2017: 219–242), dvs. egentlig både tapet av grafemet <þ> og av lyden [θ]. Bortfallet av grafemet foregikk ved at <þ> først delvis ble erstattet av <th>, en endring som trolig var påvirket av svensk ortografi. Deretter veksler <th> og <t>, men etter en tid blir det overvekt av bruk av <t> for opprinnelig [θ]. Rundt 1400 er det et skarp fall i bruken av <þ>, og med en tilsvarende økning i bruken av både <th> og <t>. Etter ca. 1430 synker bruken av <th>, mens <t> fortsetter å øke. Rundt 1470 er <t> så godt som enerådende notasjon for opprinnelig [θ], jf. fig. 77 (Blaxter 2017: 230). Blaxter fant at endringen startet i øst:

⁹⁷ Utviklingen var slik at /w/ etter hvert mistet rundingen og falt sammen med den stemte allofonen av fonemet /f/. Allerede tidlig er håndskriftene ustøe i skillet mellom <v/u> (dvs. /w/) og <f> (dvs. [f] og [v]), særlig intervokalisk, og det kan blir skrevet f.eks. både <hafa> og <haua> (jf. Haugen 1993: 40 og Iversen 1990: 13).

Certain broad geographical trends emerge clearly from this figure. The north-east, particularly Jämtland, changes earlier than anywhere else by some margin, with the central north (Trondheim and Trøndelag) following shortly afterwards. The very southwest is the most conservative region (2017: 238).

Morfologiske og morfosyntaktiske endringer

- 5. Bortfall av opposisjonen mellom 1. person og 3. person entall i presens** (Blaxter 2017: 135–164). Denne endringen består av at *-r* fra 3. person sprer seg til 1. person og deretter faller 1., 2. og 3. person entall sammen i endelsen *-er*. Blaxters datamateriale tilsier at denne endringen må ha begynt allerede tidlig på 1200-tallet, jf. tabell 13 (2017: 144), og endringen er så godt som gjennomført rundt 1340, jf. figur 33 og 34 (2017: 145). Det ser videre ut til at endringen starter i de svake verbene, jf. figur 35 (2017: 147). Til tross for at det er overlevert svært lite materiale fra før siste halvdel av 1200-tallet kan det se ut til at endringen har startet i de store byene Oslo, Trondheim og Bergen, jf. fig. 38 (2017: 153).
- 6. Bortfall av egne endelser i 1. person flertall** (Blaxter 2017: 273–326). Litt forenklet bestod denne endringen i at de opprinnelige endelsene i 1. person pluralis på *-um* o.l. ble erstattet med endelser fra 3. person pluralis på kun vokal, og dessuten ble de refleksive endelsene på *-umsk* o.l. erstattet av endelser fra 3. person på vokal + z. Sammen med det tidligere sammenfallet i personendelser i entall medførte dette at norsk hadde en mellomfase hvor det ikke lenger var personopposisjoner, mens det fremdeles var et skille i endelser mellom entall og flertall i verbbyggingen. Hovedfunnene til Blaxter er som følger: Figur 101 (2017: 291) viser at ved de aktive formene går endringene sakte frem til ca. 1425, og det er da fremdeles rundt 90 % av former på *-Vm*. Deretter faller andelen raskt til rundt 50 % ved år 1500, med en tilsvarende økning til ca. 50 % av former på *-V*. Antallet former med *-Vm* fortsetter å falle og ligger på litt over 10 % rundt 1525. Rundt 1525 begynner også andelen av former på *-V* å falle, mens andelen med former på *-Vr* øker. Formene på *-Vr* har ved 1575 nådd nesten 30 %. Ved de refleksive formene, jf. fig. 102 (2017: 291), ser det ut til at formene med *-Vmz* begynner å falle rundt 1400, men det går litt opp og ned ved beleggene frem til 1465. Ved dette tidspunktet har formene på *-Vz* nådd 50 %. Etter dette blir de

tradisjonelle formene fortrenget, slik at ved 1560 er -Vz så godt som enerådende.

7. **Tap av leksikalsk genitiv** (Blaxter 2017: 243–272). I moderne norsk er det rester av genitiv i possessiv og partitiv bruk med klitikonet -s, mens genitiv styrt av visse adjektiv, substantiv, verb og preposisjoner er tapt (jf. bl.a. Berg 2015a og 2015b). Blaxter undersøker kun genitivbruk ved preposisjonen *millum*. Blaxter påpeker at vi skulle forventet et skifte fra genitivmarkering til dativmarkering ved denne preposisjonen, men bildet er langt mer komplekst med eksempler på at *millum* både tar akkusativ, dativ og endingsløse former:

[D]escribing the entire change is challenging. It is likely that different innovations competed at different times, with accusative, dative and zero-marked objects of *millum* all probably occurring in speech (Blaxter 2017: 246–247).

Blaxter finner at manglende genitivmarkering egentlig først begynner rundt 1350, har nådd ca. 10 % rundt 1375, øker til 25 % rundt 1425, er på 40 % rundt 1450, har nådd ca. 60 % rundt 1475, er på nesten 80 % ved 1500 og ligger på ca. 85 % ved 1525, jf. fig. 89 (2017: 256). Endringen ser ut til å starte i Oslo, men utover 1400-tallet ses endringen i økende grad også i Bergen og Trondheim, og disse byene har flere eksempler på manglende genitivmarkering enn Oslo ved ca. 1500, jf. fig 93 (2017: 261).

Leksikalske endringer

8. Blaxter undersøker også **skiftet fra *verða* til *blífa*** (Blaxter 2017: 101–120), hvor verbet *blífa* er et lån fra mellomnedertysk. Denne undersøkelsen ble primært gjort for å finne den beste måten å visualisere data i resten av Blaxters avhandling, men det er like fullt rimelig å gjengi de fremkomne resultatene for dette skiftet også: *Blífa* når først 10 % etter 1375, ligger på 20 % ved 1400, når 50 % distribusjon etter 1450 og ligger på rundt 85 % ved 1500, jf. figur 17 (2017: 107).

ii) Dateringer av endringene

Liste fra Simensen (1998: 151–152):	Behandlet i Blaxter (2017):	Dateringer etter tabell 34 og fig. 133 (Blaxter 2017: 330), hvor første årstall er angitt ved 15 % og andre årstall ved 85 %:	Trekket finnes i svensk og dansk, etter tabell 34 (Blaxter 2017: 330):
[b] går over til /d/ eller /t/	Undersøkt av Blaxter	1414–1473	Ja
Motsetnaden nominativ : akkusativ i substantivbøying fell bort	Ikke behandlet	Ikke datert	–
Adjektiv misser kasusbøying	Ikke behandlet	Ikke datert	–
Personbøying fell bort i verb	I) Bortfall av opposisjonen mellom 1. person og 3. person entall i presens	1240*–1317	Ja*
	II) Bortfall av egne endelser i 1. person flertall	<i>Gjennomsnittsverdier 1393–1554</i>	–
	Loss of 1.pl. (preceding)	1356–1535	(Dansk)*
	Loss of 1.pl. (following)	1467–1616*	(Dansk)*
Loss of 1.pl. (middle)	1356–1511	Nei	
Ordforrådet får eit mykje sterkare innslag av lån, frå dansk, svensk og nedertysk	Ikke behandlet (bortsett fra <i>verða > blifa</i> nedenfor)	Ikke datert	–
Mine tillegg:			
Dualis mistes i pronomenbøyingen	Ikke behandlet	Ikke datert	–
Leksikalsk genitiv faller bort, jf. Berg (2015a & b)	Undersøkt av Blaxter	1394–1522	Ja
	Hos Blaxter men ikke i Simensen:		
	Stemming av postvokale plosiver (<i>p, t, k > b, d, g</i>) – dansk trekk	<i>Ikke datert, men ca. 1470–1570</i>	<i>Ikke med i tab., men finnes i dansk</i>
	Skiftet fra <i>verða</i> til <i>blifa</i>	1391–1500	Ja
	Utviklingen av /hvl/ > /kv/	1360-tallet?*	Nei
	Fremveksten av svarabhaktivokaler	1287–1379	Ja
		* = Data er ikke gode nok til sikre dateringer	* = Data er ikke gode nok til sikre konklusjoner

Figur 12. Sammenligning mellom Simensens liste og endringer undersøkt av Blaxter.

Om vi ser bort fra Bergen, som hadde en uvanlig lang periode med hanseatisk dominans, så burde endringene helst ha foregått i løpet av eller i hvert fall startet i perioden da hansaforbundet var sterkest, dvs. i tiden mellom ca. 1300 og ca. 1450. Blaxters dateringer av noen endringer (jf. figuren ovenfor) gjør dermed at direkte mellomnedertysk påvirkning til en viss grad må utelukkes som årsak for en del av disse endringene i norsk, og dessuten er de fleste av dem belagt tidligere i svensk og dansk enn i norsk. Det er trolig likevel ikke tale om en utelukkende skriftspråklig påvirkning, siden de fleste endringene starter før overgangen til dansk, jf. også:

for all the changes examined which also took place in Danish, we must assess the possibility that what we see is merely the shift to written Danish, and that the change in spoken Norwegian did not take place until later. For most changes we can discount this possibility on the basis of chronology (Blaxter 2017: 336).

iii) Årsaker til endringene

Nedenfor oppsummeres Blaxters forklaringer på hvordan de undersøkte språkendringene har oppstått og i noen grad også deres spredningsveier. Jeg har dessuten lagt inn noen kommentarer i de tilfellene hvor jeg har innvendinger til noe ved forklaringene.

1. Stemming av postvokale plosiver ($p, t, k > b, d, g$). Blaxter gjorde denne analysen for å undersøke påvirkningen fra dansk skriftspråk, og det dreier seg i hovedsak om en ortografisk tilpasning til dansk (2017: 133).

2. Fremveksten av svarabhaktivokaler. Her nevner Blaxter muligheten for at svarabhaktivokaler kan ha oppstått selvstendig i ulike dialektområder (2017: 198). Blaxter påpeker dessuten at tidlige belegg av svarabhaktivokaler vil utelukke en mellomnedertysk påvirkning bak denne endringen:

The earliest evidence of svarabhakti vowels collected by previous scholars suggests an extremely early date of innovation. This would have to have been followed by at least two centuries low frequency variation, before svarabhakti vowels began to rise in frequency in Norwegian in the late 13th century. If this account is accepted, the change clearly dates from too early a point to be the result of MLG contact (2017: 199)

Blaxter foretrekker likevel å forklare de tidlige forekomstene fra myntinnskrifter og runematerialet som resultater av en ustabil skriftradisjon og som påvirkning fra latin (2017: 199). Dermed blir Blaxters dateringer fra diplommaterialet stående, og de viser da at endringen først startet mot slutten av 1200-tallet og dermed kan endringen også være utløst av en direkte påvirkning fra mellomnedertysk. Blaxter konkluderer likevel at det synes mest sannsynlig med en spredning av svarabhaktivokaler fra svensk til Oslo-området (2017: 335). På bakgrunn av navnematerialet, hvor det er mer belegg av svarabhaktivokaler ved nordiske navn enn ved bibelske navn, regner Blaxter det som sannsynlig at dette er en endring som sprer seg oppover i den sosiale rangstigen (2017: 197).

Kommentar: Det er mulig Blaxter har rett i sitt resonnement her, men jeg har likevel noen innvendinger til det. Min første innsigelse er at svarabhaktivokaler er belagt tidlig i norsk: “Det er døme på svarabhaktivokal alt i dei eldste runeinnskriftene i perioden [dvs. høgmellomalderen] ... Runematerialet tyder på at svarabhaktivokalen kom tidleg inn i gammalnorsk, men at det tok tid før han slo gjennom” (Haugen 2018: 278–279). I norsk varierte kvaliteten på svarabhaktivokalen etter dialekt og innskuddsvokalen kunne også bli vokalharmonisk regulert i dialekter med vokalharmoni (jf. Seip 1955: 137–141). Svarabhaktivokaler oppstod også i færøysk og islandsk, men Blaxter regner med at dette trekket også der kan være utløst av kontakt, og da slik at det oppstod i en kontaktsituasjon i Norge og deretter spredte seg fra norsk til de øynordiske språkene. Blaxter regner nok primært utviklingen av svarabhaktivokaler som en forenkling, jf. “This is clearly simplifactory change in Trudgill’s terms: it removes a cross-linguistically marked phonological feature and reduces the number of distinct syllable types” (2017: 165). Innskuddsvokalen kunne potensielt gitt sammenfall i hankjønn mellom former i nom. sg. og enkelte former i gen. sg. eller nom. pl., men disse formene ble nok likevel holdt atskilt ved hjelp av tonem-motsetninger.

Peter Skautrup (1968: 250) har forsøkt å gi en fonologisk forklaring på utviklingen av svarabhaktivokalene: Når trykket sannsynligvis økte i rotvokalen ved kvantitetsomleggingen, kan utvikling av svarabhaktivokaler ses på som en måte å bevare sonoriteten i konsonantgrupper i ordslutt. De tidlige beleggene av svarabhaktivokaler taler mot denne forklaringen, siden disse forekomstene er før det er grunnlag for å regne med at kvantitetsomleggingen har begynt i norsk. Men i forlengelse av denne forklaringen bør også overgangen /R/ > /r/ nevnes. I synkoptid (500/550–700/750 e.Kr.) faller bl.a. de gamle suffiksvokalene bort

ved synkope, eks. nom. sg. **armaR* > **armR* > norr. *armr* m., og svarabhaktivokaler ble seinere ofte satt inn i posisjoner hvor nettopp vokal hadde gått tapt ved synkope. I begynnelsen av vikingtid hadde /R/ fremdeles bevart fonemstatus, jf. **asikriR** for normalisert *á Sigríðr* (med assimilasjon *-ðR* > *-R*) i den ene innskriften fra Osebergfunnet (N138). Fra rundt 900 faller /R/ og /r/ gradvis sammen i /r/, og innskriftsmaterialet tyder på at sammenfallet skjedde noe seinere i østnordisk enn i vestnordisk (jf. Seip 1955: 53 og Schulte 2018: 175). Til tross for en viss usikkerhet angående den nøyaktige uttalen av /R/ (jf. bl.a. Schulte & Williams 2018: 107), er det ikke urimelig å anta at den kan ha vært mer sonor enn /r/ (og jeg vil heller ikke se helt bort fra muligheten for at /R/ også kan ha fungert som stavelsesbærende konsonant i enkelte posisjoner). Svarabhaktivokalene oppstår uansett først etter at /R/ og /r/ har falt sammen, og dermed når konsonantgrupper kan ha blitt mindre sonore i utlyd.

Skautrup skriver videre (1968: 250–251) at svarabhaktivokaler var utbredt i dansk allerede rundt 1200, i svensk fra rundt 1250 og i vestnordisk først etter 1300. I dansk, som i norsk, var vokalens kvalitet variabel og i noen grad også påvirket av kvaliteten til rotvokalen. Jeg er enig med Blaxter i at dette absolutt kan se ut som en endring som har spredt seg fra dansk, men innskuddsvokalene blir kanskje litt for hurtig vanlige i svensk til at det utelukkende skal skyldes en spredning fra dansk. Det er dessuten de tidlige forekomstene fra myntinnskrifter o.l. som tyder på at innskuddsvokaler var til stede i norsk lenge, men med lave forekomster. Det som derimot klart taler mot at svarabhaktivokalen skal være et lån eller spredningstrekk er nok at denne vokalens kvalitet hadde ulik kvalitet i ulike dialektområder, og selv i dag er den *u* og *a* i noen dialekter (jf. Indrebø 1951: 119). At svarabhaktivokalen i kildene etter hvert blir generalisert til *e* eller *æ*, bør helst ses i sammenheng med vokalreduksjonen (jf. også Pettersen 1975: 285). Den ulike kvaliteten tilsier dermed at innskuddsvokalen har oppstått på flere lokaliteter og seinere spredt seg regionalt. I tillegg var det altså språkinterne og lydlig forutsetninger for at den skulle utvikle seg, siden den oppstod mellom konsonantforbindelser som i noen tilfeller var tunge å uttale og som kunne bryte med sonoritetshierarkiet (jf. Kristoffersen & Torp 2016: 111–112 og 140–141), og særlig dersom Skautrup har rett i at kvantitetssomleggingen også førte til at sonoriteten i konsonantforbindelser i ordslutt etter hvert falt.⁹⁸

⁹⁸ Det kan kanskje virke som om jeg argumenterer mot “Stausland Johnsens postulat” her, dvs. “For kvart språktrekk er det meir truleg at det kjem av kopiering enn av innovering”, men at det finnes dialektale skiller i vokalkvaliteten til svarabhaktivokalen, tilsier at det ikke er nøyaktig

3. Utviklingen av /hv/, hvor kun overgangen /hv/ > /kv/ blir undersøkt. Ved denne endringen regner Blaxter (2017: 334) med at en spredning fra østnordisk er utelukket, siden østnordisk får en annen innovasjon. Blaxter vil dessuten regne kontakten med mellomnedertysk som en mulig årsak til overgangen /hv/ > /kv/:

Insofar as it is plausible that Bergen played an important role in the innovation and/or spread of /hv/-stopping [i.e. that /hv/ becomes /kv/], it is plausible that contact with MLG was a causal factor. What we can say about the chronology of this change fits with the timing of the Hansa presence in Bergen: the change probably first arose in the early-14th century, when the Hansa presence in Bergen was growing rapidly in size and significance (2017: 217).

Kommentar: En kobling mellom /hv/ > /kv/ og mellomnedertysk påvirkning virker noe tvilsom. Allerede i norrønt har /h/ ofte gått over til /k/ etter kort vokal og foran /s/. I innlyd er /h/ også ofte tapt. Dessuten har /h/ i gammelnorsk regelmessig falt bort i fremlyd foran /l/, /n/ og /r/, jf. *laupa* versus isl. *hlaupa*. I et lengre perspektiv er det derfor ikke veldig uventet at også sekvensen /hv/ ville bli forenklet eller endret i norsk. Også store deler av Island har fått overgangen /hv/ > /kv/, men endringen er av relativt ny dato i islandsk og det er derfor lite trolig at denne endringen kan skyldes norsk innflytelse der, jf.

an obstacle in the way of postulating such influence [i.e. from Norwegian pronunciation] in the case of the *hv* > *kv* change is the fact that the *kv* pronunciation is evident in Norway and the Faroes in the fourteenth century but is not apparent in Icelandic until 400 years later (Stefán Karlsson 2013: 23).

Utviklingen /hv/ > /v/ i østlandsk er derimot trolig et kontaktfenomen, siden overgangen er utbredt i store deler av både svensk og dansk område, jf. f.eks. kartet i fig. 66 hos Blaxter (2017: 202). Men det er ikke tale om den samme lydendringen i begge disse tilfellene, og dessuten påvirket et sammenfall med /kv/ langt færre leksemer enn et sammenfall med /v/, siden ord som startet på /v/ var en mye større gruppe. Videre er endringen /hv/ > /kv/, som riktignok medfører sammenfall med /kv/ (fra urn. /kw/ < ieur. /*g^w/), nok heller ikke en like klar forenkling av konsonantgruppen som overgangen /hv/ > /v/. Jeg vil derfor

det samme språktrekket som spres, men altså heller at innskuddsvokaler har oppstått på flere lokaliteter med påfølgende regionale spredninger.

foretrekke å følge Indrebø (1951: 233) i at overgangen /hv/ > /kv/ er en differensiasjon som forhindrer assimilasjon eller bortfall i denne konsonantgruppen (jf. /rn/ > /dn/ og ikke > /nn/). Dersom overgangen til /kv/ virkelig skyldes kontakt, virker det like mulig at endringen har blitt forårsaket av en økende påvirkning fra østnordisk, hvor /hv/ og /v/ allerede i stor grad hadde falt sammen, som at overgangen /hv/ > /kv/ skal skyldes kontakt med mellomnedertysk.

4. Tapet av den ustemte dentale frikativten. Ved tapet av [θ] vil ikke Blaxter regne med at kontakt med mellomnedertysk har spilt noen stor rolle, siden endringen ikke ser ut til å ha startet i byene med mellomnedertysk tilstedeværelse. Overgangen viser seg derimot tidlig i materiale fra Jämtland og Blaxter foreslår derfor at endringen i norsk kan skyldes samisk påvirkning (2017: 242). En annen mulighet er diffusjon fra dansk til svensk og fra svensk til norsk, og i så fall ser diffusjonen fra svensk til å nå norsk først via Jämtland og Trøndelag (2017: 335).

Kommentar: Det er plausibelt at det også kan være nedertysk innflytelse bak seinmiddelalderens utvikling av *ð* og *þ* i dansk, siden disse fonemene ikke lenger fantes i mellomnedertysk (jf. f.eks. Lasch 1914: 130). Overgangen *p* > *t* i dansk daterer Skautrup til seinest 1250–1300. I løpet av 1300-tallet finner denne overgangen sted også i svensk og når norsk først rundt 1400 (Skautrup 1968: 252). Her må jeg innvende at det virker svært lite sannsynlig at dette skal være et trekk som har oppstått i kontakt med samisk, siden det i så fall spres for hurtig fra de relativt gravgrendte områdene i nord til byer og tettere befolkede områder i sør, altså med en spredning i motsatt retning både av den demografiske vekten og av det sosiale hierarkiet. Jeg støtter derfor heller Blaxters andre forslag, at endringen har startet i dansk grunnet kontakt med mellomnedertysk, og deretter har spredt seg gjennom svensk før den til sist også nådde norsk.

5. Bortfallet av opposisjonen mellom 1. person og 3. person entall i presens. Årsaken til tapet av opposisjonen mellom 1. person og 3. person entall i presens angir Blaxter at helst bør søkes i dansk, med etterfølgende diffusjon til svensk og fra svensk til norsk (2017: 335):

The timing of the change we have identified here clearly excludes the possibility that the loss of 1.sg. agreement resulted from contact with MLG in Norway: this change was already ongoing in the mid-13th

century, and so must have been innovated in the early 13th or late 12th century, before the period of intense contact with the Hanseatic League. This probably also applies to Swedish. This leaves open the possibility that contact with MLG (probably at the edge of the North-Germanic language area in Schleswig-Holstein rather than through trade) was responsible for this change in Danish (2017: 164).

6. Bortfallet av egne endelser i 1. person flertall kan være en tilpasning til dansk skriftspråk, siden endringene går parallelt med økningen av den danske skriftspråklige påvirkningen. Det er likevel lite trolig at kun skriftspråklig påvirkning er hele forklaringen, fordi det finnes eksempler på endringen allerede i gammelnorsk og ingen norske dialekter har heller bevart en egen form i 1. person flertall (Blaxter 2017: 326). Blaxter angir kontakten med dansk som opphav til endringen i norsk, og her har trolig Trondheim og Bergen fungert som sentre for innovasjonen i norsk (2017: 335). Derimot vil ikke Blaxter regne med at tapet av 1. person flertall i de refleksive verbene skal skyldes spredning fra svensk eller dansk, og ved denne endringen er det dermed trolig tale om indre utvikling (2017: 335–336).

7. Ved tapet av leksikalsk genitiv regner Blaxter (2017: 269–272) det for sannsynlig at dette trekket har spredt seg fra svensk til de norske bymålene, dessuten fra høyere sosiale lag nedover i språksamfunnet og en eventuell mellomnedertysk påvirkning bak endringen bør i så fall primært søkes i svensk. I norsk starter spredningen av denne endringen i Oslo, og endringen er allerede godt etablert i svensk når den viser seg i norsk. Endringen bør derfor regnes som et resultat av spredning fra svensk (2017: 333 og 334).

8. Overgangen fra *verða* til *blífa*. Dette er en endring som utvilsomt er resultat av kontakt med mellomnedertysk, enten direkte eller indirekte via svensk eller dansk. I dette tilfellet kan det muligens tolkes som at Blaxter vil favorisere direkte kontakt i Bergen:⁹⁹

[W]e can see: that Bergen—the locality in Norway with the most intense contact with MLG—is a leading area for the change from *verða* to *blífa* from its earliest decades; that differences between the leading areas and

⁹⁹ Mot denne løsningen kan det kanskje innvendes at områdene rundt Bergen i stor grad har beholdt *verta* (< norr. *verða*).

the rest of Norway increase over 1440-1460; that Oslo rapidly catches up by 1460 and becomes the most innovative locality in Norway (2017: 118).

I norsk finner Blaxter at spredningen starter enten i sørøst i grenseområdene mot Sverige eller i Bergen (2017: 334).

Kommentar: Til å begynne med brukes dette verbet i nordisk med den nedertyske betydningen, men etter hvert endrer det innhold og brukes også som hjelpeverb (f.eks. Berg 2013: 77–78). På mellomnedertysk betyr *blīven* ‘forbli’, men dette verbet kom i stor grad til å erstatte norrønt *verða*, gammeldansk *warthæ*, *worthæ* og gammelsvensk *varpa*, dvs. verbet kan brukes i all fastlandsnordisk med innholdsendringen ‘forbli’ > ‘bli/verte/vorde’. I de fastlandsnordiske språkene har det altså foregått en betydningssendring i det innlånte verbet, noe som tilsier at i hvert fall betydningsovergangen helst har oppstått én gang, og siden har blitt spredt til de andre nordiske språkene.

iv) Konklusjoner i Blaxters studie

Blaxters konklusjon er at det er lite sannsynlig at hoveddelen av de undersøkte endringene i norsk skal skyldes direkte kontakt med mellomnedertysk, mens flere av dem er derimot sannsynligvis resultat av diffusjon fra svensk og dansk:

For none of the changes examined can we confidently establish that contact with MLG through the Hanseatic League was the major explanatory factor ... More comparable research is needed into Middle Swedish and Danish to get a better understanding of the bigger picture of change and diffusion in medieval Scandinavia as a whole. Nevertheless, there is a repeating pattern here: most of the simplifying changes in Norwegian also occurred in East North Germanic, and, as far as the existing research can tell us, happened earlier there ... We cannot confirm the simple account predicted by the Trudgill conjecture, in which MLG contact within Norway was responsible for the simplificatory changes in Norwegian, but an account centring contact with East North Germanic would potentially leave a modified form of the Trudgill conjecture intact. Contact with MLG was more intense in Sweden and Denmark than in Norway: the Hansa presence was earlier in Sweden and distributed across more sites, and in Denmark we also have contact in Schleswig-Holstein independent of the Hanseatic League. We can suggest that, as a result, simplifying changes were usually innovated in Sweden or Denmark before spreading throughout the Continental North Germanic area (2017: 343–344).

Det er uproblematisk at Blaxter regner med en utstrakt spredning av språktrekk mellom de fastlandsnordiske språkene, siden det er dialekter som danner glidende overganger mellom disse språkene og det har alltid vært kontakt over de skiftende riksgrensene. Blaxter påpeker dessuten at de endringene som spredte seg i nordisk hadde en tendens til å oppstå i områder med makt og prestisje, dvs. i byer heller enn i landdistrikt og i dansk heller enn i færøysk. Endringene kom derfor til å bli ansett som prestisjeformer. Videre har trolig endringer som medfører forenkling lettere for å spre seg til voksne språkbrukere enn endringer som fører til økt kompleksitet. De forenklete formene spredde seg mellom de nordiske rikene ved samhandling og handelsaktivitet, først til byene og siden til hele språksamfunnet (Blaxter 2017: 344–346).

5.4.4 Oppsummering angående språkkontakt

Kontakten med svensk og dansk hadde en beviselig stor påvirkning på norsk språk i seinmiddelalderen, i hvert fall på skriftspråket. Språkendringer som ligner på dem som vi ser i mellomnorsk er dessuten ofte først belagte i dansk, så følger svensk og norsk etter. Endringene i mellomnorsk er dermed også en del av en større endringsprosess som finner sted i hele det fastlandsnordiske språkområdet (dvs. i dansk, svensk og norsk), og endringene skaper etter hvert et skarpere skille mot de øynordiske språkene (dvs. islandsk og færøysk). Det var forskjeller mellom øst- og vestnordiske språk i middelalderen. Det var bl.a. mindre omlyd og mer brytning i østnordisk, mens det var mer av assimilasjoner og diftonger i vestnordisk (jf. f.eks. Torp & Vikør 1993: 44–45). Selv om dansk, svensk og norsk slik sett hadde hvert sitt sett med trekk som gjorde dem identifiserbare som egne språklige størrelser, så er det nok riktig å betrakte dem som dialekter i et dialektkontinuum. Dermed er endringene i mellomnorsk også forklarlige som resultater av dialektkontakt, hvor vi typisk får ulike slags lån og tilpasninger (*accommodation*) av former fra de involverte varietetene, noe som fører dialekten inn i en fase med mye variasjon og med mange fonologiske, morfologiske, syntaktiske og leksikalske varianter. Deretter vil dialekten med tiden bli mer enhetlig igjen (*focusing phase*) ved bl.a. utjevning (*levelling*) og forenkling (*simplification*), jf. Trudgill (1986: 126).

Dersom endringene i seinmiddelalderens fastlandsnordisk skal være utløst av kontakt med nedertysk, må det i så fall forutsette at det fantes noen kontaktpunkt eller kontaktsituasjoner som gjorde en slik språkkontakt mulig.

Slike kontaktpunkt mellom nordisk og mellomnedertysk var særlig til stede i dansk, i svensk og i Bergen, og i disse tilfellene kunne nok kontakten medføre direkte erosjon av morfologien. For norsk sin del vil jeg likevel hevde at kontakten med dansk og svensk var langt viktigere for den morfologiske reduksjonen enn den direkte kontakten med mellomnedertysk. Den østnordiske påvirkningen på skriftspråket i mellomnorsk tid er udiskutabel, men endringer i skriftspråket behøvde ikke føre til noe særlig endring av talemålet. I grenseområdene mot Sverige er det forståelig at forenklinger lett kunne spre seg i talemålet, og fra østlandsk deretter videre i de andre norske dialektene. Men fantes det kontaktsituasjoner med svensk og dansk f.eks. i Bergen som kan forklare spredning av østnordiske trekk og forenklinger i talespråket også der? Høyst sannsynlig, fordi kildene ser ut til å tilsi det, selv om omfanget av denne kontakten nærmest er umulig å rekonstruere.¹⁰⁰ Dessuten ble den norske og svenske adelen sterkt blandet på 1300-tallet og utover 1400-tallet satte kongene ofte dansker inn i maktposisjoner i Norge. Selv om de svensk- og seinere dansktalende befolkningselementene i seinmiddelalderens Norge ikke nødvendigvis var en veldig tallrik gruppe, så var dette stort sett personer med anseelse og som hadde viktige stillinger. De nordiske språkene var dessuten noenlunde gjensidig forståelige, og i sum er det derfor ikke overraskende at norske språkbrukere over tid tok opp trekk som de anså som prestisjefulle fra østnordisk, selv om den direkte kontakten med østnordisk talespråk ikke nødvendigvis var massiv alle steder i landet.

Tam Blaxters avhandling fra 2017 er et viktig bidrag til forståelsen av den språkkontakten som norsk språk ble utsatt for i seinmiddelalderen. Den studien viser bl.a. entydig at de undersøkte endringene kommer seinere i norsk enn i svensk og dansk. Det er dermed en rimelig tolkning at mange endringer har nådd norsk som følge av diffusjon fra de andre nordiske språkene, heller enn at de skal ha oppstått selvstendig i norsk. Et annet viktig resultat i dette arbeidet er at norsk språk i liten grad ser ut til ha blitt direkte påvirket av mellomnedertysk, men isteden ser ut til å ha mottatt endringene som følge av kontakten med svensk og dansk. I dansk blir morfologien tidlig redusert, men generelt er endringene i dansk vanskelige å datere nøyaktig på grunn av kildesituasjonen:

¹⁰⁰ Det som imidlertid kan slås fast, er at Bergen var en storby med tilflyttere fra hele Nord-Europa, noe også navnematerialet viser (jf. f.eks. Pettersen 1981).

Hvornår skete forenklingen af det formrige fleksionsystem i dansk? – Spørgsmålet synes let at besvare. I den ene ende har vi vikingetidens runesten med fuldt bevaret morfologisk system, og i den anden ende landskabslovene, hvoraf især Jyske Lov viser en så kraftig reduktion, at systemet lidt forenklet kan karakteriseres som lig det nuværende danske rigssprogs. Forenklingen er altså sket i det kildetomme tidsrum derimellem (Ringgaard 1989: 160).

Når det gjelder endringene i det grammatiske systemet, og hvor endringene kan være sannsynlige resultater av språkkontakt, så har nok mange av endringene startet i dansk allerede før hansatiden og har trolig oppstått i kontaktområdene i Sør-Jylland, før innovasjonene med tiden ble spredt utover til resten av Norden. I ordforrådet kan det derimot synes som at det var kontakten med hansaforbundet og mellomnedertysk som førte med seg storparten av lånordene til fastlandsnordisk. Og om vi ser bort fra noen kontakttrekk i bergensk, som i hovedsak nok også skal dateres til etter hansaforbundets storhetstid, ser det foreløpig ikke ut til at man har funnet noen kontakttrekk i norsk som entydig må skyldes direkte kontakt med mellomnedertysk.

Språkkontakten (her forstått både som kontakten mellom nordisk og nedertysk og som kontakten mellom de ulike nordiske språkene) gjorde, etter min mening, særlig tre ting: Den økte farten på allerede pågående språkendringer, den medførte endringer i leksikon og den forenklet gradvis morfologien dramatisk. Språkkontakt og diffusjon av forenklinger er i stor grad forklaringer på *hvordan* endringene foregikk, men de gir ikke nødvendigvis en fullverdig forklaring på *hvorfor* endringene kom akkurat i mellomnorsk tid. Jeg mener altså at språkkontakt nok heller ikke gir hele forklaringen her, fordi endringer ikke nødvendigvis vil bli gjennomførte så snart det er utstrakt kontakt. I så fall burde f.eks. færøysk trolig ha tapt kasusbøyingen, som følge av den økte kontakten med dansk mellom 1700- og 1900-tallet, men det skjedde ikke. Man bør derfor stille spørsmål som *hvorfor* de mellomnorske endringene kom akkurat på dette tidspunktet og hvilke andre faktorer som muliggjorde disse endringene.

5.5 Ekskurs – Tre mulige kontakttrekk i et nordisk perspektiv

Dansk, svensk og norsk deler en del språklige innovasjoner som mangler i islandsk og færøysk. Islandsk har faktisk så få endringer at språket er utelatt i Thomason & Kaufmans liste over forenklinger og fremmed påvirkning i moderne germanske språk (1988: 315). Et moderne færøysk skriftspråk ble først skapt av V. U. Hammershaimb på 1850-tallet, og selv om færøysk ortografi er mer etymologiserende enn ortofon, så har likevel færøysk talespråk bevart mange alderdommelige strukturer og skal ligge på samme morfologiske nivå som gammelhøytysk, gammelsaksisk og gammelengelsk (Braunmüller & Jacobsen 2001: 76). Det at innovasjoner, som erosjonen av morfologien og en del av de leksikalske endringene, mangler i øynordisk, viser at den nordiske språkgreinen ikke nødvendigvis var predisponert for disse endringene, og det er vanskelig å se at alle de felles språkendringene i fastlandsnordisk utelukkende skal skyldes parallelle indre utviklinger, selv om noen nok gjør det.

En del av de felles endringene i fastlandsnordiske språk bør nok heller ikke regnes som resultater av den relativt intense, men kortvarige, kontakten med mellomnedertysk, men er sannsynligvis forårsaket av en jevn og langvarig kontakt mellom flere språk i Nordvest-Europa helt fra vikingtiden til våre dager. Og selv om språkkontakt med mellomnedertysk trolig bør forlates som hovedforklaring for endringene i mellomnorsk, er det likevel overveiende sannsynlig at kontakten med mellomnedertysk kan være årsak til noen av endringene i yngre gammelsvensk og dessuten at språkkontakt med gammelsaksisk kan ha satt i gang forenklingene i eldre middeldansk. Grunnen til at jeg anser dette som sannsynlig, er særlig Peter Trudgills (2011) argumentasjon om at tap av morfologisk kompleksitet ofte har oppstått som følge av språkkontakt (og dessuten hva som kan iakttas i innskriftsmaterialet fra Man, jf. kap. 5.4).

Jeg vil derfor forsøke å se nærmere på tre trekk som ikke ble undersøkt av Blaxter, men som jeg likevel vurderer at kan skyldes språkkontakt, men da i et fellesnordisk perspektiv og med en tidsmessig ramme som er mye lengre enn bare hansatiden. Grunnen til at jeg gjør denne ekskursen, er at jeg vil forsøke å si noe om rekkefølgen på de fonologiske, morfologiske og leksikalske endringene i fastlandsnordisk. Jeg vil i det følgende gi to fonologiske og ett morfologisk eksempel. De to fonologiske eksemplene, nemlig reduksjon av endingsvokaler og monoftongeringen, er de fonologiske endringene som jeg vurderer at mest

sannsynlig kan skyldes språkkontakt. Det er likevel mulig at det også kan være nedertysk innflytelse bak f.eks. kvantitetsomleggingen i nordisk.

5.5.1 Skisser over utviklingen i gammeldansk og gammelsvensk

Fordi endringene i den mellomnorske perioden i stor grad sannsynligvis skyldes en slags samordning med samtidens dansk og svensk, dvs. internordisk språkkontakt, kan ikke utviklingstrekkene i norsk studeres i isolasjon, men må sammenholdes med utviklinger i nabospråkene. Nedenfor følger derfor noen korte skisser over utviklingen i gammeldansk og gammelsvensk.

I dansk språkhistorie deles som regel den gammeldanske (el. middeldanske) perioden 1100–1500 inn i to bolker; eldre middeldansk (1100–1350) og yngre middeldansk (1350–1500), jf. Bent Jørgensen (2016: 79–83). Endringene ser ut til å starte i vestdansk og de største endringene er ferdige innen utgangen av 1300-tallet, slik at allerede i yngre middeldansk er bøyingsystemet forenklet slik at det minner om moderne dansk. I løpet av gammeldansk tid faller kasusene nominativ og akkusativ sammen i en endingsløs form, og i tillegg tapes stort sett dativ, dvs. bruken erstattes av nom./akk.-formen, jf. Skautrup (1968: 266–267). Genitiv bevares i noen grad, men det er hovedsakelig kun snakk om adjektivisk el. strukturell bruk av genitiv, og genitivsformene er da som regel generalisert til endelsen *-s*, jf. Skautrup (1968: 268) og Frederiksen (2019: 55–56). I tillegg til at kasussystemet kollapset og personbøyingen av verb nesten helt forsvant, så falt i københavnsk (og dermed også i rigsdansk) etter hvert maskulinum og femininum sammen i et felleskjønn, dvs. man gikk fra tre til to genera. Tre genera er likevel bevart dialektalt. De trykksvake vokalene (endingsvokalene) ble reduserte og falt sammen i én form (*a, i, u > æ > e*),¹⁰¹ og plosiver ble forskjøvet slik at *p, t, k* gikk til *b, d, g* etter vokal (“bløde konsonanter”). Landskapslovene er leksikalsk sett ganske alderdommelige, men etter ca. 1350 blir den nedertyske påvirkningen merkbar også i leksikon. Se f.eks. Wessén (1975: 76–81) og Skautrup (1968: 182–310) for fyldigere beskrivelser av gammeldansk, mens Frederiksen (2019: 41–72) gir en god og nyere oversikt over de morfologiske endringene i gammeldansk.

¹⁰¹ Utviklingsgangen var likevel noe ulik mellom jysk, sjællandsk og skånsk, jf. f.eks. Frederiksen (2018: 152–156).

Den gammelsvenske perioden deles også som oftest i to deler. I klassisk fornsvenska (1225–1375) var fonologien og morfologien relativt stabil og tradisjonell, men i yngre fornsvenska (1375–1526) forsvant både kasussystemet og personbøying i verbalsystemet, og vokalsystemet ble forskjøvet (*stora vokaldansen*). I motsetning til dansk, som fikk fullt sammenfall i endingsvokalene, beholdt svensk tre endingsvokaler, men i standardsvensk er grammatisk kjønn redusert til to. Leksikonet ble endret ved at det kom inn en mengde nedertyske låneord, men også pre- og suffiks. De store endringene i svensk kom altså noenlunde samtidig med endringene i norsk, og de ytre forholdene var også mye de samme som i Norge: Svartedauden rammet Sverige rundt 1350, noe som førte til at befolkningen ble redusert. Hansaen ble også en sterk kraft i Sverige, det innvandret tyske kjøpmenn og håndverkere til byene og den tyske innflytelsen var særlig sterk i Sverige i årene 1363/1364–1389, under kong Albrekt av Mecklenburg. Sverige ble en del av Kalmarunionen i 1397, noe som også økte påvirkningen fra dansk skriftspråk. For fyldigere beskrivelser av det gammelsvenske språktrinnet (fornsvenskan), se f.eks. Wessén (1975: 95–107) og Pettersson (2005: 79–199).

5.5.2 Reduksjon i endingsvokalismen

En av endringene i de fastlandsnordiske språkene som trolig best kan forklares på bakgrunn av språkkontakt, er reduksjonen av endingsvokalene. Her kan man selvsagt innvende at vokalreduksjon ser ut til å være en ganske vanlig endring i verdens språk. Årsaken til at jeg likevel vil foretrekke å se vokalreduksjonen som utløst av språkkontakt i fastlandsnordisk, er at det ikke virker særlig sannsynlig at dette er en helt naturlig endring når det samme skjer omtrent samtidig i flere språk i Nordvest-Europa. I mellomnedertysk (ca. 1100–1600) hadde de ulike endingsvokalene som fantes i gammelsaksisk for det meste gått over til *e* (Lasch 1914: 116). Også i gammeldansk ble de trykksvake vokalene reduserte og falt etter hvert sammen i schwa [ə], gjengitt som <æ> og <e>. Vokalreduksjon kan med sikkerhet påvises i dansk runemateriale allerede rundt 1100 (Skautrup 1968: 225). Reduksjonen av endingsvokalene har sitt intensitetssentrum i jysk og i nordlig nedertysk, hvor enhver trykksvak utlydende vokal faller bort (*jysk apokope*), men utenfor dette kontaktområdet er reduksjonen gjennomført i mer begrenset omfang (jf. Skautrup 1968: 227). Til tross for at svensk og norsk ikke fikk et totalt sammenfall i endingsvokalismen, som i (øy)dansk, så ble

endingsvokalene svekket i ulik grad også her. Denne reduksjonen gjorde endelsene mangetydige og har tradisjonelt vært ansett som en av årsakene til kasusbortfallet, siden reduksjonen kunne gi forenklinger og sammenfall i både nominal- og verbalbøyingen. Hvis vi ser til mellomengelsk, så er det opplagt at der var reduksjonen av vokalene i trykksvak stilling en av hovedårsakene til kasusbortfallet. De ulike gammelengelske endingsvokalene ble i mellomengelsk redusert til <e>, dvs. som regel trolig [ə], og reduksjonen var godt i gang allerede i sein gammelengelsk. Vokalreduksjonen medførte tap av både kasusfleksjon og genus, men til litt ulik tid i de ulike dialektene, jf. f.eks. Wright & Wright (1979: 134–135 og 67–69 (§§ 313, 314 og 134)).¹⁰²

For norsk sin del er det ikke like opplagt at svekkelsen av vokalene i trykksvak stilling er årsak til kasusbortfallet, siden reduksjonen ikke er gjennomført som i dansk eller engelsk:

Dei einaste varietetane av norsk talemål som har den same vokalen i alle grammatiske endingar, utan omsyn til om vokalen stod i utlyd eller ei i gamalnorsk, er bergensk og tradisjonelt riksmål ... Alt anna norsk talemål har minst to ulike endingsvokalar, nemleg ein reduksjonsvokal /e/ og ein /a/ (Kristoffersen & Torp 2016: 187, min utheving).

Bergensk og riksmål har dessuten bare to genus: Felleskjønn (dvs. sammenfall av hankjønn og hunkjønn) og intetkjønn. Selv om bergensk altså egentlig bare har én endingsvokal (dvs. sammenfallet av de tre trykklette norr. vokalene *e/i*, *a* og *o/u*), så utsettes den reduserte *e*'en for *r*-farging til *a* i f.eks. *kastar* (jf. Larsen & Stoltz 1912: 40–41 ff. og Mæhlum & Røyneland 2012: 99). Dette er en yngre utvikling og henger trolig sammen med innføringen av “skarpe *r*”, dvs. [ʀ] (jf. Nesse 2002: 230). Sørli (1969) mente at vokalreduksjon startet tidlig i bergensk, men dette var i stor grad basert på belegg fra Gammelnorsk homilieboek og er derfor, som tidligere nevnt, ikke veldig overbevisende. Vokalreduksjonen i bergensk ser uansett ikke ut til å ha vært særlig gjennomgripende før på 1400-tallet, og en utbredt vokalreduksjon med sammenfall i endingsvokaler kom først på 1500-tallet, jf. også kap. 2.2.1.

¹⁰² Her kan det kommenteres at det i dag er en relativt utbredt konsensus om at reduksjonen av endingsvokalene og kollapsen av kasussystemet i engelsk trolig skjøt fart som følge av språkkontakten mellom engelsk og nordisk i Nord-England (jf. f.eks. kommentar i Mitchell & Robinson 2010: 133). Det var ofte ulike endingsvokaler i gammelengelsk og gammelnordisk, bl.a. i de ulike stammene i den substantiviske bøyingen, og den sentrale midtre vokalen vil da ofte ligge i en midtposisjon mellom to ulike og konkurrerende fullvokaler.

Det vanligste i norske dialekter er to ulike endingsvokaler, men det finnes også dialekter (som vesttelemål og valdresmål) som har opprettholdt de tre gammelnorske endingsvokalene (Kristoffersen & Torp 2016: 187). For de fleste norske dialekter er det dermed problematisk å anta at vokalreduksjon skal være hovedårsaken til tapet av kasusfleksjon, og dette gjelder særlig for de dialektene som i stor grad har opprettholdt et skille mellom tre endingsvokaler, selv om det nok har forekommet noe reduksjon også i disse dialektene, litt avhengig av trykkforhold og om vokalen stod skjermet eller ikke o.l. Det er dessuten sannsynlig at det for noen århundrer siden var langt mer utbredt i dialektene med bevart dativ i bestemt form enn i dag (jf. Nesse & Torp 2018: 396), og vi kan dermed samtidig gå ut fra at det da sannsynligvis også var flere dialekter med tre endingsvokaler enn det er i dag. Det er videre sannsynlig at kassystemet kunne vært opprettholdt selv i dialekter med kun to endingsvokaler, spesielt hvis man forutsetter en viss utjevning og analogisk spredning av særlig markerte former mellom de ulike deklinasjonene. Samlet er det dermed vanskelig å forutsette at vokalreduksjon alene kan forklare kasusbortfallet i norsk.

Videre er vokalreduksjonen i endestavelser i norske dialekter komplisert og følger ikke en enkel regel, men reduksjonen viser ofte en tydelig forbindelse med kvantitetsomleggingen, jf. *jamvekt* og *jamning*, og har derfor gjerne blitt sett på som en slags forsinket konsekvens av at trykket i germansk falt på rotstavelsen. Likevel taler den ufullstendige gjennomføringen av reduksjonen i norske dialekter for at vokalreduksjonen ikke utelukkende bør forklares som en indre fonologisk endring, fordi fonologiske endringer gjerne er både regelmessige og konsekvente, men at den heller er et spredningsfenomen som nok delvis er morfologisk motivert og altså muligens opprinnelig kontaktuløst.

5.5.3 Monoftongering

I østnordisk forenkles de gamle diftongene *ei*, *au*, *øy* til *e* og *ø* (jf. norr. *steinn* mot gda. *stēn*, norr. *auga* mot gsv. *øgha* og gda. *øghe*, norr. *lauss* mot gda./gsv. *løs*, og norr. *eyrir/øyir* mot gda./gsv. *øre*), mens i vestnordisk blir de i stor grad stående. Her kan det kommenteres at inndelingen i øst- og vestnordisk er noe problematisk i dette tilfellet, siden monoftongeringen ikke rammer hele det svenske området og at det finnes noen norske dialekter med monoftongering:

D[e gamle d]iftongerne bevarer på Island, Færøerne, i det meste af Norge samt dele af Härjedalen, Jämtland og Dalarna, endvidere de nord- og

østsvenske dialekter samt på Gotland... Monoftongeringen kan ... i dansk sættes til ca. 900 ... [på grunnlag av runeinnskrifter] og er fuldt gjennomført, da latinsk skrift tages i bruk. Den kan også spores, omend svagt, i Danelagen, bl. a. i personnavnestoffet. I Sverige er den lidt senere, i Öster- og Västergotland omkring år 1000, i Uppland i løbet af 1000talet. I de norske områder er monoftongeringen betydeligt senere (Skautrup 1968: 128–130).

Ofte fremstilles det som om monoftongeringen sprer seg fra dansk til svensk og deretter til østlandsk allerede i gammelnorsk tid (f.eks. Mæhlum & Røyneland 2012: 53–54), men ifølge Ivar Berg (2017: 129–130) er det ikke tegn til monoftongering i gammelnorske tekster fra Østlandet. Monoftongeringen startet først i mellomnorsk tid, spredte seg langsomt nordover fra Østlandet og nådde Romsdal, Nordmøre og Innherad kanskje først på 1800-tallet. Berg vil også regne monoftongeringen som en indrespråklig utvikling i norsk.

Monoftongering er en relativt vanlig utvikling i språk, så denne endringen er nok også forklarlig som en naturlig utvikling. Det er likevel sannsynlig at det har vært spredning av monoftongering fra dansk til svensk, mens i norsk kan den derimot ha oppstått uavhengig av spredning. Om vi ser de nordiske språkene under ett, så er monoftongeringen også en eldre endring enn f.eks. svekkelsen av endingsvokalene. I dansk dateres monoftongeringen til ca. 900, men den kan likevel ha flere årsaker enn bare indre utvikling. I vestgermansk ble de germanske diftongene tidlig monoftongert eller på annen måte endret, og monoftongeringen i runedansk (el. olddansk) kan være forårsaket av påvirkning fra gammelsaksisk og gammelfrisisk, jf. Skard (1976: 57–58) og det følgende sitatet fra Arne Torp (1998: 38):

Den historiske bakgrunnen for denne utviklinga er truleg nærleiken til dei ikkje-nordisk-talande grannane i sør. Kontakten over den dansk-tyske språkgrensa må alltid ha vore livlig; det ser ein ikkje minst av ei rekkje språkkontaktfenomen ... Også monoftongeringa er eit tidleg vitnemål om det same.

5.5.4 Morfologisk eksempel, med særlig vekt på r-bortfallet

Det har blitt hevdet, selv om det ikke er slik, at bøyingsmorfologien eller det sentrale ordforrådet i språk er så stabile strukturer at de nærmest ikke kan lånes gjennom språkkontakt.¹⁰³ Det er likevel mange eksempler på at også disse strukturene kan bli lånt gjennom kontakt. Et eksempel er *norsk romani*, som har en indoarisk leksikalsk kjerne, mens grammatikken hovedsakelig er av fastlandsnordisk type. Et annet eksempel er *ungarsk*, som er et finsk-ugrisk språk, men som har ord av tyrkisk opphav helt inn i sitt sentrale ordforråd. Noen deler av språkssystemet ser utvilsomt ut til å kunne lånes lettere enn andre deler, men det betyr ikke at andre deler også kan vandre mellom språk: “As far as the strictly linguistic possibilities go, any linguistic feature can be transferred from any language to any other language” (Thomason & Kaufman 1988: 14). Til tross for at den nedertyske påvirkningen ikke i særlig grad nådde frem til det sentrale ordforrådet i mellomnorsk tid, er det likevel ikke urimelig å hevde at en del morfologiske endringer i de fastlandsnordiske språkene sannsynligvis kan skyldes påvirkning fra ulike faser av nedertysk. Dette er dessuten trolig på noen måter en bedre forklaring enn kun selvstendig og indre utvikling.

I det følgende vil jeg forsøke å forklare en morfologisk reduksjon i fastlandsnordisk, dvs. sammenfallet av nom. og akk. sg. i den sterke maskuline substantivbøyingen, som en kontaktindusert morfologisk endring. Jeg vil da benytte en sterk maskulin *a*-stamme for å vise hvordan språkkontakten kan ha slått ut morfologisk. Tilsvarende kontaktutløste morfologiske endringer (og påfølgende analogivirkninger) kan trolig også vises for utviklingen i annen nominalbøying, og se f.eks. Trudgill (2011: 25) for to andre eksempler på grammatisk forenkling som følge av språkkontakt mellom nordisk og mellomnedertysk. Det morfologiske eksemplet fra nominalbøyingen er dessuten delvis valgt fordi denne bøyingen endret seg før verbalbøyingen, jf.

I motsetnad til nominalbøyinga, der ein kan sjå store endringar alt omkring 1400 eller tidlegare, held personbøyinga i verb seg uendra frå den tilstanden som ho hadde nådd midt på 1300-talet, når ein ser bort frå ein

¹⁰³ For belegg på at det har blitt argumentert mot lån av grammatiske strukturer mellom språk, se f.eks. Thomason & Kaufman (1988: 14–15). Det er dessuten åpenbart at den mest stabile delen av leksikonet i et språk er det grunnleggende ordforrådet, og kanskje særlig de elementene som finnes i listene til Morris Swadesh, men det betyr likevel ikke at lån også kan forekomme i denne delen av leksikonet.

tendens til samanfall i visse merkte kategoriar, til omkring midten av 1400-talet (Ottosson 2003: 173).

På grunn av kronologiske forhold bør dermed språkkontaktforklaringer for de større endringene i verbalbøyingen i mellomnorsk nok heller søkes i påvirkningen fra dansk. En sterk maskulin *a*-stamme bøyes slik i gammelsaksisk (gammelnedertysk), dvs. mellom ca. 700 til utpå 1100-tallet (etter Galleé & Lochner 1910: 195):

Sg.	N/A	dag
	G	dages, -as
	D	dage, -a
	I	dagu, -o
Pl.	N/A	dagos, -as, -a
	G	dago
	D	dagum, -un, -on

Den samme stammen bøyes slik i mellomnedertysk, dvs. i perioden ca. 1150/1200–1600 (etter Lasch 1914: 193):

Sg.	N/A	dach
	G	dages
	D	dage
Pl.	N/A	dage
	G	dage
	D	dagen

Den motsvarende bøyingen i klassisk norrønt ser slik ut:

Sg.	N	dagr
	A	dag
	G	dags
	D	degi
Pl.	N	dagar
	A	daga
	G	daga
	D	døgum

I en språkkontaktsituasjon er den viktigste forskjellen mellom det mellomnedertyske og det norrøne bøyingsparadigmet at nom. sg. i norrønt er

markert, mens nominativ og akkusativ sg. var falt sammen allerede før gammelsaksisk i en endingsløs form. Bortfallet av nominativsmarkøren i vestgermansk er gammelt, og kan vises ved at den opprinnelige endelsen **-az* i nominativ singularis av de maskuline *a*-stammene har falt bort (f.eks. germ. **dagaz* > ght. *tag*) og at **-iz* i de maskuline *i*-stammene har falt bort (f.eks. germ. **gastiz* > ght. *gast*). De fleste andre forskjellene, særlig i pluralis, kunne enkelt løses ved at en mellomnedertysk språkbruker benyttet sin reduserte endingsvokal [ə] istedenfor de nordiske endingsvokalene, og så ville det i en eventuell språkkontaktsituasjon bli opp til den nordiske mottakeren å “oversette” dette til gammelnordiske former, ut ifra sammenhengen.¹⁰⁴ Nom. sg. var i utgangspunktet også markert i svensk og olddansk/runedansk, jf. bøyning av en maskulin *a*-stamme på klassisk gammelsvensk (etter Noreen 1904: 281), og dette er omtrentlig også hvordan bøyingsmønsteret så ut i dansk før endringene startet på 1100-tallet:

Sg.	N	dagher	(e = svarabhaktivokal)
	A	dagh	
	G	daghs	
	D	daghe	
Pl.	N	daghar	
	A	dagha	
	G	dagha	
	D	daghom	

I gammeldansk ble bøyingen tidlig forenklet, ved at nominativ og akkusativ i *a*-, *ō*-, *i*- og *u*-stammene falt sammen, fordi *-r* falt bort i nominativ: *hæstr* > *hæst*. Kun i gammelskånsk finnes det enkelte eksempler med bevart *-r* når vi begynner å få håndskrifter: *thiufær*, *nithær* og *kostær* (jf. Jensen 2011: 116). I femininum og nøytrum var nominativ og akkusativ allerede stort sett identiske i entall i den sterke substantivbøyingen. Hans-Olav Enger (2013) har argumentert overbevisende for at bl.a. bortfallet av *-r* i utlyd i stor grad var en morfologisk motivert endring i norsk, og at kasusbortfallet i mellomnorsk dermed ikke er et resultat av forutgående fonologiske endringer, selv om han nok ikke vil regne kontakt som en hovedfaktor i bortfallet (2013: 9). Jeg må si meg enig med Enger i at bortfallet av *-r* i utlyd i utgangspunktet ikke bare kan ha vært en fonologisk

¹⁰⁴ Lignende argumentasjon blir også benyttet av Nesse & Torp (2018: 417) i forbindelse med genussammenfallet i bergensdialekten.

regel som fikk morfologiske implikasjoner, og følgelig må også noen vestnorske dialekters relativt generaliserte gjennomføring av r-bortfallet være en sekundær utvikling.¹⁰⁵ Men jeg vil, og nok i motsetning til Enger, betrakte gjennomføringen av r-bortfallet som en i hvert fall delvis kontaktutløst morfologisk endring, dvs. en form for nivellering mellom nordisk og nedertysk, som reduserte avstanden mellom dem. Allerede i gammelnorsk finner vi eksempler på bortfall av *-r*, særlig i *sonr*, men likevel opprettholder gammelnorske diplom i stor grad markeringen av *-r*. Bortfallet hadde altså startet alt i gammelnorsk, men språkkontakten i mellomnorsk tid kan da være den faktoren som gjorde at denne innovasjonen vant frem, dvs. at den indre utviklingen fikk et ekstra skubb mot gjennomføring.

I et kronologisk perspektiv kan det synes problematisk å fremholde språkkontakt som en årsak til r-bortfallet, siden denne endringen begynner så tidlig i dansk. Mot denne innsigelsen kan det innvendes at endringene i gammeldansk slett ikke må begrenses til språkkontakt med mellomnedertysk, men nok heller skyldes en generell kontakt med vestgermansk over lang tid. Den viktigste kontakten med vestgermansk var etter alt å dømme med de ulike fasene av nedertysk i Danmarks sørvestlige del. Danmark fikk ved Karl den stores erobring av Saksen grense mot datidens supermakt Frankerriket, hvis østlige del med tiden ble til Det tysk-romerske riket. Fra siste halvdel av 1100-tallet utvidet de danske kongene riket inn på tysk område og på begynnelsen av 1200-tallet strakte det danske territoriet seg fra Hamburg til Gdańsk og i tillegg Estland. Selv om mesteparten av disse områdene raskt gikk tapt, er det likevel mulig at ekspansjonsperioden kan ha ført til noe mer språkkontakt. En sannsynligvis langt viktigere bakgrunn for endringene er nok likevel den gradvis økende tyske dominansen i Østersjø-regionen i løpet av 11- og 1200-tallet. Østersjøkorstogene og ekspansjonen av tysktalende befolkningselementer inn på slavisk område medførte både folkeøkning, vekst i kornproduksjonen og en rekke tyskspråklige byer langs Østersjøen, og de tyske byene tok dessuten en stadig økende andel av handelen i regionen (se f.eks. Busck & Poulsen (2002: 54–56) for en kort oversikt over dansk utenrikspolitikk på 11- og 1200-tallet). En hendelse som kanskje kan sies å illustrere hvordan makten i regionen hadde forflyttet seg er slaget ved Bornhøved i 1227, hvor en koalisjon av nordtyske fyrster slo hæren til

¹⁰⁵ Dvs. med r-bortfall både i ubestemt form av substantiv i flertall og i presens av svake og verb.

Valdemar Seier. Resultatet var at Danmark måtte oppgi å ta tilbake områdene i Nord-Tyskland og imperiet gikk ugjenkallelig tapt. I tillegg til kontakten med nedertysk, må også kontakten med frisisk i Nordfrisland nevnes. Dessuten kunne kanskje også kontakten med gammelengelsk ha påvirket dansk i samme retning, som en følge av Danelagen, Knut den mektiges engelske rike og den generelle kontakten mellom England og Danmark i slutten av vikingtiden. I dette tilfellet er det likevel lite trolig at forenklinger som oppstod i den flerspråklige Danelagen skulle kunne spre seg til Danmark, jevnfør her at utvandringen til Amerika ikke endret norsken i Norge.

Paradigmet under viser bøyingen av en maskulin *a*-stamme i eldre sjællandsk (etter Bertelsen 1905: 89):

Sg.	N/A/D	dagh
	G	daghs
Pl.	N/A/G/D	daghæ

Grunnformen i flertall viser at i hvert fall der må sammenfallet forutsette vokalreduksjon. Jeg tar altså utgangspunkt i en form fra en dialekt som tydelig viser vokalreduksjon. Mitt hovedpoeng med denne ekskursen er dessuten hvordan og hvorfor endringene kan ha oppstått, og da må argumentasjonen basere seg på hva som kan ha utløst endringene i vestdansk i eldre middeldansk tid, og ikke hva som kan ha skjedd i den videre spredningsprosessen til dialekter med mer bevaring av endelsesvokaler, som det er i gammelskånsk. Utviklingen frem mot formene ovenfor kan da muligens settes opp skjematisk som i figur 13. Vi ser da at vokalreduksjonen og r-bortfallet trolig fikk store morfologiske konsekvenser for dansk. Særlig vokalreduksjonen kan ha gitt et “morfologisk sjokk”¹⁰⁶ og nærmest pulverisert grunnlaget for oblike kasus, mens r-bortfallet kunne medføre sammenfall mellom nom. og akk. i sg.

¹⁰⁶ Det må likevel bemerkes at dette selvfølgelig vil ha tatt noen generasjoner. Da vokalreduksjonen bredde om seg ville alle språkbrukere fremdeles ha den tradisjonelle morfologiske inndelingen i sine mentale grammatikker. De kunne like fullt i økende grad applisere den nye fonologiske regelen, som sa at trykksvake vokaler skulle realiseres mot schwa, innen de faktisk uttalte formene. De etterfølgende generasjonene av språkbrukere ville derimot etter hvert bli tvunget til å omtolke det morfologiske systemet på bakgrunn av de språkdataene som de faktisk ble eksponert for, og de ville dermed i stadig minkende grad arve det gamle systemet med fire relativt adskilte kasus i sine mentale grammatikker.

<u>Trinn I</u>				<u>Trinn II</u>				<u>Trinn III</u>			
Sg.	N	daghær		Sg.	N	daghæ		Sg.	dagh	grunnform	
	A	dagh		A	dagh	→			daghs	genitiv	
	G	daghs		G	daghs	→					
	D	daghæ		D	daghæ						
Pl.	N	daghær		Pl.	N	daghæ(r)	→	Pl.	daghæ	grunnform	
	A	daghæ		A	daghæ						
	G	daghæ		G	daghæ						
	D	daghom/daghæ		D	daghæ (daghom)						

Trinn I: Paradigmet med vokalreduksjon.

Trinn II: Paradigmet med r-bortfall.

Trinn III: Utjevning og omtolkning av paradigmet etter sammenfallene på Trinn II.
I entall er det entydig akkusativformen som må være opphavet til den nye grunnformen.

Merk at denne tabellen ikke skal leses som at formene i trinn I og II nødvendigvis skal være belagte i dansk.

Figur 13. Endringer i en sterk maskulin *a*-stamme i eldre middeldansk.¹⁰⁷

Til figuren kan det kommenteres at formene på *-om*, dvs. dativ plural, er helt marginale, jf. Skautrup (1968: 267):

Dativ pluralis er foruden i stednavnene på *-um* (s. 25) kun fast bevaret i de runeskrevne kilder samt i de ældre skånskeprægede hss. ... Man kan sikkert regne med, at formen er fuldstændig forsvundet i talesproget omkring 1300. Bevarede rester i rigssproget er ordene (*i*)*melle*m (< *i mællum*), *stundom*, *fordum* og (*i*) *løndom* (tidligt opfattet som en afledning på *-dom*).

¹⁰⁷ Eva Skaft Jensen (2011: 18–19) har kritisert infortissvekkelsen (dvs. vokalreduksjonen) som forklaring på kasusbortfallet i dansk, fordi svensk også hadde kasusbortfall uten noe særlig vokalreduksjon og fordi vokalreduksjonen ikke forklarer r-bortfallet. Mot denne kritikken kan det innvendes at kasusreduksjonen startet i dansk lenge før den ses i svensk, og den kan da ha kommet til svensk i form av morfologiske endringer og uten de samme fonologiske endringene som i dansk. Bortfallet av *-r* er en annen prosess enn vokalreduksjonen, men etter mitt syn er både vokalreduksjon og r-bortfall i dansk likevel mulig å forklare som endringer i de to hovedskillene mellom den gammelnordiske og den mellomnedertyske substantivbøyingen.

Bortfallet av dativ pluralis kan da kanskje forklares som et resultat av vokalreduksjon og et m-bortfall, dvs. *-om* > **-æm*¹⁰⁸ > *-æ*. Men det er trolig bedre å forklare dette som analogi, slik at når dativ sg. ikke lenger markeres,¹⁰⁹ vil etter hvert en særegen markering av dativ pl. også forsvinne. En mulig tolkning av hva vi observerer i dansk, er at språkkontakten mellom gammeldansk og vestgermansk satte i gang en prosess som førte forenklingene i dansk lenger enn at formene ble tilnærmet like det mellomnedertyske bøyingsmønsteret. Men dersom den postulerte språkkontakten medfører en større endring i paradigmene enn at de blir like det bøyingsparadigmet som jeg har foreslått som mønster – må ikke det i så fall bety at det ikke kan være tale om språkkontakt, men at det heller er tale om indre utvikling?

Den sterke maskuline substantivbøyingen, og andre deler av morfologien, ville sannsynligvis blitt nesten identisk med mellomnedertysk dersom språkkontakten hadde vært tilstrekkelig kraftig og langvarig. Da kunne nordisk blitt en form for kreolisert nedertysk, med for eksempel en nordisk leksikalsk kjerne og mellomnedertysk morfologi. Men kontakten var ikke av samme type eller styrke som den språkkontakten som for eksempel dannet kreolspråk i Vestindia. Kontakten mellom nedertysk og nordisk lå som tidligere nevnt heller i en slags mellomposisjon på en skala mellom dialektkontakt og språkkontakt. Situasjonen med at det trolig ikke uten videre var en gjensidig forståelighet, kan da innebære at eventuelle morfologiske interferensfenomener vil vise seg som en slags nivellering mellom de morfologiske formene til de impliserte språkene. Språkkontakten vil uansett ha gitt flere varianter i “språkpoten”,¹¹⁰ og det kan da nærmest være tilfeldigheter som avgjorde hvilke som vant frem. Likevel starter de danske endringene i de to punktene som særlig skiller mellom det gammelnordiske og det mellomnedertysket paradigmet, dvs. hvor vi har (1) fullvokal mot redusert endingsvokal og (2) markert nominativ entall mot en endingsløs form i nominativ og akkusativ. Endringene kan derfor skyldes språklig akkommodasjon fra de danskspråkliges side, ikke ved et direkte lån av

¹⁰⁸ Det er eksempler på slike former bl.a. i pronomensystemet, hvor *ham* (dvs. pronomenet *han* i objektsform) i eldre dansk hadde former som *hannom* eller *hannem*, hvor den siste formen nok viser vokalreduksjon.

¹⁰⁹ Jf. Skautrup (1968: 267): “Dativsformen i ental er overalt opgivet, og dens funktion overtaget af den fælles nom.-akk.-form”.

¹¹⁰ Randi Neteland definerer dette begrepet slik: “Sammensetningen av alle variantene som brukes i språksamfunnet kan kalles ‘språkpoten’” (Neteland 2014: 28).

morfologi fra ett språk til et annet, men heller ved at kontakten resulterte i en form for “analogivirkning” fra et språk til et annet og hvor påvirkningen altså fikk morfologiske konsekvenser. Som tidligere nevnt medfører språkkontakt ofte forenklinger, og hvis vi tar høyde for at en påvirkning utenfra også følges av internspråklige endringer, så kan vi godt havne et ganske annet sted enn ved den fremmede formen som startet prosessen.

Den markerte nominativen falt også i norsk i løpet av mellomnorsk tid, og det er tenkelig at bøyingsmønsteret i en “generell vestnorsk varietet” i tiden 1450–1475 kan ha sett ut som under:¹¹¹

Sg.	N	dag (dager)
	A	dag
	G	dags
	D	dage (dag)
Pl.	N	dagar (dage)
	A	daga (dage)
	G	daga (dage)
	D	dagom

Dette paradigmet er basert på den mest frekvente kasusformen, mens den nest mest utbredte varianten er satt i parentes (basert på Pettersen 1991: 5–36 og 144–158). De enkelte skriverne kan tidvis også veksle mellom disse formene. I dette paradigmet finnes dessuten et argument mot r-bortfall som en rein fonologisk regel, siden vi ser at det ikke er gjennomført r-bortfall i nom. pl. (jf. også Enger 2013: 7–8). Dette paradigmet er mer likt både det danske og det mellomnedertyske enn hva det klassisk norrøne var. Og når utviklingen i tillegg er relativt lik for de fastlandsnordiske språkene, slik at til og med klassisk älvdalsk har r-bortfall og sammenfall av nom. og akk. sg. i sterke maskuliner (jf. Levander 1909),¹¹² så vil jeg hevde at det er gode indisier på at de morfologiske

¹¹¹ Paradigmet er altså en generalisering basert på formene i de vestnorske diplomene i Pettersens utvalg. Det settes opp både genitiv- og dativformer i dette paradigmet, noe som også gjøres i de følgende paradigmene. Dette er gjort fordi det i materialet finnes former som historisk sett tilsvarer former i disse kasusene, og det er i denne sammenhengen dermed sett bort fra at dativformene i økende grad bare finnes i leksikaliserte uttrykk og at genitivformene i hovedsak kun uttrykker possessiv-relasjoner.

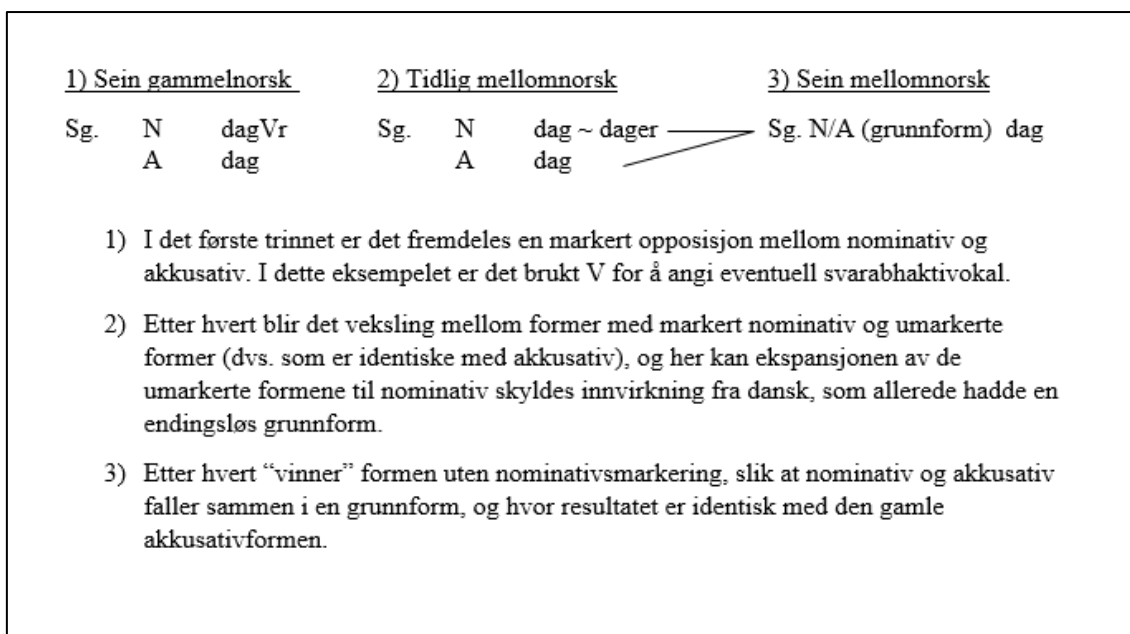
¹¹² Skillet mellom nominativ og akkusativ var likevel opprettholdt i pluralis, både i ubestemt og bestemt form (mens bruken av genitiv var marginal og klassisk älvdalsk hadde dermed et system med tre fungerende kasus, som færøysk).

forenklingene kan skyldes kontakt med nedertysk og påfølgende internordisk spredning av forenklede former.

Det fantes selvsagt også indre drivkrefter bak r-bortfallet. Tendensen til r-bortfall kan skyldes analogivirkning fra resten av deklinasjonene (nøytrer og femininer er stort sett uten *-r* markering av nominativ), fra assimilerte former og fra den manglende nominativsmarkering av patronymika, og kanskje også fra de maskuline stammene uten nominativs *-r* (dvs. den svake bøyingen som *granni*). Kanskje kan det ha virket inn at vokalreduksjonen av *a* sammen med fremveksten av svarabhaktivokal førte til sammenfall av flere former i *-ær*, selv om vi her må regne med at tonelagsmotsetninger har skilt mellom formene. Til tross for at det altså absolutt finnes tendenser til bortfall, er det er likevel ikke slik at r-bortfall i nominativ er gjennomført i de gammelnorske tekstene, og det er vanlig å finne veksling mellom former med og uten *-r* i samme tekst til langt inn i mellomnorsk tid. Jeg mener dessuten at ett trekk i færøysk kanskje også kan være et argument mot en ensidig indre årsaksforklaring for bortfallet av nominativsmarkeringen. For det første har både færøysk og islandsk utviklet svarabhaktivokal, jf. norr. *maðr* > fær. *maður* og isl. *maður* m. ‘mann’. Færøysk kan dessuten ha hatt tilløp til r-bortfall, jf. fær. *takk fyri* mot bevart *-r* i isl. *takk fyrir* ‘tusen takk’, men færøysk kan se ut til å ha satt inn igjen *-r* og *-ur* analogisk i posisjoner hvor r-bortfallet hadde morfologiske konsekvenser, jf. den “hyperkorrekte” formen fær. *stólur* m. ‘stol’, mot den lydrette norr. og isl. formen *stóll* m. (med *-ll* av $(*-lr <)*-lR < *-laR$). Et annet eksempel på det samme fenomenet er fær. *sveinur* av norr. *sveinn* m. Færøysk kan dermed ha hatt samme forutsetninger for r-bortfall som vi kan observere i sein gammelnorsk og mellomnorsk, men uten at det her har ført til et bortfall av nominativsmarkering eller en kollaps i kasussystemet. Uavhengig av gyldigheten til de færøyske eksemplene ovenfor, kan det igjen bemerkes at klassisk älvdalsk hadde r-bortfall, men likevel beholdt kasusopposisjoner.

I det danske eksempelet i figur 13, måtte vi ha vokalreduksjon, r-bortfall og kanskje også m-bortfall i dat. pl., for å komme fra runedansk frem til formene i eldre middeldansk. I norsk, som allerede nevnt, kan ikke r-bortfallet være en allmenn fonologisk regel, dvs. bortfallet har ikke fungert som en *lydlov*, fordi *-r* bl.a. ikke faller bort i utlyd i en del ord hvor den hører til stammen, som f.eks. norr. *aldr* > *alder* (Enger 2013: 8). For deler av norsk, deriblant også mitt materiale, behøver vi egentlig heller ikke noen forutgående fonologiske endringer for å forklare sammenfallet av nominativ og akkusativ entall i de sterke

maskuline a-stammene. Dette er fordi denne endringen også kan analyseres som en analogisk endring, hvor sammenfallet i stedet kan forklares som en prosess hvor en form som tilsvarer akkusativformen begynte å trenge inn i nominativ, enten som følge av indre utvikling med en økende generalisering av akkusativ, eller som en ny nominativsform som i det minste delvis også kan skyldes dansk påvirkning, jf. fremstilling i figur 14.



Figur 14. Sammenfallet av nominativ og akkusativ betraktet som analogi.

I dialekter med bevart svarabhaktivokal blir det derimot vanskelig å analysere sammenfallet av nominativ og akkusativ som en rein analogisk utvikling, siden her faller ikke innskuddsvokalen når *-r* faller bort, men blir altså stående.¹¹³ Grunnformer med bevart innskuddsvokal kan altså ikke gå tilbake på en form som tilsvarer akkusativ, og i disse tilfellene må det dermed være nominativsformen som er opphavet til den nye grunnformen (se også Enger 2013: 8–9). I disse dialektene må vi derfor først ha et r-bortfall før vi kan regne med noen analogisk omdanning eller kasussammenfall. Dermed kan vi nok heller ikke analysere sammenfallet av nominativ og akkusativ kun som analogi, og helt utelukke at r-bortfallet også har vært en fonologisk endring. Likevel er det slik, at

¹¹³ Jf. f.eks. "I alle norske dialektar har utlydande *-r* falle i nominativsformer av adjektiv og sterke substantiv, men i dialektar på Vestlandet, Agder og Vest-Telemark har svarabhaktivokalen blitt ståande, *ein go'e kniv'e*, av *góðr knífr* i gammalnorsk" (Haugen 2018: 279).

for store deler av norsk språkområde kan f.eks. ikke vokalreduksjonen ha vært så gjennomført, at den alene kan ha ført til de morfologiske sammenfallene. Så var da endringene primært forårsaket av fonologi eller analogi? Mitt forslag til løsning på dette spørsmålet må bli at vi trolig trenger begge deler, men at vi i norsk kan regne med at morfologisk restrukturering har spilt en langt større rolle for kasusbortfallet enn f.eks. i dansk, hvor vi nok ikke kan komme utenom de forutgående lydendringene dersom vi skal kunne forklare de morfologiske endringene.¹¹⁴ Det finnes altså to plausible forklaringer på sammenfallet av nominativ og akkusativ i mellomnorsk, men uten at jeg har kunnet finne noen klare eksempler eller argumenter som gjør at jeg helt vil utelukke en av dem. På den ene side kan det ikke være en rein fonologisk regel, fordi det ofte ikke er r-bortfall i nom. pl. og at former med stående *-r* som regel er grunnlaget for den nye grunnformen i flertall. På den annen side viser dialektene med bevart svarabhaktivokal at den nye grunnformen i entall heller ikke bare kan være resultat av analogi fra akkusativformene. Mitt forslag til løsning er derfor et “ja takk, begge deler”, hvor språkbrukerne over tid ble eksponert for tilfeller av både r-bortfall og analogi fra akkusativformer, og etter noen generasjoner dermed nådde frem til de nye grunnformene.

Jeg vil også ta med et eksempel fra den svake bøyingen, for å vise at heller ikke den var uberørt av kasusbortfallet. Som eksempel har jeg valgt en svak maskulin *an*-stamme, og for denne bøyingen er det ikke nødvendig å vektlegge språkkontakt for å forklare forenklingene, dels fordi denne bøyingen allerede i norrønt hadde mye kasussynkretisme, og dernest fordi reduksjonen av kasusformer trolig hovedsakelig kan forstås som forbundet med reduksjonen i den sterke bøyingen. På mellomnedertysk ble de svake maskuline stammene bøyd slik (Lasch 1914: 201):

Sg.	N	-e
	A	-en
	G	-en
	D	-en
Pl.	alle	-en

¹¹⁴ Enger (2013: 7–8) har likevel gode argumenter for at gjennomføringen av r-bortfallet, selv i dansk, ikke utelukkende kan ha vært fonologisk motivert.

Som eksempel på svak bøyning på norrønt benytter jeg en maskulin *an*-stamme, bøyingsmønster norr. *granni* ‘granne, nabo’:

Sg.	N	granni
	A	granna
	G	granna
	D	granna
Pl.	N	grannar
	A	granna
	G	granna
	D	grønnum

Vi ser at alt på det norrøne trinnet er de oblike formene i entall identiske, mens de er noe mer adskilte i flertall. En generell vestnorsk varietet fra tiden 1450–1475 kan ha sett slik ut (basert på Pettersen 1991: 10, 96–108 og 144–159):¹¹⁵

Sg.	N	granne
	Obl.	granna (granne)
Pl.	N	granne (granna)
	A/G	granna (granne)
	D	grannom

Igjen er paradigmet basert på den mest frekvente kasusformen, mens den nest mest utbredte varianten er satt i parentes. Skrivere kan veksle mellom disse formene og i noen tilfeller er det ikke veldig mange belegg som skiller. Vi ser her at endringene egentlig ikke gjør det mellomnorske paradigmet noe mer likt det mellomnedertyske, men det kan muligens ha blitt noe enklere ved at opposisjonen mellom entall og flertall delvis har falt bort på dette trinnet. Det er kanskje også tenkelig at *-r* seinere kan ha blitt satt inn igjen analogisk i noen former for talemål for å markere flertall entydig i disse stammene, jf. skriftformene i bokmål *granne* – *granner* og i nynorsk *granne* – *grannar*.

¹¹⁵ Ved dette paradigmet burde vi ideelt sett kunne skille mellom *e*-mål og *a*-mål, men det overleverte materialet gir ikke grunnlag for å kunne gjøre det, jf. bl.a. hva Pettersen skriver om infinitivsendingene i sitt materiale: “Det mest påfallende ved den geografiske fordelingen av allomorfene er at brev fra det nåværende *a*-målsområdet ikke skiller seg ut fra brev fra *e*-målsområdene” (Pettersen 1991: 545).

5.5.5 Forslag til en kronologi for endringene i fastlandsnordisk

Ovenfor har jeg foreslått tre mulige språkkontakttrekk i fastlandsnordisk, til tross for at de to omtalte fonologiske endringene i ufullstendig grad er gjennomførte i norsk. Grunnen til at jeg i denne diskusjonen har tatt med endringer som har langt større betydning for svensk og dansk enn for norsk, er at det er sannsynlig at mange endringer i middelalderens fastlandsnordiske språk oppstod i dansk og i noen grad i svensk, og at de kom til norsk derfra. Mange av endringene startet sannsynligvis dessuten som følge av kontakt og oppstod nok særlig som følge av kontakt mellom dansk og ulike utviklingstrinn av nedertysk.

På bakgrunn av de foreliggende dateringene, vil jeg da foreslå tre faser for endringene i fastlandsnordisk. Den første fasen medfører noen fonologiske endringer, som monoftongeringen og reduksjon i endingsvokaler. I neste fase følger de morfologiske endringene, og etter mitt syn kan disse endringene i dansk i stor grad være forårsaket av vokalreduksjonen. I tredje fase, som tidsmessig noenlunde tilsvarende hansaforbundets storhetstid, kommer sannsynligvis den største tilstrømningen av de leksikalske elementene fra mellomnedertysk. Lånord vandrer lett mellom språk og for disse trenger vi ikke nødvendigvis forutsette mye kontakt. Lånene har både spredt seg direkte fra mellomnedertysk og gjennom de andre nordiske språkene til norsk. Videre har de fonologiske og morfologiske endringene i ulik grad diffundert fra dansk til de andre nordiske språkene, men likevel slik at de morfologiske forenklingene i stor grad kunne spres uavhengig av hvorvidt de fonologiske endringene var fullbyrdet eller ikke.

5.6 Årsaker til endringene i mellomnorsk

Tema for dette kapittelet har vært hva som kan ha forårsaket de språklige endringene i mellomnorsk. Den foregående diskusjonen er i hovedsak et forsøkt på å finne ut av hva som kan ha hatt mest å si, indre språkutvikling, ytre forhold eller språkkontakt. Det er svært mange og ulike faktorer som kan påvirke og medføre endring av et språk over tid. Det virker derfor lite sannsynlig at endringene i mellomnorsk bare skal skyldes én årsak, men at de heller var resultat av et samvirke av mange årsaker. Den viktigste enkeltårsaken til endringene er likevel sannsynligvis kontakten med svensk og dansk (jf. Blaxter 2017), men at språklige innovasjoner og forenklinger lett kunne diffundere og slå rot i norsk språk på denne tiden, skyldtes trolig et samspill mellom både indre og ytre forhold. I et språkgeografisk og typologisk perspektiv vil jeg dessuten fremheve at opprinnelsen til en del av de sentrale endringene i høy- og seinmiddelalderens fastlandsnordisk nok bør søkes i språkkontakt med vestgermansk, og hvor språkkontakten trolig særlig har foregått i Danmark. Deretter ble forenklingene spredt til de mer kontakt-eksponerte delene av den nordiske språkgreinen. Det synes også utvilsomt at dansk og svensk, i større grad enn norsk, kan ha blitt transformert av en direkte språkkontakt med nedertysk.

Etter alt å dømme kom altså de mellomnorske språkendringene i seinmiddelalderen som en følge av både ytre og indre forhold, hvor det norske språksamfunnet ytre sett var svekket av pest, fremmed styre og økonomisk nedgang. Endringene var til en viss grad også språklig forberedte med økende språklig variasjon, av analogivirkninger og begynnende sammenfall av endelser. Konklusjonen må like fullt bli at de mellomnorske språkendringene i stor grad kom inn ved spredning fra nabospråkene, men da slik at endringene lettere fikk innpass og spredningsmuligheter på grunn av at både de indre forfallstendensene og de ytre forholdene presset utviklingen i samme retning.

DEL IV. AVSLUTNING OG APPENDIKS

nec quod fuimusve sumusve, cras erimus
– Ovid *Metamorphoses*, bok XV, linje 215–216

6 Oppsummering og konklusjon

6.1 Oppsummering og drøfting

I introduksjonskapittelet gav jeg en kort presentasjon av mellomnorsk og viste til de viktigste oversiktsverkene om mellomnorsk språk. I innledningen ble også avhandlingens problemstilling satt opp, og den var primært å forsøke å gi svar på disse tre spørsmålene:

- 1) Hvilke språkendringer kan påvises i mitt tekstutvalg og i seinmiddelalderens norsk generelt?
- 2) Er det grunnlag for å skille ut en mellomnorsk periode?¹¹⁶
- 3) Hva er årsakene til endringene og særlig til kasusbortfallet?

Samlet er dette kanskje for ambisiøse og vidtfavnende mål for en god avhandling, men de reflekterer at jeg ønsket å gi svar på noen av “de store spørsmålene”, deriblant altså om det var grunnlag for å skille ut en mellomnorsk periode og hvorfor kasussystemet nærmest forsvant i norsk. Det hadde trolig gitt en enklere problemstilling og en mer enhetlig struktur på avhandlingen om jeg hadde: a) Enten økt tekstutvalget og gjort en strengt materialbasert avhandling, eller b) kun basert meg på forskningslitteratur og konsentrert meg om hovedlinjene i utviklingen. Denne avhandlingen ble en slags hybridløsning mellom disse to alternativene, og det er åpenbart noen ulemper knyttet til dette valget. Fordelene med den valgte løsningen er at avhandlingen ikke ble enda en detaljundersøkelse av materiale fra ett område, samtidig som jeg altså fikk noe egen empiri og at dette i tillegg gav en skisse over utviklingen i materialet fra Bergen før Pettersens tekstutvalg starter. En god del språklige forhold blir omtalt flere steder i avhandlingen. Dette er en konsekvens av avhandlingens struktur og det er vanskelig å se hvordan dette kunne vært unngått.

I kapittel to ble et geografisk avgrenset og tidsmessig spredt utvalg av primærkilder undersøkt ved hjelp av språklige analyser. Tekstutvalget bestod av et materiale på åtte diplom som var utstedte i Bergen. Diplomene i utvalget er daterte til mellom 1298 og 1495, og jeg valgte å sette sluttstrek ved ca. 1500 siden diplomene da ofte er sterkt preget av dansk skriftspråk. Materialet ble

¹¹⁶ Noe som har blitt bestridd av Rindal (1993 (1988)) og Mæhlum (1999 ofl.).

analysert med særlig vekt på endringer i ortografi og fonologi, morfologi og leksikon. Jeg behøvde egentlig ikke et veldig stort tekstutvalg, fordi materialet fra perioden mellom 1450 og 1550 allerede var grundig behandlet av Egil Pettersen (1975 og 1991). Pettersens tekstutvalg dekker likevel kun det utsnittet som Marius Hægstad (1902: 15) betegnet som “yvergangstidi fraa millom-norsk til nynorsk”. Mitt tekstutvalg og mine analyser kan dermed fylle ut det manglende tidsrommet, dvs. siste delen av gammelnorsk tid og første delen av mellomnorsk tid, frem til Pettersens tekstutvalg starter. Det noe ufullstendige bildet som mine funn og mitt tekstutvalg skisserer blir også nyansert og bygget ut med data fra andre undersøkelser i løpet av avhandlingen, særlig i kapittel 3 og 4. Ved fremstillingen av resultatene fra materialanalysen i avhandlingen kan det selvsagt innvendes at jeg kunne ha behandlet resultatene på en annen måte, ved å sette opp funnene i tabeller eller fremstilt dem grafisk på tidsakser o.l. Årsaken til at jeg falt ned på det oppsettet som jeg gjorde, var blant annet at jeg ville være helt åpen om at en del av mine funn faktisk er fortolkninger, og ved å gjengi dem på denne måten kan leserne selv avgjøre hvorvidt det i hvert tilfelle er tale om et valid funn. Det hadde i langt mindre grad vært mulig om materialet kun hadde blitt lagt frem omkodet i tabeller, som belegg på akkusativ for dativ o.l.

De viktigste funnene i mitt tekstutvalg av fonologisk og ortografisk art var at det ble gradvis mindre markering av u-omlyd og at markeringen av denne omlyden var så godt som borte utpå 1400-tallet. Diftongforenklingen slår egentlig først inn rundt 1400, men øker i omfang i løpet av århundret. De tidlige diplomene viser vokalharmoni, men denne ser ut til å forsvinne ut av materialet i tiden etter 1350. Det er stort sett belegg på svarabhaktivokal i diplomene, men ved de to siste diplomene medfører r-bortfallet og den endingsløse nominativ/akkusativ-formen at innskuddsvokaler stort sett ikke lenger forekommer. Det er noen mulige forekomster av vokalreduksjon allerede før 1350, men de virkelig tydelige beleggene kommer først med diplommet fra 1386, og vokalreduksjonen ser ut til å ha nådd en foreløpig topp i diplommet fra 1402. Deretter er det noen forekomster i hvert av diplomene utover på 1400-tallet. Det er trolig ikke grunnlag for å regne med at det skal ha vært særlig mye vokalreduksjon alt på 1200-tallet i bergensk, slik Mikjel Sørli (1969) hevdet. Vokalreduksjonen var en gradvis utvikling som hovedsakelig ser ut til å ha foregått i løpet av 14- og 1500-tallet i bergensk talemål. Det er heller ikke en klar kobling mellom tilbakegangen av kasusfleksjon og vokalreduksjonen i

materialet, siden vokalreduksjonen i større grad gjennomføres først etter at kasusmorfologien allerede er redusert eller mangler.

Grafemet <þ> tapes etter 1408, og den ustemte dentale frikativten tapes trolig noenlunde samtidig i talespråket som grafemet. Bruken av <ð> er tidlig ustø og grafemet forsvinner ut av kildene i løpet av 1300-tallet, men selve lyden var likevel sannsynligvis i språket en stund etter dette. Diplomet fra 1307 viser bortfall av *-r* i *-sonr* og i dette diplommet er det også ett belegg på at en genitivform på *-ar* har blitt redusert til *-a*. I diplommet fra 1402 er det r-bortfall i en perfektum partisipp-form. I diplommet fra 1470 mangler markering av nominativ entall på maskuliner i den sterke substantivbøyingen, og diplommet fra 1495 viser tydelig r-bortfall også i determinativ. Ulike assimilasjoner og konsonantbortfall var til stede i talespråket lenge før mellomnorsk tid, og det er sannsynligvis eksempel på forenkling av konsonantgruppe allerede i det første diplommet. Deretter er det et par eksempler i hvert av diplomene fra 1300-tallet, men først ved diplommet fra 1408 blir det virkelig mange assimilasjoner og bortfall, deretter synker antallet noe igjen utover 1400-tallet.

Av morfologiske funn når det gjelder kasusmarkering, så blir genitivmarkør i løpet av 1400-tallet ofte generalisert til endelsen *-s*, mens nominativ og akkusativ entall ser ut til å ha falt sammen i diplommet fra 1470. I tillegg faller dativmarkering mye bort i løpet av 1400-tallet, og særlig etter 1450. I verbøyningen ser det ut til at vokalveksel i paradigmene i noe økende grad utjevnes i løpet av 1400-tallet. I verbformene er det eksempler på at singularisform benyttes for pluralis og at former i 3. person benyttes for 1. person. I pronomen er 1. person dualis trolig tapt som grammatisk trekk i begynnelsen av 1400-tallet, ved at dualis og pluralis falt sammen i flertall. Utover 1400-tallet overtar dessuten *vi* som pluralisform for eldre *vér* og *mér*. Den viktigste leksikalske endringen i diplomene kommer etter 1350, med innslaget av former som viser svensk og dansk påvirkning.

I forlengelse av gjennomgangen av funnene i materialanalysen, er det et resultat av arbeidet med materialet som kan kommenteres grundigere. Før jeg startet på dette prosjektet hadde jeg en forestilling om at vokalreduksjon i endestavelser muligens ville kunne gi en tilfredsstillende forklaring på reduksjonen i bøyingsmorfologien i mellomnorsk. Denne forestillingen var basert på at vokalreduksjonen trolig kan forklare tilsvarende endringer både i gammeldansk og mellomengelsk, og dessuten visste jeg at Sørli (1969) hevdet at vokalreduksjon i endestavelser skulle være belagt tidlig i materiale fra Bergen.

Da jeg startet arbeidet med materialet, ble det etter hvert tydelig at selv ikke i et materiale fra Bergen så vokalreduksjon ut til å ha noen særlig korrelasjon med endringene i morfologien eller med den tidvis manglende kasusmarkeringen, og dessuten må vokalreduksjon ha spilt en enda mindre rolle i dialektområder hvor fullvokaler i større grad ble opprettholdt. Vokalreduksjon som den primære årsaksforklaringen for kasusbortfallet i norsk måtte derfor oppgis, særlig fordi den mellomnorske kasusreduksjonen også rammer dialektområder med lite vokalreduksjon.

Avhandlingens tredje kapittel handler om periodisering og mellomnorsk som språkhistorisk periode. Magnus Rindal har i en artikkel fra 1993 (eg. 1988) så godt som utelukket at det skal være et grunnlag for en mellomnorsk periode, og han foreslo i stedet en ny periodeinndeling hvor språket fra 700 til 1250 betegnes som *eldre gammalnorsk* og språket mellom 1250 og 1500 som *ynge gammalnorsk*. Rindals argumentasjon for den nye inndelingen var at mange endringer startet allerede på 1200- og 1300-tallet, og at endringene derfor ikke er spesifikke for den mellomnorske perioden. Derimot har Erik Simensen (1998), og i stor grad basert på Rindal, satt opp en liste med viktige språkendringer som foregår i det som tradisjonelt har vært betegnet som mellomnorsk tid, og denne listen inneholder dermed mulige kriterier for utskillelse av en mellomnorsk periode. Man vil også finne støtte for en mellomnorsk periode om man benytter Simensens liste på et mellomnorsk materiale, men spørsmålet blir da om endringene som settes opp i denne listen er betydelige nok til at de gir et reelt grunnlag for å skille ut en mellomnorsk periode. I et forsøk på å se om så kunne være tilfellet, benyttet jeg arkaisme-skalaen til Roger Lass (2000) for å undersøke hvor mellomnorsk ville plassere seg på denne skalaen.

Arkaismeskalaen ble delvis valgt fordi det var et visst sammenfall mellom Simensens fem punkter og arkaismene til Lass. Resultatene av denne undersøkelsen var at norsk språk gjennomgikk store endringer på denne skalaen i tiden mellom ca. 1400 og 1525, og undersøkelsen gav dessuten en viss støtte for å gjøre et skille rundt 1400. Jeg vil derfor hevde at det er et visst empirisk grunnlag for det tradisjonelle synet, om at det foregikk relativt store og hurtige språkendringer i det tidsrommet som har vært betegnet som mellomnorsk. Selv om det er vanskelig å bestemme nøyaktig når summen av språkendringer er store nok til at man bør operere med en ny periode, og at det i tillegg er vanskelig å gi absolutte dateringer for mellomnorsk, så vil jeg likevel påstå at mellomnorsk synes å være en helt rimelig språkhistorisk inndeling. Periodiseringen virker altså

å ha støtte i språkendringer i materialet, og den ser heller ikke ut til kun å være gjort av ideologiske årsaker eller bare være basert på historiske forhold. Her kan det også nevnes at mellomengelsk på mange måter er like flyktig og regional variabel som mellomnorsk, men mellomengelsk har likevel blitt en relativt veletablert språkhistorisk periode. En vellykket periodisering må i noen grad også være basert på konsensus i forskningsmiljøet, om at en gitt periodeinndeling er en meningsfull generalisering angående språket i et tidsavsnitt, men dette er uansett mitt bidrag til periodiseringsspørsmålet.

I avhandlingens fjerde kapittel gis en noe mer strukturert gjennomgang av de mellomnorske språkendringene, enn hva som var naturlig å gjøre i det foregående kapittelet om periodiseringsspørsmålet. Ett nytt moment her er Ivar Bergs artikler fra 2015 om tapet av leksikalsk genitiv. I dette kapittelet påpeker jeg også at materialet fra Bergen viser en litt annen utviklingsgang for avviklingen av kasussystemet enn den man ser i dativdialektene, fordi i bergensmaterialet ser det ut til at både sammenfallet av nominativ og akkusativ og mye av reduksjonen av dativ foregår allerede i løpet av 1400-tallet. Jeg valgte å øke Simensens fem mellomnorske endringer til syv, ved at jeg la til ett punkt om at dualis mistes i pronomensbøyningen og ett om tapet av leksikalsk genitiv. Min konklusjon angående de mellomnorske endringene er at det primært er de morfologiske og delvis de leksikalske endringene som utgjør de viktigste skillene mot gammelnorsk. I dette kapittelet gjorde jeg også en avstikker til mellomislandsk, hovedsakelig for å vise at noe språklig variasjon og fremmedspråklig påvirkning ikke behøvde å føre til veldig store språklige endringer på sikt.

I det femte kapittelet forsøkte jeg å finne årsakene til endringene i mellomnorsk. For dansk er det sannsynligvis mulig å forklare kasusbortfallet som en følge av vokalreduksjonen, altså at tapet av kasusfleksjon kan forklares som morfologiske endringer utløst av endret fonologi. I mitt materiale og i mellomnorsk generelt er det derimot vanskelig å forklare kasusbortfallet som hovedsakelig fonologisk utløst. Den økende tendensen til bortfall av *-r* i utlyd i mellomnorsk, medfører at det etter hvert blir manglende markering av nominativ entall på maskuliner i den sterke substantivbøyningen, og det blir derfor et økende sammenfall av nominativ og akkusativ. Men selv hvis *r*-bortfallet skal regnes som en fonologisk endring som får morfologiske implikasjoner, er det vanskelig å tilkjenne denne endringen en kritisk rolle for kasussystemet, særlig fordi klassisk älvdalsk også hadde *r*-bortfall, men likevel bevarte kasusopposisjoner

(jf. dessuten at det var et tidlig bortfall av nominativsmarkører i vestgermansk, men kasussystemet er likevel opprettholdt i tysk). Heller ikke at genitivmarkøren på 1400-tallet ofte generaliseres til endelsen *-s*, kan ha hatt en stor strukturell betydning. Det som derimot tydeligere peker mot et sammenbrudd i kasussystemet på 1400-tallet, er at dativmarkering ofte faller bort, at preposisjoner gjerne følges av endret kasusmarkering og at kasusmarkering i økende grad beholdes på færre ledd i en frase. Og dette er utviklingstrekk som i liten grad kan ha fonologiske årsaker.

Brit Mæhlum (1998, 1999, 2000 og 2016) har trolig noe rett i at svartedauden i seg selv ikke var “en skjellsettende språkhistorisk begivenhet”, fordi en pest ikke nødvendigvis trenger å medføre noe særlig av språklige endringer. Svartedauden kan likevel ha hatt en sterk indirekte rolle for endringene fra gammelnorsk til mellomnorsk, fordi den plutselige befolkningsreduksjonen, den påfølgende samfunnskollapsen og endringene i bosetningsmønstre må ha medført en økende språklig variasjon, mer dialektkontakt og generell språklig endring. Mæhlums videre argumentasjon, om at en mellomnorsk periode i norsk språkhistorie nærmest utelukkende skal ha blitt konstruert på bakgrunn av ideologiske motiver, er det derimot vanskelig å se at det er et godt grunnlag for. På grunnlag av konklusjonene i Tam Blaxters avhandling fra 2017, synes det videre rimelig å betrakte kasusbortfallet i norsk som i stor grad forårsaket av diffusjon av former med bl.a. redusert kasusfleksjon fra dansk og svensk. Et annet forhold som også kan se ut til å støtte hypotesen om diffusjon fra svensk og dansk, er det økende innslaget av former i mellomnorsk som viser østnordisk påvirkning. Enda et trekk som kanskje også kan peke i samme retning, er den gradvis minkende markeringen av *u*-omlyden på 1400-tallet, noe som gjør at de norske formene blir mer like de østnordiske, hvor som kjent *u*-omlyden som regel mangler. Endringene i seinmiddelalderen kan dermed muligens ses på som et resultat av at de skandinaviske landene under Kalmarunionen, i langt større grad enn i århundrene før, også ble til et språkfelleskap. I hvert fall gjelder dette for de øvre samfunnslagene, og så har endringene seget videre nedover i samfunnslagene. Det norske språksamfunnet både vant og tapte noe på at norsk språk ble koblet på endringene i de andre fastlandsnordiske språkene. Et entydig positivt resultat av denne utviklingen er at norsk fortsatte å være ganske likt svensk og dansk, og det er også dette som gjør at vi fremdeles har en relativt god nabospråksforståelse i Skandinavia. Det negative med utviklingen var at det ble en større språklig avstand til de

øynordiske språkene. Endringene medførte hovedsakelig mindre gjensidig forståelighet, men sannsynligvis også at vi gled litt lenger fra hverandre kulturelt, fordi vi ikke lenger stod i et like tydelig språkfelleskap. Selv om endringene i stort monn altså trolig skyldes en utstrakt spredning av språktrekk fra svensk og dansk, kom likevel språkendringene på denne tiden, fordi norsk ytre sett var svekket av pest, fremmed styre og økonomisk nedgang, og på grunn av de språkinterne tilbøyelighetene til økende sammenblanding og sammenfall i bøyingsystemet.

Siden 1990-tallet har det vært en forskningsmessig interesse for spørsmålet om hvorvidt endringene i mellomnorsk tid kom som følge av språkkontakt med mellomnedertysk. Om vi ser bort fra noen endringer i bergensdialekten, er dette likevel en forklaringsmodell som sannsynligvis i stor grad bør forlates for norsk språk, jf. særlig Blaxter (2017). Argumentene mot direkte mellomnedertysk påvirkning er særlig at endringene i mellomnorsk ofte ikke passer kronologisk med at de skal ha vært utløst av kontakt med mellomnedertysk, at mange av endringene allerede var etablerte i østnordisk før de ses i norsk materiale og at det utenom i Bergen var få stabile og langvarige kontaktsituasjoner mellom norsk og mellomnedertysk. En del endringer i yngre gammelsvensk kan derimot godt skyldes språkkontakt med mellomnedertysk, siden svenske byer hadde en betydelig tysk innvandring og det var dessuten langvarig og tett samhandling mellom befolkningselementene i de svenske byene, jf. bl.a. Gro-Renée Rambø (2010: 243–310) med særlig søkelys på Kalmar og Stockholm. I dansk starter forenklingene i bøyingsverket før hansatiden, jf. bl.a. Kristian Ringgaard (1986), og i dansk kan kasusbortfallet derfor i liten grad skyldes seinmiddelalderens kontakt med mellomnedertysk. Selv om endringene i dansk ser ut til å starte allerede rundt utgangen av vikingtiden, er det likevel trolig at forenklingene i dansk kan ha oppstått som en følge av språkkontakt med vestgermansk, dvs. trolig med frisisk og særlig med nedertysk i Sør-Jylland. Til tross for at jeg altså har trukket slutningen at mange endringer sannsynligvis har vært kontaktutløste, kunne jeg likevel ønsket meg noe mer forskning på endringene, både i svensk og dansk. Særlig interessant kunne det vært med en større undersøkelse av i hvilken grad de ulike forenklingene i svensk og dansk skal skyldes indre utvikling, diffusjon fra dansk eller språkkontakt med nedertysk.

I løpet denne avhandlingen har jeg drøftet en rekke sentrale spørsmål som har vært mye diskutert, som til hvilken tid de store endringene i språksystemet

fant sted og hvilke konsekvenser det har for periodiseringen som man bør operere med. En annen viktig problemstilling i avhandlingen har vært spørsmålet om årsakene til de store systemendringene i språket, og hva som har hatt mest å si, indre språkutvikling, ytre forhold eller språkkontakt. Det er likevel ikke slik at summen av endringer mellomnorsk tid kun kan skyldes en av disse faktorene alene, men at det heller er tale om et komplekst samspill mellom dem:

- Indre utvikling uten diffusjon fra svensk og dansk ville medført endringer, men sluttproduktet ville neppe sett helt ut som moderne norsk.
- Språkkontakt uten indre utvikling er vel nesten umulig å postulere, siden det alltid vil foregå noe indre utvikling, men kraftig språkkontakt vil kunne medføre endringer.
- Ulike ytre forhold vil kunne tilrettelegge for mer indre utvikling eller mer språkkontakt.

Jeg har altså ikke kunnet peke ut bare en årsak til endringene. Det er likevel sannsynlig at de ytre faktorene også virket forsterkende på noen igangsatte indre utviklinger, og når jeg da skal vekte faktorene må derfor ytre faktorer, med både endringer i samfunnet og språkkontakt, regnes som sannsynligvis mest avgjørende. I denne avhandlingen har jeg forsøkt å formidle mine synspunkter og vurderinger angående et språklig sett innfløkt tidsavsnitt, og avhandlingen er en så god analyse og syntese som jeg har vært i stand til å gjøre med de for meg tilgjengelige data.

6.2 Konklusjon

I løpet av dette arbeidet mener jeg å ha gitt svar på problemstillingene fra innledningen, og vil avslutningsvis forsøke å gi en sammenfatning av noen viktige momenter i denne avhandlingen. Avhandlingens tekstutvalg var et materiale på åtte diplom. Disse diplomene var utstedte i Bergen og dateres til mellom 1298 og 1495. Dette materialet ble analysert med særlig vekt på endringer i ortografi, fonologi, morfologi og leksikon. Materialet fra tiden mellom 1450 og 1550 var allerede grundig behandlet av Egil Pettersen (1975 og 1991), og mitt tekstutvalg og mine analyser gir dermed hovedsakelig en skisse over utviklingen fra siste delen av gammelnorsk tid frem til Pettersens tekstutvalg starter. Ved tekstutvalget visste jeg til en viss grad hva jeg ville finne innen jeg startet på arbeidet med det, men det er likevel noen resultater fra denne

delen som trolig innebærer noen nye innsikter. Jeg vil i den forbindelse særlig trekke frem at selv ikke i et materiale fra Bergen, så det ut til å være en klar kobling mellom vokalreduksjonen og tilbakegangen av kasusfleksjon eller den tidvis manglende kasusmarkeringen. Dessuten gjennomføres vokalreduksjonen først i større grad etter at kasusmorfologien allerede er redusert eller mangler. Materialet fra Bergen viser også en litt annen utvikling ved avviklingen av kasussystemet enn den man ser i dativdialektene, fordi i bergensmaterialet foregår både sammenfallet av nominativ og akkusativ og mye av reduksjonen av dativ allerede i løpet av 1400-tallet. Dette betyr også at det sannsynligvis har vært litt forskjellige veier frem til den moderne norske språkstrukturen i dialektene, og kanskje har det generelt vært en noe ulik utviklingsgang mellom de store byene og resten av landet.

I de påfølgende delene av avhandlingen trekker jeg i større grad veksler på tidligere undersøkelser, går gjennom det som jeg anser som de viktigste endringene i mellomnorsk tid og forsøker å gi svar på hvorfor disse endringene kom. Tekster fra mellomnorsk tid veksler gjerne mellom eldre og nyere former, de kombinerer trolig former fra både talemål og ulike skriftspråktradisjoner, de har ofte innslag av svensk og dansk, og det er dessuten forskjeller i gjennomføringen av endringer etter hvor de er utstedte. Til tross for alt dette, er det likevel mulig å sette opp noen generelle språkendringer for den mellomnorske perioden, og nedenfor er det som jeg vil hevde er de syv viktigste endringene i løpet av mellomnorsk tid:¹¹⁷

- [θ] går over til /d/ eller /t/
- Sammenfall av nominativ og akkusativ i substantivbøyingen
- Leksikalsk genitiv faller bort (jf. Berg 2015a og 2015b)
- Adjektiv mister kasusbøyning
- Dualis mistes i pronomerbøyingen
- Personbøyning faller bort i verb¹¹⁸
- Ordforrådet får et mye sterkere innslag av lån, fra dansk, svensk og nedertysk

¹¹⁷ Jeg holder bortfallet av dativ utenfor listen med felles mellomnorske endringer, fordi reduksjonen av dativmarkering har vært en gradvis prosess i dialektene og pågår til en viss grad fremdeles.

¹¹⁸ Mens flertallskongruens i verbbøyingen har nok ofte falt bort i dialektene etter mellomnorsk tid.

Denne listen er en oppdatert versjon av fempunktlisten til Erik Simensen (1998: 151–152). Dette er endringer som skiller mellomnorsk fra det gammelnorske språktrinnet, og når alle endringene er gjennomførte har vi kommet frem til det moderne språktrinnet. Mellomnorske tekster vil derfor i ulik grad vise disse endringene, og listen kan dermed f.eks. brukes til å bedømme hvor en tekst plasserer seg utviklingsmessig i forhold til gammelnorsk. Selv om både betegnelsen *mellomnorsk* og utskillelsen av dette som en egen språkhistorisk periode er omstridt, se særlig Magnus Rindal (1993 (1988)) og Brit Mæhlum (1999 ofl.), må særlig de morfologiske og delvis de leksikalske endringene i mellomnorsk tid samlet sett vurderes som omfattende nok til at det er berettiget å operere med mellomnorsk som en egen språkhistorisk periode. Her vil jeg også trekke frem at jeg kunne vise at norsk språk gikk gjennom store endringer i tiden mellom ca. 1400 og 1525 ved å skåre ut mellomnorsk på arkaismeskalaen til Roger Lass (2000). Når jeg dermed hevder at det foregikk betydelige endringer i mellomnorsk, påhviler det meg nesten også å forsøke å gi en forklaring på hvorfor disse endringene kom. Selv om det som regel er umulig å fastslå nøyaktig hva som har forårsaket språkendringer, kan jeg uansett peke på noen sannsynlige årsaker til endringene i mellomnorsk tid.

Til tross for at avviklingen av kasussystemet nærmest kan følges skritt for skritt i diplomaterialet, ser kasusbortfallet i liten grad ut til å ha fonologiske årsaker. I materialet kan det spores en økende språklig variasjon og et begynnende sammenfall av endelser, men det er likevel vanskelig å regne alle endringene i mellomnorsk utelukkende som resultater av språkinterne forutsetninger, og dessuten hadde allerede dansk og i noen grad også svensk avvirket mye av kasusmarkeringen før det samme skjedde i norsk. Ifølge Peter Trudgill (2011, særlig s. 33–37) vil intensiv, men relativt kortvarig, kontakt mellom språksamfunn som snakker forskjellige språkvarieteter og hvor kontakten i stor grad innebærer voksnes andrespråkstilegnelse ofte resultere i strukturelle forenklinger av samme type som dem vi kan se i mellomnorsk. På bakgrunn av den tilgjengelige forskningslitteraturen ser det likevel ut til at det var få muligheter for at språkkontakten mellom norsk og mellomnedertysk kan ha vært av et slikt omfang at denne kontakten kan ha vært særlig utslagsgivende for endringene (jf. særlig Arnved Nedkvitne 2012 og Tam Blaxter 2017). I den grad det er tale om språkkontakt i mellomnorsk tid, vil det derfor hovedsakelig være med svensk og dansk. Dersom de morfologiske forenklingene likevel opprinnelig skal ha oppstått som følge av språkkontakt med nedertysk og i

forbindelse med voksnes andrespråklæring, må derfor de utløsende kontaktsituasjonene heller søkes i Danmark på 1100-tallet og delvis i de svenske byene på slutten av 1300-tallet.

Mitt ståsted eller perspektiv er derfor at endringene i mellomnorsk i stor grad bør regnes som ledd i fellesutviklinger i hele det fastlandsnordiske språkområdet, noe som i hvert fall delvis må forstås på bakgrunn av den økte samhandlingen på tvers av riksgrensene i seinmiddelalderen, blant annet som følge av de politiske unionene. Periodens økende språklige innflytelse fra svensk og dansk medførte da at norsk i stigende grad ble eksponert for og benyttet former med bl.a. avvikende eller manglende kasusmarkering, og sammen med de allerede eksisterende indre tendensene til forenkling gav dette over tid omfattende morfologiske forenklinger også i norsk. Det at språkendringene kom på denne tiden berodde dessuten på flere utenomspråklige forhold, hvor det norske språksamfunnet bl.a. var svekket av pest, fremmed styre og økonomisk nedgang.

Referanseliste

- Aitchison, Jean. 2001. *Language change. Progress or decay?* Third edition. I serie: Cambridge Approaches to Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Akselberg, Gunnstein. 2012. *Frå Bontelabo til Ånuglo. Stadnamn i Hordaland*. Oslo: Samlaget.
- Allén, Sture. 1971. *Introduktion i grafonomi. Det lingvistiska skriftstudiet. Under medverkan av Staffan Hellberg*. I serie: Data linguistica. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Apuleius, Lucius Madaurensis. 1989. *Metamorphoses (The Golden Ass)*. Volume I: Books I-VI. Edited and translated by J. Arthur Hanson. Loeb Classical Library 44. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Askedal, John Ole. 2007. "Grammatikalisering og typologisk restrukturering. Et perspektiv på norsk språkhistorie". I: Elmevik, Lennart (red.). *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 9–30.
- Aukrust, Vegard. 2004. *Kasusbøyinga i Lom i mellomnorsk tid – Ein tilstandsrapport*. Hovudoppgåve i nordisk språk. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, NTNU. Tilgjengelig via:
<http://www.heimskringla.no/artikler/hovudupgnord.pdf>
- Baldur Jónsson. 1997. "Isländska språket". I: Karker, Allan, Lindgren, Birgitta & Løland, Ståle. *Nordens språk*. Oslo: Novus, 161–176.
- Barber, Charles. 2004 (1993). *The English Language. A Historical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barnes, Michael P., et al. 2019. *The Runic Inscriptions of the Isle of Man*. Runrön 22. London: Viking Society for Northern Research, University College London.
- Benedictow, Ole Jørgen. 2002. *Svartedauen og senere pestepidemier i Norge: Pestepidemiens historie i Norge 1348–1654*. Oslo: Unipub.
- Berg, Ivar. 2006. *Nytt i gammalt. Kasusbruk i skrifter frå Trøndelag 1470–1500*. Masteroppgave. Trondheim: NTNU.

- Berg, Ivar. 2011. "Mellom norsk og dansk: Skriftspråk og talemål ikring 1500". I: Sandøy, Helge & Jahr, Ernst Håkon (red.). *Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814)*. Oslo: Novus, 17–31.
- Berg, Ivar. 2013. *Eit seinmellomalderleg skrivemiljø: Nidaros erkesete 1458–1537*. I serie: Doktoravhandlingar ved NTNU 2013:1. Trondheim: NTNU.
- Berg, Ivar. 2015a. "Nokre sider ved det norske kasusbortfallet i seinmellomalderen". *Maal og Minne*, 1–35.
- Berg, Ivar. 2015b. "Stages in deflexion and the Norwegian dative". I: Haug, Dag T. T. (red.). *Historical Linguistics 2013. Selected papers from the 21st International Conference on Historical Linguistics, Oslo, 5-9 August 2013*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 179–194.
- Berg, Ivar. 2017. "Kor gamle er dei norske dialektane?" I: Östman, Jan-Ola, Sandström, Caroline, Gustavsson, Pamela & Södergård, Lisa (red.). *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors: Helsingfors universitet, 123–132.
- Berg, Ivar. 2018. "Reformasjonen og norsk språkhistorie". *Teologisk Tidsskrift*, 167–176.
- Bertelsen, Henrik. 1905. *Dansk sproghistorisk læsebog. Første del. Oldtid og middelalder (400–1500). Vol. I-II*. København: Gyldendal.
- Bjorvand, Harald. 2000. "Diakron lingvistikk". I: Endresen, Rolf Theil, Simonsen, Hanne Gram & Sveen, Andreas (red.). *Innføring i lingvistikk*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 307–339.
- Blake, Barry J. 2001 (1994). *Case*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blake, Norman. 1994. "Premises and Periods in a History of English". I: Fernández, Francisco, Fuster Márquez, Miguel & Calvo, Juan Jose (red.). *English Historical Linguistics 1992: Papers from the 7th International Conference on English Historical Linguistics, Valencia, 22–26 September 1992*. I serie: Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV, Current issues in linguistic theory. Amsterdam: J. Benjamins Pub. Co., 37–46.

- Blaxter, Tam. 2017. *Speech in space and time: Contact, change and diffusion in medieval Norway*. PhD thesis. Cambridge: University of Cambridge.
Tilgjengelig via: <https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/269365>
- Blomqvist, Carl Oliver. 2011. *Dialektblandning i medelnorskan. Språket i de norska landsvist- och gridsbrevnen 1345–1567*. Masteroppgave ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Oslo: Det humanistiske fakultet, UiO.
- Braunmüller, Kurt & Jacobsen, Jógvan í Lon (red.). 2001. *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. Nordisk Sprogråds skrifter. Oslo: Novus.
- Braunmüller, Kurt. 1995a. “Dialekt, Sprachverwandschaft und 'Drift': Zur Stellung des Sønderjysk in der germanischen Sprachfamilie”. I: Braunmüller, K. *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo: Novus, 288–302.
- Braunmüller, Kurt. 1995b. “Forudsætninger for at ovetage middelnedertyske sprogstrukturer i de skandinaviske sprog”. I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i Norden i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, 29–54.
- Braunmüller, Kurt. 1997. “Communication strategies in the area of the Hanseatic league: the approach by semi-communication”. *Multilingua*, 365–373.
- Braunmüller, Kurt. 2012. “Semi-communication and beyond. Some results of the Hamburg Hanseatic Project (1990–1995)”. I: Elmevik, Lennart & Jahr, Ernst Håkon (red.). *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages. 25 years of research*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur, 95–111.
- Bremmer, Rolf H. 2009. *An introduction to Old Frisian: History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam: J. Benjamin.
- Burrow, J. A. & Turville-Petre, Thorlac. 2012. *A Book of Middle English*. 3rd Edition. Singapore: Blackwell Publishing.
- Busck, Steen & Poulsen, Henning (red.). 2002. *Danmarks historie – i grundtræk*. 2. rev. udg. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bynon, Theodora. 1999 (1977). *Historical Linguistics*. I serie: Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

- Clunies Ross, Margaret. 2010. *The Cambridge Introduction to The Old Norse-Icelandic Saga*. I serie: Cambridge Introductions to Literature. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danielsen, R., Dyrvik, S., Grønlie, T., Helle, K. & Hovland, E. 1991. *Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.
- DI = *Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn*, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska men. Áttunda bindi [Vol. 8.], 1261–1521. 1906–1913. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1847–1998. Oslo: Riksarkivet. Elektronisk versjon: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- Dressler, Wolfgang U. 2003. “Naturalness and Morphological Change”. I: Joseph, B. & Janda, R. (red.). *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Handbooks in Linguistics. Malden, MA: Blackwell Pub., 461–471.
- Eggers, Hans Jürgen. 1974 (1959). *Einführung in die Vorgeschichte*. 2. Aufl. München: Piper.
- Enger, Hans-Olav & Conzett, Philipp. 2016. “Morfologi”. I: *NSH I*. Oslo: Novus forlag, 213–315.
- Enger, Hans-Olav. 2013. “Inflectional change, ‘sound laws’ and the autonomy of morphology: The case of Scandinavian case and gender reduction”. *Diachronica*, 1–26.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf. 1999 (1903–06). *Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog*. Faksimileutgave. Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat.
- Fisiak, Jacek. 1994. “Linguistic Reality of Middle English”. I: Fernández, Francisco, Fuster Márquez, Miguel & Calvo, Juan Jose (red.). *English Historical Linguistics 1992: Papers from the 7th International Conference on English Historical Linguistics, Valencia, 22–26 September 1992*. I serie: Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV, Current issues in linguistic theory. Amsterdam: J. Benjamins Pub. Co., 47–61.
- Fornsvensk lexikalisk databas*. Inneholder Söderwalls og Schlyters ordbøker. Tilgjengelig via: <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>

- Fortson, Benjamin W. 2010. *Indo-European Language and Culture. An Introduction*. Second edition. I serie: Blackwell textbooks in linguistics, Vol. 19. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Frederiksen, Britta Olrik. 2018. "Gammeldansk". I: Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. *Dansk Sproghistorie. Bind 2. Ord for ord for ord*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 151–178.
- Frederiksen, Britta Olrik. 2019. "Gammeldansk". I: Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. *Dansk Sproghistorie. Bind 3. Bøjning og bygning*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 41–72.
- Fredriksen, Per Ditlef. 2015. "Hundre års tystnad". *Norgeshistorie.no*. Oslo: UiO. Tilgjengelig via: <https://www.norgeshistorie.no/merovingertid/0705-hundre-ars-tystnad.html>.
- Fritzner, Johan & Hødnebo, Finn. 1972. *Ordbog over det gamle norske Sprog. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Fjerde bind. A–Q*. Bergen: John Griegs boktrykkeri.
- Faarlund, Jan Terje (red.). 2003. *Språk i endring. Indre norsk språkhistorie*. Oslo: Novus.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje. 2004. *The Syntax of Old Norse. With a survey of the inflectional morphology and a complete bibliography*. Oxford: Oxford University Press.
- Galleé, Johan Hendrik & Lochner, Johannes. 1910. *Altsächsische Grammatik. Erste Hälfte: Laut- und Formenlehre*. Zweite völlig umgearbeitete Auflage. Vol. VI: 1, Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Halle: Max Niemeyer.
- Green, William A. 1995. "Periodizing World History". *History and Theory*, 99–111.

- Gregersen, Frans. 2016. “Sproghistorie og sprogteori”. I: Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. *Dansk Sproghistorie. Bind 1. Dansk tager form*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 35–77.
- Grimm, Jacob. 1819–1837. *Deutsche Grammatik*. Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung.
- Grønvik, Ottar. 1987. *Fra Ågedal til Setre: Sentrale runeinnskifter fra det 6. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. 1998. *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte*. Osloer Beiträge zur Germanistik 18. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Grøtvedt, Per Nyquist. 1961. “Forholdet mellom skriftspråk og talespråk i sørøstnorsk i senmiddelalderen”. *Arkiv för nordisk filologi*, 213–230.
- Guðni Thorlacius Jóhannesson. 2013. *The history of Iceland*. I serie: The Greenwood Histories of the Modern Nations. California: Greenwood.
- Hagland, Jan Ragnar. 1986. *Riksstyring og språknorm. Spørsmålet om kongskanselliets rolle i norsk språkhistorie på 1200- og første halvdel av 1300-tallet*. Oslo: Novus forlag.
- Hagland, Jan Ragnar. 1988. “Svenske notarar i produksjonen av norsk dokumentsspråk ca. 1360–1380”. I: Pettersson, Gertrud (red.). *Studier i svensk språkhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41. Lund: Lund University Press, 60–73.
- Hagland, Jan Ragnar. 2003. “Nye språklege studiar i det eldste brevmaterialet på svensk”. *Arkiv för nordisk filologi*, 197–209.
- Hagland, Jan Ragnar. 2013. “Gammalislandsk og gammalnorsk språk”. I: Haugen, Odd Einar (red.). *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget, 600–638.
- Hamre, Lars. 2004 (1972). *Innføring i diplomatikk*. 2. utg. Oslo: Hamriana.
- Haugen, Einar & Markey, Thomas L. 1972. “The Scandinavian Languages: Fifty Years of Research (1918–1968)”. I: Haugen, Einar & Winter, Werner (red.). *Linguistics in Western Europe. Part 2: The study of languages*. Vol.

- edited by Einar Haugen. Berlin: Walter de Gruyter, 1461–1625.
Tilgjengelig via: <https://doi.org/10.1515/9783111684970-015>
- Haugen, Einar. 1966. “Semicommunication: The language gap in Scandinavia”. *Sociological Inquiry*, 280–297.
- Haugen, Einar. 1976. *The Scandinavian Languages*. London: Faber and Faber.
- Haugen, Odd Einar & Ommundsen, Åslaug (red.). 2010. *Vår eldste bok. Skrift, miljø og biletebruk i den norske homilieboka*. Bibliotheca Nordica, Vol. 3. Oslo: Novus forlag.
- Haugen, Odd Einar & Thomassen, Einar (red.). 1990. *Den filologiske vitenskap*. Oslo: Solum.
- Haugen, Odd Einar (red.). 2013. *Handbok i norrøn filologi*. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Haugen, Odd Einar. 1993. *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Haugen, Odd Einar. 2018. “Høgmellomalderen (1050–1350)”. I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 197–292.
- Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik (red.). 2015. *Norrøn ordbok*. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad og Torp, 3. opplag. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Heide, Eldar. 2003. “Felleskjønnet i bergensk. Resultat av mellomnedertysk kvantitetspåverknad?”. *Maal og Minne*, 23–35.
- Heide, Eldar. 2004. “Uventa ikkje-patalal *n* av *nd* i nordnorsk. Typen *gandr* > /ga:n/”. *Maal og Minne*, 56–69.
- Heide, Eldar. 2010. “Tjukk l – Retroflektert tydeleggjering av kort kvantitet. Om kvalitetskløyvinga av det gamle kvantitetssystemet”. *Maal og Minne*, 3–44.
- Helle, Knut, et al. 2006. *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax.
- Hesiod. 2014. *Theogonien. Arbeid og dager. Skjoldet*. Gjendiktet av Aslak Rostad. I serie: Kanon. Antikkens litteratur på norsk. Oslo: Gyldendal.

- Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. 2016. *Dansk Sproghistorie. Bind 1. Dansk tager form*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. 2018. *Dansk Sproghistorie. Bind 2. Ord for ord for ord*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. 2019. *Dansk Sproghistorie. Bind 3. Bøjning og bygning*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hockett, Charles F. 1957. "The terminology of historical linguistics". *Studies in Linguistics*, 57–73.
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2018. "Norsk språkhistorieskriving". I: *NSH III*. Oslo: Novus forlag, 51–148.
- Holmberg, Anders & Platzack, Christer. 1995. *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. I serie: Oxford studies in comparative syntax. New York: Oxford University Press.
- Holmberg, P., Gräslund, B., Sundqvist, O. & Williams, H. 2020. "The Rök Runestone and the End of the World". *Futhark: International Journal of Runic Studies*, 7–38. Tilgjengelig via: <https://doi.org/10.33063/diva-401040>
- Hægstad, Marius. 1902. *Maalet i dei gamle norske Kongebrev*. Videnskabselskapet Skrifter. I. Historisk-filos. Klasse. 1902. No. 1. Kristiania: Dybwad.
- Hægstad, Marius. 1906–1942. *Vestnorske maalføre fyre 1350*. Kristiania/Oslo: Dybwad.
- Hægstad, Marius. 1916. *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk, færøymaal, islandsk. Fyrste bolken*. Kristiania: Dybwad.
- Hødnebo, Finn. 1960. *Norske diplomer til og med år 1300*. Redigert av Finn Hødnebo. I serie: Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi. Folio serie vol. II. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.

- Hødnebo, Finn. 1966. *Utvalg av norske diplomer 1350–1550*. Nordisk filologi, Vol. 13. Serie A, Tekster. Oslo: Dreyer.
- Höskuldur Þráinsson. 2007. *The syntax of Icelandic*. Cambridge syntax guides. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hårdh, Birgitta. 1993. *Grunddragen i Nordens förhistoria*. I serie: Report Series No. 47. Lund: University of Lund, Institute of Archaeology.
- Imsen, Steinar. 2002. *Noregs nedgang*. Oslo: Samlaget.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. 1. utg. Utgjevi av Per Hovda og Per Thorson. Bergen: John Grieg.
- Indrebø, Gustav. 2001. *Norsk målsoga*. 2. utg., auka og umvølt. Redigert av Johan A. Schultze og Oddvar Nes. Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Iversen, Frode. 2017. “Estate division: social cohesion in the aftermath of AD 536–7”. I: Iversen, Frode & Petersson, Håkan (red.). *The Agrarian Life of the North 2000 BC–AD 1000: Studies in Rural Settlement and Farming in Norway*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 41–75.
- Iversen, Ragnvald. 1990 (1923). *Norrøn grammatikk*. 7. utg., 3. oppl., revidert ved E. F. Halvorsen. Oslo: Tano.
- Izdebski, A., Guzowski, P., Poniat, R., et al. 2022. “Palaeoecological data indicates land-use changes across Europe linked to spatial heterogeneity in mortality during the Black Death pandemic”. *Nature Ecology & Evolution*, 297–306. Tilgjengelig via: <https://doi.org/10.1038/s41559-021-01652-4>
- Jahr, Ernst Håkon & Lorentz, Ove (red.). 1993. *Historisk språkvitenskap*. Studier i norsk språkvitenskap 5. Oslo: Novus.
- Jahr, Ernst Håkon, Nedrelid, Gudlaug, & Nielsen, Marit Aamodt. 2016. *Språkhistorieskriving og språkideologi*. Eit utval norske språkhistorikarar. Oslo: Novus.
- Jahr, Ernst Håkon. 1995. “Nedertysk og nordisk: språksamfunn og språkkontakt i Hansa-tida”. I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i Norden i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, 9–28.

- Jahr, Ernst Håkon. 2008a (1993). “Forklaringsmodeller i norsk språkhistorieskriving”. I: Wiggen, Geirr, Bull, Tove & Aamodt Nielsen, Marit (red.). *Språkhistorie og språkkontakt. Language History and Language Contact. Festskrift til Ernst Håkon Jahr på 60-årsdagen 4. mars 2008*. Oslo: Novus, 170–185.
- Jahr, Ernst Håkon. 2008b (1996). “On the pidgin status of Russenorsk”. I: Wiggen, Geirr, Bull, Tove & Aamodt Nielsen, Marit (red.). *Språkhistorie og språkkontakt. Language History and Language Contact. Festskrift til Ernst Håkon Jahr på 60-årsdagen 4. mars 2008*. Oslo: Novus, 210–224.
- Jahr, Ernst Håkon. 2016. “Didrik Arup Seip – språkpolitikar og språkhistorikar”. I: Jahr, Ernst Håkon, Nedrelid, Gudlaug, & Nielsen, Marit Aamodt. *Språkhistorieskriving og språkideologi. Eit utval norske språkhistorikarar*. Oslo: Novus, 41–57.
- Jensen, Eva Skafte. 2011. *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og utviklinger: med utgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Jenstad, Tor Erik. 2016. “Ordforrådet”. I: *NSH I*. Oslo: Novus forlag, 447–509.
- Johannessen, A., Christoffersen, L., & Tufte, P. A. 2016. *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. 5. utg. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Johansson, Christer. 1998. “Simulation som metod: vårt behov av syntes”. I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt i Norden i middelalderen, særlig i hansatiden. Forskningsprogrammet Norden och Europa*. NORD 1998: 4. København: Nordisk Ministerråd, 101–118.
- Jón Viðar Sigurðsson & Riisøy, Anne Irene. 2011. *Norsk historie 800-1536. Frå krigerske bønder til lydige undersåttar*. I serie: Norsk historie frå vikingtid til vår tid. Oslo: Samlaget.
- Jones, Charles. 1972. *An Introduction to Middle English*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. Andra delen, första häftet (1405) 1451–1475*. 1974. Utgivet av Jämtlands läns biblioteks diplomatariekommitté. Under redaktion av Halvar Björkvik & Kjell Haarstad. Östersund: Heimbygdas förl.

- Jørgensen, Bent. 2016. “Sproghistoriske perioder”. I: Hjorth, Ebba (hovedred.), et al. *Dansk Sproghistorie. Bind 1. Dansk tager form*. Utg. av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 79–83.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 2013. “Diplomer, lover og jordebøker”. I: Haugen, Odd Einar (red.). *Handbok i norrøn filologi*. Bergen: Fagbokforlaget, 250–301.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kock, Axel. 1893. “Till frågan om supradentalt *l* och *n* i det nordiska fornspraket”. *Arkiv för nordisk filologi*, 254–68.
- Kristján Árnason, 2011. *The phonology of Icelandic and Faroese*. Oxford: Oxford University Press.
- Kristoffersen, Gjert & Torp, Arne. 2016. “Fonologi”. I: *NSH I*. Oslo: Novus forlag, 101–211.
- Kruken, Kristoffer & Stemshaug, Ola. 1995. *Norsk personnamnleksikon*. 2. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo: Samlaget.
- Larsen, Amund B. & Stoltz, Gerhard. 1912. *Bergens bymål*. Kristiania: I kommisjon hos Aschehoug & Co.
- Larsen, Amund B. 1993 (1897). “Antegnelser om substantivbøiningen i middelnorsk”. I: Jahr, E. H. & Lorentz, O. (red.). *Historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus, 59–68.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle: Max Niemeyer.
- Lass, Roger. 2000. “Language periodization and the concept of «middle»”. I: Taavitsainen, Nevalainen, Pahta & Rissanen (red.). *Placing Middle English in Context*. Berlin: Mouton de Gruyter, 7–41.
- Lepschy, Giulio C. 1972. *A Survey of Structural Linguistics*. London: Faber and Faber.
- Levander, Lars. 1909. *Älvdalsmålet i Dalarna: Ordböjning och syntax*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Lorentzen, Bernt. 1952. *Gård og grunn i Bergen i middelalderen*. Det Hanseatiske Museums Skrifter. Nr. 16. Bergen: John Griegs boktrykkeri.

- Lübben, August & Walther, Christoph. 1888. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Von August Lübben. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Norden: Soltau.
- Madden, Frederic. 1847. *Layamons Brut, or Chronicle of Britain; A Poetical Semi-Saxon Paraphrase of the Brut of Wace*. Volum 1 (av 3). London: The Society of Antiquaries of London.
- Malone, Kemp. 1930. "When Did Middle English Begin?". *Language*, 110–117.
- Matthews, David. 1999. *The making of Middle English, 1765–1910*. Medieval cultures. Volume 18. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mitchell, Bruce & Robinson, Fred C. 2010. *A guide to Old English*. 7th ed. Oxford: Blackwell.
- Mæhlum, Brit & Røyneland, Unn. 2012. *Det Norske Dialektlandskapet: Innføring i studiet av dialekter*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Mæhlum, Brit. 1998. "Svartedauden – en skjellsettende språkhistorisk begivenhet?". *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 3–32.
- Mæhlum, Brit. 1999. *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap. Essay*. Oslo: Novus forlag.
- Mæhlum, Brit. 2000. "Social catastrophies as explanation in historical linguistics". I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt: Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiska språk*. Forskingsprogrammet Norden og Europa. København: Nordisk Ministerråd, 87–94.
- Mæhlum, Brit. 2016. "Katastrofen som språkhistorisk forklaring". I: Andersson, Daniel, et al. (red.), *Studier i svensk språkhistoria 13. Historien om språkhistorien*. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska samfundet, 51–64.
- Mørck, Endre. 1999. "Sociolinguistic studies on the basis of medieval Norwegian charters". I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 263–290.
- Mørck, Endre. 2011. *Leddstillinga i mellomnorske heilsetninger. Funksjons- og feltanalyse og materialpresentasjon*. Oslo: Novus.

- Mørck, Endre. 2013. "Mellomnorsk språk". I: Haugen, Odd Einar (red.). *Handbok i norrøn filologi*. Bergen: Fagbokforlaget, 640–689.
- Mørck, Endre. 2016a. "Forma på det mediopassive suffikset i mellomnorske diplom". *Maal og Minne*, 1–30.
- Mørck, Endre. 2016b. "Syntaks". I: *NSH I*. Oslo: Novus forlag, 317–445.
- Mørck, Endre. 2018. "Seinmellomalderen (1350–1536)". I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 293–356.
- NAL = Østmo, Einar & Lotte Hedeager (red.). 2005. *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo: Pax.
- Nedkvitne, Arnved. 2012. "A post-national perspective on the German Hansa in Scandinavia". I: Elmevik, Lennart & Jahr, Ernst Hakon (red.). *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages. 25 Years of Research*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien for svensk folkkultur, 17–37.
- Nedrelid, Gudlaug. 2013. "Mellomnorsk i tidleg moderne tid?". I: Schmidt, Tom (red.). *Målblomar til Margit. Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013*. Oslo: Novus, 125–139.
- Nedrelid, Gudlaug. 2016. "På leit etter norsksdom – språkhistorie som nynorsk nasjonsbygging". I: Jahr, Ernst Håkon, Nedrelid, Gudlaug, & Nielsen, Marit Aamodt. *Språkhistorieskriving og språkideologi. Eit utval norske språkhistorikarar*. Oslo: Novus, 59–106.
- Nesse, Agnete & Torp, Arne. 2018. "Dansketiden (1536–1814)". I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 357–424.
- Nesse, Agnete. 1998. "Mellom lån og heimlig utvikling. Den såkalte garpegenitiven som språkkontaktresultat". I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt i Norden i middelalderen, særleg i hansatiden. Forskningsprogrammet Norden och Europa*. NORD 1998: 4. København: Nordisk Ministerråd, 121–138.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Det norske videnskaps-akademi. II. Hist.-filos. klasse. Skrifter og avhandlingar Nr. 2. Oslo: Novus.

- Nesse, Agnete. 2003. *Slik ble vi bergensere. Hanseatene og bergensdialekten*. Bergen: Sigma.
- Nesse, Agnete. 2012. "Norwegian and German in Bergen". I: Elmevik, Lennart & Jahr, Ernst Hakon (red.). *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages. 25 years of research*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 75–94.
- Nesse, Agnete. 2013. *Innføring i norsk språkhistorie*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Nesse, Agnete. 2018. "Periodeinndeling, kildetilfang og språkhistoriske innfallsvinkler". I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 33–49.
- Neteland, Randi. 2014. *Koinéforming av industristedtalemål. En sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene*. Doktorgradsavhandling. Bergen: UiB.
- Nevalainen, Terttu. 2015. "Descriptive adequacy of the S-curve model in diachronic studies of language change". I: Sanchez-Stockhammer, Christina (red.). *Can We Predict Linguistic Change? Studies in Variation, Contacts and Change in English, Vol. 16*. Helsinki: Varieng.
- NMyR 2* = Olsen, M. & Kjeldeskriftfondet. 1951. *Norges innskrifter med de yngre runer. Annet bind. V. Buskerud fylke, VI. Vestfold fylke, VII. Telemark fylke*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Noreen, Adolf. 1904. *Altnordische Grammatik II. Altschwedische Grammatik: mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle: Niemeyer.
- Norsk biografisk leksikon*. Tilgjengelig via: <https://nbl.snl.no/>.
- NSH I* = Sandøy, Helge (red.). 2016. *Mønster, bind I av Norsk språkhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- NSH III* = Bull, Tove (red.). 2018. *Ideologi, bind III av Norsk språkhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- NSH IV* = Nesse, Agnete (red.). 2018. *Tidslinjer, bind IV av Norsk språkhistorie*. Oslo: Novus forlag.
- Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*. Nettversjon av Otto Kalkars ordbok. Tilgjengelig via: <https://kalkarsordbog.dk/>

- Ottosson, Kjartan. 1990. *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Vol. 6. Rit Íslenskrar Málnefndar. Reykjavík: Íslensk Málnefnd.
- Ottosson, Kjartan. 2003. "Utviklinga av person- og numerusbøyinga av verb i gammalnorsk og mellomnorsk". I: Faarlund, Jan Terje (red.). *Språk i endring. Indre norsk språkhistorie*. Oslo: Novus, 111–183.
- Ovid [Publius Ovidius Naso]. 1984 (1916). *Metamorphoses*, Volume II: Books IX-XV. Second edition. With an English translation by Frank Justus Miller. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 43. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pettersen, Egil. 1975. *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550: Språket i vestnorske skrifter ved overgangen fra mellomalder til nyere tid [Bind I: Fonologi]*. Bergen – Oslo – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Pettersen, Egil. 1981. *Personnavn i Vest-Norge 1450–1550*. Vol. 8. Nordisk institutts skriftserie. Oslo: Novus.
- Pettersen, Egil. 1991. *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550. Bind II. Morfologi*. Bergen: Alma Mater forlag AS.
- Pettersson, Gertrud. 2005. *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Rambø, Gro-Renée. 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus forlag.
- Ree, Håkon. 2006. *Dativ i mellomnorske bondebrev fra indre og ytre Østlandet*. Hovedfagsoppgave i nordisk språk. Tromsø: Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Regesta Norvegica*. 1898–2017. Bind 1–10. Oslo: Riksarkivet. Elektronisk versjon: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/regesta_felt.html
- Rian, Øystein. 2003. *Maktens historie i dansketiden*. I serie: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Rindal, Magnus. 1993 (1988). "Norsk språk 1350–1500: Gammalnorsk eller mellomnorsk?". I: Jahr, E. H. & Lorentz, O. (red.). *Historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus, 395–404.

- Ringe, Don. 2006. *A linguistic history of English: Vol. 1: From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford: Oxford University Press.
- Ringgaard, Kristian. 1986. “Flektionssystemets forenkling og middelnedertysk”. *Arkiv för nordisk filologi*, 173–183.
- Ringgaard, Kristian. 1989. “Fleksionssystemets forenkling i dansk”. *Arkiv för nordisk filologi*, 160–165.
- Rygh, Oluf. 1910. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Ellevte Bind: Søndre Bergenhus Amt*. Bearbejdet af Magnus Olsen. Kristiania: Fabritius.
- Røynealand, Unn. 2005. *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Avhandling for graden dr.art. Acta humaniora; nr 231. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo: Unipub.
- Sandvei, Marius. 1938. “Birgittinernorsk”. *Maal og Minne*, 40–54.
- Sandøy, Helge & Ølmheim, Per Arvid. 1976. “Pronomenformene me og vi”. *Språknytt*, 4/1976. Oslo: Norsk språkråd, 2–5.
- Sandøy, Helge, Conzett, Philipp, Kristoffersen, Gjert & Nesse, Agnete. 2020. “Merknadar til bokmeldinga av Mønster (NSH I)”. *Norsk lingvistisk tidsskrift*, 93–131.
- Saussure, Ferdinand de. 2013 (1916). *Course in General Linguistics*. Edited and annotated by Roy Harris. London: Bloomsbury Publishing.
- Schmidt, Johannes. 1872. *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. Weimar: H. Böhlau.
- Schulte, Michael & Williams, Henrik. 2018. “Den eldste tiden (–700)”. I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 51–118.
- Schulte, Michael. 2005. “Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic. I: West Scandinavian”. I: Bandle, Oskar et.al. (red.). *The Nordic languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1081–1096.
- Schulte, Michael. 2012. “Pragmatic Runic Literacy in Scandinavia c. 800-1300: With a Particular Focus on the Bryggen Material”. I: Zilmer, Kristel & Jesch, Judith (red.). *Epigraphic Literacy and Christian Identity. Modes of*

- Written Discourse in the Newly Christian European North*. Turnhout: Brepols, 155–182.
- Schulte, Michael. 2018. “Vikingtiden (700–1050)”. I: *NSH IV*. Oslo: Novus forlag, 119–196.
- Schulte, Michael. 2020. “On the History of the Dotted Runes and the Connexion to the British Isles”. *Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur*, 1–22. Tilgjengelig via: <https://doi.org/10.1515/bgsl-2020-0001>
- Seip, Didrik Arup. 1954. *Palæografi B, Norge og Island*. Utgivet af Johs. Brøndum-Nielsen. Nordisk kultur, Vol. 28: B. Stockholm: Bonnier.
- Seip, Didrik Arup. 1955 (1931). *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- Seip, Didrik Arup. 1956. “Om personlige pronomener for 1. og 2. person dualis og pluralis”. *Maal og Minne*, 1–44.
- Simensen, Erik. 1992. “Om ein plan for ei mellomnorsk ordbok – ordbok over skriftmålet i Noreg 1350-1550”. I: Fjeld, Ruth Vatvedt (red.). *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*. I serie: Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 315–323.
- Simensen, Erik. 1998. “Om ein plan for ei ordbok over skriftmålet i Noreg 1350-1550”. I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt i Norden i middelalderen, særlig i Hansatiden. Forskningsprogrammet Norden och Europa*. NORD 1998: 4. København: Nordisk Ministerråd, 151–161.
- Simensen, Erik. 2002. *Norske diplom 1301–1310*. Redigerte av Erik Simensen. I serie: Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi. Quarto series vol. X. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.
- Simensen, Erik. 2005. “Lexical developments in the Late Middle Ages”. I: Bandle, Oskar et.al. (red.). *The Nordic languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1161–1171.
- Skard, Vemund. 1976. *Norsk språkhistorie. Bind I – Til 1523*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

- Skautrup, Peter. 1968 (1944). *Det danske sprogs historie. Første bind. Fra Guldhornene til Jyske lov*. 2. uændret oplag. København: Gyldendal.
- Skovgaard-Petersen, I., Christensen, A. E. & Pauldan, H. 1977. *Danmarks historie. Bind 1. Tiden indtil 1340*. Copenhagen [København]: Gyldendal.
- Spurkland, Terje. 2004. "Literacy and 'Runacy' in Medieval Scandinavia". I: Adams, John & Holman, Cathy (red.). *Scandinavia and Europe 800-1350. Contact, Conflict, and Coexistence*. Turnhout: Brepols, 333–344.
- Spurkland, Terje. 2005. *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*. Translated by Betsy Van Der Hoek. Woodbridge: Boydell.
- Stausland Johnsen, Sverre 2019. "Grunnleggjande spørsmål om språkending og norsk språkhistorie". *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 77–138.
- Stefán Karlsson. 2013 (2004). *The Icelandic Language [Tungan]*. Translated by Rory McTurk. Reprinted with minor corrections 2013. Exeter: Viking Society for Northern Research, University College London.
- Store norske leksikon* (SNL). Tilgjengelig via: <https://snl.no/>.
- Storm, Johan. 1888. *Det nynorske landsmaal. En undersøgelse*. København: Gyldendal.
- Sundelin, Marit. 2007. *Bergensdiplom – eit morfologisk studium 1250–1550*. Hovedoppgave i nordisk. Bergen: UiB.
- Sweet, Henry & Whitelock, Dorothy. 1970 (1967). *Sweet's Anglo-Saxon reader in prose and verse. Revised throughout by Dorothy Whitelock*. Oxford: at the Clarendon Press.
- Sweet, Henry. 1874. *A history of English sounds from the earliest period, including an investigation of the general laws of sound change, and full word lists*. London: Trübner & co.
- Sweet, Henry. 1888. *A history of English sounds from the earliest period with full word-lists*, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Sweet, Henry. 1890. *A Primer of Phonetics*. Oxford: Clarendon Press.
- Sørli, Mikjel. 1969. *Bergens eldste bymål og andre studier*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Thomason, Sarah Grey & Kaufman, Terrence. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Torp, Arne & Vikør, Lars. 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.
- Torp, Arne. 1998. *Nordiske språk i nordisk og germansk perspektiv*. Oslo: Novus forlag.
- Torp, Arne. 2007. "Et norsk bibelspråk på 1500-tallet? Et kontrafaktisk tankeeksperiment med to praktiske demonstrasjoner". I: Omdal, Helge (red.). *Bibelspråk og nasjonalspråk*. Vol. 140e, Skriftserien (Høgskolen i Agder). Kristiansand: Høgskolen i Agder, 27–46. Tilgjengelig via: <http://hdl.handle.net/11250/134995>
- Torp, Arne. 2011. "Islandsk og strilemaal – antidansk? Fonologiske parallellutviklinger i islandsk og sørvestnorsk sett i et nordisk perspektiv". *Orð og tunga*, 11–35.
- Trosterud, Trond. 2001. "The changes in Scandinavian morphology from 1100 to 1500". *Arkiv för nordisk filologi*, 153–191.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Language in Society 10. Oxford: Blackwell.
- Trudgill, Peter. 2000. "On locating the boundary between language contact and dialect contact – Low German and continental Scandinavian". I: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt: Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiska språk*. Forskningsprogrammet Norden og Europa. København: Nordisk Ministerråd, 71–87.
- Trudgill, Peter. 2011. *Sociolinguistic typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford: Oxford University Press.
- Tylden, Per. 1944. *Me – Vi. Ein studie frå det gamalnorske og mellomnorske brevriket*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1944, no. 4. Oslo: Dybwad.
- Ugulen, Jo Rune. 2008 (2006). "...alle the knaber ther inde och sædescwenne..." : ei undersøking i den sosiale samansetjinga av den jordeigande eliten på Vestlandet i mellomalderen. Lett revidert utgåve. Avhandling for graden

Philosophiae Doctor (PhD) ved Universitetet i Bergen. Bergen: UiB.

Tilgjengelig via: <http://bora.uib.no/handle/1956/2108>

Venås, Kjell. 2002. "Previous attempts at establishing periods in Nordic language history". I: Bandle, Oskar et.al. (red.). *The Nordic languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Berlin: Mouton de Gruyter, 31–38.

Veturliði Óskarsson. 2001. "Íslensk málsaga". I: *Alfræði íslenskrar tungu*. Reykjavík: Lýðveldissjóður og Námsgagnastofnun. Nettutgave: *Málsgreinar*. Tilgjengelig via: <http://ait.arnastofnun.is/grein.php?id=703>

de Vries, Jan. 1977 (1957–60). *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden: E. J. Brill.

Wessén, Elias. 1954 (1929). *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*. Stockholm: Norstedt.

Wessén, Elias. 1975. *De nordiska språken*. Tionde upplagan. Stockholm: AWE/Gebbers.

Wetås, Åse. 2008. *Kasusbortfallet i mellomnorsk. Ein komparativ studie av proprialt og appellativisk materiale*. Acta Humaniora 360. Oslo: Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultetet.

Wright, Joseph & Wright, Elizabeth Mary. 1979. *An Elementary Middle English Grammar*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

Wright, Joseph. 2008 (1910). *Grammar of the Gothic language; and the Gospel of St. Mark, selections from the other Gospels and the Second Epistle to Timothy, with notes and glossary*. Richmond, Surrey: Tiger Xenophon.

Appendiks: Materiale med diplomatariske og språklige kommentarer

Først i denne delen kommer en diplomatarisk undersøkelse av tekstutvalget. Deretter følger transkripsjoner og synkrone analyser av de enkelte diplomene.

I. Diplomatariske kommentarer til materialet

Et diplom kan analyseres som bestående av tre hoveddeler. Disse kan videre deles inn i ulike underledd, men det er viktig å påpeke at ett enkelt diplom sjelden inneholder alle leddene. Følgende oversikt gjengir det vanlige formelverket i diplom (etter Hamre 2004: 25–26 og Jørgensen 2013: 257–259):

A. Protokoll – innledning

- 1. Invocatio** – påkallelse
- 2. Intitulatio** eller **Superscriptio** – navn og stilling på brevutsteder
- 3. Inscriptio** – adresse
- 4. Salutatio** – hilsen

B. Tekst – brevets hoveddel

- 1. Arenga** – allmenn motivering
- 2. Promulgatio** – kunngjøringsformel
- 3. Narratio** – bakgrunn (kan vise til tidligere brev i saken (vidisse), kan være utstedt som følge av bønn eller søknad o.l.)
- 4. Dispositio** – vedtak, avtale som bekjentgjøres o.l.
- 5. Sanctio** – påbud, forbud, trussel om straff eller løfte om belønning
- 6. Corroboratio** – bekreftelse

C. Eskatokoll – avslutting

- 1. Datering** – opplysninger om tid og sted
- 2. Subscriptio(nes)** – underskrifter
- 3. Apprecatio** – avslutningshilsen (Fiat, Amen, Valete)

A. Protokoll

1. Invocatio: Diplomet fra 1495 starter med en invocatio, dvs. en påkallelse av Gud: *In nomine Domini, Amen*. Dette er ganske sjeldent i det norske diplomaterialet.

2. Intitulatio eller **Superscriptio:** Hoveddelen av diplomene har inscriptio-leddet (“*ǫllum mǫnnum ...*” o.l.) før intitulatio-leddet (navn og stilling på brevutsteder), noe som også er vanlig i det norske materialet (Jørgensen 2013: 258).

3. Inscriptio: Diplomene fra 1307, 1329, 1402 og 1408 benytter formelen: *Ǫllum mǫnnum þeim sem þetta bréf sjá eða/eðr heyra* (normalisert). Diplomet fra 1298 benytter den lignende formelen: *Ǫllum Guðs vinum ok sínum þeim sem þetta bréf sjá eða heyra* (normalisert). Diplomet fra 1386 har: *ǫllum góðum mǫnnum kunnigt* (normalisert). Diplomene fra 1470 og 1495 oppgir ikke noen egentlig adressat, men skriver isteden: <Thes kennomps Wy ... medh thesso waro opno breffue> (1470) og <widherkennas oss medh thetta wort nærwarendhis opna breff> (1495).

4. Salutatio: De fleste diplomene, utenom tre (1386, 1470 og 1495), har med hilsningsformelen: *kveðju Guðs ok sína* (normalisert), og formelen er som oftest forkortet til <q. g. 7 sína>.

B. Hoveddel

1. Arenga: Ingen av diplomene i materialet inneholder arenga, dvs. en allmenn motivering, som at diplomet er skrevet på grunn av at menneskets skrale minne, fordi fyrsten plikter å støtte kirken etc. Det er heller ikke vanlig med arenga-ledd i det norske materialet (Hamre 2004: 45).

2. Promulgatio: Kunngjøringsleddet mangler i diplommet fra 1307. Diplomet fra 1298 har: *yðr sé [þat] kunnigt at...* (normalisert). Diplomet fra 1329 har: *þat sé yðr kunnigt gørt at...* (normalisert). Diplomet fra 1386 har: *þat gerum vit ... kunnigt at...* (normalisert). Diplomene fra 1402 og 1408 har: *kunnigt gerande*

at... (normalisert), og dette er også den vanlige formelen på 1400-tallet (Hamre 2004: 48). Formuleringene <Thes kennomps Wy...> i diplommet fra 1470 og <widherkennas oss...> i diplommet fra 1495 kan kanskje også regnes som en form for promulgatio-ledd.

3. Narratio (bakgrunn), **4. Dispositio** (vedtak) og **5. Sanctio** (påbud): Disse delene er de minst formelpregete i et diplom, og jeg synes dessuten at det kan være vanskelig å skille mellom narratio og dispositio. Jeg velger å behandle disse leddene samlet, og vil gi et referat av brevtteksten og forsøke å angi eventuelle ledd i hvert enkelt brev:

- I diplommet fra 1298 {bekrefter utstederne at de var til stede, da Erlend på Belsås solgte tre spann leie i gården Eggan til Audun Huggleiksson for 24 merker (= dispositio)}.
- I diplommet fra 1307 {har Erlend unge og Jon Koll vært innkalt til kongsgården, fordi Erlend ikke fikk betaling for 5 månadmatsbol i Ullestad (= narratio)}. {Denne saken ble dømt i Erlends favør (= dispositio)}, {men dommen ble ikke fulgt og Jon Koll pålegges i kongens navn å rette seg etter dommen (= sanctio)}.
- I diplommet fra 1329 {bekrefter Guttorm Jonsson at han på vegne av herr Finn Ogmundsson lovlig har solgt jord til Torgeir Tovesson, som det vedlagte fullmaktsbrevet kan bevitne (= narratio)}. {Guttorm har solgt 15 månadmatsbol i Steinsland og 5 månadmatsbol i Gjerde i Samnanger i Sunnhordland med skog og andre lunder for 30 mark brente. Deretter kommer et avsnitt om hvordan herr Finn eller hans arvinger kan løse inn igjen jorden på visse vilkår (= dispositio)}.
- I diplommet fra 1386 {bevitner utstederne (og andre gode menn) at Håkon Ragnvaldsson (Smør) hadde eid Ceciliegård i Bergen, og at hans datter jomfru Cecilia (hvis mor var Margreta Vilhjalmsdatter i Skapten) har arvet sin far (= dispositio)}.
- I diplommet fra 1402 {ble utstederne tilkalt for å fastslå fordeling av arven etter Jørund Arnesson (= narratio)}. {De avsa et forlik om arveskiftet som gjengis (= dispositio)}, {og den som bryter eller får noen til å bryte forliket har brutt troskap, tolvmannsdom og lagmanns avgjørelse (= sanctio)}.

- I diplomet fra 1408 {bekrefter utstederne at tre kvinner gav vitnesbyrd til herr Jakob Fastulvsson at Gudbrand Arnbjörnsson hadde arvet en fjerdedel i badstuen på Berget etter sin mor, og at han kjøpte så mye av sin søster som hun eide i badstuen (= dispositio)}.
- I diplomet fra 1470 {bekrefter utstederne at Jon Gregorsson (som lå syk i Bergens hospital) vedgikk, at han hadde mottatt 40 jemtlandske mark av sin slektning Sigurd Arnulfsson for gården Skute i Näs sokn i Jämtland. Denne jorden solgte Sigurd for ham til Sven i Tossåsen og Laurens i Kloxås. I tillegg hadde Jon mottatt 6 mark av Sigurd, som denne skyldte ham (= dispositio)}.
- I diplomet fra 1495 {bekrefter utstederne at de har bygslet bort en av klosterets tomter til dem som er navngitt i brevet. Leietakerne skal beholde tomten i sine livsdager og sine etterkommeres, mot at de betaler angitt beløp til oppgitt tid (= dispositio)}, {men om de ikke betaler leien hvert år til fastsatt frist skal avtalen regnes som brutt (= sanctio?)}.

6. Corroboratio: Dette leddet er en bekreftelse på at teksten er rettsgyldig.

Diplomet fra 1329 viser til både vitner og segl: <þessom godom monnum hiauerandom firirsagdu kaupí .ok skilorde .ok aura vplyktíng herra barde peters syní gulapíngs loghmanne. sueíní sigurdar syní fehírdí .j. konongs garde .j. biorgwín. Gunnare rasueín. Herbírni gudþorms syní .ok Erlende klerk. með huerra jnsiglum till sanz vitnisburdar. er ek settí mítt jnsiglí firir þetta bref>.

I resten av materialet vises det kun til segl:

- 1298: <ok til sans vítnís burdar ok fulkomlegrar stadfestu sættu ver staðarens jnsiglí firir þetta bref med varom jnsiglum>.
- 1307: <oc til sanz vitnis burdar gafum vit okor jnsiglí firi þætta bref>.
- 1386: <ok ter [dvs. til] sanðz vitniss burðar her vm settum mid okkr jnnsigle firir þetta bref>.
- 1402: <Ok til sanninde her vm þa sattum meer vaar jnsigle firir þettæ bref>.
- 1408: <oc til sannínda settom wi war jnsegle for þetta bref>.
- 1470: <Ok till sannynde her om tha henge wy wor Jncigla fore thette breff>.
- 1495: <Til meere wisso henghía wy beggíæs wora Conuentz jncigle for thetta breff>.

C. Eskatokoll

1. Datering: I fem brev (1298, 1307, 1386, 1470 og 1495) er dateringen i eskatokollen, mens i de tre andre (1329, 1402 og 1408) kommer dateringen til sist i protokollen. I tilfellene hvor datering er i protokoll inneholder da eskatokollen formelen: *þetta bréf er gort/skrifat var degi ok ári sem fyrr segir* (normalisert). De fire første diplomene (dvs. 1298, 1307, 1329 og 1386) er daterte etter kongens styringsår, mens de fire siste (dvs. 1402, 1408, 1470 og 1495) er daterte etter Anno Domini. Det er ellers en generell utvikling at datering etter kongens styringsår sviner ut av materialet fra begynnelsen av 1400-tallet (jf. Hamre 2004: 61). Diplomene er dagsatte etter kirkelige messedager, utenom 1386 som er datert til <a fyrsta víntrar dagh>.

De to siste leddene i eskatokollen, dvs. **subscriptio(nes)** og **apprecatio**, er ikke med i noen av disse diplomene.

II. Materiale med språklige kommentarer

Materialet er et tekstutvalg på åtte diplom som er utstedte i Bergen og som er daterte til mellom 1298 og 1495. Denne delen er strukturert slik at først presenteres en avskrift av hvert diplom, deretter blir det enkelte diploms ortografi og fonologi, morfologiske forhold og eventuelle lånord kommentert. I kapittel 2 i selve avhandlingen er det gitt en samlet fremstilling av de viktigste endringene for hele det analyserte materialet. Utvalget av variabler som ble undersøkt i hvert diplom var omtrent ved alle forhold hvor jeg tenkte at det kunne være noen endring å spore. I ettertid ser jeg at antallet undersøkte fenomen nok kunne vært kuttet noe ned, jf. også gjennomgangen i kapittel 2.

Nr. 1: DN, bind 2, brev nr. 46, 1299 [riktig er 1298].

Kilde for denne transkripsjon:

Trykket som nr. 52 med transkripsjon og foto i Finn Hødnebo *Norske diplomer til og med år 1300* (1960).

Sammendrag (fra Hødnebo):

Arne i Grasgarðe, Eirik lagmann og alle Bergens rådmenn kunngjør, at Erlend på Belsås (Buvik i Sør-Trøndelag) solgte 3 spans leie i gården Eggan i Skaun (Børsa) til herre Audun Hugleiksson for 24 merker.

Kommentar (fra Hødnebo):

“Brev nr. 52 bruker visst en nordvestlandsk norm. Det har vokalharmoni noe avvikende fra trøndernormen (-um etter o; i og u etter e), diftongene æi, æy; yngre u-omlyd mangler (unntatt *ollum*); svarabhaktivokal e; ofte d for ð; *eptir*, *æiggium* (for *egg-*); *Erik*” (Hødnebo 1960: 17).

Merknad:

| = linjeskift i diplommet. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Dipl. Arn. Magn. fasc. 21. No. 4. Alle tre Segl hele.
[NB Det ene seglet er Bergens bysegel]

Dato: 8. februar 1298 (feildatert i DN til 1299*). Sted: [Bergen]

Brevtekst:

- 1 Ollum guðes vínur ok sínum þæim sem þetta bref sía eða hæyra sendir
arne j grasgarde. eriker |
- 2 logmader ok aller radzs men ibíoruín. *Queðiu. Guðes. ok sína. yðr see*
kumict at ver varom þar ihia |
- 3 er erlender a belzs ase seldi herra auðuní huglæiks syni . ííí. *spama læigu*
jardar j æiggium |
- 4 j skaun firir .íííí. merker ok .xx. lauk herra auðun erlende huern þeming j
hond. galt þa |
- 5 halfa mork smør. ok til sans vítnis burdar ok fulkomlegrar stadfestu sættu
ver |
- 6 staðarens jnsigli firir þetta bref med varom jnsiglu. var þetta bref gíort
.ííí. |
- 7 nattom eptir agatha messo a .xix. are rikis vars hins virðulega herra. Eriks
magnus |
- 8 norex konongs |

* Se note i Hødnebo (1960: 90).

Kommentarer til diplommet

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- En god del særskrivning og noe samskriving.
- Skilletegn ved tallangivelser: <.ííí.> linje 3, <.íííí.> og <.xx.> linje 4, <.ííí.> linje 6 og <.xíx.> linje 7.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: *e*, eks. <logmader> for norr. *lǫgmaðr* linje 2.
- *o* for *ø*.
- *a* for *á*.
- *æ* for *e*: <sættu> i linje 5, ellers *e* for *e*.
- *j* for *í*: dvs. markering av preposisjonen i linje 1, 3 og 4.
- Dobbeltskriving av vokal for å markere lengde, hvor <yðr see> i linje 2 kan angi lang vokal i *sé*.
- Aksentbruk: Aksent ved *i* er benyttet 17 ganger, om vi ser bort fra de 4 gangene <í> er brukt i tallangivelser. Kun ved 2 av disse 17 forekomstene er vokalen egentlig lang, og aksent er dermed overveiende benyttet for tydeliggjøring.

b) Diftonger:

- *æy* for *øy* (NB *ey* er normalortografi basert på islandsk, på gammelnorsk var diftongen /øy/).
- *æi* for *ei*: men monoftongering av *ei* i navnet *Eiríkr* <eriker> og <Eriks> i linje 1 og 7, og *æi* for *e* i <æiggíum> for *Eggjum* i linje 3.
- *au* for *au*.

c) Trykklette vokaler:

- Endingsvokalene er noenlunde vokalharmonisk fordelte, dvs. ofte <u> / <i> etter høye vokaler og <o> / <e> etter ikke-høye vokaler:

u etter *i*: eks. <jnsiglum> linje 6.

u etter *e* (æ), dvs. brudd: eks. <stadfestu> og <sættu> linje 5,

men også *o* etter *e*: <messo> linje 7.

u etter æ: eks. <læigu> linje 3.

u etter *ø*: eks. <ollum> linje 1 (men denne forekomsten kan skyldes fast uttrykk).

o etter *á*: eks. <nattom> *náttum* linje 7.

i etter *i*: eks. <rikís> linje 7.

i etter *y*: eks. <syní> linje 3.

i etter *u*: eks. <auðuní> linje 3.

i etter *e*, dvs. brudd: eks. <seldí> linje 3, men også *e* etter *e*: <erlende> linje 4.

e etter *a*: eks. <arne> linje 1.

e etter *á*: eks. <are> *ári* linje 7.

d) Vokalreduksjon:

- Det er ikke tegn til vokalreduksjon i diplommet.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Hødnebø skriver (som også gjengitt ovenfor): “yngre *u*-omlyd mangler (unntatt *ollum*)”. Dette utsagnet er problematisk. Formen *øllum* er i et fast uttrykk og kan ikke vektlegges særlig mye. De tre andre stedene hvor yngre *u*-omlyd kunne vært markert er ved *várum* i linje 2 og i linje 6, og ved *náttum* i linje 7. I det første tilfellet er det preteritum pluralis av verbet *vera* ‘være’, mens i den andre er formen dativ pluralis av determinativet *várr* ‘vår’ og i det tredje tilfellet er det dativ pl. av *nátt* f ‘natt’. I alle eksemplene er det altså manglende markering ved normalortografiens <á>. I eldre norrønt hadde <á> lydverdien /a:/, og var altså en lang *a*. Når /a:/ stod i posisjoner hvor den ble påvirket av en etterfølgende /u/ eller /w/ fikk den uttalen /ɔ:/, og denne lyden gjengis noen ganger som <ó>. Fra midten av 1200-tallet falt de lange vokalene /a:/ og /ɔ:/ sammen (jf. Haugen 1993: 58–59), og selv om

notasjonen av dette sammenfallet i normalortografien er <á>, så falt disse vokalene sammen i /ɔ:/. I diplommet har vi et system hvor både opphavelig /a:/ (som *ári* i linje 7) og opphavelig /ɔ:/ (som *vórum* i linje 6) noteres med grafemet <a>, og sannsynligvis var lydverdien /ɔ:/ i begge tilfeller. Ved de korte vokalene skilles det derimot mellom /a/ (som *allir* <aller> i linje 2) og /ɔ/ (som *hond* <hond> i linje 4). Følgelig ville hverken normalortografien eller diplomets ortografiske system markert denne omlyden, dvs. ved lang *a*.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- *d* for *ð*: *ð* benyttet riktig etter norrønt mønster 7 ganger, 6 ganger *d* for *ð* og ingen ganger *ð* for *d*.
- *u* for *v*: <huern> linje 4, ellers *v* for *v*.
- Palatalisering av velar: <gíort> for *gort* linje 6. Her er det nok slik at palataliseringen til å begynne med forekom i formene med høy rotvokal, dvs. *gera* > *gjera*, og siden spredde seg til hele paradigmet.

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *pt* i <eptir> linje 7.

c) Manglende markering av lang konsonant:

- <men> for *menn* linje 2.
- <sans> for *sanns* linje 5.
- <fulkomlegrar> for *fullkomligrar* linje 5.
- <jnsiglum> for *innsiglum* i linje 6, men her kan det være påvirkning fra latin *in-*.

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- <ibíoruín> *í Björgvin*, linje 2. Selv om vi ikke bør utelukke feilskrift, så ser det her ut til at det er bortfall av *g*, dvs. at *g* har falt bort i konsonantgruppen *-rgv-*: [björgwin] > [bjørwin]. En parallell finnes i runeinnskrift N648, som har **biaruin** og innskriften dateres til rundt 1332 (se bl.a. Schulte 2012: 178–79).

Bortfall av *r*:

- Ikke belegg.

2) Morfologiske forhold

- <sendír> *sendir*, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her i 3.pers. sg. presens indikativ, dvs. ‘(han) sender’, men skulle egentlig vært i pl. (dvs. *senda*), siden det er flere avsendere. Det normale i intitulasjonsleddet er at det benyttes *sendir* (3.pers. sg.) ved en avsender og *senda* (3.pers. pl.) ved flere, og det er dermed tenkelig at det her har skjedd en feil ved at man har kopiert over de faste formlene fra et forelegg i singularis. Jeg holder dette likevel ikke som særlig trolig, siden det er flere diplom i mitt materiale som har det samme kongruensbruddet. Her står verbet fremfor subjektet, dvs. <sendír arne j grasgarde. eriker logmader ok aller radzs men ibíoruín ...>, og det er ikke ukjent i gammelnorsk at verbet da kan stå i 3.pers. sg. selv om subjektet ender opp med å være i pl. (jf. Iversen 1990: 125, § 145.1).
- <sættu ver> for *settum vér* linje 5, dvs. v. *setja* i pret. 3.pers. pl., men burde tradisjonelt vært i 1.pers. pl. I dette tilfellet skyldes nok formen assimilasjon mellom verbendingen og pronomenet.
- <eptir agatha messo> for *eptir ágátumessu* linje 7, her særskrevet og første ledd i sammensetningen blir stående ubøyd, dvs. i nominativ.

3) Lånord og yngre former

- Alle ordformene i diplommet kan gjenfinnes som lemma i *Norrøn ordbok*, og disse lånene hadde allerede vært brukt lenge i gammelnorsk da diplommet ble skrevet. Noen kom inn i språket med kristendom og skriftkultur, som f.eks. *innsigli* fra latin *sigillum*, *bréf* fra middelalderlatin *breve (scriptum)*, *messa* fra kirkelatin *missa* (fra latin *mittere* ‘sende’). Andre ord kom inn som følge av kontakt i forbindelse med handel og håndverk eller styre og stell: *peningr/penningr*, beslektet med engelsk *penny* og tysk *pfennig*, av usikkert opphav (kanskje fra latin), og *herra* fra tysk.

Nr. 2: DN, bind 1, brev nr. 110, 1307.

Kilde for denne transkripsjon:

Trykket som nr. 44 med foto, transkripsjon og oversettelse i Erik Simensen *Norske diplom 1301–1310* (2002).

Sammendrag (fra Simensen):

Bjarne Erlingsson og Erling Ámundesson byd i kongens namn Jon Koll á rette seg etter den dommen dei har sagt i kongsgarden i Bergen i saka mellom han og Erlend unge. Dommen, som blir referert, går ut på at Erlend skal ha full betaling for 5 månadsmatsbol i Ullestad (på Voss), som han har selt til brørne Hollolv og Aslak Bjørnssøner (representert ved deira ombodsmann, Jon Koll), og at Erlend i tillegg skal ha 3 forngilde mark for den skaden Hollolv hadde valda han i ordskiftet mellom dei. Betalingsfristen var sett til 4. april.

Merknader:

Både *e* og *æ* for opprinnelig /e/, mest *æi* for opprinnelig /ei/ – men også <leigu>, mye *d* for klassisk gammelnorsk *ð*, jf. Simensen (2002: 17–19). Brevet benytter </> omtrent som man i moderne tid bruker komma og delvis punktum.

| = linjeskift i diplommet. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra Simensen):

Orig. på perg., NRA dipl. perg. [...] segla vantar.

Dato: 6. mai* 1307. Sted: (Bergen).

Brevtekst:

- 1 Ollum monnum þæinm sæm þætta bref sía æda hóyra / sændír. Bjarne Erlíngs son. Erlíngr |
- 2 Amunda son *Quediu*. *Guds*. oc sína / Erlendr vngí oc jon kollr komo a stæfnu *firi* okr j |
- 3 biargwín j malstofoní j *konongs* garde / kærde Erlendr a þa bródr hallof oc aslak |
- 4 bíanar syní at ham hafdí æi aura eftír skildaga sinum *firi* .v. Manadar Mata |
- 5 bol j vgfwalla stodom / suaradæ jon kollr þar til af vægna þæirra bródra *er* vm- |
- 6 bodz maðr þæirra sagdest vera til þæss mals / at af þuí at okr oc flæirum dugan- |
- 7 díis monnum læist Erlendr rettare hafa at mæla. dómdustr honum fullir aurar sínir |
- 8 *firi* *fyr*i næmda / v *Manadarmata* leigu / sua dómdustr *ver* honum ok *firi* þam þykk oc orda skiptí sæm |

9 hallofr hafdi væitt honum .iij. Merkr fornar / skildi þætta huartwæiggia
vpp lukazt |
10 tysdagen næsta eftir paska viku / En af þuí at þæssí domer var æí halden /
biodum vít |
11 þær jon kollr af vægna okars virdulígx herra konongsens at þu ger honum
her rett |
12 af eftir logum / oc til sanz vitnis burdar gafum vit okor jnsigli firi þætta
bref |
13 er gort var laugar daghen næsta eftir hælga þorsdagh. A vííj are Ríkís |
14 vars virdulígx herra Hakonar Noregs konongs / |

* Feildatert til 27. mai 1307 i DN og RN, jf. note i Simensen (2002: 129) med henvisning til DN I s. xxxvii.

Kommentarer til diplommet

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- En god del særskrivning, f.eks. <Manadar Mata> *mánaðarmatar* og <bíanar syní> *Bjarnarsyni* linje 4, og <vitnis burðar> *vitnisburðar* linje 12.
- Skilletegn ved tallangivelser: <.v.> linje 4 og <.ijj.> linje 9, men ikke ved <v> linje 8 og <víj> linje 13.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Innskuddsvokal ikke belagt i diplommet, men angitt med forkortingstegn ved <domer>, dvs. noenlunde slik <dom^ʀ>, norr. *dómr* linje 10.
- *v* for *u*: <vngí> *ungi* linje 2 og <vpp> *upp* linje 9, ellers *u* for *u*.
- *o* for *ø*.
- *a* for *á*.
- *æ* for *e*: Mye *æ* for *e*, f.eks. <þæss> *þess* i linje 6, også *æi* for *e* <huartwæiggia> for *hvárttveggja* linje 9, men også *e* for *e* som f.eks. <Merkr> *merkr* linje 9.
- *j* for *í*: dvs. preposisjonen skrevet *j* linje 2, 3 og 5.
- Aksentbruk: Aksent ved *i* er overveiende benyttet for tydeliggjøring.
- Ingen markering av vokallengde ved f.eks. dobbeltskriving av vokal e.l.

b) Diftonger:

- *øy* for normalortografiens *ey*: <hóyra> *heyra* linje 1.
- *æi* for *ei*: eks. <þæirra> *þeir(r)a* linje 6. Gjennomført, med kun ett avvik <leigu> *leigu* i linje 8.
- *au* for *au*: eks. <aurar> linje 7.

c) Trykklette vokaler:

- Fordelingen av endingsvokaler tenderer mot vokalharmoni, men avvikene (særlig ved de mellomhøye vokalene) er større enn i forrige diplom:

u etter *i*: eks. <sinum> *sínnum* linje 4.

u etter *e* (æ), dvs. brudd: eks. <stæfnu> *stefnu* linje 2.

u etter *ó*, dvs. brudd: eks. <dómdum> *dómdum* linje 8.

u etter *ei*: eks. <leigu> *leigu* linje 8.

u etter *jó*, er vel brudd: eks. <biodum> *bjóðum* linje 10.

u etter *o*: eks. <logum> *løgum* linje 12, men også *o* etter *o* <stodom> *-stóðum* linje 5.

u etter *á*, dvs. brudd: eks. <gafum> *gáfum* linje 12.

o etter *o*: eks. <komo> *komu* linje 2.

i etter *í*: eks. <Ríkís> *ríkis* linje 13.

i etter *y*: eks. <syní> *syni* linje 4.

i etter *u*: eks. <vngí> *ungi* linje 2.

i etter *e* (æ), dvs. brudd: eks. <sændír> *sendir* linje 1.

i etter *a*, dvs. brudd: eks. <hafdí> *hafði* linje 4, men også *e* etter *a* eks.

<garde> *garði* linje 3.

e etter *æ*, dvs. brudd: eks. <kærde> *kærði* linje 3.

e etter *á*: eks. <are> *ári* linje 13.

d) Vokalreduksjon:

- Diplomet viser muligens begynnende vokalreduksjon, jf. *i* > æ: <suaradæ> for *svaraði* linje 5.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Bl.a. <monnum> *mønnum* i linje 7 (trolig ikke i fast uttrykk) og <eftír logum> *eptir lögum* i linje 12.

- <biargwín> for *Björgvin* linje 3. Bynavnet er belagt i ulike former (*Björgvin*, *Bjargvin*, *Bergvin* mfl.) og det varierer om formene viser brytning og u-omlyd. Ifølge Gunnstein Akselberg (2012: 275–280) skal førsteleddet være i singularis og ikke i pluralis (det er ikke omlyd i singularis av *bjarg* n., men

pluralis har nom./akk. *björg* og dat. *björgum*), og u-omlyden må derfor være utløst av det etterfølgende *-vin*. I østnordisk og østnorsk virket ikke u-omlyden like sterkt som i vest og ble også tidligere utjevnet. Dermed vil ikke etterfølgende /w/ nødvendigvis forårsake u-omlyd og brytingsproduktet kan dermed bli *-ja-* (men det er kanskje tenkelig at formen i diplommet har oppstått ved analogisk påvirkning fra nominativ singularis *bjarg* n. ‘berg’, dvs. at *Bjargvin* dermed likevel kan være en vestnorsk form?).

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- *d* for *ð*: kun brukt *ð* i <maðr> *-maðr* linje 6 og <Erlenðr> *Erlendr* linje 2, ellers *d* for *ð*.
- *u* for *v*: <suaraðæ> *svaraði* linje 5, <þuí> *því* linje 6 og 10, <sua> *svá* linje 8, ellers *v* for *v*.
- *gh* for *g*: <daghen> og <þorsdagh> linje 13, men *g* i <tysdagen> linje 10.
- *c* for *k*: <oc> *ok* linje 2 og 12.

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *ft* i <eftir> 4 ganger, men *pt* i <orda skiptí> *ordaskipti* linje 8.
- *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: <fyri næmda> *fyrir-nefnda* linje 8.
- *gx* for *gs* [ks]: <virdulígx> *virðiligs/virðuligs* linje 11 og 14.

c) Manglende markering av lang konsonant:

- Noe manglende markering sett i forhold til normalortografien, eks. <laugar daghen> for norr. *laugardaginn* linje 13, men stort sett markering av lang konsonant (men også en gang feil <þæimm> for *þeim* linje 1).

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- *fnd* (> *mnd*) > *md*, som bemerket ovenfor.
- <hallof> *Hallolf* linje 3, akkusativ av *Hǫllof*/*Hallolf*, med bortfall av konsonant i andreleddet *-olf* > *-of*.

- <j vgfwalla stodom> muligens for *í Ulfaldastofum* (?) linje 5. Ug- for Ul-, og nok <fw> = [v] og assimilasjon -ld- > -ll-, jf. “Ulfaldastaðir, sms. med et Mandstilmavn Ulfaldi” (Rygh (red. Magnus Olsen) 1910: 533), se også formen <j Vlfalda stadhum> i DN XV 25, 1367.

e) Bortfall av r:

- <Biarne Erlíngs son. Erlíngr Amunda son> for *Bjarni Erlingssonr, Erlingr Ámundarsonr* linje 1 og 2. Her har vi altså bortfall av -r i -sonr, noe som både er vanlig og opptrer tidlig i gammelnorsk, jf. f.eks. Hagland (2013: 627).
- <Manadar Mata bol> *mánaðarmatar-ból* linje 4–5 og 8, dvs. med bortfall av -r i -matar.

2) Morfologiske forhold

- <sændír> *sendir* linje 1, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Som i forrige diplom er det her kongruensbrudd, siden navnene i nominativ er subjekt for *senda* mens *kveðju Guðs ok sína* er objekt, og verbet skulle derfor tradisjonelt hatt pluralending.
- <hallofr hafdí væitt honum> *Hallolfr hafði veitt honum* linje 9. Her er *hafði veitt* supinumsform, mens det er bøyð partisipp i <þæssí domer var æi halden> dvs. *þessi dómr var ei haldinn*, i linje 10.
- <vpp lukazt> *upp-lúkask* el. *upp-lúkast* linje 9, her med yngre endelse på -zt.

3) Lånord og yngre former

- Mye de samme lånordene som i forrige diplom, f.eks. *herra*, *innsigli* og *bréf*. Ellers har vi *páske*, i <paska víku> *páska-víku* linje 10, som er ett lån fra hebraisk.

Nr. 3: DN, bind 2, brev nr. 169, 1329.

Kilde for denne transkripsjon:

Egen avfotografering av fotografi av diplommet i RA, sammenholdt med trykket tekst i DN.

Sammendrag (fra DN):

Guttorm Jonssön sælger for Hr. *Finn Ogmundssön* Gaardene *Steinsland* og *Gerde* i Samnanger paa Söndhordeland til *Thorgeir Tovessön* for 30 Mark i engelske Penge.

Merknader:

Opprinnelig 6 segl.

| = linjeskift i diplommet. [...] = mangler el. er uleselig i diplommet. ^{xxx} = skrevet over linjen. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Dipl. Arn. Magn. fasc. 22. No. 13. Af Seglene er kun det 6te tilbage, og Brevet fraskilt fasc. 24. No. 3 (Dipl. Norv. I. No. 202.), hvortil det har været heftet.

Dato: 28. mars 1329. Sted: Bergen.

Brevtekst:

- 1 Ollum monnum þeim sem þetta bréf sea eða hýyra sendir gudþormer jons
son. *Quediú Guds. ok sína.* þat se yðr kunnict gort at [i] ófzsta ok ytzsta
siofuar |
- 2 lopteno .j. knausanom .j. biorgwin. tysdaghen nesta eptír mariemesso .j.
langafostu .a. tiunda are rikiss míns *virdulegs herra magnus* noregs swyia
ok gota |
- 3 *konongs* / seldi ek gudþormer .j. fullu *ok* loghlego vmbode herra *finnz*
ogmundar sonar eptír þuí sem hans opet bréf *med* hans insigli er her er
medfest vattar |
- 4 þorgeírí tofwa syní. tugtughu manadam[a]ta bol jardar er herra *fínn*
ogmundar son atte .j. þessom iordum .j. steínslande fimtan manadamata
bol. *ok* |
- 5 .j. gerdí fim manadamata bol. er liggia .j. samfn angre .a. sunhordulande.
med skoghom *ok* allum adrum lutum *ok* lunnendom. þeim sem till
fírísagdra iarda liggía |
- 6 eda leghet hafua jnnan gardz *ok* vttan fra forno *ok* nyiu. *fírír* þriatigi marka
brendra .j. enskom peningom er þorgeír lauk mer þa þegar þar |
- 7 .j. hender *med* þuí skilorde. at fyrne~~m~~fnðr þorgeír / *ok* hans erfuíngiar.
skolu fírísagdar iarder frialslega eíga. byggia *ok* landskyld aftaka .æ |

8 [ti]ll þess er herra fínnar eða hans erfuíngiar lóysa þær apter firír slíka aura
ok iamfegoda sem fyrr segír[.] vttan allra. sokna .a. huærium |
9 degi sem þeim líkar. nema sægja þorgeiri eða hans erfuíngium. aðr firír
nottena helgu .a. þeim argange er herra fínnar / eða hans erfuíngiar vi- |
10 lia firírsagdar iarder apterlóysa . ok aura vpluka .j. biorgwín alla .j. sen*n*. þo
medþuí skilorde ef aurar lukazt seinna vpp. en .a. tysdaghen nesta |
11 eptír paskauíku. þa skal þorgeir eða hans erfuíngiar taka landskyld vm
hausteð eptír .a. þuí sama are. Nu ef herra fínni þickir sem firír |
12 sagdar iarder ^{hafue} ofletliga sældar verít oc vill hæn þær eígí apterlóysa eptír
þuí skilorde sem aðr er mællt. þa skulu iardernar fara till matz nu .j.
sumar. |
13 oc ef þær metazt bett*ri* en aðr ero aurar jgreiddír / þa skal þorgeír eptír
ma[te] aura tillæggia. mettazt þær verri / þa suare herra fínnar ok bóte sua
myk- |
14 lu þorgeiri. eða lóysi iarder apter eptír þuí skilorde sem aðr er mællt. jade
ek gudþormer firírsagdar iarder þorgeíri ok hans erfwingium frialsar ok
hei- |
15 molar firír huerium manne / þessom godom monnum hiauerandom
firírsagdu kaupí .ok skilorde .ok aura vplyktíng herra barde peters syní
gulapíngs |
16 loghman*ne*. sueíní sigurdar syní fehírdí .j. konongs garde .j. biorgwín .
Gunmare rasueín . Herbírni gudþorms syní . ok Erlende klerk. með |
17 huerra jnsiglum till sanz vitnisburdar. er ek settí mítt jnsigli firír þetta bref.
er gort war .j. þeim stað are ok degi sem fyrr segir — |

Kommentarer til diplommet

Diplomet viser selvsagt mange gammelnorske innovasjoner, men har likevel et litt alderdommelig preg, jf. navneformer som *Guðþormr* i linje 1, hvor jeg nok hadde ventet *Guttormr* eller *Gormr*. Diplomet inneholder også noe mer samsvarsbøying og kasusmarkering enn forventet, som f.eks. klare genitiv pluralis-former etter *til*: *þeim sem til fyrir-sagðra* (gen. pl.) *jarða* (gen. pl.) *liggja* i linje 5.

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- Noe særskriving, f.eks. <ogmundar sonar> *Qgmundarsonar* linje 3 og <.j. samfn angre> *í Samnangri* linje 5, og motsatt noe samskriving ved sammensatte verb.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: <herra fínnr> *herra Finnrr* linje 4 (med flere). Viser *e* som innskuddsvokal i *Finnrr*. <lauk merj. hender> *lauk mér ... í hendr* (akk. pl.) linje 6–7, hvor også formen <hender> viser svarabhaktivokalen *e*.
- *a* for *á*: eks. <fra> *frá* linje 6 og <paskauíku> *páska-víku* linje 11.
- *o* for *o*: eks. <ogmundar sonar> *Qgmundarsonar* og <loghlego> *løgligu*, begge linje 3.
- *o* for *á* (el. *ó*): <nottena helgu> *náttina helgu* linje 9, men her finnes det også en sideform *nótt*, dvs. med *ó*.
- *æ* for *æ*: eks. <þær> *þær* linje 8 og <mællt> *mælt* linje 12.
- *æ* for *e*: noen belegg, bl.a. <sægia> *segja* linje 9 og <tillæggia> *til-leggja* linje 13.
- *j* for *í*: dvs. preposisjonen skrevet <.j.> 16 ganger.
- *j* for *i*: <jnsiglum> *innsiglum* linje 17.
- *i* for *j*: eks. <iordum> *jorðum* linje 4 og <iarder> *jarðir* linje 10.
- *v* for *u*: noen tilfeller, bl.a. <vttan> *útan* linje 8 og <vpp> *upp* linje 10.

- <sea> *sjá* linje 1, form uten markert aksentomkasting, dvs. ikke med utviklingen *séa* > *sjá*.
- Aksentbruk: Noen forekomster av aksent ved *i* er korrekte etter norrønt mønster hvis aksenten skal vise lang vokal, jf. <ána> *sína* linje 1, <míns> *míns* linje 2 og <þuí> *því* linje 14, men dette er trolig kun tilfeldig, jf. aksentbruken i eks. som <þorgeírí tofwa syní> for *Þorgeiri Tófasyni* linje 4 og <sueíní sigurdar syní fehírdí> for *Sveini Sigurðarsyni, fé-hirði* linje 16. Aksent ved *i* er dermed hovedsakelig benyttet for tydeliggjøring. Det er ikke eksempler på dobbeltskriving av vokal for å markere lengde i diplommet.

b) Diftonger:

- *øy*: skrevet *óy*, eks. <hóyra> *heyra* linje 1 og <lóysa> *leysa* linje 8.
- *ei*: eks. <þeim> *þeim* linje 1, <.j. steínslande> *í Steinslandi* linje 4 og <eíga> *eiga* linje 7.
- *au*: eks. <lauk> *lauk* linje 6 og <aura> *aura* linje 8. En gang som monoftong; <gota konongs> for *Gauta* linje 2, men årsaken til denne forekomsten er nok den svenske formen med monoftong, dvs. *Göta konungs*.

c) Trykklette vokaler:

- Fordelingen av endingsvokaler viser vokalharmoni:

u etter *i*: eks. <jnsiglum> *innsiglum* linje 17.

u etter *y*: eks. <nyiu> *nýju* linje 6.

u etter *u*: eks. <skulu> *skulu* linje 12.

u etter *ø*: eks. <iordum> *jørðum* linje 4.

u etter *a*, dvs. brudd: eks. <firirsagdu> *fyrir-sagðu* linje 15.

o etter *o*: eks. <lopteno> *loptinu* linje 2.

o etter *ó*: <godom> *góðum* linje 15.

o etter *e*: eks. <mariemesso> *maríu-messu* linje 2, men også *u* etter *e*, dvs.

brudd: eks. <helgu> *helgu* linje 9.

i etter *i*: eks. <insigli> *innsigli* linje 3.

i etter *í*: eks. <rikiss> *ríkis* linje 2.

i etter *y*: eks. <tofwa syní> *Tófasyni* linje 4.

i etter *u*: eks. <kunnict> *kunnigt* linje 1.
i etter *ei*: eks. <þorgeíri> *Þorgeiri* linje 14.
i etter *ey*: eks. <lóysi> *leysi* linje 14.
i etter opprinnelig *ę*: eks. <degghi> *degi* (jf. nom. *dagr*) linje 9.
e etter *au*, dvs. brudd: eks. <hausteð> *haustit* linje 11, men også *i* etter *au* eks. <kaupí> *kaupi* linje 15.
e etter *e*: eks. <leghet> *legit* linje 6, men også en god del *i* etter *e*, dvs. brudd: eks. <sendir> *sendir* linje 1 og <segir> *segir* linje 17.
e etter *o*: eks. <opet> *opit* linje 3.
e etter *á*: eks. <are> *ári* linje 11.
e etter *a*: eks. <garde> *-garði* linje 16.
e etter *ó*: eks. <bóte> *bóti* linje 13.

d) Vokalreduksjon:

- <eptir mariemesso> for norr. *eptir maríu-messu* linje 2. Her tolker jeg genitivformen av *María* (dvs. førsteleddet i sammensetningen) som at det er vokalreduksjon, dvs. *-u* > *-e*.
- <.a. sunhordulande> for norr. *á Sunnhorðalandi* linje 5. Jeg holder det for trolig at notasjonen *u* for *a* i genitivfugen er hyperkorrekt og dermed indirekte viser vokalreduksjon

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Markering av omlyd er stort sett gjennomført:
 - <Ollum monnum> *Ollum mōnnum* linje 1 og <godom monnum> *góðum mōnnum* linje 15.
 - <.j. langafostu> *í langa-fōstu*, dvs. med u-omlyd i *fasta* f.
 - Ikke utjevning, men veksling mellom *ø* og *a* i for eksempel *jørð* f.; <iordum> *jørðum* (f. dat. pl.) linje 4 mot <iarder> *jarðir* (f. nom./akk. pl.) linje 10.
- Unntak: Manglende u-omlyd i det relativt faste uttrykket; <med skoghom ok allum adrum lutum ok lunnendom> for *með skógum ok ollum øðrum (h)lutum ok (h)lunnendum* i linje 5.
- <.j. biorgwin> *í Björgvin* linje 2, 10 og 16. Bynavnet viser her omlyd.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- ð: diplomet bruker oftest <d> for <ð>, men grafemet <ð> benyttes 11 ganger:
 - 4 ganger <aðr> *áðr*.
 - 2 ganger <eða> *eða*, men 5 ganger <eda>.
 - 1 gang <með> *með*, men 1 gang <med-> (resten forkortet som <med>).
 - 1 gang <yðr> *yðr*.
 - 1 gang <stað> *stað*.
 - 2 ganger feil, dvs. for *t* og *d*; <hausteð> for *haustit* linje 11 og <fyrnemfnðr> *fyrir-nefndr* linje 7 (og dette kan kanskje indikere en viss usikkerhet i når <ð> skal brukes?).
- þ for *p*: riktig bruk og det er dermed ikke noe tegn til sammenfall med *t* i dette diplommet.
- gh for *g*: <tysdaghen> *tý(r)sdaginn* linje 2 og 10, <degghi> *degi* linje 9 og 17, <loghlego> *løgligu* linje 3, <loghmanne> *løgmanni* linje 16, <tugtughu> *tuttugu* linje 4, <skoghom> *skógum* linje 5 og <leghet> *legit* linje 6.
- c for *g*: <kunnict> *kunnigt* linje 1.
- c for *k*: <oc> *ok* linje 12 og 13, og <þickir> *þykkir* linje 11.
- Palatalisering av *g*: Ikke markert palatalisering, jf. <gort> *gort* linje 1 og 17.
- fu for *f* [v]: <siofuar> *sjóvar-* linje 1, <hafua> *hafa* linje 6, <hafue> *hafi* (konj. pres.) <erfuíngiar> *erfingjar* linje 7, 8, 9 og 11, og <erfuíngium> *erfingjum* linje 9. Skrevet *fw*: <erfwíngíum> *erfingjum* linje 14 og <tofwa syní> *Tófasyni* linje 4.
- w for *v*: eks. <war> *var* linje 17 og <biorgwin> *Björgvin* linje 2.

b) Konsonantgrupper:

- ft eller pt: *pt* er gjennomført, jf. <lopteno> *loptinu* linje 2, <eptir> *eptir* linje 2 (og flere belegg) og <apter> *aptr* linje 8 (og flere belegg).
- fn [vn] > mn: hvor *mfn* nok er en skrivemåte for *mn*; <.j. samfn angre> *í Samnangri* linje 5 og <fyrnemfnðr> *fyrir-nefndr* linje 7.

- *fnf* > *mf*: <i>iamfegoda> vel for *jafn-fé-góða* linje 8.
- c) Manglende markering av lang konsonant:
- Diplomet har stort sett markering av lang konsonant. Noen forekomster av dobbeltkonsonant hvor det skulle vært enkel, som <vttan> for *útan* linje 6 og 8. Det er mulig at vi noen ganger kan ha en notasjon som kan vise konsonantforlengelse, siden etter kvantitetsomleggingen kunne man ikke lenger ha korte trykktunge stavelser, dvs. en utvikling; *útan* > yngre *utan* > *uttan*. Kvantitetsomlegging og konsonantforlenging kan muligens også være årsaken til skrivemåten <till> for *til* i linje 5, 8, 12, 13 og 17. Kvantitetsomlegging kan også være årsaken til skrivemåten <mettazt> for *metask* i linje 13, men den tilsvarende skrivemåten <mællt> for *mælt* i linje 12 & 14 er vanskelig å forklare slik, siden æ nok uansett var lang.
- d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):
- Diplomet har ikke mye fonologiske omdanninger:
 - *fn* [vn] > *mn*: se ovenfor.
- e) Bortfall av *r*:
- Ikke egentlig belegg: <*herra fínnr ogmundar son*> *herra Finn*
Ogmundarsonr, linje 4. Til tross for forkortelsen ville det muligens vært bortfall av *-r* i *-sonr*, jf. belagt bortfall i forrige diplom. Bortfall av *-r* i *-sonr* er både vanlig og opptrer tidlig i gammelnorsk, jf. f.eks. Hagland (2013: 627).
 - <*manadamata bol*> for *mánaðarmatar-ból* linje 4 og 5, dvs. med *r*-bortfall både i *mánaðar* og i *-matar*.

2) Morfologiske forhold

- <*kaupí .ok skilorde .ok aura vplyktíng*> vel for norr. *kaupi ok skilorði ok aura-upplyktingu* (f. dat. sg.) linje 15. *Upplykting* skal vel strengt tatt bøyes som *dróttning* og ha *-u* i dativ sg.
- <*Gunnare rasueín*> vel for *Gunnari rásveini* linje 16. I denne sekvensen med navn i dativ står det her *-svein* el. *-sveinn* (dvs. akk. el. nom. sg.) for forventet dativ *-sveini*, jf. også <*sueíni sigurdar syní*> tidligere i samme linje.

- <Erlende klerk> vel for *Erlendi klerki* linje 16. Som ved *rásveinn* mangler her dativmarkering (*klerk* er akkusativ-form). Begge disse navnene kan oppfattes som tilnavn, og det er kanskje årsaken til at de ikke får kasusendelse.
- <sendir> *sendir* linje 1. Form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt *ija*-verb, i 3.pers. sg. presens indikativ, dvs. ‘(han) sender’, og formen er dermed riktig her.
- <seldi ek> for norr. *selda ek* linje 3. *Selja* er et svakt *ja*-verb og her er endelsen i 3.pers. sg. pret. brukt for 1.pers. sg., noe som også er vanlig i gammelnorsk.
- <ek settí mítt innsigli> for norr. *ek setta mitt innsigli* linje 17. *Setja* er et svakt *ja*-verb og skal derfor ha *setta* i 1.pers. ind. pret., men her er igjen endelsen fra 3.pers. sg. pret. benyttet.
- <.a. huærium degghi sem þeim likar> for *á hverjum degi sem þeim líkar* linje 8–9. Det svake verbet *líka* bøyes som *kalla* og det ser dermed ut som at formen i presens indikativ 3.pers. sg. (*líkar*) her brukes for 3.pers. pl. (*líka*). Men dette er sannsynligvis en upersonlig konstruksjon uten eksplisitt subjekt, og da står verbet alltid i 3.pers. sg.
- <lukazt> *lúkask/lúkast* linje 10. Endelsen *-zt* er den vanligste i gammelnorsk rundt 1350 (jf. Iversen 1990: 121, § 141.4), jf. også <metazt> og <mettazt> *metask* linje 14.

3) Lånord og yngre former

- Jeg har ikke funnet lånord som ikke er belagt i *Norrøn ordbok*, og diplommet har mye de samme lånordene som i tidligere diplom, f.eks. *herra*, *innsigli*, *bréf* og *páska-vika*.
- <firirsagdu kaupí> *fyrir-sagðu kaupi* (n. dat. sg.) linje 15. Norrønt *kaup* ‘kjøp’ har trolig sammenheng med latin *caupo* ‘kremmer’, men ordet tilhører nok et gammelt lag av lånord.
- <Erlende klerk> linje 16. *Klerkr* kommer av gammelengelsk *clerc*, fra sein latin *clericus*, som igjen kommer fra gammelgresk *klērikós*. Ordet tilhører stratumet av ord som kom med kristendommen og er dermed slett ikke nytt når diplommet skrives.

Nr. 4: DN, bind 2, brev nr. 498, 1386.

Kilde for denne transkripsjon:

Egen avfotografering av fotografi av diplommet i RA, sammenholdt med trykket tekst i DN.

Sammendrag (fra DN):

Sigurd Aasulfssön og Lafrants Nikulassön bevidne, at Haakon Ragnvaldssön (Smör) i sin Tid eiede Ceciliegaard paa Stranden i Bergen, at hans Datter Jomfru Cecilia arvede sin Fader, og at hendes Moder var Hustru Margreta Vilhjalmsdatter i Skapten.

Merknader:

<ter sanðz vitniss burðar> linje 7. Her er <ter> feilskrift for *til*, noe som vi også ser av at ordet styrer genitiv. NB Tidvis vanskelig å skille mellom <a>, <e> og <æ> i dette diplommet.

| = linjeskift i diplommet. [...] = uleselig i diplommet. {...} = mangler i DN's transkripsjon. *fyrir* = *fyr(ir)*, dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Dipl. Arn. Magn. fasc. 24. No. 14. Seglene vedhænge. [2 segl]

Dato: 14. oktober 1386. Sted: Bergen.

Brevtekst:

- 1 Pat gerum við sigurdr asulfsson ok lafranz nikulasson ollum godum
monnum kunnekt at þat ær okkr vítrlægt |
- 2 ok morgum fleirum godum monnum at þann garðr er cecilíu garðr heiter
er stod j berguín a strandænne |
- 3 níðr vnndan allrahæilagra kirkíu ok vt a strandæna jnnan at se[li]u husum
hæn atte hakon |
- 4 rognalldzson var garðen þa bygdr fra stæinkiallarnum stoðu þar husen yfer
vppe ok var þa byght |
- 5 vt j síoenn . ok onnur lonen var jnnan at keldunne þeíre er {stoð} mítt j
garðanum var hun |
- 6 ok bygð vtt j síoenn . tok ok jumfru cecilía arf efter hakon rognalldzson
faður sínn . var hennar |
- 7 moðer hustru margret j skaptanum vilhjalms dotter ok ter sanðz vitniss
burðar her vm |
- 8 settum mid okkr jnnsígle fyrir þetta bref er gert var j berguín a fyrsta
víntrar dagh aa setta |
- 9 are rikiss okkars vírðuligs herra olafs med guds naað noreghs dana ok gotta
konongs |

Kommentarer til diplommet

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- En god del særskriving, f.eks. <ceciliú garðr> *Cecilúgarðr* linje 2 og <vilhjalms dotter> *Vilhjalmsdóttir* linje 7.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Innskuddsvokal er ikke belagt i diplommet.
- *v* for *u*: <vt> *út* i linje 3 og 5, og som <vtt> i linje 6. <vppe> *uppi* linje 4 og <vm> *um* linje 7, men ellers *u* for *u*.
- *o* for *ø*: eks. <onnur lonen> *ønnur lönin* linje 5.
- *u* for *o*: formen <hun> for norr. *hon* linje 5. Dette kan muligens indikere en endring i uttale grunnet forskyvningen av de bakre vokalene. Det kan også tolkes som en dansk form. Grunnlaget for å tolke dette som en klart dansk form er likevel svakt, siden formen *hun* også forekommer i gammelnorsk.
- *a* for *á*: eks. <hakon> *Hákon* linje 6.
- *æ* for *e* (og *i*): eks. <þat ær okkr vítrlægt> norr. *þat er ok(k)r *witlikt* (jf. norr. *vitrligt*) linje 1.
- *j* for *í*: dvs. preposisjonen skrevet *j* linje 2, 5, 6, 7 og 8.
- *j* for *i*: <jnnan> *innan* linje 3.
- Aksentbruk: Aksent ved *i* er overveiende benyttet for tydeliggjøring, jf. <vt j síoenn> linje 5.
- Mulig markering av vokallengde ved dobbeltskriving av vokal i <naað> *náð* linje 9

b) Diftonger:

- *øy*: ikke belagt i diplommet.

- *æi* for *ei*: <allrahæilagra> *allraheilagra* linje 3 og <stæinkiallarnum> *steinkjallaranum* linje 4, men også *ei* for *ei*; <heiter> *heitir* og <fleirum> *fleirum*, begge i linje 2.
- *au*: ikke belagt, men <gotta konongs> for *Gauta konungs* i linje 9, jf. *Gøta konungs* på gammelsvensk. Den svenske formen kan forklare monoftongen, men dobbeltkonsonant forblir uforklart.

c) Trykklette vokaler:

- Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling:
 - *u* er gjennomført som endingsvokal.
 - *e* er hovedsakelig gjennomført som endingsvokal, utenom et par forekomster av *i*: <vitniss> linje 7, <rikiss> og <virðuligs> linje 9.

d) Vokalreduksjon:

- Det kan se ut til å være tendenser til svekkelse og bortfall av første vokal i endelsen (særlig dersom det er to vokaler) i bestemt form:
 - <a strandænne> linje 2. Her må *á* styre dativ (lokativ bruk), slik at dette normalisert må bli *á Ströndinni*. I linje 3 <vt a strandæna> må *á* derimot styre akkusativ (allativ bruk), og dette skal da normaliseres til *út á Ströndina*. Stranden (Strandsiden) er den innerste del av Vågen, på motsatt bredd av Bryggen. Her er det formodentlig nærmest nedtegning av talemålsformer og vi kan da merke oss manglende u-omlyd og vokalreduksjon av første vokal i artikkelen (dvs. av *i*).
 - <fra stæinkiallarnum> *frá steinkjallar^unum* (best. form dat. sg.) linje 4, med bortfall av nest siste vokal.
 - <j garðanum> for *í garðinum* linje 5. Kan vise svekkelse og forvirring i endestavelsene, men dette tilfellet kan nok ikke vektlegges siden den angitte vokalen i diplomet her godt kan være <e>.
 - <var hennar> linje 6. Det er ofte vanskelig å skille mellom <a>, <e> og <æ> i dette diplomet og her leser Mikjel Sørli (1969: 27) *henner* med vokalreduksjon (trolig etter den trykte teksten i DN), mens jeg velger heller å lese *a* her, jf. den foregående a'en i *var*.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Markering av u-omlyd i diplomet er tvetydig. <morgum fleirum godum monnum> linje 2, viser u-omlyd, dvs. norr. *morgum fleirum góðum monnum* og altså ikke **margum fleirum góðum *mannum*. Det er derimot manglende omlyd i <faður sínn> for *fǫður sinn* (akk. sg.) linje 6, og generelt noe manglende markering av eldre (el. morfologisk) u-omlyd, som i <a strandæna> á *Ströndina* linje 3. Bynavnet er i ubrutt form, <berguín> *Bergvin* i linje 2 og 8, og kan dermed ikke vise omlyd.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- *ð* for *t*: <við> for *vit* linje 1.
- *d* for *t*: <mid> for *mit* (*vit*) linje 8.
- *d* for *ð*: mye *d* for *ð*, f.eks. <godum> *góðum* linje 2 og <guds> *Guðs* linje 9, men også *ð* for *ð* i f.eks. <garðr> *garðr* linje 2 og <moðer> *móðir* linje 7. Bruk av grafemet <ð> etter ca. 1320 er uventet, jf. bl.a. Indrebø (1951: 229), men dette diplomet er også transkribert med forekomster av <ð> i DN.
- *gh* for *g*: <dagh> linje 8 og <noreghs> linje 9, ellers *g*.

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *ft* i <efter> *eptir* linje 6, men *pt* i <j skaptanum> *í Skoptunum* (?), linje 7.

c) Manglende markering av lang konsonant:

- Diplomtet har stort sett markering av lang konsonant, og det er heller for mye bruk av dobbelkonsonant i diplomtet: Eks. <vnndan> for *undan* linje 3, <rognalldzson> for *Rogn(v)aldsson* linje 4 og 6, med <lld> for *-ld-* (mens <dzs> kan vise partiell assimilasjon), <kelldunne> for *keldunni*, <rikiss> for *rikis* linje 9 og <vitniss burðar> *vitnisburðar* linje 7. Ortografien kan her noen ganger kanskje antyde kvantitetsomlegging (jf. Mørck 2013: 646).

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- Segmentering? Det kan se ut som en avvikende segmentering av lang *n*, dvs. /n:/ > /nd/ i <sanðz> *sanns* linje 7. Her bør det dessuten kommenteres at dette adjektivet tradisjonelt har dobbeltformene *sannr* og *saðr*, og formen i diplommet kan dermed være en slags mellomting mellom disse. Likevel er den mest trolige forklaringen på formen at den er et eksempel på at det ved lang *n* ofte settes inn en dental før *s*, jf. Heide (2010: 6, med henvisning til Kock 1893).

e) Bortfall av *r*:

- Ikke egentlig belegg: <sigurdr asulfsson ok lafranz nikulasson> *Sigurðr Ásulfssonr ok Lafranz Nikulássonr*, linje 1. Jeg betrakter det slik at her ville det sannsynligvis ha manglet nominativsmarkering av patronymika, til tross for forkortelsen av *-sonr*. Begrunnelsen for å regne med et trolig bortfall her er den generelle utviklingen og belegget på bortfall i diplommet fra 1307 (og skriveren kunne muligens også satt en <r> inn på høyre side av abbreviaturen).

2) Morfologiske forhold

- <þann garðr> linje 2. Her har akkusativformen i maskulinum sg. *þann* trengt ut den opprinnelige nominativsformen *sá*, dvs. at *þann* brukes i nominativ, noe som er relativt vanlig i sein gammelnorsk.
- <þann garðr er cecilíu garðr heiter> linje 2. Verbet *heita* er her bøydd svakt, dvs. *heitir* mot *heitr*, noe som er helt rett i betydningen 'hete, kalles for'.
- <var garðen þa bygðr> *var garðinn* (for *garðrinn*) *þá byggðr*, linje 4. Ved at *-r-* har falt bort i *-rinn* får vi sammenfall i bestemt form mellom akk. sg. og nom. sg. Dette bortfallet medfører sammenfall av *-rinn* og *-inn*, men perf.part. av *byggja* viser fremdeles nominativskongruens.
- <settum mid okkr jnnsígle> *settum vit okkur innsigli*. Formen *okkr* ser ut som dat. el. akk. av pers.pron. *vit*, men tradisjonelt ville det heller vært pluralisformen i nøytrum av possessivet *okkarr*, dvs. *okkur*. Skrivemåten kan også skyldes at skriveren har hatt innskuddsvokal i talemålet sitt og kan

dermed være en hyperkorreksjon. Possessivet er ellers helt greit i linje 9, *okkars* (m. gen. sg.).

3) Lånord og yngre former

- Betydningen av <vítrlægt> som ‘kjent, åpenlyst’, i linje 1, tilsier at dette ordet ikke er norr. *vitrligr* ‘klok, vettig’, men at det tale om et betydningslån fra mellomnedertysk *witlik*, *wetelik*.
- <a fyrsta víntrar dagh> for *á fyrsta vetrar-dag* linje 8. Dette er en form uten assimilasjon av *-nt-* > *-tt-* og uten *i* > *e* foran assimilasjonen. Dette kan ikke regnes som en vestnorsk form, men samsvarer med svensk og dansk.
- Ellers inneholder diplommet ingen lånord som ikke er opptatt i *Norrøn ordbok*, men de mange ikke-nordiske egennavnene i diplommet kan bemerkes og de speiler muligens et aristokratisk miljø. I linje 1 <lafranz nikulasson>, *Lafranz M.*, fra latin *Laurentius*, og *Nikulás M.*, fra gresk *Nikólaos*. Videre <ceciliú> (i gen.) linje 2 og <cecilía> (i nom.) linje 6, *Cecilía K.*, av det romerske slektsnavnet *Caecilius*, dannet av adj. *caecus* ‘blind’. I linje 7 <margret>, *Margrét K.*, fra gresk og latin *Margarīta*. I samme linje <vilhialms dotter> *Vilhjalmsdóttir* av *Vilhjalmr M.*, fra gammelhøytysk *Willahelm*.
- I tillegg til navnene er det også to substantiv som også kan kommenteres: I linje 6 <jumfru> *jungfrú/jumfrú* f., fra mellomnedertysk *junkvrowe*. Dette ordet er med i *Norrøn ordbok*, men *j*'en i fremlyd viser tydelig at det er et lån, og en hjemlig form ville vært *ungfrú*. I linje 4 <fra stæínkiallarnum> av *kjallari*, *kellari* m., fra latin *cellarium*, jf. mellomnedertysk *keller* og gammelsvensk *kellare*.

Nr. 5: DN, bind 2, brev nr. 571, 1402.

Kilde for denne transkripsjonen:

Egen avfotografering av original i RA, sammenholdt med trykket tekst i DN.

Sammendrag (fra DN):

Arnbjörn Sunnulfsson, Erlend Philippussön, Hr. Endrid Erlendsson, Diderik Vistenaker, Halvard Halvardsson, Lagmand Einar Endridsson og Gudleik Thoressön afgjøre en Arvetrætte mellem *Aasa Haavardsdatter* og *Gudrun Eilifsdatter*, hvorefter Gudrun og hendes Mand *Eivind Sigurdsson* skulle afgive hvad de have opbebaaret af *Jörund Arnessöns* Gods. (jfr. No. 576.)

Merknader:

Reduksjon av trykklett *a*. NB *-dóttir* (G, D, A; *-dóttur*) er annerledes forkortet i linje 5 og 6 enn i linje 8 og 10, jf. <æilifsdott̃> i linje 6 mot <æilifsdotth̃r> i linje 10.

| = linjeskift i diplommet. [...] = uleselig i diplommet. *fyrir* = *fyr(ir)*, dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i norske Rigsarkiv. Seglene mangle.

Dato: 4. oktober 1402. Sted: Bergen.

Brevtekst:

- 1 Ollum monnum þæim sëm þettæ bref sia ædher hõyra sænda Anbiörn
- sumulfsson proster at postola kirkio j |
- 2 berguín ærlendher philipusson ændrider ærlendeson ríddare tidikæ
- vestaker haluarder haluardzson æinar æn- |
- 3 dridæson logman j samastad ok gudlæiker þoreson quediū guds ok sínæ
- kumíkt gerande at a miduiko daghen |
- 4 neste æfter míchialz messo Anno domínj mº quadringentesimo secundo
- varum mer samþykter ok til kallade af æíni |
- 5 halfuo hustrv aso hafuardedottor ok hæmar synum æn af annare halfuo
- æiwínde sigurdesyri j fullu vmbode ok |
- 6 logligo gudrone æilifsdottor kono sínne l[i]ker viis som hon siolf
- samþykk[ia]nde ok hia være / at sæættæ ok sæ- |
- 7 míæ þæim vm þæn aarf som fæl æfter jorundh arneson a forse / giordum
- mer þa fyrnemfder men þæssæ sæt |
- 8 at fymæmfder æiuinder sigurdeson ok gudrun eilifsdotter kona hans skulu
- læggia æfter vnder sín æidh hæilæn þæ- |
- 9 ningh ok halfuan som þau hafdo til sín tækit æfter fyrnemfdhæn jorundh
- arneson / æn sidhæn skipte þæær |

- 10 til hælninghæ sín j míllom fymæmfð hustvasæ ok gudrun ælifsdotther
þeim arfue som var æfter |
- 11 fymæmfðhan jorundh arneson bade j lauso ok fasto / ok skal fymæmfðer
eíuinder þæssæ luti aftakæ fyrst |
- 12 æith manswærk jærdher j landum ok æit þíng h þer til hwilket han vil horn
ædhr silfuerkíær |
- 13 ok þer með thwau manswærk jærdher j vpsalom som han sagde seer gefuet
være / skulo ok |
- 14 þær gefuer haldazst sæm ofthnæmfðer jorundher gaf þæim bróðhrom
hafuorde ok odde botolfssynum |
- 15 ok sidhan suare ollum logligom skuldum halfuom hwaar þære
ofthnæmfðæ hustvaso ok |
- 16 gudrun / ok skal þænnæ sææt ok sæmíæ vbrigdeligæ stande bade firir allæn
ok oalæn / ok huar |
- 17 som ryfuer ædher rofsmen til fæær hafue rofuet trygdher tolfmanædom
ok logmanz |
- 18 orskurd Ok til sannde her vm þa sattum meer vaar jnsigle firir þetta bref
ær giort |
- 19 var j be[rguín] are ok degi som fyr sægir |

Kommentarer til diplommet

Vokalreduksjonen når en topp i dette diplommet og ingen av de andre diplomene i tekstutvalget har så utbredt svekkelse av *-a* som ses i dette diplommet. Jeg er derfor tilbøyelig til å regne med at skriveren av diplommet ikke har vært bergenser eller vestlending, men har hatt en talemålsbakgrunn med langt mer fremskreden vokalreduksjon.

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- Litt særskrivning, f.eks. <postola kirkio> *Postolakirkju* linje 1 og noe samskriving, f.eks. <j samastad> *í sama stað* linje 3.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Innskuddsvokalen er *e* (æ), jf. <haluarder> *Hallvarðr* linje 2. Selv om kvaliteten på innskuddsvokalen sjelden er angitt i forbindelse med *-r* er den likevel ofte markert i diplommet ved hjelp av forkortingstegn, jf. f.eks. <ændridr̄> linje 2. Flere ganger ses den også mellom dental og *-son*, jf. <ændrider ærlendeson> *Eindriðr Erlendssonr* linje 2, <æinar ændridæson> *Einarr Eindriðssonr* el. *Eindriðasonr* linje 2–3, <æiwínde sigurdesyni> *Eyvindi Sigurðssyni* (dat. sg.) linje 5 og <æiuinder sigurdeson> *Eyvindr Sigurðssonr* linje 8.
- *v* for *u*: noen forekomster, eks. <vmbode> *umboði* linje 5 <vnder> *undir* linje 8.
- *o* for *ø*: eks. <jorundh> *Jørund* linje 7 og <logmanz> for *løgmanns* linje 17.
- *a* for *á*: eks. <aso> *Ásu* linje 5 og <hia> *hjá* linje 6.
- *o* for *á*: <siolf> *sjálf* (f. nom. sg.) linje 6 (men jeg vil tro at formen her kan leses *sjølf*, dvs. at *o* her kanskje kan stå for *ø*).
- æ for *e*: mye, eks. <æfter> for *eptir* linje 4 og <þæssæ> *þessa* linje 7. Også en gang *e* for æ <neste> for *næsta* linje 4.
- æ for *a*: eks. <jærdher> *jarðar* linje 12.
- *j* for *í*: dvs. preposisjonen er skrevet *j*, f.eks. <j fullo> *í fullu* linje 5.

- *j* for *i*: eks. <jnsigle> *innsigli* linje 18.
- *i* for *j*: eks. <Anbíorn> *Arnbjörn* linje 1.
- *e* for *ja*: <þær gefuer> for *þær gjafir* linje 14.
- Privativt prefiks: både *ú*- <vbrigdeligæ> *úbrigðiliga* og *ó*- <oalæn> *úalinn*, begge i linje 16.
- Aksentbruk: Aksent ved *i* er etter alt å dømme overveiende benyttet for tydeliggjøring.
- Trolig markeres noen ganger lang vokal ved dobbeltskriving, eks.:
 - <seer> *sér* linje 13.
 - <þæær> for *þær* linje 9, dvs. lang vokal.
 - <til fæær> for *til fjár* (gen. sg. av *fé* n.) linje 17, dvs. her trolig [fɛ:r] e.l.
 - <sæættæ> *sætta* linje 6 og <sææt> *sætt* linje 7 og 16. I disse formene er <æ> historisk korrekt og det er også riktig at den var lang, dvs. /æ:/, fordi den korte /æ/ (<ę>) for lengst hadde falt sammen med /e/ (den korte e'en). Dobbeltskriving <ææ> hadde altså vært unødvendig dersom diplommet hadde skilt klarere mellom <e> og <æ> (I en forlengelse av dette kan man også undres på om tendensen i diplommaterialet til å skrive æ for e i rotvokal noen ganger egentlig ikke angir vokalkvalitet, men heller lengde, dvs. kan delvis være notasjon av korte e'er som har blitt forlenget pga. kvantitetsomlegging o.l.?).
 - <aarf> *arf* (m. akk. sg.) linje 7. Her er det dobbeltskriving ved kort vokal, altså feil bruk.

b) Diftonger:

- *øy*: <hóyra> *heyra* linje 1. Det er også et navn som opprinnelig hadde *ey*, dvs. /øy/, men hvor diftongen sannsynligvis har gått til *ei*: <æiwínde> *Eyvindi/Eivindi* linje 5, <æiuinder> *Eyvindr/Eivindr* linje 8 og <éiuínder> *Eyvindr/Eivindr* linje 11.
- *ei*: skrevet *æi*, f.eks. <æilifsdotther þæim> *Eilífsdóttir þeim* linje 10 (kun en gang med *ei* i <eilifsdotter> linje 8). To ganger som monoftong i <ændrider ... ændridæson> for *Eindriðr ... Eindriðssonr* el. *Eindriðasonr* linje 2–3.
- *au*: <þau> *þau* linje 9, <j lauso> *í lausu* linje 11 og <thwau> *tvau* linje 13.

c) Trykklette vokaler:

- Diplomet har for store avvik til at jeg vil vurdere at det har vokalharmonisk fordeling av endingsvokalene.
- Diplomet veksler likevel mellom *e* og *i*.
 - Eks. med *-i*: <æíni> *einni* linje 4, <tækit> *tekit* linje 9 og <ok degi som fyr sægir> *ok degi sem fyrr segir* linje 19.
 - Eks. med *-e*: <vmboðe> *umboði* linje 5, <æiwínde> *Eyvindi* linje 5, <sagde seer gefuet> *sagði sér gefit* linje 13, <hafuorde ok odde> *Hávarði ok Oddi* linje 14 og <jnsigle> *innsigli* linje 18.
- Diplomet veksler også mellom *o* og *u*, jf. *skulu*; både som <skulo> i linje 13 og som <skulu> i linje 8.
 - Eks. med *-o*: <miduiko daghen> *miðviku-daginn* linje 3, <halfuo> *hølfu* linje 5, <j fullu> *í fullu* linje 5, <kono> *konu* linje 6, <j míllom> *ímillum* linje 10 og <j lauso ok fasto> *í lausu ok fastu* linje 11.
 - Eks. med *-u*: <varum> *várum* linje 4, <synum> *sonum* linje 5, <skuldum> *skuldum* (f. dat. pl.) linje 15 og <sattum> *settum* linje 18.
- Diplomet benytter *æ* og *e* for *a*.
 - Ikke reduksjon i <sænda> *senda* linje 1, <kona> *kona* linje 8, heller ikke i <annare> *annarri* linje 5, men ellers er det stort sett reduksjon.
- De norrøne endingsvokalene blir i diplomet fra 1402 gjengitt som vist i tabellen nedenfor. Vi ser da at det kan virke sannsynlig at det vil gå mot et sammenfall mellom /i/ og /a/.

/i/	/a/	/u/
<i> ~ <e> (+ <æ>)	<e> ~ <æ>	<o> ~ <u>

d) Vokalreduksjon:

- æ og e for a – eksempler:
 - <þettæ> for *þetta* linje 1 og 18.
 - <sínæ> for *sína* linje 3.
 - <neste> for *næsta* linje 4.

- <at sæættæ ok sæmíæ> for *at sætta ok semja* linje 6–7.
- <arneson> for *Arnason* (akk. sg.) linje 7, 9 og 11.
- <þæssæ> for *þessa* linje 7 og 11.
- <læggiæ> for *leggja* linje 8.
- <til hælninghæ> for *til helminga/helminga/helfninga* (m. gen. pl.) linje 10.
- <asæ> for *Ása* linje 10 (men <aso> for *Ásu* (K. obl. sg.) linje 5).
- <aftakæ> for *af taka/taka af* linje 11.
- <ofthnæmfæ> for *opt-nefnda* linje 15.
- <sæmíæ vbrigdeligæ> trolig for *semja úbrigðiliga* linje 16.
- <tolfmannedom> *tolf-mannaþóm* (m. akk. sg.) linje 17.
- <til sanninde> for *til sannenda* (gen. sg.) linje 18.
- æ for i:
 - <firir allæn ok oalæn> for *fyrir alinn ok ú-alinn* linje 16.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Markeringen av u-omlyd i diplomet er tvetydig, men tenderer mot markering kun i relativt faste uttrykk.
 - <Ollum monnum> *Ollum monnum* linje 1, men dette er et fast uttrykk.
 - <halfuo> for *hølfu* (f. obl.) linje 5 og <hafdo> for *høfðu* (pret. pl. 3.pers.) linje 9, begge altså med manglende markering av u-omlyd.
 - <j landum> *i Løndum* linje 12 og <j vpsalom> *i Uppsølum* linje 13, begge gårdsnavn uten markering av u-omlyd.
 - <ollum logligom skuldum> *ollum loqligum skuldum* (f. dat. pl.) linje 15, med markering av u-omlyd.
 - Bynavnet er her *bergvin*, <þguín> linje 2, dvs. ubrutt, og den neste forekomsten av bynavnet (linje 19) er umulig å avgjøre grunnet skade på pergamentet.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- *ð*: grafemet <ð> brukes ikke i diplommet, og *d* for *ð* er gjennomført.
- Det er noe bruk av *dh* for opprinnelig *ð*: f.eks. <ædher> for *eða/eðr* linje 1 og 17 (her nok den yngre og østnorske formen *eðr* med innskuddsvokal), <æidh> *eið* (m. akk. sg.) linje 8, <jærdher> *jarðar* linje 12. Men *dh* brukes også for opprinnelig *d*: <ærlendher> *Erlendr* linje 2 og <jorundher> *Jorundr* linje 14.
- *th* for *t*: noen forekomster, bl.a. <æíth> *eitt* linje 12 og <thwau> for *tvau* linje 13.
- *þ* for *þ*: riktig bruk og det er dermed ikke noe tegn til sammenfall med *t* i dette diplommet.
- *gh* for *g*: eks. <pæningh> *pening* linje 8–9 og <þíngh> *þing* linje 12, men hovedsakelig *g* for *g*.
- Palatalisering av *g*: <giort> for *gort* linje 18 og <giordum mer> for *gerðum* (pret. 1.pers. pl.) *mér* linje 7. Her er det rimelig å mene at palataliseringen av *g* har spredd seg til alle former, og at rotvokalen er blitt lik i preteritum og perf.part. (jf. moderne preteritum *gjorde* og perf.part. *gjort*). Det var derimot ikke markert palatalisering i diplommet fra 1329, jf. <þetta bref. er gort war> linje 17.
- Palatalisering av *k*: <silfuerkíær> *silfr-ker* linje 12, dvs. med palatalisering av velar i fremlyd i *ker* n.
- *fu* for *f* [v]: noen forekomster, eks. <halfuo> for *hølfu* linje 5 og <arfue> for *arfi* linje 10.
- *u* for *v*: eks. <miduiko> *miðviku* linje 3.
- *w* for *v*: noen forekomster, eks. <æiwínde> *Eyvindi* linje 5 og <manswærk> *mannsverk* linje 12.

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *ft* i <æfter> *eptir* linje 4, 7, 9 og 10, <after> *aptr* linje 8, <ofthnæmfder> *opt-nefndr* linje 14 og <ofthnæmfðæ> *opt-nefnda* linje 15.
- Likevel *pt* i <æn sidhan skipte þær> for *En síðan skipta* el. *skipti þær* linje 9. På grunn av den utbredte vokalreduksjonen av *a* er det her vanskelig å

avgjøre om formen skal tolkes som indikativ eller konjunktiv presens 3.pers. pl., dvs. om dette skal leses som ‘og deretter deler de’ eller ‘og deretter skal de dele’.

- *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: <fyrnemfder> (og flere tilsvarende) for *fyrir-nefndir* linje 7 (med flere), og hvor *m* er angitt før *fd* med nasalstrek. I denne sammensetningen er *fyrir* forkortet til *fyr* og *nefnd*- er angitt som *nemfd*-, og den vanskelig uttalbare sekvensen *-mfd*- må trolig være en skrivemåte for *-md*-.

- c) Manglende markering av lang konsonant:
 - Diplomet har stort sett markering av lang konsonant. Eksempel på manglende notasjon av lang *l* i navn; <haluader haluardzson> for *Hallvarðr Hallvarðssonr* linje 2. Noe manglende markering av lang konsonant på den bestemte artikkelen i forhold til normalortografien, eks. <a miduiko daghen> *á miðviku-daginn* linje 3.

- d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):
 - Diplomet har noen fonologiske omdanninger:
 - *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: se ovenfor.
 - <Anbíorn> *Arnbjörn* M. linje 1, med assimilasjon av *-rn-* > *-nn-*.
 - <hustrv> *húsfrú* linje 5, her i omdannet form, dvs. *húsfrú* > *hústrú*. Denne formen kan være lånt fra østnordisk.
 - <aso hafuardedottor> for *Ásu Hávarðs*- el. *Hávarðar-dóttur* (f. obl. sg.) linje 5. Det er flere eksempler i dette diplommet på genitiver med *vokal + s* for opphavelig bare *s*. En mulig tolkning er da at *e*'en i sammensetningen også har genitivformen på *-s* med innskuddsvokal som opphav, og deretter har sekvensen *-esd-* blitt forenklet til *-ed-*, slik: *Hávarðsdóttir* > *Hávarðesdóttir* > *Hávarðedóttir*. Eller alternativt (og kanskje bedre) er det genitivformen på *-ar* med bortfall av *r* og reduksjon av vokalen.
 - <synum> for *sonum/sunum* (m. dat. pl.) linje 5. Dette ordet hadde mange sideformer, både med og uten *i*-omlyd, og det er tenkelig at vi i diplommet har fått en fordeling med *o*-vokalisme i sg. og *i*-omlyd i pl.

- Kommentar: <samþykk[ia]nde ok hia være> for *samþykkjandi ok hjá verandi* (?) linje 6. Her er det to måter å løse opp <vær̃>; enten som «være», dvs. her trolig infinitiven *vera* med reduksjon av endestavelse eller som parallell konstruksjon med det andre presens partisippet, dvs. som «værande». Jeg vil da velge å løse dette opp som partisipp og dermed viser ikke formen vokalreduksjon.
- e) Bortfall av *r*:
- Ikke egentlig belegg: <ærlendher philipusson ændrider ærlendeson ...> *Erlendr Philippússonr, Eindriðr Erlendssonr* linje 2. Igjen er det sannsynlig at *-sonr* ikke ville hatt nominativsmarkering. Det ville være forventet og dessuten har vi belegg på bortfall ved *-sonr* i diplommet fra 1307.
 - <varum mer samþykter ok til kallade> *várum mér samþykkfir ok kallaðir* til linje 4. Her er det *r*-bortfall i den andre perf.partisipp-formen (begge m. nom. pl.), men ikke i den første (selv om endingen her riktignok kun er angitt med forkortingstegn).

2) Morfologiske forhold

- <sænda> *senda* linje 1, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her er det benyttet riktig form, dvs. *senda* (pres. 3.pers. pl.) ved flere avsendere.
- Ikke egentlig belegg: <æinar ændridæson logman> for *Einarr Eindriðssonr* el. *Eindriðasonr lögmaðr/(lögmannr)* linje 2–3. Til tross for at ordet er skrevet <logmā>, dvs. med forkortingstegn over *a*’en, kunne det nok likevel vært en nominativsmarkering her. Det er uansett mulig at nominativsformen på dette tidspunktet kan ha blitt *mann* og dermed har falt sammen med akkusativformen.
- <j fullu vmbode ... gudrone ælifsdottor> nok for *Guðrúnar Eilífsdóttur* linje 6. Her kan det være tale om en analogisk form. En del kvinnenavn viser dessuten gjerne overgang til svak bøyning, jf. Larsen (1993 (1897)).
- <ofthnæmfðæ hustrv aso ok gudrun> for *opt-nefnda húsfrú Ásu ok Guðrúnu* linje 15–16. Vi ser at *Guðrún* her mangler endelse i akkusativ eller dativ, og navn på *-rún* skal tradisjonelt ha *-u* både i akkusativ og dativ.

- <ok skal þænnæ sææt ok sæmíæ vbrigðeligæ stande> trolig for *Ok skal þessi sætt ok semja úbrigðiliga standa* linje 16. Her er både *sætt* og *semja* femininer, men likevel brukes det som opprinnelig var akkusativ-formen i maskulinum sg. av *sjá* ‘denne’ – og etter alt å dømme har maskulinum og femininum i både nominativ og akkusativ sg. falt sammen i formen *þenna*.
- <til sanninde> for *til sannenda* (gen.) linje 18. Her ser *sannendi* ut til å stå i nominativ. I dette diplommet er *a* ofte redusert, så denne formen skyldes nok helst vokalreduksjon (men kan også være et utslag av tendensen til at kasus ikke alltid lenger markeres).

3) Lånord og yngre former

- <proster> for *prófastr* (her i en kortform, dvs. *próstr*) linje 1. Fra omdannet latin *praepositus* ‘forstander etc.’. Dette ordet er belagt i *Norrøn ordbok*.
- <tidikæ vestaker> *Tideke Vistenaker* M. linje 2, jf. skrevet <ek Tidhike Wistenakker riddare> i 1416 (DN II 639). *Tideke* er en nedertysk diminutivsform av navn på *Diet*- og navnebærer er dermed trolig tilflytter.
- <l[i]ker viis> av mellomnedertysk *liker wise* ‘på samme måte o.l.’ linje 6. *Fornsvensk lexikalisk databas* har oppslagsformen *likervis*, mens *Kalkars Ordbog* har oppslagsformen *lige(r)vis(e)*, så formen i teksten kan muligens ha kommet via svensk.
- Diplomet har dessuten noen yngre former:
 - <som> for *sem* linje 6, 7, 9, 10, 13, 17 og 19, men <sæm> i linje 1 (i fast uttrykk) og i linje 14. Formen tilsvare den østnordiske formen av subjunksjonen, dvs. *sum* el. *som*. Denne formen kan også skyldes indre utvikling med en overgang fra fremre til bakre vokal, men det virker ikke veldig trolig.
 - <þæn> for *þann* (m. akk. sg.) linje 7.
 - <þer> for *þar* (adv.) linje 12, og dette er en form som tilsvare svenske og danske former.
 - <hwilket> ~ *hvílikt*, men trolig heller østnordisk form, jf. svensk *hwilkit* (n. nom./akk. sg.).

Nr. 6: DN, bind 2, brev nr. 601, 1408.

Kilde for denne transkripsjon:

Egen avfotografering av fotografi av diplommet i RA, sammenholdt med trykket tekst i DN.

Sammendrag (fra DN):

Tre Mænd kundgjøre, at *Helga Halbjörnsdatter, Halkatla Jonsdatter og Margrit Eindridsdatter* afgave forskjellige Prov for Hr. *Jakob Fastulfssön* angaaende Badstuen paa Berget (i Bergen), som *Gudbrand Anbjörnssön* havde kjøbt. (jfr. No. 581 og 604.)

Merknader:

Overstrykninger og noe sjuuskete skrevet. Diplomet har relativt mange assimilasjoner.

| = linjeskift i diplommet. [...] = uleselig i diplommet. ^{xxx} = skrevet over linjen. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Dipl. Arn. Magn. fasc. 25. No. 6. Seglene vedhænge. [3 segl]

Dato: 7. oktober 1408. Sted: Bergen.

Brevtekst:

- 1 Ollom *monnom þeim* sem þetta bref sea ædir hœira sendir *oumundír*
- 2 *œistensson jon bardhasson* |
- 3 oc Jngemar *kætílsson quediú guds* oc sína *kumnykt gerande* at meír
- 4 *warom j* |
- 5 *skamnæsín sunnodaghin annan nest æftír sancte* michkials dach *anno*
- 6 *domíno m^o cd^o octauo* hœr- |
- 7 *dom* oc sagom a ath *helga halbjørna dottir halkasla jons dottír* oc *marghít*
- 8 *endri-* |
- 9 *dha dottir festo hedírlekom mamne jacob fastolfsson* riddare fullan vítnís
- 10 *burd með* |
- 11 *handarbande swa* at þet war þeim *witerlekít* at *gudbrandír anbiørnasson*
- 12 *erfde eín* |
- 13 *fiordungín j bazstwne* a *berghe æftír modur sína gudruno* ^{oc} war þeim oc
- 14 *þet* |
- 15 *witerlekít* at *gudbrandír anbiørnason* *køfte swa mykít* af *systír síne*
- 16 *Sigrídho* |
- 17 *som hon atte j bazstwne* for eit halft pund engílst ' feste oc *adírnemd*
- 18 *halkazla* |

10 jons dottír oc margít hono*m* fullan wítis burd *med* handarbande swa at
[p̥ee] |
11 hafdo warít ij þeíra festar aulee gudbranz anbiornas*on* oc gudhridho jons- |
12 dottír j *hemmings* husom oc wíliá þee þet san*na med* eidhe sínom vm þet
kan *med* |
13 þorfuæ oc til san*ní*nda settom wi war jnsegle for þe*tta* bref er giort war |
14 [?] deghy oc are som for segír |

Kommentarer til diplommet

Det er noen trekk i dette diplommet som kan peke mot trøndsk eller østlandsk. For eksempel er en form som <køfte> avvikende fra vestlandsk, jf. at man i eldre nordhordlandsmål hadde former som f.eks. *skapt* for *skaft*, men gjengivelsen av konsonantforbindelsen *ft/pt* er relativt variabel i materiale fra Bergen (jf. bl.a. Larsen & Stoltz 1912: 250–253). Også flere andre trekk er mulige å forklare på bakgrunn av at bergensk tidlig skal skille seg fra de andre vestlandske dialektene, men skriveren av diplommet kan likevel godt ha vært østlending eller trønder.

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- Noe særskriving, f.eks. <wítnis burd> *vitnisburð* og <jons dottír> *Jónsdóttir*, begge i linje 10.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Innskuddsvokal er *i* og den er belagt flere ganger i diplommet, bl.a. <oumundír> *Ogmundr/O(m)mundr* M. linje 1 og <ædir> for *eða/eðr* linje 1, dvs. her nok den yngre og østnorske formen *eðr* med innskuddsvokal.
- *v* for *u*: <vm> *um* linje 12. Også *w* for *u*: <j bazstwne> for *í baðstofunni* (f. dat. sg. best. form) linje 7 og 9, med forenkling av *-stofunni* til *-stune*. Ellers *u* for *u*.
- *o* for *ø*: eks. <Ollom> *Ollum* linje 1 og <giort> for *gørt* linje 13.
- *ø* for *ø*: i <helga halbíørna dottir> *Helga Hallbjarnar-dóttir* linje 4 og <gudbrandír anbiørnasson> *Guðbrandr Arnbjarnarsonr* linje 6 har det blitt *-bjørn* i alle former, og formene viser dermed også *jø* > *jø*.
- *a* for *á*: eks. <bardhasson> *Bárðarsonr* linje 1 og <are> *ári* linje 14.
- *æ* for *e*: <ædir> for *eða/eðr* linje 1, <kætílsson> *Ketilssonr* linje 2 og <æftir> *eptir* linje 3 og 7. Ellers *e* for *e*.
- *j* for *í*: dvs. preposisjonen skrevet *j* linje 2, 7, 9 og 12.
- *j* for *i*: <Jngemar> *Ingimarr* linje 2 og <jnsegle> *innsigli* linje 13.

- <sea> *sjá* linje 1, form uten markert aksentomkasting, dvs. ikke *séa* > *sjá*.
- Aksentbruk: Aksent ved *i* er overveiende benyttet for tydeliggjøring og er ofte benyttet i endestavelser.
- Trolig markering av vokallengde ved <ij> *í* linje 11 og <meír> for *mér* i linje 2. Dessuten kanskje markering av forlenget vokal ved dobbeltskriving i <þee> *þær* linje 12 og <aulee> linje 11 (for den siste formen se dessuten nedenfor).

b) Diftonger:

- *øy*: skrevet *øi* i <hóira> *heyra* og <óistensson> *Eysteinssonr*, begge i linje 1. Ellers monoftong *ø* for *øy*: <hørdom> *heyrdum* linje 3–4 og <køfte> *keypti* (pret. sg. 3.pers.) linje 8.
- *ei*: <eit> linje 9 og <þeíra> linje 11. Tre ganger som monoftong: <óistensson> *Eysteinssonr* linje 1, med monoftongering (*ei* > *e*) i andre stavelse. <endridha> *Eindriða* (gen. sg.) M. linje 4–5, med monoftong i første stavelse. <hedírlekom manne> *heiðrligum manni* (dat. sg.), linje 5, med monoftong i *heiðr*- (og *i* som svarabhaktivokal og *-lek*- for *-lig*-).
- *au*: ikke belagt, siden jeg tolker <au> i formen <aulee>, linje 11, som notasjon for *ø*, jf. nedenfor.

c) Trykklette vokaler:

- Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling.
 - *o* er gjennomført som endingsvokal (med ett unntak <modur> *móður* (obl.) linje 7).
 - Diplomet har veksling mellom *i* og *e* som endingsvokal. Det er mulig at denne notasjonen kan vise en veksling mellom svekket vokal og fullvokal, men det er vanskelig å se noen regelmessighet i vekslingen, jf. følgende eksempel:

Med *i* (og *y*):

- <sendir> *sendir* linje 1.
- <sunnodaghin> *sunnudaginn* (akk.) linje 3.
- <dottír> *dóttir*, linje 4, og flere belegg.

<mykít> *mikit* linje 8.

<wítnis burd> *vitnisburð* linje 10.

<warít> *verit* (dvs. egentlig *e* som rotvokal) linje 11.

<segír> *segir* linje 14.

Her kan også to former med y som endingsvokal tas med:

<kunnykt> *kunnigt* linje 2.

<deghy> *degi* linje 14.

Med e:

<gerande> *gerandi* linje 2.

<handarbande> *handar(r)bandi* linje 6 og 10.

<j bazstwne> *í baðstofunni* linje 7 og 9.

<a berghe> *á Bergi* linje 7.

<køfte> *keypti* linje 8.

<feste> *festi* linje 9.

<eidhe> *eiði* linje 12.

<jnsegle> *innsigli* linje 13.

d) Vokalreduksjon:

- Belegg: <þorfuæ> for *þurfa* linje 13, med reduksjon av trykklett *a* til *æ*. Det er også mulig at former som *dóttir* for *dóttur* og *systir* for *systur* i diplommet også kan skyldes vokalreduksjon, jf. nedenfor.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Markering av u-omlyd i <Ollom monnom> *Qllum mǫnnum* linje 1, men denne forekomsten er et fast uttrykk og kan egentlig ikke regnes som en sikker indikator på markering av omlyden, og så vidt jeg kan se er det ikke flere steder omlyd burde vært markert i diplommet.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- ð: grafemet <ð> brukes ikke i diplommet.
- *d* for ð: er gjennomført, men det er noe bruk av *dh* for opprinnelig ð:
<bardhasson> *Bárðarsonr* linje 1, <endridha dottir> *Eindriðadóttir* linje 4–5,

- <Sigríðho> for *Sigríði* linje 8, <gudhríðho> for *Guðríðar* linje 11 og <eidhe> *eiði* linje 12.
- *th* for *t*: en forekomst; <ath> for *at* linje 4.
 - *þ* for *þ*: riktig bruk og dermed ikke noe tegn til sammenfall med *t* i dette diplommet.
 - *gh* for *g*: <sunnodaghin> *sunnudaginn* linje 3, <marghít> *Margit/Margrét* linje 4, <a berghe> *á Bergi* linje 7 og <degghy> *degi* linje 14 – men hovedsakelig *g* for *g*.
 - *ch* for *g*: en forekomst <dach> for *dag* (akk.) linje 3.
 - *c* for *k*: <oc> *ok* linje 2 (med flere forekomster).
 - Palatalisering av *g*: <giort> for *gort* linje 13. Igjen er det nok rimelig å regne med en utvikling hvor det har vært spredning av palatalisering fra formene med høy rotvokal.
 - *fu* for *f* [v]: <þorfuæ> for *þurfa* linje 13.
 - *w* for *v*: diplommet bruker <w> for *v*.
- b) Konsonantgrupper:
- *ft* eller *pt*: *ft* i <æftir> *eptir* linje 3 og 7, og <køfte> *keypti* (pret. sg. 3.pers.) linje 8.
 - *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: <adírnemd> for *áðr nefnd* (perf.prt. f. nom. sg.) linje 9 (med *i* som innskuddsvokal i *áðr* og med partisippet i singularis, slik som også verbformen *festi*, til tross for at det er to subjekter).
- c) Manglende markering av lang konsonant:
- Diplommet har stort sett markering av lang konsonant. Eksempel på manglende notasjon av lang *l* i navn; <halbíørna dottir halkasla jons dottír> for *Hallbjarnardóttir, Hallkatla Jónsdóttir* linje 4. Noe manglende markering av lang konsonant på den bestemte artikkelen i forhold til normalortografien, eks. <sunnodaghin> *sunnudaginn* linje 3 og <fiordungín> *fjórðunginn* linje 7 (begge m. akk. sg.). Skrivemåten med <chk> kan kanskje tyde på at navnet Mikjáll (Michael) har blitt kvantitetsomlagt til Mikkjal/Mikkjel; <æftir sancte michkials dach> for *eptir sankti Mikjál's dag* linje 3.

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- Diplomet har relativt mange fonologiske omdanninger:
 - *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: se ovenfor.
 - <oumundír> *Qgmundr/Q(m)mundr* M. linje 1, med assimilasjon av *-gm-* > *-vm-* (el. *-mm-*) og med *i* som innskuddsvokal.
 - <bardhasson> nok for *Bárðarsonr* linje 1, med assimilasjon av *-rs-* > *-ss-*.
 - <halkasla> *Hallkatla* (nom. sg.) K. linje 4, med *-sl-* for *-tl-*.
 - <gudbrandír anbiørnasson> *Guðbrandr Arnbjarnarsonr* linje 6 og 8, med *i* som innskuddsvokal, assimilasjon *an-* for *arn-* og sannsynligvis assimilasjon av *-rs-* til *-ss-*. Legg også merke til at det ikke er veksling, men er *-bjørn-* i hele paradigmet, hvor former med <biørn> for *bjørn* dessuten viser progressiv *j*-omlyd.
 - <j bazstwne> *í baðstofunni* (f. dat. sg. best. form) linje 7 og 9, trolig med assimilasjon av *-ð-* og med forenkling (bortfall av [v] og elisjon av vokal i hiatus) av *-stofunni* til *-stune*.
 - <engílst> for (*pund*) *engilskt* (adj. n. akk. sg.) linje 9, med *-st-* for *-skt-*.
 - <ij þeíra festar aulee> for *í þeir(r)a festar-ólvi?* linje 11. <ij> viser lang vokal, altså *í* og det er trolig at også <ee> i <aulee> kan vise lang vokal, og det kan da muligens være tale om en vokalførlenging grunnet bortfall, noe som trolig også kan ses i formen <þee>. Jeg mener at ordet <festar aulee> skal forstås som *festar-ól* n. 'gilde når forlovelsen blir gjort o.l.', dels siden notasjonen *au* for *o* er relativt vanlig i norske kilder, men også fordi det gir tekstlig mening om Halkatla og Margit bekrefter at de var i forlovelsesfesten til Gudbrand og Gudrid. Ordet er dessuten tolket slik i *Regesta Norvegica*. Selve formen <festar aulee> tolker jeg som en reduksjon av på-steds dativ; *festar-ólvi* (eller muligens reduksjon (dvs. bortfall av dental i utlyd) av en form med akkusativ for dativ og i bestemt form; *festar-ólit?*).

e) Bortfall av *r*:

- Ikke egentlig belegg: <óístensson ... bardhasson ... kætíllsson> linje 1 og 2 mfl. Som i noen av de tidligere diplomene regner jeg det her som rimelig at diplommet ville manglet nominativsmarkering av patronymika, til tross for forkortelsene.
- <halbjórna dottir> *Hallbjarnar-dóttir* linje 4, med *ø* for *a* (i genitivform) og med bortfall av *-r* i fugen.

2) Morfologiske forhold

- <sendir> *sendir* linje 1, form av verbet *senda*, ‘sende’, svakt ija-verb. Her er det igjen kongruensbrudd (singularis for pluralis) i bøyingen.
- <j skamnæsín> leser jeg som “í Skam(m)nesin” (n. best. form akk. pl.). Av de to andre bevarte brevene i denne saken (DN II; 581 og 604) fremgår det at dette må være et sted (kanskje en bygård) i Bergen, og plasseringen var “Sannsynligvis ved Øvrestretet” (Lorentzen 1952: 251). Jeg velger å tolke navnet som ‘stedet med de korte nesene/oddene’ (men andreleddet kan kanskje også svare til norr. *nøs* f., flertall *nasar* og *nasir*, eller gda. *næse* f. ‘nese’). Stedsnavnet burde sannsynligvis her stått i dativ (“mér/vér várum í ...” = påsteds-uttrykk), dvs. om det er tolket rett tilsvarer dette norr. *í Skammnes(j)unum* (dat. pl.) e.l.
- <sagom> *sám* linje 4 (pret. 1.pers. pl.), men i sein gammelnorsk *ságum* analogisk etter *lágum* o.l. (jf. Iversen 1990: 105, § 123.5).
- <af systír sínne Sigríðho> for *af systir sinni Sigríði*, linje 8. Her skal *af* styre dativ, men *systir* står her i nominativ (har *-ur* i oblike former i sg.). *Sinni* er f. dat. sg. og er altså riktig etter norrønt mønster, mens *Sigríðr* tradisjonelt skulle hatt formen *Sigríði* i dativ (bøyes som *ermr*), men har her en form med *-o* som trolig er en analogisk dativform eller generell oblik (se også Larsen (1993 (1897): 61–62) angående former som *Ragnildu*). Det kan selvsagt være at vokalreduksjon har ført til fullt sammenfall i sg. av *systir*, men jeg tror heller at denne formen bør tilskrives den generelle tendensen til at ord kan stå ubøyd, dvs. at kasusmarkeringen bare beholdes på noen ord i frasen.

- <hafdo warít> for *høfðu verit*, linje 11. Her er *høfðu* (pret. 3.pers. pl.) og *verit* (supinum), men legg merke til vokalutjevning i perf.part.-stammen (dvs. rotvokalen trolig er overført fra presens).
- <gudbranz anbiornason oc gudhridho jons-dottír> *Guðbrands Arnbjarnarsonar ok Guðríðar Jónsdóttur*. Jeg tolker hele dette som et genitivledd, og vi ser da at det sannsynligvis mangler genitivmarkering på *-son*, det er en redusert el. analogisk form (men trolig ment som genitivform el. generell oblik) av *Guðríðr*, og *-dóttir* står i nominativsform. Formen *-dóttir* (akk., gen., dat.; *-dóttur*) kan skyldes sammenfall i endingsvokalismen, men det er ikke veldig sannsynlig siden dette diplommet ikke har mye vokalreduksjon. Dessuten er *-dóttir* og *-dóttur* tydelig skilt i forrige diplom som bare er et par år eldre (datering 1402). Det vi da kan legge merke til, er at kasusformene ikke nødvendigvis konvergerer, men at det heller ser ut til at selve kasusmarkeringen gradvis avvikles. I dette tilfellet markeres kasus på første ordet og neste gang etter konjunksjon, mens resten av ordene står uten kasusmarkering. Kanskje vi her ser starten på at genitiven kun behøver å bli markert en gang på frasenivå.

3) Lånord og yngre former

- <wi> for *vér (mér)* linje 13. Ny pluralisform lånt fra svensk, dansk eller nedertysk.
- <witerlekit> ~ norr. *vitrligt* 'klok, vettig' (n. akk. sg.) linje 6 og 8, men her det nok et lån fra mellomnedertysk *witlik*, *wetelik* o.l. med betydningen 'åpenlyst, kjent'.
- Diplomet har noen yngre former av subjunksjoner, adverb, pronomener og demonstrativer. Noen av formene er det nok mulig å forklare som resultater av indre utvikling, men de finnes ikke i mine tidligere diplom fra Bergen og de tilsvarende også i hovedsak svenske og danske former. Mange bør nok derfor i et vestnorsk talemål trolig regnes som lån fra østnordisk. De kan nok heller ikke bare anses som skriftspråklige innslag, siden de trenger inn i talemålet og ofte blir standardformene i norsk talemål:
 - <þet> for *þat* linje 6, 7 og 12 (NB er også vanlig form i østnorsk).

- <þee> for *þær* f. nom. pl. (denne formen kanskje også for *þeir*, dvs. også m. nom. pl.?), linje 12 og trolig også i linje 10.
- <for> for normert *fyr* linje 9.
- <som> for *sem* linje 9 og 14.

Nr. 7: DN, bind 14, brev nr. 107, 1470.

Kilde for denne transkripsjon:

Trykket som nr. 69 med transkripsjon og oppløste forkortinger i *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium* (1974: 65–66).

Sammendrag (fra DN):

Thorgeir Sigurdsson, Erkedegn i Bergen, og *Simon Hemmingsson*, Kannik sammesteds, erkjende, at *Jon Gregersson*, som laa syg i Hospitalet, tilstod, at han havde oppebaaret 40 jemtske Mark af sin Frænde *Sigurd Arnulfsson* for Gaarden *Skute* i Nes Sogn i Jemteland, som denne havde solgt for ham til Sven i Thoresaas og Laurens i Kluksaas, samt desuden 6 Mark, som han havde tilgode af ham.

Merknader:

<sancit vrbani> linje 16, må være feilskrift for *Sancti Urbani*.

| = linjeskift i utgaven og sannsynligvis også i diplomet. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Vitterh.-, Hist.- och Antikv.-Akademien i Stockholm. Begge Segl mangle.

Dato: 24. mai 1470. Sted: Bergen.

Brevtekst:

1 Thes kemnoms Wy Torgeir sighthurdzsson erkedikne j Berguen och |
2 Symon Hemmingsson Canik ther samma stadz medh thesso waro opno |
3 breffue ath wy warom ther ner j spitalen j berguen ok høyirdom vppa ath |
4 Jon gregorsson som kranker laa j spitala huset at han kendist ok tillstodh |
5 fore oss ath han hafde vpboret aff sin frende sigurdh arnulfsson firitighi |
6 iempzska marker sik till nøygis fore the iordh som han sælde vppa hans |
7 wegna som skutha heitir ok ligger j ness sokn j iemptalandh Huilka iordh |
8 som swen a thorisaa ok laurens a kluxaas kjøpto kendis han ok tillstodh |
9 ath han hafde vpboret aff fornempdom sigurdh arnulfsson sex iempzska |
10 marker som war hans vptekter ok skulder ok* saghom wy handerbandh |
11 their medh thy skilorde ath Jon gregorsson wilde haffua ok halda alt |
12 thet som forsagder sigurdh arnulfsson haffde giort ok sælt a hans wegna |
13 om forscriffne iordh fran sik och sine erffuingia ok vnder forsagde men |
14 ok theira erffuingia till ewerdeligha eign Ok till samnynde her om tha |
15 henge wy wor Jncigla fore thette breff som scriffuit er j berguen tors- |
16 dagen nest fore sancit vrbani dagh Anno dominj Millesimo quadringente-

* Note i utgaven: «Därefter ett överstruket ord om c:a 5 bokstäver, snarast “hefda”»

Kommentarer til diplommet

Dette diplommet har, som de fleste diplom fra siste halvdel av 1400-tallet, relativt mange østnordiske trekk, men diplommet har like fullt en tydelig norsk kjerne. Eksempelvis er *och* og *fran* trekk fra svensk skriftspråktradisjon. De svenske trekkene i diplommet bør likevel ikke forklares med at det er jemtendinger som omtales i teksten, fordi utstederne av diplommet er erkediakon og kannik. Det er dermed sannsynlig at det enten er en av dem som har ført brevet i pennen eller at de har hatt egne skrivere til å skrive for seg. Kasussystemet må nærmest betegnes som å være i full oppløsning i dette diplommet, men det er likevel langt mer kasusmarkering, samsvarsbøyning og markering av entall/flertall enn i moderne norsk. Dativ ser hovedsakelig ut til å bare være bevart i relativt faste uttrykk og formularer, og dativformer i slike leksikaliserte uttrykk har typisk også kunnet holde seg lenge.

Former som <kennomps> norr. *kennumst* linje 1, <fornempdom> *fyrirnefnidum* linje 9, og gjennomføring av *mp* i *Jamtaland* og *jamzkr* bør trolig også nevnes. I nordhordlandsmål har *fn/mn* > *bn* el. *bm*, f.eks. *obn*, *obm(n)*, og i dette området har også *mm* > *bm*, f.eks. *gabmal*, *skabm*. Det er dermed tenkelig at skriveren har hatt en talemålsbakgrunn hvor det ofte forekom plosiver før nasaler, selv om skriveren i diplommet har notert plosiven etter nasalen.

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- Ikke noe særskilt å bemerke.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Den manglende markeringen av nominativ i substantivbøyingen i diplommet har nok fjernet mye av forutsetningene for innskuddsvokal. Det er heller ikke grunnlag for å regne med at det er innskuddsvokal vi ser ved forekomstene av <marker> i teksten. Det er tidlig innflytelse fra flertallsendelsen *-ir* i nom. og akk. pl. fra *i*-stammene, slik at *mørk* f. 'vektenheten mark' allerede i gammelnorsk har dobbeltformene *merk* og *markir* i nom. og akk. pl. (jf. Iversen 1990: 69, § 85.7). Vi kan derimot fremdeles finne svarabhaktivokal ved stående *-r* i adjektivisk bøyning og i den

verbale bøyingen: <som kranker laa> *sem krankr lá* linje 4, <ligger> *liggr* (3.pers. sg. pres.) linje 7 og <forsagder> *fyrir-sagðr* (m. nom. sg.) linje 12. I det ene tilfellet hvor vokalkvaliteten vises, er den *e*.

- *v* for *u*: brukt i fremlyd, eks. <vppa> *upp-á* linje 3. Ellers *u* for *u*.
- *o* for *ø*: eks. <iordh> *jørð* linje 6, 7 og 13.
- *a* for *á*: eks. <waro> *váru* linje 2 og <vppa> *upp-á* linje 3. En gang *o* for *á*: <wor> for norr. *vár* linje 15.
- *e* for *æ*: to ganger, <aff sin frende> tilsvarende *af frænda sínum* linje 5 og <till ewerdeligha eign> tilsvarende norr. *til æverð(i)ligrar eignar* linje 14.
- *æ* for *e*: to belegg, <sælde> for *seldi* linje 6 og <sælt> *selt* linje 12.
- *i* for *j*: eks. <erffuingia> for *erfingja* linje 14.
- *j* for *i*: eks. <Jncigla> for *innsigli* linje 15.
- *j* for *í*: preposisjonen *í* er gjennomført skrevet som <j>.
- *y* for *i*: Et par forekomster, eks.<Symon> *Símon* M. (fra gresk) linje 2 og <wy> for norr. **vi/vit* linje 1, 3, 10 og 15.
- *øy* for *ó*: <nøygis> jf. norr. *nógja(st)* linje 6.
- *je* for *ja*: <iempzska> *jamzk(r)a* linje 6, <j iemptalandh> *í Jamtalandi* linje 7, <iempska> *jamzk(r)a* linje 9, men likevel <erffuingia> *erfingja* linje 14.
- *je* for *já*: <erkediekne> *erki-djákn/-djákni* linje 1.
- Vokalheving? <fore the iordh> linje 6. Formen <the> gir grunnlag for å anta at den påfølgende formen av *jørð* f. kan være en flertallsform, fordi *sá* i nom./akk. pl. f. var *þær* og dette vil med r-bortfall kunne gi en form som <the>. Dette er likevel en ganske utenkelig analyse, fordi den forutsetter at en sterkt bøyd femininum *ō*-stamme helt skulle mangle endelser i flertall. Dette må derfor være former i entall og da trolig i akkusativ sg., dvs. reflekterer norr. *fyrir þá jørð*. Og (med mindre formen er resultat av analogi og sammenfall) viser sannsynligvis dermed skrivemåten <the> vokalheving i *þá*.
- Aksentbruk: Diplomet benytter ikke aksent (så vidt jeg kan se av den trykte transkripsjonen).

- Markering av vokallengde tre ganger <laa> *lá* linje 4, <a thorisaa> *á Þórisási* og <a kluxaa> *á Kluks(?)ási* linje 8, men ellers ikke markering av vokallende.
- b) Diftonger:
- *øy*: en gang som diftong <høyirdom> *heyrðum* linje 3 og en gang som monoftong <køpto> *keyptu* linje 8.
 - *ei*: <Torgeir> *Þórgeirr* linje 1, <heitir> *heitir* linje 7, <theira> *þeir(r)a* linje 11, <theira> linje 14 og <eign> *eign(ar)* linje 14. Skrevet som monoftong i <swen> *Sveinn* linje 8.
 - *au*: for så vidt belagt i <laurens> linje 8, av lat. *Laurentius* M., men som oftest belagt med former som *Lafranz* o.l. i gammelnorsk.
- c) Trykklette vokaler:
- Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling:
 - *o* er gjennomført som endingsvokal, eks. <thesso waro> *þessu váru* linje 2, <warom> *várum* og <høyirdom> *heyrðum* linje 3.
 - *e* er hovedsakelig gjennomført som endingsvokal, eks. <hafde> *hafði* linje 5 osv. Det er likevel en håndfull av forekomster med *i*, eks. <kendist> *kenndisk* linje 4.
 - *a* står seg relativt godt som endingsvokal, eks. <wegna> *vegna* linje 7, <theira> *þeir(r)a* linje 11, <haffua ok halda> *hafa ok halda* linje 11 og <erffuingia> *erfingja* linje 14. Det er likevel noe reduksjon av *a* til *e*, jf. neste punkt.
- d) Vokalreduksjon:
- Det er en god del sannsynlige belegg på vokalreduksjon av *a* til *e*: <om forscriffne iordh> som nok reflekterer f. akk. sg., dvs. *-skrifna*, <vnder forsagde men> norr. *undir fyrir-sagða menn*, og <sine> trolig for akk. *sína*. Disse forekomstene er alle fra linje 13, og i linje 15 står det <thette breff> norr. *þetta bréf*. Det er muligens også vokalreduksjon i <Ok till sannynde her om> norr. *Ok til sannenda* (gen. sg.) *hér um* linje 14. Her ser *sannendi* ut til å stå i nominativ, selv om *til* opprinnelig skal styre genitiv. Det er dermed en

mulighet for at det heller er manglende preposisjonsstyring her, jf. også samme belegg i diplommet fra 1402.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Så vidt jeg kan se er det ikke noen steder omlyd burde vært markert i diplommet, noe som delvis også kan komme av at det er lite bruk av former på dativ pl. i diplommet.
- Bynavnet er skrevet <Berguen>, dvs. er i ubrutt form og kan dermed ikke vise omlyd.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- ð: grafemet <ð> brukes ikke i diplommet.
- *d* for ð: er gjennomført. Det er likevel noen forekomster med *dh* for opprinnelig ð: <iordh> *jørð* linje 6, 7 og 13, <tillstodh> norr. **til-stóð* (*gekk við?*) linje 4 og 8, <medh> *með* linje 2 (forkortet til <medh> linje 11), <sigurdh> *Sigurð-* linje 5, 9 og 12, men likevel *d* i <sighurdzsson> *Sigurðsson(r)* i linje 1. Diplommet benytter også *d* for opprinnelig ð: <høyirdom> *heyrðum* linje 3, <hafde> *hafði* linje 5 og 9, <skilorde> *skilorði* linje 11, <forsagder> linje 12 og <forsagde> linje 13 for *for-/fyrir-sagð-*, og <ewerdeligha> for *æverð(i)lig-* linje 14. Det er videre to belegg på bruk av *dh* ved opprinnelig *d*: <j iemptalandh> *í Jamtalandi* linje 7 og <handerbandh> *handarband* linje 10. Det er samlet sett mest trolig at en del forekomster med *dh*, som f.eks. <iordh>, er leksikalsk baserte, heller enn at de på dette tidspunktet var lydlig baserte.
- *p*: grafemet <p> brukes ikke i diplommet. Det er likevel forekomster med *th* for opprinnelig *p*. I forhold til normalisert norrønt er det riktig bruk i <Thes> *Pess* linje 1, <ther> *þar* og <thesso> *þessu* linje 2, <ther> *þar* linje 3, <the> *þá* linje 6, <a thorisaa> *á Þórisási* linje 8, <theira> *þeir(r)a* og <thy> *því* linje 11, <thet> *þat* linje 12, <theira> *þeir(r)a* og <tha> *þá* linje 14, og <thette> *þetta* linje 15. Det skulle tradisjonelt vært *th* og ikke *t* i <Torgeir> *Þórgeirr* linje 1 og i <tors-dagen> *þórsdaginn* linje 15–16. I forhold til normalisert norrønt er det dessuten feil bruk av *th* i <ath> *at* (belagt fem ganger) og trolig også i <skutha> *Skuta* i linje 7. Beleggene med *th* for

opprinnelig *þ* skyldes sannsynligvis skriftspråktradisjon ved visse frekvente ord.

- *gh* for *g*: en håndfull forekomster, men hovedsakelig *g* for *g*. I innlyd, eks. <sigurdzsson> norr. *Sigurðsson(r)* linje 1, i utlyd, eks. <dagh> norr. *dag* linje 16, og *gh* er ikke brukt i fremlyd.
- Palatalisering av *g*: <haffde giort> for *hafði gørt* linje 12.
- *c* for *k*: et par ganger, eks. <Canik> *kannúkr* linje 2.
- *ch* for *k*: to forekomster av <och> *ok* linje 1 og 13.
- *c* for *s*: <Incigla> *innsigli* linje 15.
- *ff* for *f*: diplomtet opererer med overflødige *f*-er, dvs. dobbeltskriving, og dette er nok et trekk som peker fremover mot opphopingen av overflødige grafem i tidlig nytid. Det er et slags system med enkeltskrivning i fremlyd, og i stor grad dobbeltskriving i innlyd og utlyd, eks. <haffde> *hafði* linje 12 og <breff> *bréf* linje 15.
- *ffu* for *f* [v]: diplomtet ser også ut til å ha et visst skille mellom <ff> og <ffu>, hvor den siste varianten ofte står intervokalsk, eks. <haffua> *hafa* linje 11 og <breffue> *bréfi* linje 3.
- *w* for *v*: gjennomført, eks. <wy warom> norr. *vit várum* linje 3.

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *pt* i <køpto> *keyptu* linje 8.
- *fnd* > *mpd*: <fornempdom> *fyrir-nefndum* linje 9.
- *fn* som *fn*: <forscriffne> norr. **for-skrifna* linje 13.

c) Manglende markering av lang konsonant:

- Diplomtet har stort sett markering av lang konsonant. Kvantitetsomlegging og konsonantforlenging kan muligens være årsaken til skrivemåten <till> for *til* i linje 4, 6, 8 og to ganger i linje 14, og for skrivemåten <ath> for *at* i linje 5, 9, 11 og to ganger i linje 3.

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- Diplomtet har ikke så veldig mye fonologisk omdanning:

- *fnd* > *mpd*: se ovenfor.
- *á* > *pá*? To ganger brukes *upp-á*, hvor det nok hadde holdt med *á*: <ok høyirdom vppa ath ...> *ok heyrðum upp-á, at ...* linje 2 og <som han sælde vppa hans wegna> *sem hann seldi upp-á hans vegna* linje 6–7. Det er derfor mulig at preposisjonen allerede har blitt *pá*.
- <ner j> for *niðr í* linje 3. Her kunne muligens *ner j* tilsvare norr. *niðri*, adv. ‘nede’, men det er nok heller tale om norr. *niðr í*, dvs. adv. + prep. (og trolig opprinnelig med dativ, dvs. i lokativ rolle) ‘nedi/nede i’. Formen viser både bortfall av dental og vokalsenkning av *i* > *e*, dvs. *niðr* > *ner*.

e) Bortfall av *r*:

- <firitighi iempzska marker> for norr. *fjórutigi jamzkr̥a merkr* linje 5–6 og <sex iempska marker> for norr. *sex jamzkr̥a merkr* linje 9–10. Her er det antakelig (og som forventet) *r*-bortfall i f. gen. pl. av adjektivet *jamzkr̥*.
- <som forsagðer sigurdh arnulfsson haffde giort ok sælt a hans wegna> for normalisert *sem fyrir-sagðr̥* (m. nom. sg.) *Sigurðr̥* (m. nom. sg.) *Arnulfsson(r)* *hafði gørt ok selt á hans vegna* linje 12. Vi ser her at nominativmarkering mangler i substantivbøyingen (og det er heller ikke belagt bevart svarabhaktivokal), men at nominativmarkering med *-r* fremdeles finnes på partisippet. Så vidt jeg kan se mangler dette diplommet totalt nominativsformer på *-r* i substantivbøyingen, noe som sannsynligvis betyr at nominativ entall av maskuliner i den sterke substantivbøyingen ikke lenger blir markert.

2) Morfologiske forhold

- Skriveren av diplommet kan i noen grad se ut til å foretrekke svakt bøyde varianter av substantiv, jf. f.eks. <erkediekne> *erki-djákn* ‘erkediakon’ (m. nom. sg.) linje 1. I teksten etter svak bøyning, dvs. *djákn* i nom. og *djákn* i andre kasus.
- <henge wy wor Incigla fore thette breff> med <Incigla> for forventet *innsigli* n. linje 15. Jeg synes det er vanskelig å avgjøre hva denne formen kan skyldes, men det kan muligens være overgang til annet bøyingsmønster, analogi eller indirekte belegg på vokalreduksjon.

- <ner j spitalen> for norr. *niðr í spitalanum* (best. form dat. sg. av *spitali* m.) eller *niðr í spitalinum* (best. form dat. sg. av *spitall* m.) linje 3. Preposisjonen har trolig gått over til å ta akkusativ også i lokativ bruk, og formen i diplommet kan dermed reflektere best. form akk. sg. av *spitall*, dvs. norr. **niðr í spitalinn*, mens best. form sg. akk. av *spitali* ville gitt norr. **niðr í spitalann*. Det er nok helst tale om en form av *spitali* i denne teksten, jf. <j spitala huset> linje 5, og det er uansett manglende dativmarkering i diplomteksten her.
- <at Jon gregorsson som kranker laa j spitala huset> trolig tilsvarende norr. *at Jón Gregorsson(r) sem krankr lá í spitala-húsinu* linje 4. Selv om jeg synes at syntaksen er litt kronglete her, trolig med rester av en adjektivisk leddsetning (*som*-setning) inne i en nominal leddsetning (*at*-setning), så kan nok hele frasen «*Jón Gregorsson(r) sem* (underforstått *var*) *krankr*» regnes som subjekt for verbalet «*lá*». Det vi uansett skal merke oss er at diplommet her har bevart nominativsmarkering i den sterke adjektiviske bøyingen, dvs. i <kranker>, til tross for at nominativsmarkering ikke er aktuell for *Jón* og at nominativsmarkeringen på *-sonr* trolig for lengst har falt bort.
- <laa j spitala huset> trolig tilsvarende norr. *lá í spitala-húsinu* linje 4. Står her i det som tradisjonelt var formen i nom. og akk., dvs. *húsit*, men ville i mer ordinær gammelnorsk nok hatt dativmarkering.
- <han hafde vpboret aff sin frende sigurdh arnulfsson> trolig tilsvarende norr. *hann hafði *upp-borit/fengit af frænda sínum Sigurði Arnulfssyni* linje 5. Her er formen <frende> identisk med den gamle nominativsformen og ikke med akkusativformen. Det er også manglende kasusmarkering i <han hafde vpboret aff fornempdom sigurdh arnulfsson> for noe slik som norr. *hann hafði *upp-borit/fengit af fyrir-nefndum Sigurði Arnulfssyni* linje 9. Preposisjonen *af* tar som regel dativ, og det skulle etter norrønt mønster nok vært dativ i begge disse tekstpassasjene. I begge tilfeller er det likevel manglende markering av dativ i diplomteksten, mens det er beholdt dativmarkering på partisippet i det andre eksempelet.
- <som skutha heitir ok ligger j ness sokn j iemptalandh> for normalisert *sem Skuta heitir ok liggr í Ness sókn í Jamtalandi* (n. dat. sg.) linje 7, dvs. med manglende markering av dativ på *Jamtaland*.

- <som swen a thorisaas ok laurens a kluxaas kopto> for norr. *sem Sveinn á Þórisási ok Lafranz á Kluks(?)ási keyptu* linje 8. Her er det sannsynligvis manglende dativmarkering på gårdsnavnene.
- <fran sik och sine erffuingia ok vnder forsagde men ok theira erffuingia> muligens tilsvarende norr. *frá sér ok sínum erfingjum ok undir fyrir-sagða menn ok þeir(r)a erfingja* linje 13–14. Jeg velger å analysere dette i den videre tekstsammenhengen slik: *Jón Gregorsson(r) vildi hafa ok halda allt þat* (linje 11–12) ... *frá sér ok sínum erfingjum* (linje 13) ... Etter norrønt mønster skulle *frá* som preposisjon gitt dativ, i hvert fall frem til *undir*. Men *undir* kan muligens styre akkusativ her, i betydningen ‘legge under’ e.l., så det som følger etter *undir* har jeg valgt å normalisere til akkusativ. Vi ser at *frá* trolig har gått over til å styre akkusativ i dette tekstutdraget. Det kan vi se av formen *sik* og av <sine erffuingia> (m. akk. pl.). Reduksjonen av dativ har dermed trolig foregått ved at først skiftet preposisjoner styring fra dativ til akkusativ, og deretter falt i økende grad akkusativ og nominativ sammen. I <forsagde> for norr. *fyrir-sagða* (m. akk. pl.) er det trolig vokalreduksjon av *-a*.
- <till ewerdeligha eign> for trolig tilsvarende norr. *til æverð(i)ligrar eignar* linje 14. I forbindelse med preposisjonen *til* er det her manglende genitivmarkering (f. gen. sg.), og formene i diplommet er trolig å regne som akkusativformer.
- <om forscriffne iordh> trolig tilsvarende norr. *um fyrir-skrifaða jorð* (f. akk. sg.) linje 13. Formen av perf.partisippet er ikke dannet ved hjelp av *-aðr*, som forventet ved et svakt bøydd verb, men er dannet etter de sterke verbenes *-inn*. Formen her reflekterer nok f. akk. sg., dvs. *-skrifna*, og viser dermed trolig også vokalreduksjon av *-a*. Det synes sannsynlig at *skrifa* har gått over til sterk bøyning i dette diplommet. Dette verbet blir også bøydd sterkt på moderne norsk, mens det fremdeles blir bøydd svakt i islandsk.
- <som scriffuit er> *sem skrifat er* linje 15, jf. også <Som scrifwat war> i diplommet fra 1495 (nr. 8 i mitt utvalg). Det er altså supinum (perfektum partisipp nøytrum) på *-it* for forventet *-at*, og dette kan da skyldes både vokalreduksjon eller mer trolig at supinumsformen er omdannet etter mønster av supinum ved de sterke verbene. I dette relativt faste uttrykket er det dessuten vanligst med supinum av *gera* i mitt utvalg, dvs. *þetta bréf er gort*

var (*degi ok ári sem fyrr segir*) (normalisert). Verbet *skrifa*, fra latin *skribere*, benyttes i gammelnorsk og er selvsagt også tatt med i *Norrøn ordbok*, men det tilhører nok et litt yngre leksikalsk stratum enn det mer hjemlige *rita*. Og *rita*, som regel i formelen «X ritaðe», er så godt som enerådende i diplommaterialet til 1300-tallet, hvoretter *skrifa* blir dominerende på 14- og 1500-tallet.

- <till sannynde her om tha henge wy wor Jncigla fore thette breff> tilsvarende norr. *til sannenda hér um þá hengdum/hengjum vér vár* (for dual. *vit okkur*) *innsigli fyrir þetta bréf* linje 14–15. En flertallsform i presens basert på 3.pers. pl. *hengja* for 1.pers. pl. *hengjum* er sannsynlig. Former i 1.pers. pl. (i pret.) er likevel bevart i f.eks. <wy warom ... ok høyirdom> i linje 3, men det er nok ofte i relativt faste uttrykk. Noe kompliserende er det likevel at diplommet har formen <henge>. Denne formen kan da i tillegg vise vokalreduksjon, dvs. en utvikling: *hengjum* > *hengja* > *hengje* > *henge*. Det er dessuten som forventet pluralis for dualis i pronomen i dette tekstutdraget. De tilsvarende konstruksjonene i tidligere diplom bruker ikke presensformen *setjum*, men preteritumsformen *settum*, og formen i det noenlunde faste uttrykket har derfor trolig skiftet fra preteritum til presens, jf.
 - 1386: *Ok til sanns vitnisburðar hér um settum vit okkur innsigli fyrir þetta bréf*
 - 1402: *Ok til sannenda hér um þá settum vér vár innsigli fyrir þetta bréf*
 - 1408: *Ok til sannenda settum vér vár innsigli fyrir þetta bréf*

3) Lånord og yngre former

- Noen eldre lån som kan kommenteres:
 - <j spitalen> og <j spitala huset> former av *spitali*, *spitall* m. linje 3 og 4. Ordet er belagt i *Norrøn ordbok* og kommer fra gammelfransk *hospital* ‘herberge o.l.’, som igjen kommer fra sein latin *hospitālis* m./f. og *hospitāle* n. Den vanligere betegnelsen i norsk er i dag *sykehus*, jf. også dansk *sygehus* og svensk *sjukhus*.
 - <kranker> norr. *krankr* linje 4. Dette adjektivet er belagt i *Norrøn ordbok*, men kommer fra mellomnedertysk *krank*, med opprinnelig betydning ‘krum’.

- Lån fra nedertysk (som ikke er tatt med i *Norrøn ordbok*):
 - <tillstodh> norr. **til-stóð/gekk við* linje 4 og 8. *Tilstå* fra mellomnedertysk *tostan*, og verbet har nok kommet til norsk via dansk.
 - <vpboret> norr. **upp-borit/fengit* linje 5 og 9. *Oppebære* fra mellomnedertysk *opboren*.

- Sannsynlige lån el. former påvirket av svensk og dansk:
 - <wy> for norr. **vi/vit* linje 1, 3, 10 og 15. *Vi* er sannsynligvis lånt fra svensk, dansk eller nedertysk.
 - <och> norr. *ok* linje 1 og 13. Det er to forekomster av <och> i diplommet, mot 12 forekomster av <ok>. Formen <och> er ikke ukjent i norsk materiale, men når disse forekomstene ses i sammenheng med <fran> i linje 13, så tyder det på innflytelse fra svensk skriveskikk.
 - <ther samma stadz> tilsvarende norr. *þar í sama stað* linje 2, danisme. Jf. dansk *sammesteds*, og står i motsetning til konstruksjonen i diplommet fra 1402 <logman j samastad> for normalisert *løgmaðr í sama stað*.
 - <Canik> for norr. *kannúkr* el. *kórsbróðir* linje 2. Betegnelse på geistlige, særlig knyttet til en katedral, fra latin *canonicus*. Her i en yngre og muligens dansk form, med andrestavelse på *i*.
 - <ther> for norr. *þar* linje 2 og 3.
 - <som> for norr. *sem* linje 4, 6, 7, 8, 10, 12 og 15.
 - <sik till nøygis> linje 6. Dette kunne kanskje normaliseres med en eller annen partisippform av *nógjast*, men det er sannsynligvis tale om en østnordisk konstruksjon; *sig til nøjes*, jf. dansk *komme til nøje(s)* og svensk *vara till nöjes*.
 - <Huilka iordh> tilsvarende norr. *Hvílika jorð* (trolig f. akk. sg.) linje 7, og leddet er nok objekt for det etterfølgende <kendis han ok tillstodh>. Synkope av vokal i andre stavelse i *hvílikr* peker mot at dette trolig er en form fra østnordisk.
 - <medh thy skilorde> *með því skilorði* linje 11. <thy> er sannsynligvis en opprinnelig østnordisk form, jf. gammeldansk *thi* (eldre *þy* i landskapslovene) og gammelsvensk *þy*.

- <thet> for norr. *þat* linje 12.
- <fran> tilsvarende norr. *frá* linje 13. Entydig svensk form, jf. svensk *från*.

Nr. 8: DN, bind 1, brev nr. 982, 1495.

Kilde for denne transkripsjon:

Fotografi av original gjort av Universitetsbiblioteket i Bergen, sammenholdt med trykket tekst i DN.

Sammendrag (fra DN):

Birgitta Ölreksdatter, Abbedisse, og *Lafrants Olafssön*, Confessor generalis i *Munkelif* Kloster, bygsle en Klosters *Tomt i Bergen* til *Klaus Kamper*, *Hans Fisker* og *Jokim Fattig* og Efterkommere mod 10 Skillings aarlig Tomteleie.

Merknader:

Vakkert skrevet og lett leselig.

| = linjeskift i diplommet. ^{xxx} = skrevet over linjen. *fyrir* = fyr(ir), dvs. kursiv viser oppløste forkortinger.

Kilde (fra DN):

Efter Orig. p. Perg. i Bergens Museum. Begge Segl vedhænge.

Dato: 5. februar 1495. Sted: Bergen.

Brevtekst:

- 1 In *nomine domini* Amen Wy syster *Birgitta ölreks* dotter *Abbatissa* j
- 2 *munkaliíf*wes kloster ok Brodher *lafranz olaff* son Confessor *generalis* |
- 3 ther sama stadhz *widherkemmas* oss *medh* *thetta* wort nærwardhis opna
- 4 breff Ath wy hafwa *medh* *bægghíæs* *conuentz* samthykt bykt |
- 5 *beskedhelighom* *mammom* *Clafws* *kamper* Ok hans *fiskare* Ok *jochím*
- 6 *fatighe* eena wora klosters thoþt som *líggher* *nædhan* |
- 7 fore *bakhwset* *nesth* *arwídh* *swens* sons *gaardh* *xj* *alen* *langh* ok *x* *alna*
- 8 *bredd* *medh* thy *skilordhe* Ath the *skulo* *bealdha* |
- 9 *for**nem*^{da} *grundh* j *thera* *lííffs* *dagha* Ok *theres* *æþther* *komandhe* Ok *skulo*
- 10 the *gífwá* *x* *skillingar* j *redha* *pæninga* *ahwarío* |
- 11 aare j *toptaleígho* j *retthe* *køpstefno* *Thet* *sidhersta* *korsmesso* *wm* *høsten*
- 12 *wthan* *alth* *híndher* ok *mothe* *mælee* |
- 13 Ok *wm* *swa* *ær* *ath* *thoptaleíghan* *wordher* *jkke* *betaladh* *hwart* *aar* ok *vppa*
- 14 *then* *thíma* som for *ær* *sakt* *Tha* *hafwa* |
- 15 the *siælfwe* *sith* *breff* *forbrwthit* *Til* *meere* *wisso* *henghía* wy *beggíæs*
- 16 wora *Conuentz* *jncigle* for *thetta* *breff* Som |
- 17 *scrífwat* *war* j wort *for**nem*^{da} *kloster* *munkaliíff* *Anno domini* *mcdxc* v
- 18 *vppa* *sancta* *dorothea* *apthan* |

Kommentarer til diplommet

Munkeliv kloster ble i 1420-årene overtatt av birgittinerordenen og dette kan trolig også forklare noen av diplomets skriftformer. Trekk i dette diplommet som peker mot østnordisk bør uavhengig av utsteder forklares som svensk påvirkning og ikke som dansk, siden diplommet hverken har klusilsvekkelse eller veldig langt kommet vokalreduksjon. Diplommet har (som i svensk) mye monoftongering, jf. f.eks. i <(thopt) ... xj alen langh ok x alna bredh> vel for norr. *11 alna lǫng ok 10 alna breið* linje 4, dvs. med monoftong i <bredh>. I <eena wora klosters thopt> for norr. *eina vára klaustrs topt* (f. akk. sg.) linje 3, er det monoftong både i *eina* og i *klaustrs*. Det er dessuten <o> i <wora>, hvor det i tradisjonell gammelnorsk ville vært <a>. I <klosters> er det også markering av innskuddsvokal ved hjelp av forkortingstegn. Genitivendelsene er i diplommet hovedsakelig generalisert til -s, men selv om vi nesten er ved år 1500 har genitiv muligens ikke fullstendig blitt et klitikon enda, jf. eksempel på bruk av -s på flere ledd i en frase i <bægghíæs conuentz>, mens vi på moderne norsk nok primært vil bruke -s på ett ledd for å markere relasjon innenfor frasen eller sette -s til på slutten av hele frasen.

Leserne bes være oppmerksomme på at dette diplommet har et tydelig østnordisk preg. Det måtte likevel kjøres gjennom de samme analysene som de andre diplomene, fordi den indre sammenhengen i tekstutvalget tilsa at jeg ikke kunne benytte et annet sett med analyseredskaper på dette diplommet enn hva som var gjort ved de andre.

1) Ortografiske og (i hvert fall delvis) fonologiske forhold

Ortografi:

- Noe særskrivning, f.eks. <j munkalífwes kloster> i *Munkalífs-klaustri* linje 1, <æpther komandhe> *eptir-komandi* linje 5 og <líffs dagha> *lífsdaga* linje 5, og litt samskriving, f.eks. <ahwarío> *á hverjum* linje 5.

Vokaler:

a) Enkeltvokaler:

- Svarabhaktivokal: Det utbredte r-bortfallet i diplommet har nok fjernet mye av forutsetningene for innskuddsvokalen, men det er belagt innskuddsvokal -e- i

genitivformen av Munkeliv: <j munkalífwes kloster> í *Munkalífs-klaustri* linje 1.

- *a* for *ø*: dvs. u-omlyd utjevnet/ikke markert, eks. <hafwa> *høfum* linje 2, <mannom> *mønnum* linje 3 og <langh> *lōng* linje 4.
 - *a* for *á*: eks. <ahwarío> *á hverjum* linje 5 og <Tha> *þá* linje 7, men også *o* for *á*, eks. <wora> *vára* linje 3.
 - *i* for *e*: <gífwa> *gefa* linje 5.
 - *o* for *y*: <for> *for fyrr* linje 7.
 - *y* for *y*: eks. <syster> *systir* linje 1.
 - *y* for *i*: <wy> *nok for vi* linje 2.
 - *æ* for *e*: eks. <nædhan> *neðan* linje 3 og <ær> for *er*, to ganger, linje 7, men også *e* for *æ* <nesth> *næst* linje 4.
 - *w* for *u/ú*: eks. <wm> *um* og <wthān> *útan* linje 6, men også *u* for *u* f.eks. <munkalíff> *Munkalíf* linje 9.
 - Aksentbruk: Aksent ved *i* er benyttet for tydeliggjøring og er derfor også benyttet i endestavelser.
 - Trolig noe markering av vokallengde ved dobbeltskriving:
 - *aa*; <aare> *ári* linje 6 og <aar> *ár* linje 7, men også feil <gaardh> *garð* linje 4.
 - *úú*; <munkalífwes> *Munkalífs* linje 1, <líffs dagha> *lífsdaga* linje 5 og <munkalíff> *Munkalíf* linje 9.
 - *ee*; dvs. lang *e* av *ei*, <eena> *eina* linje 3, <meere> *meiri* linje 8, og en gang trolig feil for kort vokal i <mælee> (akk.) jf. tilsvarende norr. *mæli* linje 6.
- b) Diftonger: Monoftonger ser ut til å være så godt som gjennomført, jf.
- *øy*: monoftong *ø* for *øy* ikke belagt.
 - *ei*: stort sett monoftong; <eena> *eina* linje 3, <swens> *Sveins-* linje 4, <bredh> *breið* linje 4, <the> *þeir* linje 4, 5 og 8, <thera> og <theres> *þeira* linje 5 og <j redha pæninga> *nok for norr. í reiðum peningum* linje 5. Med

diftong *ei* i <toptaleígho> *toptarleigu* linje 6 og <thoptaleíghan> *toptarleigan* linje 7.

- *au*: monoftong \emptyset for *au*; <køpstefno> *kaupstefnu* og <wm høsten> *um haustit* linje 6, mens <Clafws> linje 3 kan enten angi *Klaus* eller en form som *Klavs* o.l., så det er vanskelig å ta dette som belegg for *au*. Monoftong *o* for *au* i; <kloster> *klaustr* linje 9 mfl.

c) Trykklette vokaler:

- Diplomet har ikke vokalharmonisk fordeling:
 - *o* er endingsvokal, eks. <j toptaleígho> *í toptarleigu* og <korsmesso> *krossmessu*, begge i linje 6.
 - *e* er endingsvokal, eks. <æpther komandhe> *eptir-komandi* linje 5 og <wm høsten> *um haustit* linje 6, men også *i* som i <forbrwthit> for *brotit* linje 8.
 - *a* står seg godt som endingsvokal (trolig enda et svensk trekk i dette diplommet), eks. <líffs dagha> *lífsdaga* linje 5, <hafwa> *hafwa* linje 7 og <thetta> *þetta* linje 8, men det er trolig reduksjon av *a* i <bægghíæs> *beggja* linje 2.

d) Vokalreduksjon:

- <Ok skulo the gífwa x skillingar j redha pæninga ahwarío aare j toptaleígho j retthe køpstefno> trolig tilsvarende norr. *Ok skulu þeir gefa 10 skillinga í reiðum peningum á hverjum ári í toptarleigu í réttu kaupstefnu* linje 5–6. Her er endelsene noen ganger “rette” og noen ganger “feile”, og dette kan skyldes både vokalreduksjon, at preposisjoner tar andre kasus, analogiske endelser og inkonsekvent kasusmarkering. Forenklingen av det gammelnordiske bøyingsystemet har kommet langt i dette diplommet, se f.eks. kommentar om *hofum* > *hafwa* nedenfor, og det er her i stor grad heller tale om endret morfologi enn vokalreduksjon.

e) Markering av yngre u-omlyd:

- Omlyd er ikke markert, eks. <mannom> for *monnum* linje 3.

Konsonanter:

a) Enkeltkonsonanter:

- *ð*: grafemet <ð> brukes ikke i diplommet.
- *d* for *ð*: er gjennomført.
- *dh* for *ð* og *d*: det ser ut til å være en fordeling hvor *dh* hovedsakelig benyttes i innlyd og *d* brukes i fremlyd.
- *p*: grafemet <p> brukes ikke i diplommet.
- *th* for *p*: bruk av *th* for *p* er korrekt i forhold til normalisert norrønt i <samthykt> *samþykkt* linje 2, men bruken er ellers stort sett feil:
 - <Ath> *at* linje 2, 4 og 7.
 - <thopt> *topt* linje 3 og <thoptaleíghan> *toptarleigan* linje 7, men riktig i <toptaleígho> *toptarleigu* linje 6.
 - <nesth> *næst* linje 4.
 - <æpther> *eptir* linje 5.
 - <retthe> for *réttu* linje 6.
 - <wthán alth> *útan allt* (for *útan alls*) linje 6.
 - <mothe> *mót(i)* linje 6.
 - <thíma> *tíma* linje 7.
 - <sith breff forbrwthit> for *sitt bréf brotit* linje 8.
 - <apthan> *aptan* linje 9.

Riktig bruk holder seg derimot ved demonstrativ (men dette kan ikke lenger være basert på uttale og skyldes heller skriftspråktradisjon):

- <the> *þeir* linje 4, 5 og 8.
- <Thet> *þat* (men den riktige formen her er nok *þá*) linje 6.
- <then> *þann* linje 7.
- <thy> *því* linje 4.
- <thera> og <theres> *þeira* linje 5.
- <thetta> *þetta* (og for *þessu*) linje 2 og 8.

Riktig bruk i forhold til norrønt også ved noen adverb:

- <ther> *þar* linje 2.
- <Tha> *þá* linje 7.
- *gh* for *g*: ofte *gh*, særlig i innlyd.
- Palatalisering av *g*: ikke belegg.
- *c* for *s*: <jncigle> *innsigli* linje 8.
- *ff* for *f*: noe bruk, særlig i ordslutt, eks. <olaff son> *Ólafssonr* linje 1 og <breff> *bréf*, 2 ganger, linje 8.
- *fw* for *f* [v]: noe bruk, særlig mellom vokaler, eks. <hafwa> *hafa* linje 7 og <scrifwat> *skrifat* linje 9.
- *w* for *v*: gjennomført, eks. <swa> *svá* linje 7 og <wisso> *vissu* linje 8.
- *x* for *ks*: <Bírgítta ølrekk dotter> for *Birgitta Alreksdóttir* eller *Ølreksdóttir*? linje 1 (navnet *Birgitta* er kjent i Norge fra 1400-tallet, særlig pga. den hellige *Birgitta av Vadstena* (1303–73), via latin *Brigida* fra keltisk *Brigit*).

b) Konsonantgrupper:

- *ft* eller *pt*: *pt* i eks. <thopt> *topt* linje 3 og <æpther> *eptir* linje 5.
- *fnd* [vnd] > *mnd* > *md*: ikke belagt pga. forkorting av <fornem^{da}> to ganger

c) Manglende markering av lang konsonant:

- Diplomet har stort sett markering av lang konsonant.

d) Fonologisk omdanning (assimilasjon, kontraksjon, forenkling av gruppe o.l.):

- Diplomet har ikke mye fonologisk omdanning:
 - <bakhwset> *bakstrhúsit* linje 4, med forenkling av *bakstr-húsit* > *bak-húsit*.

e) Bortfall av *r*:

- <lafranz olaff son> *Lafranz Ólafssonr* linje 1. Her er det som forventet *r*-bortfall i *sonr*. Navnet *Lafranz* er kjent i gammelnorsk, og kommer av latin *Laurentius*.

- <Ath the skulo behaldha fornemda grundh> for noe slikt som norr. *at þeir skulu hafa* el. *halda fyrir-nefnda* (f. akk. sg.) *grund* (f. akk. sg.) linje 4–5. Demonstrativet *þeir* har formen *the*, altså både med monoftong og r-bortfall. Siden dette diplommet er østnordisk basert, bør det nok kommenteres at det er alminnelig med r-bortfall i demonstrativ rundt 1500, også i langt mer tydelig norskspråklige diplom.
- <j toptaleígho> *í toptarleigu* linje 6 og <thoptaleíghan> *toptarleigan* linje 7. Det er r-bortfall i genitiven av førsteleddet i sammensetningen. Dessuten viser *-ei-* at dette er en norsk form siden gammelsvensk har *-legha* f., dvs. med monoftong.
- <Tha hafwa the siælfwe sith breff forbrwthit> for norr. *þá hafa þeir sjálfir sitt bréf brotit* linje 7–8. Legg merke til r-bortfallet i *þeir* > *the* og *sjálfir* > *siælfwe*.

2) Morfologiske forhold

- <wy hafwa ... bykt> for norr. *vér* (eg. *vit*) *høfum byggt* linje 2. Utviklingen *høfum* > *hafwa* kan nok forklares som at *-a* nok har blitt endelse i hele pluralis, og dermed er også eventuell vokalveksel i roten utjevnet.
- <Til meere wisso henghía wy beggiæs wora Conuentz jncigle for thetta breff> tilsvarende norr. *Til meiri vissu hengjum vér beggja várra konventa innsigli fyrir þetta bréf* linje 8. Her har diplommet formen <henghía> og en ny flertallsform i presens basert på 3.pers. pl. *hengja* for 1.pers. pl. *hengjum* er forståelig, og det er sannsynligvis også det vi ser her. Hvis det skulle være preteritum i denne konstruksjonen, så skulle det nok heller stått *hengdo* eller lignende og ikke <henghía> (jf. at de tilsvarende konstruksjonene i tidligere diplom ikke bruker presensformen *setjum*, men preteritumsformen *settum*).

- <Wy ... *widherkennas oss með þetta wort nærwarendhis opna breff*> for *Vér ... kennumst [oss?] með þessu váru nærverandis opna bréfi* linje 1–2:

I) Om konstruksjonen <*widherkennas oss*>

- Her er det to muligheter for hvordan denne sekvensen skal forstås og oppdeles, enten *widh-erkennas* eller *widher-kennas*. I den første løsningen blir da verbet det samme som i mod. norsk *erkjenne*, dvs. et lån fra tysk *erkennen* ‘kjenne igjen’. Førsteleddet tilsvarer uansett den norr. preposisjonen *við*, med sideform *viðr*, ‘ved, med’, som tar dat. el. akk., men er her sannsynligvis et adverb. På gammeldansk benyttes både formen *vith* o.l. og en form med svarabhaktivokal *vithær* o.l. I det norske diplomaterialet er formen *vidher* (*vidhær*) ganske vanlig på 1400-tallet. Jeg velger derfor å analysere sekvensen som at *vidher* representerer *viðr* med innskuddsvokal og at verbet dermed er det forventede *kennast* (eldre *kennask*). Formen i diplommet er nærmest å anse som en sammensetning, mens man i eldre materiale nok heller ville benyttet en konstruksjon som *kennast við*.
- Vi skal dessuten legge merke til at verbet sannsynligvis er ubøyd, dvs. historisk sett er det infinitivsformen av refleksiven som blir benyttet i dette diplommet, ellers skulle verbet hatt en form som svarte mer til den i (a), nedenfor. Formen peker nok fremover mot s-passiven i bokmål, men den brukes her nærmest som en medio-passiv, og (c) viser at i moderne norsk kan ikke en s-passiv av dette verbet lenger brukes på denne måten. Ordinær presens, som i (d), kan derimot fungere, og en mer ordinær s-passiv kan muligens fungere, som i (e), men får nok da en litt annen betydning.

Tekst: <Wy ... *widherkennas oss með þetta wort ... breff*>

- Klassisk norrønt: *Vér ... kennumst með þessu váru ... bréfi*
(normalisert)
- I diplommet: *Vér ... við-kennas(t) oss með þetta vårt ... bref*
(pseudo-normalisert)
- Mod. norsk: *Vi ... vedkjennes oss med [dette] vårt ... brev
- Mod. norsk: Vi ... vedkjenner oss med [dette] vårt ... brev
- Mod. norsk: ?Det ... vedkjennes oss med [dette] vårt ... brev

II) Kasusbruk

- Tekst: <Wy ... widherkennas oss *medh* thetta wort ... opna breff>
- Klassisk norrønt: Vér ... kennumst með þessu váru ... opna bréfi (normalisert)
- I diplomet: Vér ... við-kennas(t) oss með þetta vårt ... opna bref (pseudo-normalisert)
- Her er *oss* akk. el. dat. og preposisjonen *með* skulle tradisjonelt styrt dativ, men *þetta*, *vårt* og *bref* står med former som ville vært nom./akk. i tradisjonell gammelnorsk. Sekvensen er dermed hovedsakelig umarkert for kasus, om vi her ser bort fra at preposisjonen uansett angir at det påfølgende er ikke-nominativ.
- <Abbatissa j munkalífwes kloster> for *abbadís (abbadissa) í Munkalífs-klaustri* (n. dat. sg.) linje 1. Her er det manglende markering av dativ i <kloster>.
- <*medh* bæggíæ s conuentz samthykt> trolig for noe slikt som *með beggja konventa samþykkt(um)*, dvs. tolket som at *medh* styrer *samthykt*, mens *bæggíæ s conuentz* er adnominal genitiv. Her står *báðir* og *konvent*, *konventa* f. med en slags genitivformer. Genitivformen av *báðir* er *beggja*, og formen har her fått en ekstra *-s*, mens genitivformen av *konvent* f. trolig var *konventar* i sg. og *konventa* i pl. (forutsatt at dette substantivet bøyes som en feminin i-stamme), men ordet ender her likevel på *-s*.
- <Clafws kamper Ok hans fiskare Ok jochím fatíghe> for noe slikt som *Klaus kampi ok Hans fiskara ok Jóakim fátók(j)um* (dvs. i dativ) linje 3. Disse navnene står umarkerte (el. i nominativ), men i hvert fall tilnavnene burde hatt dativformer (skulle kongruert med det foregående **beskedeligum mǫnnum*). Om de enkelte navnene er følgende å bemerke: *Klaus* er en tysk kortform av *Nikolaus*, *Hans* er en tysk kortform av *Johannes*, mens *Joakim* (i diplomet i formen *Jochim*) kommer av hebraisk *Jehojachim*, og trolig er noen av disse navnebærerene tilflyttere. Formen på tilnavnet <fatíghe> er nærmere gammelsvensk *fattigher* enn den norrøne formen *fátókr*.
- <nesth arwídh swens sons gaardh> vel for *næst garð Ar(n)viðar Sveinssonar* linje 4. Her er det kun genitivmarkering på *-sonr* og da med *-s*.

- <j thera líffs dagha Ok theres æpther komandhe> for *í lífsdaga* (m. akk. pl.) *þeira* (gen. pl.) ok *þeira eptir-komandi* linje 5. Ved *líf* har skriveren for sikkerhets skyld benyttet både aksent og dobbeltskriving av vokalen. I *þeira* har diftongen blitt monoftong, og legg dessuten merke til vekslingen mellom formene <thera> og <theres>, hvor den siste formen er bygget ut med en tydelig markering av genitiv, dvs. den ender på -s.
- <wthan alth hínðher ok mothe mælee> trolig tilsvarende norr. *útan alls hindrs ok mót(i)-mælis* linje 6. *Útan* tar tradisjonelt som regel genitiv, men formene i diplommet, *allt hindr ok mót(i)-mæli*, er sannsynligvis i akk., dvs. at preposisjonen har gått over til å styre akkusativ.

3) Lånord og yngre former

- Noen eldre lån som kan kommenteres:
 - <Abbatissa> *abbadís/abbadissa* linje 1. En abbedisse er forstanderinne eller leder for et nonnekloster, og denne tittelen finnes i *Norrøn ordbok: abbadís* f. (med varianter *abbadissa* og *abbatissa*).
 - <conuentz> for *konventum* og *konventa* linje 2 og linje 8. Dette ordet finnes faktisk i *Norrøn ordbok*, jf. “konvent, konventa f. ... samfunn av munkar” (s. 356). I Munkeliv var det både nonne- og munke-konvent, noe som forklarer <bægghíæs conuentz>.
 - <skillingar> for *skillinga* linje 5. *Skillingr* kommer trolig fra nedertysk eller gammelengelsk, muligens beslektet med *skjold*.
- Lån fra nedertysk (som ikke er tatt med i *Norrøn ordbok*):
 - <beskedhelighom mannom ...> for norr. **beskedeligum* el. *heiðrligum mǫnnum* ... linje 3. Adjektivet **beskedeligr* foran navnene betyr ikke at dette er svært beskjedne menn (i den mer moderne betydningen ‘tilbakeholdne’), men antyder trolig at de omtalte personene hadde en eller annen form for rang (jf. Ugulen 2008: 64). Fra mellomnedertysk *beschēden* ‘forstandig, måteholden et.c’, jf. *beskedheliker* på gammelsvensk og *beskede(n)lig* på gammeldansk.
 - <beholdha> for *hafa* el. *halda* linje 4, fra mellomnedertysk *beholden*, *beholden*.

- <betaladh> for *greitt* e.l. linje 7, fra mellomnedertysk *betalen* (sammensatt av *be-* og *talen* ‘telle, betale’), og her er trolig hele ordet lånt og ikke bare prefikset *be-* (og ordet kan ikke være fra høytysk siden det er høytysk lydforskyvning i *bezahlten*).

- Sannsynlige former fra svensk og dansk:
 - <wy> for *vér*, men skulle egentlig vært norr. *vit* (dualis) siden det er to utstedere, linje 1, 2 og 8. *Vi* er sannsynligvis lånt fra svensk, dansk eller nedertysk.
 - <ther sama stadhz> for norr. *þar (í/á) sama stað* linje 2. Østnordisk form, siden det her kun kan være tale om det samme adv. som i dansk *sammesteds*.
 - <som> for norr. *sem* linje 3, 7 og 8.
 - <thy> for norr. *því* linje 4. Sannsynligvis en østnordisk form, jf. gammeldansk *thi* og gammelsvensk *þy*.
 - <gífwā> *gefa* linje 5. Den trykksterke vokalen er her lik gammelsvensk *giva* og gammeldansk *give*.
 - <sidhersta korsmesso w m høsten> nok for *síða(r)sta krossmessu um haustit* linje 6. I <korsmesso> er førsteleddet den østnordiske formen *kors*, som i gammeldansk og -svensk, mot norrønt *kross*, fra latin *crux*.
 - <wordher> form av *verða*, linje 7, tilsvarende norr. *verðr*. Den angitte innskuddsvokalen er forklarlig dersom formen tilsvarende norr. *verðr*, dvs. pres. ind. 3.pers. sg., men det ville da på et reint norsk grunnlag være vanskelig å forstå hvorfor rotvokalen skulle være *o*. Rotvokalen er derimot forklarlig om dette er en gammelsvensk form *vurþi* i pret. konj. 3.pers. sg. (den tilsvarende norr. formen er *yrði*), men da skulle endelsen vært *-e*. Det er dermed grunn til å regne denne formen som et relativt klart dansk lån.

- <forbrwthit> for *brotit* e.l. linje 8. Dette ser ut til å være en svensk form av perfektum partisipp pga. *u*-vokalismen, jf.:

	infinitiv	pret.sg.	pret.pl.	perf.part.
g.sv.	<i>bryta</i>	<i>brøt</i>	<i>brutu</i>	<i>brutin</i>
norr.	<i>brjóta</i>	<i>braut</i>	<i>brutum</i>	<i>brotinn</i>

Det er dermed trolig perf.part. av gammelsvensk *forbryta* ‘gjøre noe ulovlig o.l.’, dvs. *bryta* sammen med den mellomnedertyske verbalpartikkelen el. prefikset *vor-*.

- <jkke> for *ekki* linje 7. Dette er en form som kanskje kunne forklares som indre utvikling, men formen har paralleller i samtidens dansk og svensk.
- <then> for *þann*: <hwart aar ok vppa then thíma som for ær sakt> for norr. *hvert ár ok úppá þann tíma sem fyrr er sagt* linje 7.
- Andre ord som ikke dekkes av Norrøn ordbok:
 - <Confessor generalís> *confessor generalis* linje 1. Ordet er ikke med i Norrøn ordbok. *Confessor* betegner vanligvis en skriftefar, dvs. en prest som man bekjenner sine synder for gjennom skriftemål, og den tilsvarende norrøne betegnelsen vil dermed være *skriptafaðir*. Da Birgittinerordenen overtok Munkeliv, ble det et kombinert munke- og nonnekloster, og en prest som er åndelig veileder for et nonnekloster, kalles iblant *confessor*.